

Роман Міняйло • Становлення і формування української лексики та фразеології рибальства

Становлення
і формування
української лексики
та фразеології
рибальства

Роман
Міняйло

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Харківське історико-філологічне товариство

Роман Міняйло

**СТАНОВЛЕННЯ І ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ
ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ РИБАЛЬСТВА**

УДК 811.161.2'373:639.2

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008

Рецензенти

Надія Бойко, доктор філологічних наук, професор; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Оксана Зелінська, доктор філологічних наук, професор; Київський національний лінгвістичний університет.

Михайло Торчинський, доктор філологічних наук, професор; Хмельницький національний університет.

Ухвалили до друку:

вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 4 від 17 травня 2021 року),

вчена рада Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (протокол № 11 від 17 травня 2023 року)

Міняйло Роман

M62 **Становлення і формування української лексики та фразеології рибальства** : [монографія]. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2023. 420 с.

У монографії вперше в українському мовознавстві крізь призму матеріально-духовної культури українців комплексно досліджено структуру й семантику рибальських найменувань в історичному аспекті і теперішньому осмисленні на засадах виробленого автором сутнісно-мотиваційного підходу. Встановлено найважливіші принципи номінацій, номінативно-семантичні й усупільнені образно-семантичні моделі.

Для мовознавців, аспірантів, студентів філологічних спеціальностей, а також для фахівців і аматорів рибальського промислу.

ISBN 978-966-1630-63-4

© Р. Міняйло, 2023

© Обкладинка У. Мельникова, 2023

© Макет Т. Лисиченко, 2023

*Монографію присвячую світлій пам'яті
мого тата Віктора Володимировича Міняйла,
який завжди вірив у мене й до останнього
підтримував у непростому шляху в науку*

ЗМІСТ

Прийняті скорочення	9
Список умовних скорочень назв мов, наріч, говорів, говірок чи певних ареалів побутування мовної одиниці	9
ВСТУП	13

РОЗДІЛ 1

Лексико-семантичне поле «Рибальство» в українській мовній картині світу і наукові засади його досліджування	31
1.1. Семантико-синтагматичний простір рибальського назовництва в українській міфології і фольклорі	38
1.2. Рибальська лексика й лексична синтагматика в пам'ятках української мови	48
1.3. Метафоризація рибальських лексем і стійких словосполук у конфесійному дискурсі та живомовній стихії	60
1.4. Лексика і фразеологія сфери рибальства в наукових студіях другої половини ХІХ — першої половини ХХ сторіччя	69
1.5. Лексика і фразеологія сфери рибальства в наукових студіях другої половини ХХ — початку ХХІ сторіччя	82
Висновки до розділу 1	100

РОЗДІЛ 2

Історико-лінгвістичний аналіз рибальських найменувань у лексико-фразеологічній парадигмі народних промислів	104
2.1. Рибальство на теренах України за свідченнями археології	104
2.2. Індоевропейський та спільнослов'янський матеріально-культурний світ рибальства в лексико-семантичних реконструкціях	112
2.3. Беззрядкове риболовлення: від соматизмів і назв підводного рельєфного утворення до похідників у складі лексико-семантичної групи «Процесові назви рибальської сфери»	129

2.3.1. Лексико- і фразеосемантична мікрогрупи «Назви, пов'язані з видобуванням риби із пористого ґрунту водойми»	132
2.3.2. Лексико- і фразеосемантична мікрогрупи «Назви на позначення заволодіння рибою швидкими рухами рук і за допомогою ніг»	135
2.4. Спільність генези назв зі сфери рибальства і мисливства	141
2.5. Рибальські найменування у зв'язках з лексикою лозоплетіння й гончарства	144
2.6. Історико-географічний чинник взаємозв'язку рибальської і скотарської лексики	149
Висновки до розділу 2	154

РОЗДІЛ 3

Семантико-словотвірна структура

рибальських найменувань	157
3.1. Суфіксація — основний спосіб творення рибальської лексики	161
3.2. Еволюція рибальського суфіксального деривата	167
3.3. Сутнісно-мотиваційна типологія рибальських суфіксальних похідників	171
3.3.1. Звуконаслідувальні суфіксальні найменування риб, рибальських знарядь, процесів та опредметнених процесів рибальської сфери	172
3.3.2. Суфіксальні найменування риб за тілобудовою і рибальських знарядь за конструкцією	180
3.3.3. Суфіксальні найменування риб за тактильними відчуттями	182
3.3.4. Суфіксальні найменування риб за кольором і смаком	187
3.3.5. Суфіксальні найменування риб за часовими прикметами нересту	191
3.3.6. Суфіксальні найменування рибалок	192
3.3.7. Суфіксація і конфіксація у відіменниковому творенні рибальських процесових назв	198
3.4. Нульова суфіксація у творенні рибальської лексики	202
3.5. Прикметникове суфіксальне словотворення в терміносполуках рибальської сфери	213

3.6. Аналітичне судження як вихідна база однослівних рибальських найменувань	220
3.7. Аналітизм у рибальській словотвірній номінації	229
3.8. Складені рибальські найменування	234
Висновки до розділу 3	239

РОЗДІЛ 4

Семантичні процеси в системі української рибальської лексики

247

4.1. Спеціалізація значень загальноживаних слів як продуктивний спосіб творення лексики рибальства	247
4.1.1. Рибальська спеціалізація дієслівної лексики	248
4.1.2. Рибальська спеціалізація іменникової лексики	253
4.2. Рибальська спеціалізація праслов'янського аніمالістичного номена	257
4.3. Усупільнена метафоризація рибальської лексики	268
4.4. Топонімізація рибальської лексики	270
4.5. Антропонімізація рибальської лексики	275
4.6. Витоки рибальської метафори і зародження рибальської фразеології	278
Висновки до розділу 4	286

РОЗДІЛ 5

Фразеологічна рибальська номінація

289

5.1. Класифікаційно-номенклатурні рибальські фразеологізми	290
5.2. Фактично-констатувальні рибальські фразеологізми	294
5.3. Уявно-констатувальні рибальські фразеологізми	296
5.4. Етносимвольні рибальські фразеологізми	297
5.5. Каламбурні рибальські фразеологізми	300
5.6. Почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми	305
5.7. Етикетні рибальські фразеологізми	306
5.8. Усупільнені рибальські фразеологізми	307
5.8.1. Усупільнені рибальські фразеологізми на базі вільних синтаксичних конструкцій	307
5.8.2. Усупільнені фактично-констатувальні рибальські фразеологізми	310

5.8.3. Усупільнені уявно-констатувальні рибальські фразеологізми	311
5.8.4. Усупільнені етносимвольні рибальські фразеологізми	313
5.8.5. Усупільнені каламбурні рибальські фразеологізми	314
5.8.6. Усупільнені почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми	316
Висновки до розділу 5	318
ВИСНОВКИ	322
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	332
Список джерел та їхні умовні скорочення	362
Додаток А «Термінологійний апарат дослідження»	379
Додаток Б «Показчик проаналізованих у монографії лексичних, фразеологічних і синтагматичних одиниць, а також важливих у структурі лексичного і фразеологічного значення сем»	383

Прийняті скорочення

ВФ	внутрішня форма
діал.	діалектне
етн.	етнографізм
загальноукр.	загальноукраїнське
заст.	застаріле
ЛСГ	лексико-семантична група
ЛСП	лексико-семантичне поле
ЛСПГ	лексико-семантична підгрупа
МО	мотиваційна основа
МТ	мотиваційний тип
МЧ	мотивувальний чинник
НСМ	номінативно-семантична модель
риб.	рибальське
рідк.	рідковживане
розм.	розмовне
тс	там само
УОСМ	усупільнена образно-семантична модель
ФО	фразеологічна одиниця
ФСП	фразеосемантичне поле
ФСГ	фразеосемантична група

Список умовних скорочень назв мов, наріч, говорів, говірок чи певних ареалів побутування мовної одиниці

бат.	батуцьке
біл.	білоруське
бойк.	бойківське
болг.	болгарське
буз.-інг.	говірки Бузько-Інгульського межиріччя
буков.	буковинське
волин.	волинське
вх.луж.	верхньолужицьке
галиц.	галицько-буковинська група говорів
гот.	готське
гр.	грецьке

гуцул.	гуцульське
д.інд.	давньоіндійське
д.укр.	давньоукраїнське
д.швед.	давньошведське
двн.	давньоверхньонімецьке
закарп.	закарпатське
зх.волин.	західноволинське
зх.поліс.	західнополіське
зх.прикарп.	західноприкарпатське
іє.	індоевропейське
іран.	іранське
караїм.	караїмське
карп.	карпатоукраїнське
кашуб.	кашубське
кельт.	кельтське
крим.тат.	кримськотатарське
лат.	латинське
лемк.	лемківське
лит.	литовське
лтс.	латиське
макед.	македонське
марамор.	марамороське
молд.	молдовське
нгр.	новогрецьке
ндстр.	наддністрянське
нж.ндпр.	нижньонаддніпряньське
нж.ндстр.	нижньонаддністрянське
нім.	німецьке
норв.	норвезьке
одес.	говірки Одещини
осман.	османське
пб.поліс.	правобережнополіське
пд.бсрб.	південнобессарабське
пд.буз.	південнобузьке
пд.волин.	південноволинське
пд.поділ.	південноподільське
пд.сх.полт.	південно-східнополтавське
пд.черніг.	південночернігівське
пн.добрудж.	північнодобруджанське
пн.-зх.чорн.	говірки північно-західного Причорномор'я

пн.ндстр.	північнонаддністрянське
поділ.	подільське
пол.	польське
поліс.	поліське
полт.	полтавське
причорн.	причорноморське
прус.	пруське
псл.	праслов'янське
псл. півн.	праслов'янське північне
рівн.	говірки Рівненщини
рос.	російське
рум.	румунське
санскр.	санскрит
свн.	середньовірнонімецьке
серб.	сербське
слоб.	слобожанське
словац.	словацьке
словен.	словенське
ср.ндпр.	середньонаддніпрянське
ср.поліс.	середньополіське
степ.	степове
ст.пол.	старопольське
ст.сл.	старослов'янське
ст.укр.	староукраїнське
ст.цсл.	староцерковнослов'янське
ст.чес.	старочеське
сх.поділ.	східноподільське
сх.поліс.	східнополіське
сх.приаз.	східноприазовське
сх.слоб.	східнослобожанське
сх.степ.	східностепове
тат.	татарське
тур.	турецьке
тюрк.	тюркське
угор.	угорське
укр.	українське
фін.	фінське
фінік.	фінікійське
фр.	французьке
херсон.	говірки Херсонщини

хорв.	хорватське
цн.поділ.	центральноподільське
цн.слоб.	центральнослобожанське
чес.	чеське
чув.	чуваське
швед.	шведське

ВСТУП

На українських землях рибальський промисел органічно пов'язаний із зародженням і розвитком людської цивілізації. Вийшовши, як усе живе, з води й постійно потребуючи її, первісні люди оземлилися по берегах великих і малих річок, на морських узбережжях, біля озер і боліт. У природних водоймах і водотоках прадавні люди ловили рибу, споживали її та зберігали про запас. Своєю чергою розвиток рибальства став вагомим чинником переходу давнього етносу до осілого життя. Це спрямовує до гіпотези: українська мова зберігає у своїх глибинах назви, що відбивають еволюційний поступ стародавнього рибалення до сучасного риболовецького промислу.

Відповідно й методи досліджування еволюційної від зародження людства рибальської термінології відрізняться від методів досліджування тих галузевих термінологій, що постали внаслідок науково-технічних революцій і за точку відліку яких береться певний історичний етап розвитку суспільства. Безумовно, науково-технічний прогрес не оминув і рибальства, проте ядрова частина лексики на позначення реалій цього первісного способу життєзабезпечення сягає щонайменше індоєвропейської спільності — отже, рибальську лексику (фразеологію) слід вивчати передовсім у її історичному розвитку. Залучення до наукового аналізу якомога більшої кількості діалектної рибальської лексики і фразеології, фонд якої постійно поповнюється, уможливить досконаліший ономазіологічний опис моделей постання українських рибальських назв.

Так, унікальність беззряддевого первісного привласнювального природокористування полягала в тому, що рибу ловили руками. Свідченням цього є праслов'янські реконструкції **lapati* 'хапати, ловити' [ЕСУМ: III, 193], **jьmati* (**jęti*) 'хапати, брати' [тс: II, 298], **makati* 'м'яти, давити, мацати, мазати' [тс: III, 421], що їх укладачі «Етимологічного словника української мови» за ред. О. Мельничука відтворили зокрема й на основі українських рибальських коренів і словоформ на тлі інших індоєвропейських мов, як-от за допомогою діалектизмів *мацакі* 'ловлення риби

руками під камінням', *мацок* 'ловлення риби руками' [тс]. Сучасні діалектні словники лише підтверджують правильність лексико-семантичних реконструкцій ручного риболовства: *лапáвка* — у буковинських говірках 'ловлення риби руками' [СБГ: 252], *мацуні* — у південноподільських говірках 'ловлення риби голими руками під камінням' [СМП: 86] тощо.

Важливо встановити етимологічні зв'язки між назвами перших рибальських знарядь настромлювального типу, спосіб полювання якими на рибу майже не відрізнявся від способу полювання на звіра. У сучасній мові цей первісний синкретизм засвідчує агентивна назва *китобій* 'той, хто займається промислом китів' (тобто б'є кита *гарпуном* — Р. М.) [СУМ-11: IV, 156]. Згадаймо тут і створений «по правилам герольдії» (відповідно до назв головних міст Слобідської України) прапор реформованого в гусарській Острогозького полку, на якому зображено кита з острогою над головою [Іванов 1927: 747], і традиційне в українських замовляннях слово *кит* на позначення величезної риби — як відображення «міфологічної свідомості, яка відносить концепт КИТ до концепту-дискурсу РИБА» [Вакуленко 2010: 89].

Більш-менш розвинене рибальське господарство у предків українців засвідчили артефакти часів неоліту (нової кам'яної доби) з розкопок стоянок сурської культури (у степовому Подніпров'ї та західному Приазов'ї) — *кам'яні грузила, кістяні гачки й гарпуни* [Котова 2010: 9–10]. Уявлення про економіку й заняття неолітичного населення Приазов'я VI тис. до н. е. археологи склали і на матеріалах Маріупольського могильника: рибальство (на *вирезуба* та інших риб), збиральництво (намистини зроблено з перламутрових мушель моллюсків), полювання на оленя, вовка, лисицю, борсука, дикого кабана, на птахів. Із зубів *вирезуба* робили прикраси для савану та намиста [Божко 2006: 13–14]. Із цього випливає, що кістки як біологічний матеріал наші предки використовували не лише для виготовлення рибальських знарядь, а й для створення амулетів, що передавали силу риб'ячого тотема. Загалом частини тіла тварин (кістки, жили, довга шерсть) є досить виразним матеріалознавчим складником праїндоевропейських рибальських етимонів: в архетипові **volzъ* виділяється литовське слово *valai* 'волосся кінського хвоста'; латинське *costa* означає 'ребра', з яких робили наконечники перших остів; грець-

ка назва *γομφίος* ‘ікла’ споріднена з *γούμφος* ‘кілок’, що зводиться до етимона ‘довга колюча палиця або кістка’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 19–20]. Таке використання біологічного матеріалу вбитих тварин пов’язувало тодішнє рибальство з мисливством. А там, де в часи пізнього неоліту не було умов для переходу від привласнювального до відтворювального господарства, вихід із кризової ситуації було знайдено в активізації рибальства, яке сприяло осілості, а осілість — будівництву житла, спорудженню загат, човнів тощо. Недаремно стародавніх рибалок називають тими, хто знаменує «останній період функціонування привласнювального господарства, його вершину та поріг» [Бунятян 1999: 95].

Перші освоєні людиною метали поступово замінили собою камінь і кістки, але весь процес виготовлення рибальських знарядь первісна людина й далі сприймала як містичний, наповнений символізмом Божественної сили. Дослідник національної символіки України В. Сергійчук, пов’язуючи походження тризуба, з одного боку, з матеріальною життєдіяльністю людини, яка на певному етапі свого розвитку почала використовувати схоже на знаний нами тризуб знаряддя для полювання, рибалення, орного землеробства тощо, наводить твердження зарубіжних українознавчих центрів: первісне обожування цього рибальського знаряддя, згодом віднесеного до символу влади, могло виникнути у різних народів та в різні часи незалежно (розрядка В. С.). В. Сергійчук солідаризується з науковцем С. Шелухіним у тому, що український тризуб — свідчення історичних зв’язків з культурами греків, римлян, кельтів [Сергійчук 1992: 8].

Розвиток рибальства на українських теренах певною мірою засвідчили й стародавні гончарні вироби. Поряд з ямково-гребінцевою керамікою мисливсько-рибальських племен лісової смуги епохи бронзи, яку академік Б. Рибаків кваліфікував як археологічну культуру «неолітичного типу» [Рибаків 1948: 37], у добу енеоліту на територіях від Наддністрянщини до Наддніпрянщини поширилася землеробська трипільська культура з розвиненим гончарним виробництвом. Завдяки щасливому випадку (трипільська людина поставила сохнути щойно зліплений посуд на рибальську сітку, її відбиток залишився на денці глиняного виробу після його обпалення, і цей відбиток «знайшов

археолог С. С. Гамченко під час розкопів трипільського поселення біля с. Стіна, Тульчинського району на Поділлі») ми маємо уявлення про конструкцію рибальської сітки трипільської культури: її робили «з досить товстих ниток», розмір вічок був «різний і загалом невеличкий», техніка плетіння була не глищею, яка «дає сітку з ромбічними очками», а якась інша. Н. Кордиш припустив, «що її вживали для того, щоб перегачувати невеликі річечки на весні, коли багато риби заходить нереститися з великих рік у маленькі річечки або затоки, в мілкі місця» [Кордиш 1949: 5–6].

Плаский широкий вінець одного із келихів-календарів черняхівської культури II–IV ст. н. е., що «походять зі сфери інтенсивного слов'янського землеробства в лісостеповій смузі <...>, коли слов'яни Середнього Подніпров'я інтенсивно торгували хлібом з Римською імперією» (переклад Р. М.) [Рыбаков 1987: 165], поділений на 12 різних прямокутних секцій, а також містить серію зображень сільськогосподарського й промислового характеру, серед яких є сітка, яка за висновком Б. Рибаківа символізує кінець серпня і вересень, коли на птахів, що відлітали, влаштували масове полювання величезними сітками, які натягували між високих дерев [тс: 170]. Водночас кінець серпня — початок вересня характерний зниженням температури води, що сприяє підвищенню активності риби, її т. зв. жору, а отже, і можливостям для вдалої риболовлі. До того ж українська діалектна лексика засвідчує етимонний зв'язок частини назв рибальських і мисливських знарядь із сіткового полотна, як-от у західнополіських говірках: *волочок* 'рибальська сітка, яку також використовували для лову птахів' [СлАрк: I, 72], *кімлачі* 'пастка на горобців із рибальської сітки' [тс: 222], *наставка* 'рибальська сітка, яку використовували для лову птахів' [тс: 340], *нерёт* 'рибальська сітка для лову птахів' [тс: 345], *теремок* 'пастка з рибальської сітки для лову птахів' [тс: II, 196].

За космоархеологічною концепцією М. Чмихова, у зодіакові VII – першої половини V тис. до н. е. назви сузір'їв відповідали основним роботам мезоліту — неоліту: мисливство, що починалося навесні (і весну), уособлював Стрілець, літню ловлю риби (і літо) — Риби, осіннє річкове збиральництво (й осінь) — Рак, зимові, переважно жіночі, роботи (і зиму) — Діва-Мати [Чмихов 2001: 326].

Для людини матеріальний і духовний світи нерозривно пов'язані, про що свідчить уречевлення, упредметнення її чуттєвої діяльності. Один зі зразків матеріальної культури наших пращурів — Кам'яна могила (сmt Мирне Мелітопольського р-ну Запорізької області). У 1983–2001 рр. археолог Б. Михайлов відкрив і дослідив у Кам'яній Могилі 15 нових гротів і печер з малюнками, зокрема голови *скульптури зооморфної рибоподібної істоти (вішан)*, а також ранньонеолітичне (6–5 тис. до н. е.) *культово-обрядове місце зі скульптурою риби* [Михайлов 2007].

Дослідники припускають, що у скіфо-сарматську добу річка Інгулець (права притока Дніпра) могла називатися Пантикапа: *панти* — ‘шлях’ у низці індоевропейських мов (зокрема іранських та індійських), а слово *капа* ‘риба’ засвідчене лише іранськими мовами, спорідненими зі скіфською [Бонгард-Левин, Грантовский 1983: 14].

Рибоцентричний складник української культури засвідчили давні арабські, турецькі та західноєвропейські карти: з висоти пташиного польоту Київ бачили *Містом-Рибою*. Цей образ і дух української столиці, константу її містобудівної основи століття за століттям фіксували арабські, турецькі, західноєвропейські карти [Лук'янчук 2018: 10].

Немає сумніву, що для давніх українців рибальський промисел був звичним заняттям. У «Повісті минулих літ» у частині подій, датованих за сучасним стилем 945 роком, є засторога не чинити зла корсунянам, «рыбы ловаща въ оустыи Днѣпра» [Літопис рус. за Іпат. сп.].

Із прийняттям християнства рибалення набуло ще більшої ваги у зв'язку з потребою рибної їжі під час постів. Рибу починають розводити у ставках при монастирях. У староукраїнських пам'ятках ділового письменства цю важливу еволюційну зміну суспільного життя відображає термін *езовщина*, яким позначали податок для селян за користування риболовецькими угіддями. Аналізуючи особливості оподаткування селян у Литовсько-Руській державі XVI ст., наводить цей термін і знаний етнограф М. Довнар-Запольський: «Дань медовая и езовщина считаются отъ каждой службы, налагаются на все село» [Довнар-Запольській 1905: 185].

Широко відомими були стави Києво-Печерської лаври та інших монастирів, у яких найвищого розвитку ставкове рибогосподарство досягло в XVII – першій пол. XVIII ст. У першій половині XVIII сторіччя для виготовлення страв київським митрополитам закупували *осетрів, балик, ікру, фініки, оливки, лимони, мигдаль, булки*. *Баликами* на той час називали в'ялену рибу, яку монастирська братія вживала за відсутності свіжої. Була поширена й практика маринування риби. Осетрів купували у рибалок, які виловлювали рибу цієї породи в монастирських плавнях на Дніпрі. Саму ж осетрину тоді вважали звичайною їжею [Прокопенко 2016: 16]. Використовували цю рибу також як ліки проти жіночого безпліддя: «Аще жена непло(д)на, то языкъ осатровый* пити ей // пити ей дай, зачнет(ъ)са мл(д)нецъ, хотя и бы вел(ъ)мы непло(д)на была» [Лікар. та госп. порад. XVIII: 107].

З утвердженням християнства рибальська лексика так само, як і в дохристиянську епоху, відіграє важливу роль у релігійних культах, але са кралізується вже в контексті християнського віровчення, як-от у бароковій проповіді Іоанікія Галятовського: «Море значи(т) свѣтъ; рыба значи(т) людѣй; удица значи(т) слово бжіе, которы(м) мѣль Петръ людѣй на свѣтъ любити и до нба провадити ...» [Ключъ разумѣніа: 199].

Поза війною рибальство було чи не основним промислом запорозьких козаків. Найвідоміший дослідник Запорозької Січі Д. Яворницький писав: «Въ XVII вѣкѣ, по словамъ Боплана, въ рѣкахъ и озерахъ запорожскаго края, каковы: Пселскій и Ворскальскій Омельники, Самоткань, Домоткань, Орель, Самарь и др., водилось множество рыбы и раковъ: въ Орели, въ одну тоню рыбаки вытаскивали до 2000 рыбъ, около фута наименьшей величины...» [Эварницкій 1892: 44]. Отже, риба стала важливим торговельним об'єктом і засобом поповнювання скарбниці. В архіві Коша Нової Запорозької Січі (1734–1775) серед багатой рибальської термінології особливо виділяються назви риб певного

* Тут і далі в тексті монографії (якщо не зазначено, що виділив сам цитований автор!) підкреслення в прикладах із художніх творів і в зразках діалектного мовлення, а також у тлумаченнях окремих слів і фразеологізмів — наше, Р. М.

розміру й породи для подальшого її продажу: *крошень* ‘сто білих (судаків, лящів, вирезубів тощо) риб або п’ятдесят найкрупніших коропів’, *рубанка* ‘двісті риб з надрізаним черевом, що означало: дві риби дорівнюють одній’, *боківня* ‘500 риб з надрізом на боку’, *ігольня* ‘тисяча рибок, яких нанизували на мотузку, просилуючи око голкою’ тощо [Зуєв 2001: 271–274]. Міцно вкоренилася рибальська тематика (рибальські образи) і в духовному житті запорозьких козаків, як-от у рядках із козацької пісні: «*Попидь лавью рьбу плавлють, / Пидь прыпичкомъ горшки ставлють*» [Эварницкій 1892: 59].

По ліквідації 1775 року Запорозької Січі рибальська термінологія козаків (представників різних етнографічних груп українців) мала тяглість у Нижньому Подунав’ї [Горбач 1968а: 364], на теренах якого вона розвивалася в говірково змішаному мовленні українців уже Дунавецької Січі, і в міжмовній взаємодії, передовсім українсько-румунській.

Від початку існування Чорноморського козацького війська на Кубані рибальство також було серед основних галузей господарства. Упродовж майже століття чорноморське козацтво певним чином продовжувало рибальські традиції запорозьких козаків. У фаховому лексиконі українців Кубані, як засвідчують етнографічні дослідження, і досі в ужитку слова *отаман* ‘бригадир риболовецької артілі’, *прасол* ‘торговець сіллю та рибою’ тощо [Бондаренко 2009: 103].

Перші системні дослідження української рибальської лексики можна окреслити часовим проміжком від 2-ої пол. XIX до 20-х років XX ст., коли з’явилися наукові студії, що репрезентують цей шар лексики (і почасти фразеології) в ареальному різноманітті: на матеріалі лемківських говірок [Верхратський 1869], гуцульських [Шухевич 1899], українських південнобессарабських [Вовк 1899], середньонадніпряньських [Василенко 1902], закарпатських [Владыков 1926], Буго-Дністровського межиріччя [Юрківський 1928]. Багатий лексичний і фразеологічний матеріал зі сфери рибальства розміщено в «Опыте южнорусского словаря» К. Шейковського [Шейковській 1861], «Словарі російсько-українському», зібраному й упорядкованому М. Уманцем і А. Спілкою (М. Комаровим і «Одеською (Адеською) Громадою», 1893–1898) [УмСп], «Галицько-руських народних приповідках»

у тлумаченні І. Франка [ГРНП 1901, 1908, 1909], «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909) [СлГр], «Словникові української мови» Д. Яворницького (1920) [СЛЯв]. Ці праці заклали необхідний фундамент для вивчення українських рибальських найменувань [Міняйло 2019г].

Споконвічні рибальські назви зберігають діалекти української мови. Протягом 2-ої пол. ХХ – початку ХХІ ст. вийшли друком словники, які засвідчили специфіку рибальського назовництва різних ареалів: «Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я» А. Берлізова (1959) [СлБерл], «Словник поліських говорів» П. Лисенка (1974) [СлЛис], «Словник бойківських говірок» М. Онишкевича (1984) [СлОниш], «Матеріали до словника західноволинських говірок» М. Корзонюка (1987) [СлКорз], «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (1992) [СлЧаб] і «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» (2001) [ФСГНН] В. Чабаненка, «Словник буковинських говірок» за ред. Н. Гуйванюк (2005) [СБГ], «Словник західнополіських говірок» (2000) [СлАрк] і «Сказав, як два зв'язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині» (2003) [СлАрк2] Г. Аркушина, «Словник українських говорів Одещини» за ред. О. Бондаря (2011) [СУГО], «Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя» за заг. ред. Л. Спанатій, В. Токаря (2018) [СБІМ] та інші діалектні тематичні й загальні словники.

Розлогі описи процесів риболовлі, особливостей побуту й культури рибалок — представників різних етнографічних груп українців — знаходимо в рибальському дискурсі художніх творів І. Нечуя-Левицького: в оповіданні «Рибалка Панас Круть» (1868; середньонаддніпрянці) і повісті «Микола Джеря» (1878; «українці з Поділля, з Київщини, з Херсонщини і навіть з-за Дніпра, з Полтавщини», які ставали рибалками «скрізь по Бассарабії»); у рибальському дискурсі оповідань І. Франка «Щука» (1899; бойки) і «Як Юра Шикманюк брів Черемош» (1903; гуцули); у художньому рибальському дискурсі Остапа Вишні (П. Губенка), передовсім в усмішках «Рибка плаває по дну» (1925; середньонаддніпрянці) і «Лебідь» (1951; слобожани), а також у художніх рибальських дискурсах інших українських письменників [Міняйло 2018в]. Тож рибальський дискурс художніх творів важливий для багато-

аспектного досліджування рибальської лексики (у власне номінативному значенні та метафоричному вживанні) і рибальської фразеології як системи образно-оцінних характеристик об'єктів і явищ довкілля. Відзначимо також, що художній рибальський дискурс І. Франка співвідноситься з його науковим рибальським дискурсом, утіленим у згаданий вище визначній фразеографічній праці «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910). Відповідно до поставлених завдань під *науковим дискурсом* ми розуміємо комунікативну подію (інформування науковцем потенційних дослідників), «результатом якої є змістово-тематична спільність багатьох текстів» [Чернявская 2006: 78]. Для «Галицько-руських народних приповідок» у тлумаченні Франка — це рибальська тематична спільність словникових статей, загалом же для рибальського наукового дискурсу — це сукупність мовознавчих, природознавчих, етнологічних, етнографічно-статистичних наукових студій, для яких матеріалом дослідження стали назви і співвідносні з ними реалії зі сфери рибальства. Так, в етнологічних розвідках Ф. Вовк не лише зафіксував українську рибальську лексику Задунав'я, а й у контексті Іпатського літопису (1159) удокладнив дані про її можливу генезу (уже в XII ст. Іван Ростиславович «ста въ городѣхъ Подунайскыхъ и изби двѣ кубарѣ... и пакостяше рыболовомъ Галичьскимъ» [Вовк 1899: 33]), доповнивши у хронологічній першості згаданих подій співвідносний фрагмент рибальського художнього дискурсу повісті «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького.

Надзвичайно цінну інформацію містять п'ять випусків восьмого тому «Риби» (1980–1988) із серії наукових монографій «Фауна України», у яких учені до кожного іхтіономена подали значну кількість синонімних живомовних назв риб, зазначивши територію поширення кожного найменування. Наприклад, до іхтіономена *рибець звичайний* *Vimba vimba vimba* (Linnaeus): *лепеньгал*, *лещ*, *фечка* — Закарпаття; *балан*, *глодовик*, *підтумок* — пониззя Дніпра й Південного Бугу, Дніпровсько-Бузький лиман; *терник* (дрібні самці), *шипшинник* — пониззя Дніпра, Дніпровський лиман до с. Станіслава; *лобань*, *лобятий рибець*, *лобач* — пониззя Південного Бугу, Бузький лиман [Фауна України 1983: 124].

Лексикографічна розробка вітчизняними й закордонними мовознавцями назв рибальської сфери засвідчила їхню ваго-

мість в історії формування лексичної і фразеологічної підсистем слов'янських мов. Так, вивчаючи формування водогосподарської лексики польської мови, О. Войцева відзначає етнографічні праці дослідника рибальсько-морської термінології кашубів І. Голембйєвського «*Obrazki rybackie*» (1888), «*Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów*» (1889), який збирав її впродовж 1872–1899 рр. і витлумачив 113 спеціальних слів, у тому числі назви риболовних знарядь та їхніх частин, назви дій, назви виконавців дій тощо [Войцева 2005: 98].

Становленню української термінології рибальства в окремих ареалах присвячено три кандидатські дисертації: А. Берлізова «Лексика рибальства українських говірок Нижньої Наддністрянщини» [Берлізов 1974], Є. Мотузенка «Морская рыболовецкая терминология Северо-Западного Причерноморья» [Мотузенко 1987], І. Ліпкевича «Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини» [Ліпкевич 1993]. Зауважимо: записану Є. Мотузенком під час діалектологічних експедицій 1972–1980 рр. тогочасну рибальську термінологію морського узбережжя Одеської області сам дослідник схарактеризував «як регіональну, а з погляду національної належності більшості рибалок цього регіону <...> як російсько-українську» (переклад Р. М.) [Мотузенко 2006: 223–224]. Також, наголошуючи на тому, що на сьогодні вітчизняні вчені найповніше зібрали й вивчили українську рибальську лексику Нижнього Подністров'я, Є. Мотузенко підкреслює, що «в ній є чимало найменувань, генетично споріднених і семантично тотожних російським термінам рибальства, відзначеним у мовленні рибалок Дунаю, Дону, Волги, Каспію, Псковської області, Білого моря та інших районів. Уже сам собою цей факт свідчить про значну стародавність східнослов'янської рибальської лексики та про актуальність її вивчення в діяхронійному аспекті» [тс: 222].

А в аспекті небезпідставної потреби створення національної терміносистеми рибальства солідаризуємося з висновком В. Машукова (автора сучасного рідномовного «Довідника українського рибалки»): «Своєрідність водної фауни рік України — Дніпра, Південного Бугу, Дністра, Шацьких озер і гірських потоків Карпат, досвід, набутий поколіннями рибалок на сотнях українських

рік, на озерах і водосховищах, дають підстави виокремлювати **українське рибальство**» (грубий шрифт Р. М.) [Машуков 2003: 3].

Проте мусимо констатувати: попри наявність в українській мові споконвічного шару рибальської лексики та активне досліджування цих галузевих етнокультурних найменувань, розпочате в другій половині ХІХ сторіччя, українська рибальська термінологія досі не усталена, залишається «законсервованою» в межах діалектних словників і текстах художньої літератури. Досі немає рідномовного наукового чи науково-популярного рибальського часопису («Світ рибалки» є таким лише за назвою, оскільки статті там публікують російською мовою, українською ж лише окремі листи дописувачів) [Міняйло 2010г: 34]. Через недостатню представленість у науковому стилі українська термінологійна система рибальства залишається невпорядкованою, а в тлумачних словниках сучасної української мови лексикографічне подання рибальської термінології відчутно поступається поданню дотичної мисливської. Переконані також, що немає підстав кваліфікувати українські рибальські назви лише як професіоналізми, пов'язані з архаїчною лексикою найперших промислів [ФУМ: 76], адже в нашій державі є промислове та спортивне рибальство, де використовують нові досягнення науки і техніки. Постійне вдосконалювання рибальських знарядь і технологій все більше потребує аналітичного термінотворення [Міняйло 2013в: 90], що спостерігаємо, наприклад, у професійних терміносполуках *розтяжність волосіні, пружність вудлища*: «Із цієї миті починається боротьба з рибою, у котрій важливими є розтяжність волосіні, пружність вудлища і якість котушки...» [Машуков 2003: 57].

До звичних дволексемних термінів, утворених за моделлю «прикметник + іменник», як-от *вертикальна блешня, горизонтальна блешня, обертова блешня* [УДУР: 211, 178] *коливальна блешня* [РЗ: 9], *крупний частик, дрібний частик* [РНУ: 10], *осінній бичок* («— Він у нас давно бунтується. Як з осіннього бичка прийшов, «я та я!» каже. Ударник і все таке інше. Ну, правда, немало бичка привіз») [Мар'ямов 1933б: 455], *спінінгове вудлище* [СПВ: 121], *нахлисто́ве вудлище* [УДУР: 235], *прямовисне вудіння* (вудіння з човна, де не можна застосовувати поплавець) [РЗ: 32], *прямовисне блешніння* («Вибираючи блешні для прямовисно-

го блешніння щуки, варто віддавати перевагу довгастим, дещо вигнутим, мідним та латунним, обважненим у нижній частині свинцем» [Машуков 2003: 101]), додається все більше багатолексемних, що свідчить про активний розвиток української рибальської термінології: *весняна путіна бичка́, осіння путіна бичка́* («...я мав час думати про Якова та Василя Данилових, про скорий похід скумбрії й про дивні зміни, що можуть трапитися за короткий час — за якісь півроку від осінньої й до весняної путини бичка» [Мар'ямов 1933б: 452], *середина нерестового ходу, кінець нерестового ходу* [Осетрівництво: 34], *швидкість проведення блешні* [РЗ: 37], *ромборамова ставна сітка, поріжна сітка з примусовою тягою, плавна сітка з примусовою тягою, ставна сторожкова сітка* [РНУ: 10] тощо.

Відзначимо й те, що попри нав'язливі сучасні англомовні запозичення, як-от *воблер* 'твердотіла об'ємна приманка для ловлення хижих риб' < *wobbler* 'нестійка людина, яка кульгає, хитається', *фідер* 'снасть з годівницею, розрахована на ловлення донної риби' < *feeder* < *feed* 'живити', сучасна фахова література рибальської галузі зберігає питому термінологію, особливо дієслівну з гіпонімічними рядами відіменникових назв на взірець *гачити* < *гак*, *блешнювати* < *блешня*, *сітничити* < *сітник*, *невідничити* < *невідник*, характерними одновидовими дієслівними термінами (порівняймо: *клювати*, *квочити*, *хрокати* і *закукати*, *забрести*), засвідчуючи тривкі семантичні й словотвірні моделі впродовж історичного поступу української мови.

Отже, лексику і фразеологію рибальського промыслу досліджували різні покоління мовознавців і етнографів, багатий її фонд містять етимологічні, історичні, діалектні словники української мови, а також художні, наукові та науково-популярні тексти. Проте важливо доповнити й упорядкувати цей матеріал, показавши предковичність і тяглість рибальства як важливого складника національної культури [Міняйло 2018а; Міняйло 2018б; Міняйло 2019г] через всеохопний семантико-словотвірний і фразеотвірний аналіз рибальських найменувань як лінгвоментальних образів у картині світу українців.

Актуальність дослідження визначено потребою систематизувати й ґрунтовно проаналізувати в діахронійному та синхронійному аспектах накопичені різночасовою лексикографічною

і фразеографічною практикою, художнім і науковим дискурсом українські рибальські найменування, з'ясувати історію формування самих назв (словотвірний аспект) та історію формування їхньої семантичної структури (ономасіологічний, семасіологічний, мотиваційний аспекти).

Звідси випливає **мета** — дослідити засади становлення й особливості формування лексичної і фразеологічної парадигм рибальства в українській мовній картині світу (МКС).

Мета передбачає виконати такі **завдання**: висвітлити зв'язок між рибальською лексикою і фразеологією та матеріальним світом і духовною культурою українців; установити генетичні зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших народних промыслів; дослідити структуру й семантику рибальських найменувань у діахронійному та синхронійному аспектах; визначити науково-термінологійний апарат дослідження; дослідити місце предметно-номінативних і образно-експресивних рибальських найменувань в українській мовній картині світу; проаналізувати структуру рибальських найменувань на засадах сутнісно-мотиваційного підходу; простежити тенденції якісних і кількісних змін у словниковому складі української рибальської лексики та фразеології; установити мотиваційні типи рибальських лексичних і фразеологічних найменувань та їхнє співвідношення в межах лексико- і фразеосемантичних груп.

Об'єкт дослідження — рибальська лексика і фразеологія української мови.

Предмет дослідження — формування складу, семантико-словотвірної і фразеотвірної структури українських рибальських найменувань та визначення їхньої ролі в національній МКС.

Першим складником **джерельної бази** дослідження стали етимологічні й історичні словники та пам'ятки української мови: «Етимологічно-семантичний словник української мови» І. Огієнка (1979-1994); «Етимологічний словник української мови» за ред. О. Мельничука (1982-2012), «Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд)» за ред. О. Трубочова, із 2002 — А. Журавльова, із 2016 — А. Журавльова і Ж. Варбот (виходить друком із 1974 й дотепер), «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» за ред. О. Стрижака (1985); «Етимологічний словник топонімів

України» В. Лучика (2014), «Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник» П. Чучки (2005), «Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником)» І. Фаріон (2001) тощо; «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка (1930–1932), «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» за ред. Л. Гумецької (1977–1978), «Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.» за ред. Д. Гринчишина (1998–2006); «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року», упоряд. А. Матвієнко і В. Мойсієнко (2002), «Книга Київського підкоморського суду 1584–1644», відп. ред. В. Німчук (1991), «Ключь разумѣнія» І. Галятовського, підгот. до вид. І. Чепіга (1985), «Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття», підгот. до вид. О. Маштабей, В. Самійленко, Б. Шарпило (1986), «Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775», редкол.: П. Сохань та ін. (1998–2008) тощо.

Другий складник джерельної бази — відомі на сьогодні діалектні лексичні та фразеологічні словники, фонд яких постійно поповнюється, як-от за останнє десятиріччя: «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г. Доброльожі (2010), «Словник українських говорів Одещини» за ред. О. Бондаря (2011), «Словник села Тилич на Лемківщині» Є. Турчина (2011), «Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів» Д. Савчука (2012), «Фразеологічний словник східнословобжанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка, Д. Ужченка (2013, 6-е вид.), «Словник волинських фразеологізмів» Н. Кірілкової (2013), «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської, Я. Битківської (2013), «Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» А. Сагаровського (2011–2013) і його ж «Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» (2015), «Словник говірки села Шендерівка та інших населених пунктів Могилівського Придністров'я» Д. Крохмалюка (2015), «Словник фразеологізмів та паремій Чернівеччини» — уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк (2017), «Гомін Золотої долини» (діалектний словник прикордонного з Румунією південноподільського села Бакота) Т. Горбняка (2017), «Короткий словник говірки села Ублі» (українські говори Східної Словач-

чини) Й. Сірки, А. Баушенка (2017), «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок» Н. Коваленко (2019), «Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій» З. Мацюк (2020).

Третій складник джерельної бази — етнографічні та фольклорні матеріали, збірники діалектних текстів: «Студії з української етнографії та антропології» Хв. Вовка (1916), «Із звіту етнографічної експедиції 1934 року» Н. Заглади, «Звичай нашого народу» О. Воропая (1958), «Рибальські снасті та способи їх застосування» М. Глушка (1995), «Говірки Чорнобильської зони: Тексти», упорядковані Гриценком П. Ю. та ін. (1996), «Знаки української етнокультури: словник-довідник» В. Жайворонка (2006), «Народознавчі роботи» В. Чабаненка (2010), «Рибальські знаряддя південної Слобожанщини (за матеріалами польових досліджень 2009 і 2011 років)» С. Сіренка, «Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів», упорядкованих Г.І. Мартиновою та ін. (2013) тощо. Тут важливо відзначити, що крізь призму народнорозмовного дискурсу нерідко можна верифікувати або уточнити словникову інформацію. Наприклад, переконатися в синонімності номенів: «у ко'го топ'туха а ў нас 'комл'а називалас / 'тоже з дубцоў ізд'елана» (Середнє Полісся) [ГЧЗ: 266]; усвідомити спосіб рибалення певним рибальським знаряддям: «зробили ко'билу / і о'це ло'вили уп'а'т'ох / два ч'ело'в'ека 'держут' 'низ'ко ко'билу / а остал'н'і по бере'гам нага'н'айут' 'рибу» (Східна Слобожанщина) [ГСС: 263]. Тож говіркові тексти рибальської тематики «збільшують можливості вузькофахового семантичного аналізу» [Громко, Грабова 2021: 22]. Водночас слід зважати на те, що в описових етнографічних працях «поєднання культурної автентики з авторськими оцінками утруднює об'єктивне визначення семантики народних термінів» [Гриценко 2003: 8].

Четвертий складник джерельної бази — тлумачні й перекладні лексичні і фразеологічні словники нової української літературної мови та сучасної української літературної мови: «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (укладено в 30–40-х рр. ХІХ ст.), «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки (1893–1898), «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), «Словник української мови» Д. Яворницького (1920), «Російсько-український словник» за ред. А. Кримсько-

го (1924–1930), «Словник української мови» за ред. І. Білодіда (1970–1980), «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник», уклад. І. Олійник, М. Сидоренко (1991), «Російсько-український словник сталих виразів» І. Виргана, М. Пилинської, за ред. М. Наконечного (2000), «Словник фразеологізмів української мови», уклад. В. Білоноженко та ін. (2003), «Словник української мови», кер. В. Німчук та ін., відп. ред. В. Жайворонок (2012), «Словник української мови online», Томи 1–14 (2015–2024; режим доступу: <https://sum20ua.com>) тощо.

П'ятий складник джерельної бази — фахова література рибальської сфери: «Рыболовство в Херсонской губернии. Опыт статистико-экономического исследования» П. Рябкова (1890), «Рыбы Подкарпатской Руси и их главнѣйшіе способы ловли» В. Владикова (1926), «Іхтіофауна північно-західної частини Чорного моря» К. Виноградова (1960), «Фауна України: Риби» П. Павлова, Ю. Мовчана, А. Смірнова, А. Щербухи (Т. 8, 1980—1983), «Рибалці про риб України: Секрети поплавцевої вудки» М. Думича (1994), «Довідник українського рибалки» В. Машукова (2003), «Універсальний довідник успішного рибалки» В. Данилюка; пер. з рос. І. Данилюка (2006), «Основи промислового рибальства: Практикум» І. Шермана, Ю. Пилипенка, І. Лобанова (2013) тощо.

Джерельну базу дослідження поповнили ще рибальські найменування з творів художньої літератури XIX–XXI ст., а також діалектні рибальські найменування з матеріалів авторської картотеки (переважно слобожанського говору) [Міняйло 2003; Міняйло 2007; Міняйло 2008; Міняйло 2009].

У великій пригоді стали й лінгвістичні карти «Атласу української мови» (1984–2001) за ред. І. Матвіяса (Т. 1), Я. Закревської (Т. 2), А. Залеського, І. Матвіяса (Т. 3) та лінгвістичні карти «Лексичного атласу Правобережного Полісся» М. Никончука (1994), які в окремих випадках через локалізацію рибальських назв у певному географічному континумі вможливили ще й розуміння сутнісної природи постання найменувань залежно від особливостей рельєфу, швидкості течії річки тощо.

У монографії проаналізовано понад 5000 рибальських лексем (включаючи лексико-семантичні варіанти) і фразем.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі **загальнонаукові методи**: *описовий*, у межах якого досліджено методологічні підходи науковців різних поколінь до аналізу рибальських найменувань та узагальнено ці спостереження; *індукції* (для отримання загальних висновків на підставі аналізу семантичних, словотвірних і мотиваційних моделей рибальських найменувань); *дедукції* (під час формулювання гіпотез та їхньої верифікації на мовному матеріалі); *аналогії* (під час аналізу рибальських денотатів у зв'язку зі схожими реаліями інших народних промислів); *аналізу й синтезу* (для теоретичних узагальнень і систематизації фактичного матеріалу); *суцільної вибірки* (для формування фактичної бази дослідження). Серед **спеціальних лінгвістичних методів** використано такі: *таксономічний* (для планомірної інвентаризації різноструктурних українських рибальських найменувань та групуванню їх на парадигматичній основі); *діахронійний* (для виявлення за принципом відносної хронології актуальних на основних етапах суспільного життя семантичних, словотвірних і мотиваційних моделей рибальської сфери та їхнього лінгвального відображення); *ономасіологічний* (для удокладнення поняттєво-номінативної парадигми лексичних і фразеологічних рибальських найменувань); *етимологічний аналіз* (у досліджуванні походження рибальських найменувань і встановленні їхніх мотиваційних основ); *аналіз словникових дефініцій* (для визначення семантичної структури рибальських найменувань); *словотвірний аналіз* (для з'ясування структури похідних номенів і визначення основних моделей словотворення рибальської лексики); *дистрибутивний аналіз* (для встановлення впливу контексту на появу прагматичного значення); *контекстуально-інтерпретаційний* (для деталізації семантики окремих рибальських найменувань); *лінгвокультурологічний* (для визначення актуалізованих у рибальській лексиці і фразеології етнокультурних знаків).

Наукова новизна роботи в тому, що це перше в українському мовознавстві дослідження, у якому крізь призму матеріально-духовної культури українців докладно проаналізовано формування загальноукраїнського рибальського лексикону в історичному аспекті і теперішньому осмисленні; установлено генетичні

зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших народних промислів; визначено науково-термінологійний апарат дослідження на засадах виробленого автором сутнісно-мотиваційного підходу, який було застосовано для аналізу різноструктурних рибальських найменувань; простежено тенденції якісних і кількісних змін в українському рибальському лексиконі; на засадах сутнісно-мотиваційного підходу встановлено мотиваційні типи рибальських лексичних і фразеологічних найменувань та їхнє співвідношення в межах лексико- і фразеосемантичних груп.

Теоретична цінність роботи полягає у створенні наукової бази для розробки малодослідженої наукової проблеми, у становленні корпусу наукової термінології, пов'язаної з мовним досліджуванням сфери рибальства. Проаналізований на засадах сутнісно-мотиваційного підходу мовний матеріал уповноважив до розроблення нового наукового напрямку — *генно-синхронного полідискурсивного досліджування галузевої термінології*.

Практичне значення роботи — у можливості використовувати її положення під час викладання нормативних курсів, зокрема лексикології і фразеології української мови, стилістики української мови, української мови за професійним спрямуванням, а також вибіркових дисциплін — історичної лексикології і словотворення, етнолінгвістики, ономастики, термінознавства; для укладання навчальних посібників і підручників із цих курсів. Результати дослідження створюють методологічну базу для досліджування галузевих термінологій на засадах сутнісно-мотиваційного підходу, у застосуванні його до всіх складників лексико-фразеологічної макросистеми. Положення роботи посприяють формуванню лінгвістичної компетентності фахівців у сфері рибальського промислу, а також широкого кола зацікавлених осіб.

РОЗДІЛ 1

Лексико-семантичне поле «Рибальство» в українській мовній картині світу і наукові засади його досліджування

Мовознавчою наукою доведено: семантичний принцип структурування мовних одиниць покладений в основу лексико-семантичних, лексико-фразеологічних і лексико-граматичних полів. Лексико-фразеологічне поле науковці визначають як семантичне поле, у яке входять і фразеологічні одиниці [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 20–21]. Проте, з огляду на різну сутнісну природу слів і фразеологізмів (фразеологізми — специфічні комунікативні одиниці, які в мовленнєвому процесі «ніби з'являються з іншого рівня тексту» [тс: 132]) та відповідно лексичного і фразеологічного значення (у фразеологічній семантиці експресивний компонент переважає предметно-логічний зміст [Ужченко, Ужченко 2007: 58]), гадаємо, потребують виокремлення лексико-семантичне й однойменне фразеосемантичне поле «Рибальство». До того ж і складники цих полів — лексико-семантичні та фразеосемантичні групи — взаємопов'язані, але семантично не тотожні. Наприклад, лексико-семантична група «Назви рибалок» корелює із фразеосемантичною групою «Характеристика рибалок за придатністю / непридатністю до риболовецького промислу». Проте вже самі назви цих об'єднань відображають номінативний характер лексико-семантичної групи (ЛСГ) та емоційно-оцінний характер фразеосемантичної групи (ФСГ). Досліджуваний матеріал демонструє, що говіркові назви рибалок зрідка також можуть бути емоційно-оцінними (із переважно глузливо-іронічною конотацією), як-от *раколів* 'невдатний, нетямущий рибалка', *бичколів* 'рибалка, здатний ловити лише дрібну рибу', але такі найменування є відфраземними назвами, що поєднують риси слів і фразеологізмів із властивістю останніх співвідноситися не з об'єктами, а з різноманітними кумедними ситуаціями (див. підрозд. 3. 7).

Виправдано розпочинати аналіз різноструктурних рибальських найменувань з лексичних одиниць, оскільки саме лексико-семантичні варіанти слів відіграють важливу роль у формуванні цілісного фразеологічного значення і їх можна простежити в глибшому діяхронійному вимірі завдяки лексико-семантичним реконструкціям, коли реконструювання праслов'янської фразеології — справа майбутнього.

Слово ж як структурно-семантичну одиницю мови визначає не лише об'єктивна характеристика позначуваного, а й уявлення про об'єкти і явища, пов'язані з досвідом минулих поколінь, «не тільки узагальнення явищ предметного світу, а й селекція та концентрація в поняття окремих ознак різних явищ внутрішнього, духовного світу» [Лисиченко 2009: 23]. І хоч поняття є вже одиницею не мовної, а концептуальної картини світу (ККС), проте «МКС більш рухлива й диференційована, ніж ККС, і безпосередньо відбиває ті зміни, перебудову, які відбуваються у довікллі» [Сімонок 2002: 62–63]. В аспекті досліджування галузевих термінологій науковці також наголошують на тому, що «проблема формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань є міждисциплінарною», і в рамках міждисциплінарних досліджень у минулому сторіччі виникло два фундаментальні поняття: картина світу та фахова мова, «що їх сьогодні активно розвивають, створюючи похідні та пов'язані з ними поняття» [Гінзбург 2012: 9]. Картина світу, «спрошуючи і схематизуючи дійсність, виділяє з нескінченного розмаїття реального світу саме ті його об'єкти та сутнісні зв'язки між ними, пізнати які й становить основну мету на тому чи іншому етапі історичного розвитку» (розрядка *Р. М.*) [тс: 10].

Обстоюючи правомочність терміна «національно-мовна картина світу» й відповідно існування національно-мовних картин світу як об'єктів для лінгвокультурологічних розвідок, І. Голубовська відзначає: «зіставний модус дослідження матеріалу багатьох мов надає переконливі свідчення тому, що все-таки такий важкий для безпосереднього споглядання феномен, яким виступає етнічна ментальність, дає мовні рефлекси. Причому вираження культурно-національної специфіки відбувається **на всіх без винятку рівнях мовної системи**» (виділила *І. Г.*) [Голубовська 2010: 400]. До вивчення феномена етнічної ментальності («ментальних орієнтирів»), переконана Т. Ковалевська, «обов'язково має залучатися лінгвістичний феномен, інтерпретований у соціальному контексті

особистісної та етнічної психології та загальнофілософських універсалій, оскільки саме на мовному рівні найяскравіше виявляється специфіка базових домінант національного світобачення» [Ковалевська 2016: 220]. Тож мовознавці акцентують, що на сучасному етапі в досліджуванні національно-мовних картин світу на перший план виходить «феномен *різного* бачення й означування світу носіями *тієї ж самої* мови, але членами різних соціальних спільнот» [Колегаєва 2013: 63]. Тому кожен рибальський артефакт на теренах України «виокремлений *когнітивним* баченням фахівця і поіменованій спеціальним позначенням» [тс: 66].

Отже, дослідники висновують: у застосуванні до конкретної мови МКС завжди національно-мовна, оскільки вона відображає реальний світ у безпосередньо-чуттєвому поступальному досягненні його етносом (resp. його різними соціальними чи професійними спільнотами — *Р. М.*) [Охрименко 2014: 97]. Зв'язок між національно-мовною картиною світу та реаліями життя й довкілля — у конфігурації ідей, уміщених у значенні рідного слова, яке мовець сприймає як дещо само собою зрозуміле, як вже готову концептуальну конфігурацію, яка викликає довіру, оскільки елементи смислу бувають настільки невиразні самі по собі, що людині важко піддати котрийсь із них сумніву [Зализняк 2006: 207, 235].

Звідси нагальна потреба ґрунтовного аналізу зародження мовного світу рибальства в культурному просторі України, його розпросторення й укорінення в мовній картині світу. Засадничий принцип дослідження — аналіз рибальських найменувань як таких, що значно вплинули на розвиток людства й відобразилися в усіх сферах матеріально-духовної культури. Адже загальновідомо, що рибальство (поруч зі збиральництвом і мисливством) належить «до найдавніших видів діяльності людини, яка завдяки цим заняттям виживала в жорстких умовах становлення первісного суспільства. Ці промисли були пов'язані з використанням людиною протягом десятків тисяч років готової продукції рослинного чи тваринного походження» [Лучик 2013а: 105]. Своєю чергою рибальство, сприявши багатомістовому досвіду виживання первісних людей, стало важливим чинником створення народного світогляду, вираженого в колективних віруваннях, обрядах і звичаях [тс: 108]. В. Лучик писав про сприймання ранніми праслов'янами навколишнього світу як гармонійно організованої сукупності взаємозалежних елементів, у якій людина посідала рівнозначне з ін-

шими представниками природи місце. Тож «удала риболовля, — відзначав мовознавець, — це родинне порозуміння й приязнь між рибалкою та рибою» [тс: 108–109]. Згадаймо оповідання І. Франка «Як Юра Шикманюк брів Черемош», у якому головний герой співчутливо примовляв до зраненої риби головатиці: «*Бідничка! Бідничка!*», а вимірюючи вагу, «*узаяв рибу на руки як дитину і поколицав її*» [Франко 1923: 44, 46] (далі в монографії ще йтиметься про становлення професіоналізмів *коліска* і *люлька* — синонімних діалектних назв специфічного риболовецького знаряддя).

Утім доброзичливість і розкаяння як неодмінна умова успіху під час риболовлі (як і під час полювання й збирання плодів) характерна не лише для слов'янських народів. Британський дослідник Дж. Маккалох писав, що кельти поклонялися тваринам, яких вони вбивали, та просили в них вибачення за позбавлене життя. І це відчуття провини, наголошував знаний кельтолог, було притаманне всім первісним мисливцям і мало культову природу [Маккалох 2004: 11].

У всесвітньо відомому романі Е. Гемінгвея «Старий і море» досвідчений рибалка в процесі боротьби з велетенською рибиною звертається до неї: «*Рибино <...>, я люблю тебе й дуже поважаю. Але все одно уб'ю тебе до кінця дня*» [Гемінгвей: 40]. Як зазначено в анотації до роману в перекладі українською В. Митрофанова, цей художній твір і досі «резонує в душі новими сенсами, смислами та символами» [тс: 103]. Міркування старого рибалки можуть бути звичайними роздумами професіонала («*Треба щосили держати снасть. Натяг жилки змусить її [рибу] щоразу звужувати кола. Мабуть, десь за годину я побачу її. Поки що треба її приборкати, а тоді вже вбити*» [тс: 66]), а можуть набувати глибокого онтологічного змісту: «*<...> ти народився, щоб бути рибалкою, так само як ця риба народилася, щоб бути рибою. Он і San Pedro (Святий Петро) теж був рибалкою <...>*» [тс: 81], «*<...> От і риболовля — вона й убиває мене, й водночас дає змогу вижити <...>*» [тс: 82] тощо.

Справжньою «енциклопедією» китобійного промислу є роман Г. Мелвілла «Мобі Дік» про події 1820-го року, коли американське судно затопив розгніваний кит. Пізнавальною є передмова до роману (етимологія), у якій автор навів зібрані ним матеріали про міфічного кита і змалював мужню романтику полювання на кита реального, наприклад: «*Швед. і дат. **hval**. Назва цієї тварини по-*

*в'язана з уявленням про округлість чи про котіння, бо датське **hvalt** — 'вигнутий' або 'склепистий' (Словник Вебстера)» [Мел-вілл: 5], «*Стежка світить за Левіафаном, а безодня здається сивиною (Книга Йова)*» [тс: 8], «*Печінкою того кита навантажили два вози (Стоу. «Літопис»)*» [тс: 9], «*І хай навіть кита загарпунено. Але уявіть собі, яким чином можна впоратися з дужим невіїждженим лошаком, тільки зашморгнувши його мотузком за хвіст (Розділ про китоловство у «Всячині»)*» [тс: 20], «*О ките-огроме! У бурі, у громі, / У морі безкраїм твій дім. / Де сила — то право, твоя там держава, / Ти цар у безмежжі морським («Пісня про кита»)*» [тс: 21].*

Українська література також відобразила рибальську сферу в різножанрових творах. Так, дослідниця І. Галак, аналізуючи рибальські мотиви у творчості Федора Одрача в контексті функціонування рибальської теми в українській літературі, згадує образ молодого рибалки з балади П. Гулака-Артемовського як відбиття романтичного світорозуміння письменника; образ професійного рибалки в оповіданні «Рибалка Панас Круть» і професійну діяльність рибальської артілі в повісті «Микола Джеря» (1878) І. Нечуя-Левицького; «високі зразки символічно-алегоричного трактування рибальського мотиву під впливом дуалістичних зацікавлень митця» в уже згаданому філософсько-психологічному оповіданні І. Франка «Як Юра Шикманюк брів Черемош» (1903); добродушне обігрування євангельської метафори про Апостолів як ловців душ у сонеті «Рибалки» М. Чернявського; ідилічну картину єднання людини з природою у «Рибальському посланні» (1920) М. Рильського, а також поетове нагадування, що до рибальства були небайдужі ще за часів Гомера і Феокріта. У «Рибальських сонетах» (1938–1940) М. Рильського, за словами дослідниці, «здавалось би, непоетична термінологія, але лірична налаштованість сонетів не страждає від цього, а навпаки, поету вдається у простоті і примітивності існування відкрити довершеність і мудрість». Згадує І. Галак і славновідому усмішку «Сом» Остапа Вишні, у якій завдяки яскравому образу оповідача діда Панаса «лірична настроєвість переплітається з гумором та фантастикою» [Галак 2017: 57–58].

Написаний у другій половині 1970-х років вірш О. Лишеги «Пісня 551» став яскравим поетичним символом Майдану-2014 і зразком якнайглибшого філософського осмислення буття шляхом метафоризації рибальської стихії, а саме — 'упокорювання

чи боротьби за життя знесилених зимовою придухою рибу, серед яких **короп**, який (на протипагу людини-борцеві) «служить для того, / щоб колись бути пійманим, раніш чи пізніше.. / Але ж ти людина — тебе не впіймає ніхто..», а **зграї коропів** «цілі століття повільно осідають <...> похливі і темні, — / вони віддаляються в протилежний бік — бач, наше століття давно поспішає їм услід?», отже: «Поки не пізно — бийся головою об лід! / поки не темно — бийся головою об лід!.. / Пробивайся, вибивайся — / ти побачиш прекрасний світ!..» [Лишега 2012: 9]. Алегорії поета засвідчили історичну тяглість прагнення українців не бути покірними членами громади, що піддається впливу (згадаймо культово-релігійне «рыба значи(т) людэй; удица значи(т) слово бжіе»), а бути активним творцем свого буття.

У текстах українських художніх творів подекуди відображено факти, важливі для ономазіологічного аналізу рибальських найменувань. Так, контекстний аналіз вірша Я. Щоголева «Рибалка» (1877) засвідчив способи виготовлення рибальських знарядь у другій половині XIX сторіччя: а) сака — згинанням і переплітанням гілок верболозу: «Я над берегом і сімло / сак мій, зігнутий в дугу, / закидаю з човна в воду / попід айр і кузу» [Щоголів: 143]; б) сітки — виплітанням її із прядених ниток: «Ну, вморивсь я в очеретах, / так поїду у гаї. / І на чистому закину / сіті прядені мої» [тс].

Цей ряд, звісно, можна продовжити й іншими творами, у яких письменники показали рибальство вагомим складником культури й побуту українців, засвідчили важливість цього промислу у формуванні світоглядних орієнтирів етносу.

Отже, постала нагальна потреба вивчити й упорядкувати український мовний світ рибальства. Аналіз рибальської лексики (і фразеології) з погляду змін чи вдосконалення реалій пов'язуємо з етнолінгвістичними, соціолінгвістичними, психолінгвістичними та іншими мовознавчими проблемами, зокрема з досліджуванням МКС.

У нормативному вживанні фахової термінології ми спиралися на сучасну словникову базу Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ, згідно з якою лексеми *рибальство*, *риболівля*, *риболівство* зі значенням 'ловіння риби' — це синонімічні галузеві терміни, які протиставляються розмовно-просторічним відповідникам *рибалка*, *рибацтво*, *риболовєцтво* [УМІФ]. Водночас УМІФ подає як нейтрально конотовану й лексему *рибалення* [тс], так

само як в академічному одинадцятитомникові: *риба́лення* ‘дія за значенням *рибалити*’ [СУМ-11: VIII, 527]. Тож як опредметнену назву на позначення процесу ловіння риби маємо чотири синонімічні абстрактні іменники: *риба́льство*, *риболóвля*, *риболóвство* і *риба́лення*. Оскільки всі ці назви належать до ядрової частини лексико-семантичної групи «Процесові назви рибальської сфери», то відповідно для кожної з них є дієслівний відповідник (як очевидний первень для абстрактного іменника із процесовим значенням): *рибалити* > *рибальство*, *рибалення*; від складеного найменування *рибу ловити* > *риболовля*, *риболовство*. Ці дієслівні терміни можна стилістично диференціювати, застосувавши семний аналіз різногалузевих назв у межах одного словотвірного типу. Наприклад, термін ***рибальство*** у зв’язку зі значенням лексем *гончарство* ‘виготовлення посуду та інших виробів з глини; заняття гончаря’ [СУМ-11: II, 124], *конярство* ‘розведення коней як галузь тваринництва’ [тс: IV, 277], *мислівство* ‘добування диких звірів і птахів з метою використання їх м’яса, хутра і т. ін.’ [тс: IV, 717], *рільництво* ‘вирощування польових культур як галузь сільського господарства’ [тс: VIII, 575] тощо постає як назва на позначення відповідної галузі народного господарства — тобто вже з віддаленою від процесового характеру семантикою. Натомість термін ***рибалення*** в колі інших типологічно подібних назв виразно зберігає семантику виконуваної впродовж не надто тривалого часу дії. Порівняймо: *полюва́ння* ‘дія за значенням *полювати*’ [СУМ-11: VII, 105], в «Інверсійному словникові української мови»: *смаження*, *обсадження*, *принадження*, *розгородження*, *крохмалення* тощо [ІнСУМ: 541–542]. У відомій лексикографічній праці О. Войналовича і В. Моргунока «Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять)» (1997) до російського слова «течение» (стосовно часу) серед низки українських відповідників першим мовознавці подають слово із формантом *-ення* — *пліннення* [РУСНТМ: 225]. Тому *рибальство* означатиме швидше постійне заняття, промисел, з якого живе людина, а *рибалення* — обмежений у часі процес, що має завершитися виловом риби, як і ***риболовля***, бо ж недарма значення іменника *ловля* лексикографи ілюструють прикладом зі збірки М. Номиса *Не тоді собак годувать, як на ловлю йти* [СУМ-11: IV, 539]. Отже, терміни-варіанти (словотвірні синоніми) підлягають обов’язковому аналізу задля вироблення пріоритетів їхнього контексту-

ального використання [Онуфрієнко 2019: 187]. Для наведеної синонімічної парадигми очевидними є такі семантичні відтінки: *рибальство* — найбільш абстрагований термін на позначення відповідного промислу, який можна вжити для називання тематичної групи «Рибальство», тобто це слово, що стоїть найвище в ієрархії галузевих найменувань; *рибалення* і *риболовля* — синонімічні терміни на позначення виконуваного фахового процесу (ловлення риби). Щодо терміна *риболовство* — відсубстантивного (від *риболов*) утворення із високопродуктивним для давньоукраїнської книжної мови суфіксом *-ств(о)* — можна відзначити: деривати із цим суфіксом уживали для номінації явищ, що стосувалися різноманітних сторін життя середньовічної людини, як-от *игуменьство*, *єпископство*, *учительство*, *посольство* ‘діяльність игумена (єпископа, учителя, посла)’ [Ерофеева 2017: 137, 139].

Отже:

Рибальство — один з найдавніших людських промислів в усіх його матеріальних і культурних виявах, який вирізняється серед інших промислових і господарських культур (мисливства, гончарства, вівчарства тощо).

Риболовство — вид діяльності людини, яка забезпечує себе та інших свіжою рибою.

Рибалення (риболовля) — виконуваний фаховий процес, що має завершитися виловом риби.

1. 1. Семантико-синтагматичний простір рибальського назовництва в українській міфології і фольклорі

Найвищим рівнем первісної свідомості людини була міфологія. І хоча міфологічне мислення не забезпечувало логіко-понятійного освоєння світу, проте по-особливому (ієрархічно!) пояснювало його, насамперед своєрідним трактуванням причинності, простору й часу. Науковці стверджують: «Значна частина міфонімів сягає давньоруського або ще праслов'янського періоду, коли склалися східнослов'янська (праслов'янська) язичницька міфологічна система» [ЕУМ: 346]. Тісно пов'язані з міфологічною свідомістю витоки фольклору так само сягають архаїчних етапів розвитку людства, а значна частина сучасного фольклорного репертуару має істотну «глибину» історичної пам'яті. Тому тяглість традиції

зумовлює віднайдення в українському фольклорі не лише актуальних смислів, а й реліктів минулого... [ЕГУ: 310–311].

Для рибальства найважливіший простір — водний. А воду споконвіку обожували як безпосередньо, так і в образах тих, хто водиться в ній. Дослідники довели, що в українській мові символи (концепти) ВОДА і РИБА постають у більшості дискурсивних формацій [Венжинович 2013; Галаш 2013; Космеда 2013; Куйбіда 2012; Макарець 2013]. Символ ВОДА — ключовий у мовній свідомості українців, мотивований притаманною їм натурфілософією, відтвореною в когнітивній і мовній картинах світу [Космеда 2013: 71]. Те, що вода належить до першоелементів світу, його основних стихій, засвідчує коментар І. Франка галицької паремії *Вода — наша мама*: 'вода — джерело всякого органічного життя' [тс: 63]. Видатний український мовознавець О. Потебня в праці «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» серед основних називає *вода холодна* (здоров'я) [Потебня 1914: 54], *бистра вода* (швидкість: текти — утікати) [тс: 58], *світла вода* (швидкість води споріднена, з одного боку, зі швидким рухом узагалі, з іншого — зі світлом) [тс: 71]. Таку й подібну символіку води бачимо в структурі українських приказок *І риба не пливе (не плине) проти бистої води* [ВиргПил: 643], *Великій риби в глибокій воді плавати* [тс: 414], *У мутній воді риб[к]у ловити (вудити)* [тс: 449].

О. Трубачов уважав середньодунайський регіон найдавнішою територією формування слов'янських племен. Із цією автохтонною концепцією дослідники пов'язують частотність образу Дунаю у старовинних народних піснях, календарному й обрядовому фольклорі, що виникли набагато раніше походів київських князів на Візантію, коли східні слов'яни вперше познайомилися із цією рікою [Леута 2001: 16–17]. За висновками мовознавців, в українському фольклорі споконвічно слов'янський апелятив **dunajь* співвідносний із семемою 'велика вода': «*Грають води, як Дунаї*» [ЕСЛГН: 54], «*Гой у тих кудрях сив сокіл сидит. В Дунай ся дивит, там виза видит,.. з визом говорит: Гой ци тепер так, як в первовіку?*» [Губерначук 2005: 111]. Очевидно, що в другому прикладі *Дунай* не просто ріка, а міфологічний прообраз ріки [Колесник 2010: 427], хоча не можна остаточно відкинути й прив'язку до стародавнього гідроніма. Також, крім міфологічного образу Дунаю, у цій прадавній обрядовій пісні бачимо тотемні образи *Виз-риби* й *Сокола*, антропоморфність яких в українському фольклорі засвідчує

сприймання назв риби і птаха як особових імен — на протиположності назвам міфологічних істот нижчої стадії (водяників, домовиків, русалок тощо) [ЕУМ: 346].

У різних формах усної народної творчості проявляються антропоморфні образи *щуки* й *окуня*. Оскільки будь-яку рибу щуці зручніше ковтати з голови (за напрямом луски, а не проти неї), вона «звертається» до окуня: «*Окунець-молодець, повернись передом — поговоримо з тобою!*». На що окунь «відповідає»: «*Коли ти щука бистра, поговоримо з хвоста*» [Номис: №4250]. Варіації цього стійкого комунікативно-діалогічного мовного комплексу (М. Номис одиниці такої структури слідом за наказами і прислів'ями назвав «і таке інше») простежуємо в діалектному континуумі, зокрема в ізольованій від основного масиву південно-східних говірок українській говірці села Щуче Лискинського р-ну Воронезької обл.: *Щука гонеться за окуньом і каже йому: «Окуне, окуне, повернись до мене головою — побалакаєм з тобою»* [Міняйло, Сікорська 2010: 36].

Єдність антропоморфних образів *щуки* й *окуня* в литовському фольклорі свідчить про історичний розвиток балто-слов'янських культурно-мовних зв'язків: *Ši margoji lydekėlė būt man buvus motinėle... Šis margasis ešeriukas būt buvusis man broliukas* 'Ця пістрява щучка — моя колишня матуся... Цей пістрявий окунець — мій колишній братик' [Невская 1986: 152].

Вивчання іхтіонімів, як і назв наземних тварин, у фольклорно-міфологічному аспекті важливе для досконалішого ономазіологічного опису цих найменувань, а фауністична міфономінація може «походити з уявлень про важливість чи необхідність певного предмета, речі чи явища» [Бойко, Кайдаш 2006: 20]. Згадаймо слова основоположника структурного методу в етнографії К. Леві-Строса, що «в певному розумінні кожен міф — це спогад про минулі події» [Леві-Строс 1985: 182].

Аналізований матеріал засвідчує: когнітивно-ономазіологічною значущістю відзначена не лише іхтіонімна міфолексика, а й рибальська міфолексика інших лексико-семантичних груп, зокрема ЛСГ «Назви процесів рибальської сфери». Так, найдавніший український фольклор, у якому М. Грушевський убачав не тільки багаті пережитки старої культової пісні і драматичної дії, а й реальне відбиття своєрідного побуту (розрядка Р. М.), відображає важливий для Подунав'я промисел осетрових

риб. У космогонічних колядках *виз-риба в Дунаї* (в уяві праукраїнців *творець організованого Світу*) була потрібна для виготовлення вістря стріли («*Ой тобов, визе, стрільби костити, / А мнов, соколом, стрільби перити*») і для добування осетрового клею («*Ой визе, визе, мій побратиме: / Тобою, визе, постріть клеїти, / А мнов, соколом, поперувати*»). Зазначимо, що в деяких варіантах колядки виступає інша дунайська промислова риба родини осетрових *чечура* (чечуга) [Грушевський 1993: 301]. Як свідчать науковці, уже за 300 тис. років до нашої ери людина добувала рибу списом або звичайними стрілами з лука [Загальна іхтіологія: 9]. Відгомін цього факту спостерігаємо й у фрагментові народної пісні в записі видатного вченого-етнографа П. Чубинського: «*Ой пливе щука з Кременчука та підстрелена з лука*» [СУМ-11: VI, 508].

Стародавньою назвою, що також належить до науковій, міфологічній картині світу, є іхтіономен *білуга* (*білюга*) на позначення цінної породи риб із родини осетрових (*Huso huso* L.), «яка у 18 в. доходила Дніпром аж у Прип'ять і Десну» [ЕУ]. Ця назва, припускає А. Безпаленко, як семантичний дериват прямо чи опосередковано сягає індоєвропейського кореня **bhel-/*bhol-/*bhl-/*bhl-* із первинним значенням 'білий', 'великий' у слов'янських мовах: болг. *белица* 'риба', чес. *blyskavka* 'порода риби', словен. *bólen* 'жерех', укр. діал. *болень* 'те саме', укр. *білуга* 'вид риби', караїм. *balyk* 'риба' [Безпаленко 2009: 3].

У найдавніших міфах світ зооморфний, і набутки вчених уможливають простеження цього факту в рибальській лексиці. Д. Разаускас, дійшовши висновку, що семантика деяких слов'янських назв риб дуже добре відповідає певним міфологічним мотивам, закликав відшукувати в семантичній мотивації іхтіонімів міфологічний складник, поширюючи цей принцип на всі назви рибальської культури. Дослідник навів приклади українських іхтіонімів, пов'язаних із чортом як міфологічним персонажем: *чорт* 'вид риби, яка схожа на щиповку, із шипом-голкою на голові', діал. *чортик* 'триголка колючка', визначивши головним мотивувальним чинником творення назв *місце перебування риби* — (під)водне царство, розташоване внизу, на нижньому кінці вертикальної вісі традиційної моделі світу, про що яскраво свідчить литовський вислів *Žuvis yra priešinga Dievui* «Риба протилежна Богові» [Разаускас 2009: 320–322]. Міфологічні уявлення про рибу як «худобу водяного», що мають паралелі в слов'янських

і балтійських мовах, Д. Разаускас побачив в українських іхтіонімах *бичок* ‘бичок-підкамінник’, *кобила* ‘жерех’, *коза* ‘чехонь’, ‘щиповка’ (зовнішня подібність: роги в худоби та дві гострі колючки на голові риби), *козел* ‘лящ’ [тс: 328].

В. Куйбіда знайшов деякі спільні риси між уявленнями про чортів і біологією коропів. В українській міфології чорти — зооморфні й антропоморфні істоти. Вони ніби свині (нечисті за Біблією) риють мул, живляться калом, гноєм, тому й мають ще одну народну назву — *річкова свиня*. Також коропи мають пару «ріжок-променів» [Куйбіда 2017: 379-380]. А іхтіонім *марена* (*Barbus barbus* L.) в народнопоетичному осмисленні дослідник пов’язує з *Мареною* — богинею весни й води в староукраїнській міфології. Як і богиня весни, однойменна риба має струнке й видовжене тіло, майже з прямою лінією черева [тс: 380-381].

Культ РИБИ в давніх міфологічних уявленнях часто поєднаний із культом змії. Учені припускають зв’язок згаданої вище міфічної риби *виз* із «яфетичним» уявленням про змію-рибу (вішاپ) [Мосенкіс 2003: 66]. Іхтіонім *виз* відбито в українських обрядових піснях. Стейку словосполучу *визь риба* зі значенням ‘тунець’ засвідчено в пам’ятках староукраїнської мови [СУМ XVI-п.пол. XVII: IV, 56]. В українських південнобессарабських говірках під назвою *виз* або *виза* відома *білуга* [Фауна України 1980: 124]. А в розташованому в дельті Дунаю перед його впадінням у Чорне море місті Вилкове, де населення зайнято переважно рибальством, *виз* — білуга невеликого розміру [СУГО: 41]. На Кубанщині й Донщині *виз* — риба-вожак, за яким прямують осетрові під час міграції [ТМС: 133]. Ці дані свідчать про деталізацію семантики прадавнього іхтіоніма в окремих регіонах.

Наукові студії підтверджують вплив язичницьких вірувань на постання загальної назви об’єкта промислу *риба*. Академік О. Трубачов, спираючись на етимологізування В. Топоровим праслов’янської лексеми **ryba*, уважав, що праіндоевропейську назву риби, яка з табуїстичних мотивів могла мати вигляд **zъvъ*, слов’яни замінили назвою від також табуїстично маркованого кореня **raib/*roib-* (його простежуємо зокрема в іхтіоназві *рябець* ‘лосось *Trutta*’) як нагадування про ті часи, коли слов’яни, полюючи на рибу, називали її «пістрявою», «рябою». Знаний етимолог В. Коломієць припустила, що спочатку під цією назвою мали на увазі *лососевих* [Трубачев 2003: 452–453].

У контексті реконструйованої індоєвропейської міфології лосось як вид риби посідав значне місце і в уявленнях давніх кельтів про переселення душ. Так, у середньовічній валлійській легенді «Битва дерев», до якої привертає нашу увагу кельтолог Г. Казакевич, головний герой «упродовж свого довгого життя встиг побувати, серед іншого, словом, книгою, мостом, шкіряним човном, мечем, щитом, струною арфи, краплею дощу, морською піною, биком, конем, оленем, псом, півнем, лососем, орлом, зерном пшениці» [Казакевич 2010: 126]. Зауважимо, що на теренах України лосось дунайський, або головатиця, водиться передовсім на сході Закарпатської області (у річках Тиса, Тересва, Теремля) та Передкарпатті (у річках Прут і Черемош). За висновками науковців — саме «українська частина Верхнього Потисся» першою зазнала кельтської експансії («перші загони кельтів <...> почали з'являтися тут вже після 340 р. до н. е.») [тс: 135]. Загалом же «весь басейн Верхнього Потисся, який, окрім українського Закарпаття, охоплює ще й значні обшири Румунії, Угорщини та Словаччини, у період панування кельтів становив єдиний етнокультурний простір» [тс: 141].

РИБА (а точніше *риба у воді*) — символ у більшості світових культур, як-от чудесна риба Кара в світовій річці Рангхе в іранській міфології [Мифы народов мира: 367], вселенська риба Виз як символ водної стихії і перше втілення Всевишнього в слов'янській міфології [Куйбіда 2017: 377]. Етимологи припускають походження псл. *ryba з *jryba, яке могло з'явитися внаслідок метатези з *jyrbā, спорідненим з лит. jūrės, лтс. jūra, прус. iūrin 'море', вірм. jur 'вода' (іє. *ūr- 'вода') [ЕСУМ: V, 72]. «Асоціативний зв'язок риба – вода, — підкреслює О. Левченко, — надзвичайно міцний, тому що риба існує в середовищі, кардинально відмінному від повітряного середовища людини» [Левченко 2007: 271].

Г. Галаш, дослідивши еволюцію концепту РИБА в українській мові у фольклорних та середньовічних текстах, висновок: серед приказок, пов'язаних із рибальством і приготуванням риби, найчастіше використовують аспект *життєвого середовища риб*, а саме поєднання поняття «риба» з поняттям «водойма» (море, озеро, став, вода) [Галаш 2013: 21]. Дослідниця наголошує на засадничій неподільності (розрядка Р. М.) вислову *як риба в воді* чи *риба з водою* в українських приказках, загадках і замовляннях, відзначаючи розбіжності його культурних конотацій у цих дискурсах. Якщо в українських замовляннях риба «ніколи не фігурує

поза контекстом апелювання до водної стихії» (*Місяць у небі, кит-риба в окіяні, дуб на землі ..., Гора з горою, камінь з травою, риба з водою! ...*) то «в текстах загадок і приказок це порівняння вже дещо втратило зв'язок зі своїм міфологічним підґрунтям» [тс: 24–25].

У жанрі українських героїко-фантастичних казок лексема *кит* зберігає успадковану ще від міфологічної свідомості семантику — ‘ненажерливість’, зближуючись цим із концептом ВОДА як поняттям стихії, уособлюючи її руйнівну силу. Зовнішнім атрибутом *кит-риби* є *море* як один із гіпонімів ВОДИ. В. Вакуленко відзначає, що в замовляннях лексеми *кит* уживають разом із постійним локусом — *в океані*, а ще *кит* має контекстуальні синоніми: *щука, риба, місяць і дуб*. Дослідник висновок: 1) на українському ґрунті слово *кит* актуалізує периферію семантичного ядра концепту — ‘схожий на рибу’, що є метафорою, прикладом донаукової, міфологічної картини світу; 2) слово *кит* пов'язане з концептами ВОДА, ТВАРИНА, РИБА й утілює в українському фольклорі воду як один зі складників буття (розрядка Р. М.) [Вакуленко 2015: 82–83].

У староукраїнській мові назви *великоть води* ‘повноводдя’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 218] і *велиорыбъ* ‘кит’ (діал. *великориб*) [тс: 219] координувала інтегральна сема ‘великий розмір’. Староукраїнська лексема *бѣгъ* на позначення плину води [тс: 141] корелює з буковинською іхтіоназвою *бѣглица* ‘всяка дрібна риба’ [СБГ: 28].

Тому в окремих жанрах українського фольклору можна реконструювати символ ВОДОРИБОС [Міняйло 2017б] і простежити його еволюцію в українській когнітивній і мовній картинах світу. Ядрову зону цього символу формують смисли ‘неподільність’, ‘усепоглинущість’ і ‘значущість’. Пропонуючи назву символу, ми спиралися на поширену серед мовознавців думку, що «концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, оскільки у творенні першої беруть участь різні типи мислення. Не все, що пізнано людиною, набуває словесної форми, не вся інформація, котра надходить із зовнішнього світу, набуває мовного вираження» [Голобородько 2010: 68–69].

Значення ‘неподільність’ засвідчують абсолютні синоніми *вода* і *риба* у складі стійких образних висловів *Чий беріг, того й вода* [ГРНП 1901: 27] — *Чий берег, того й риба* [Номис: №7450]; 3 *ща-*

стям по гриби ходіть, з щастям в рибу бродить (по суті у воду бродить Р. М.), а без щастя ні вон, а ні за поріг [тс: №1670].

Конфіксальні похідники-синоніми від *риба* і *вода* у варіантах приказки *На безрїбї (на безвїдді) і рак риба* [ОлСид2: 89] (пол. *na bezrybii i rak ryba* [Gołdowski 2014: 144]) мають узагальнене значення ‘значущість’, тобто надважливість ВОДОРИБОСа для людського існування.

Приядрова зона досліджуваного символу об’єднує образи *риб у воді певного типу*. Образ риби в бистрій воді простежуємо в ономаціологічній структурі іхтіономена *бистрянкa звичайна* (*Alburnoides bipunctatus bipunctatus* Bloch) [Фауна України 1983: 38]. Свого часу В. Коломієць наголосила на принциповому положенні в етимологізуванні цієї назви: вона пов’язана не з тим, що риба цієї породи швидко рухається, а з тим, що *риба цієї породи тримається бистрої води* [Коломієць 1983: 44]. В. Куйбіда закарпатські назви харіуса *рапа, рапан, рапийдан, рапирь* також пов’язує зі словом *рапидни* — ‘бистрий, швидкий’ на латині та в південнослов’янських мовах [Куйбіда 2011: 93–94].

Дериватологи довели давнє походження (праслов’янська доба) конфіксального деривата **obtulь* ‘назва риби’ від **muliti* [Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 38] — на нашу думку, лексикалізованого образу риби в каламутній воді. Відобразився він і в українській народній пісні: *Межи двома берегами вода каламутна, / Межи двома берегами рибка баламутна. / Пане-брате, пане брате, будемо ся бити, / Бо білявка кого хоче, то буде любити* [Макарець 2013: 108]. Засадничу неподільність цього образу засвідчує також праслов’янський архетип **mъtnica/*mъtenica*, якого сягає болгарський діалектизм *мътніць* ‘мутна вода; риба в мутній воді’ [ЭССЯ: XX, 149]. Зазначимо, що вплив образу *риби в каламутній воді* спричинив хибне етимологізування іхтіоназви *баламут* ‘оселедець’ як похідника від українського дієслова *баламутити*, що зафіксував Афанасьєв-Чужбинський: «коли оселедці йдуть, вони сильно каламутять воду на чималий простір» [Афанасьєв-Чужбинский 1861: 450]. Нагадаємо, що етимологи трактують цю назву як запозичення з турецької мови (*palatid* ‘вид риби’), яке своєю чергою походить від нгр. *палацїда* ‘тунець’, пов’язаного з гр. *палацп* ‘долоня’ [ЕСУМ: I, 124]. Гадаємо, тут відбулося зближення освоєного чужомовного іхтіоніма із питомим українським словом *баламут*, яке має у фольклор-

ному дискурсі метафорично-символічну семантику, як-от: «*Ой під мостом риба з хвостом, самійі карасьи, / Сякі такі баламути, то все до Парасьи*» [Верхратський 1912: 216].

На прикладі стійких порівнянь на кшталт середньополіських став як *окунь проти води* ‘упертість’, *грається як риба у воді* ‘веселий’, *щасливий як риба у воді* ‘той, кому таланить’ [СлДобр: 50, 72, 111] переконуємося в цілісності, неподільності складників компаративем, що входять до структурно-семантичної моделі ‘дієслово на позначення поведінки або прикметник на позначення емоційного стану + як + образ риби у воді’. У разі імпліцитного втілення складників семантична структура стійких висловів трансформується, порівняймо: (*стати*) як *окунь проти води* ‘настійно, вперто, рішуче (про вчинки людини)’ [СлУжч: 231] — як *окунь проти води* ‘упиратися’ (з відтінком зневажливості) [СлКір: 112] — *окунем ставате* ‘рішуче заперечувати щось, протестувати’ [СлКорз: 175].

Якщо ж основа порівняння втрачає своє символічне значення, компаративема семантично деформується. Ілюструє цей процес західнополіське стійке порівняння *гуляю як риба по Дунаю* ‘про жінку легкої поведінки’ [СлМац: 384]. Забуття культурно-національного контексту цілісного складника *риба по Дунаю* спричинило перенесення основного семантичного навантаження на метафоричне значення дієслова *гуляти* — ‘бути в близьких любовних стосунках з ким-небудь’ (з ремаркою *розмовне*) [СУМ-11: II, 191]. Колись від хрестоматійного Глібового «*І щуку кинули у річку...*» на сторінках українського часопису «*Перець*» утворили каламбур *І щуку кинули...* зі значенням ‘ошукали’ (алюзія на відому стилістично знижену ФО *кинути на бабки*), знову ж таки зруйнувавши цілісний символ ВОДОРИБОС і перенісши акцент на жаргонне вживання дієслова *кинути*.

У пісенній творчості образи хижої риби (передовсім *щуки й судака*) свідчать про подружню зраду: «*Ой щучечки задля кумочка, а карасі задля кумасі; Звари мені судака, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка*» [СлЖайв: 319–320]. Припускаємо, що метафорично-символічна модель ‘варити рибку комусь = бути в близьких стосунках’ — відголосок давньої обрядовості. Порівняймо ще в галицькому говорі: «*Марісь, моя Марісь, кому рибку вариш? Я тобі Ясуню, бо ти мій товариш*» [Верхратський 1912: 241].

Негативно конотовано образ *щуки*-«розлучниці» в ареальних різновидах української народної пісні: «*Ой, вы рыболовци, / Раздобри молодци! / Вы закіньте сітку; / Черезь бѣстру річку / Та впіймать дѡлю / Пѡрню молодѡму. / Не впіймѡлы дѡли, / Та впіймѡлы щѡку / Пѡрню на разлѡку*» записано у слободі Петро-Павлівка тодішнього Старобільського повіту Харківської губернії (тепер с. Петропавлівка Куп'янського р-ну Харків. обл. — Р. М.) [Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края: 159]; «*Ой ви, риболовці, роздобри молодці, / Закидайте тенью по синьому морю / Та й піймайте долю хлопцю молодому. / Закинули тенью — не впіймали долю, а впіймали щуку. / Щука-риба грає, на дно поринає. / Молодому хлопцю доленьки немає*» — у с. Дем'янівка Котелевського р-ну Полтав. обл. [Відлуння лісу: 110].

Отже, рибальство як важливий складник культури спостерігаємо від праслов'янської (протоукраїнської) міфології. Важливо, що в найдавнішому українському фольклорі не лише вербалізовано особливості міфологічної свідомості та язичницьких вірувань наших пращурів, а в деяких контекстах ще й засвідчено тогочасні рибальські реалії.

Аналіз рибальської лексики і фразеології українського фольклору вможливив визначення в окремих його жанрах важливий символ у міфологічній свідомості праукраїнців — ВОДОРИБОС. Його ядрову зону складають міфологеми неподільності стихії, її всепоглинущості та руйнівної сили й водночас її необхідності як чинника буття. У приядровій зоні символу — образи з нерозривною єдністю ознак: велика риба ↔ велика вода, бистра риба ↔ бистра вода, баламутна риба ↔ каламутна вода тощо. Символіку ВОДОРИБОСа зберігають окремі діалектні назви риб і частина іхтіологічної номенклатури. Паремії і власне фразеологізми, поступово втрачаючи міфологемну мотивацію і переходячи від символічного до метафоричних значень, складають периферійну зону символу.

Зазначимо й те, що в деяких випадках вплив міфологічних уявлень може спричинити хибні етимології іхтіонімів.

1. 2. Рибальська лексика й лексична синтагматика в пам'ятках української мови

В академічній монографії «Історія української мови: лексика і фразеологія» (1983) відомі мовознавці В. Винник, В. Горобець, В. Карпова, Л. Коломієць, Л. Масенко, В. Німчук, Л. Паламарчук, В. Передрієнко, В. Русанівський, І. Чепіга, П. Чучка, Пв. Чучка дослідили формування лексики і фразеології української мови від прадавніх часів до другої половини ХХ сторіччя. У цій фундаментальній праці науковці дійшли висновку: «Розвинена давньоруська писемність із усією очевидністю свідчить про те, що в лексичній системі давньоруської мови добре збереглася праслов'янська спадщина, і спостерігається вона в будь-якій лексико-семантичній групі» [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 162–163].

Зафіксували різножанрові писемні пам'ятки киеворуської доби і деякі стійкі словосполучення, що їх певним чином можна розглядати як рибальські прототерміни. Наприклад, описове найменування **рыбы, ловимыи мрѣжеж** з Пандекта Антіоха за списком ХІ сторіччя [СлСрезн: II, 185]. Зауважимо, що цю пам'ятку зберігають у Воскресенському Новоєрусалимському монастирі (в сучасному підмосковному місті Істра), значну частину рукописів до якого було привезено з України та Білорусі [Ясіновський 2011: 84]. Відзначимо й те, що складені найменування риби з видовою назвою снасті є типовими для української мови, як-от у сучасних середньонадніпрянських говірках: *невідна риба* (яку ловлять неводом), *сітна риба* (яку ловлять сіткою) [Тарасенко 1961: 59]. Важливим аспектом семантичного розвитку таких видових назв уловленої риби є їхня метафоризація в загальнослов'янському (зокрема південнослов'янському) мовному континуумі, наприклад: серб. *ситна риба* 'незначна людина, яка не заслуговує уваги' [СРФС: 163].

У «Повісті врем'яних літ» за Іпатським списком (1118 р.) — пам'ятці виразно українського походження — також згадано рибальський промисел: «и аще шбращють Русь Корьсунаны **рыбы ловаща** въ оустыи Днѣпра . да не твора[†] имъ зла никакого[¶] . и да не имѣють Русь власти зимовати въ оустыи Днепра» [Літопис рус. за Іпат. сп.: літо/рік 6453 (945), стлб. 39]. Тут важливо бачити значущість загальноновживаних слів *риба* і *ловити* в розвитку української рибальської термінології, адже їхні корені регулярно ставали твірними основами для нових рибальських назв. Історики мови свідчать

про наявність у давньоукраїнській мові великої групи слів, утворених від праслов'янського кореня *лов-* (у тому числі й основоскладанням з *риб-* — Р. М.): *рыболовь* 'рибалка', *ловище* 'риболовецьке угіддя' тощо [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 150], *ловець* — в Уставі студійському кінця XII ст., первісний переклад якого з грецької мови, як припускають науковці, зробили ченці Києво-Печерського монастиря: «штката се да бываеть. ѣгда же ли нѣсть. то тѣгда аще шт довьць оулова/ть рыбы. и годѣ боудеть игоуменуо. да ѣдаты мниси рыбы. ѣсть же ѣгда и сырѣ и ѣица» [Німчук — Хрестоматія: 261]. Значеннєву єдність коренів *риб-* і *лов-* бачимо в питомо українському слові *риболóвище* 'місце промислу' [СлКрим: 444] — очевидному гіперонімі до староукраїнської лексикалізованої словосполуки *ловища оуноновье* 'водні угіддя, де ловлять в'юнів' [СУМ XIV-XV: I, 554].

І. Царалунга, характеризуючи мовні особливості українських пам'яток XIV–XV ст., відзначає найрізноманітніший вплив на староукраїнську літературно-писемну мову того періоду як окремих мовних стихій (білоруської, польської тощо), так і літературно-писемних мов, зокрема церковнослов'янської [Царалунга 2017: 8]. Не оминув цей вплив і лексики рибальської сфери. Як зазначають історики мови, у староукраїнських пам'ятках XVI–XVIII ст. «дальший розвиток словесно-виражальних засобів літературного словника відбиває поширення субстантивованих прикметників» на взірець *рибноє* 'рибні страви', *смаженоє* 'смажені страви', *вареноє* 'варені страви' — тобто на позначення загальних видів страв [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 388]. Тут варто наголосити на чужомовному характері форманта *-н(ое)*, хоч похідники з ним і складають помітну групу назв у давньо- і староукраїнських пам'ятках, подекуди утворюючи похідні значення, що відбивають становлення тогочасної адміністративно-господарської термінології. Так, відштовхуючись від наявного в іншому фрагменті «Повісті врем'яних літ» терміна *хлѣбноє* (на тлі перелічених назв інших продуктів, якими сплачували щомісячний податок), можна утворити низку типологічно подібних назв *хлѣбноє* — [*рыбноє*] — [*масноє*] тощо: «сѣдаху князья . подѣ Ѡльго^а суще . да приходать Русь . хлѣбноє емлють ели/л.12об./ко хота^а . а иже придуть гостье да емлють (млють) мѣсачину . на . с . мѣць . и хлѣбъ и вино и маса и рыбы . и вощемь» [Літопис рус. за Іпат. сп.: літо/рік 6415 (907), стлб. 22].

За спостереженням Т. Крехно, у пам'ятках староукраїнської мови XV–XVIII ст. за основу для субстантивації нерідко правила аналітичні номени на позначення конкретного виду побору, до того ж субстантивати переважно не зберігали роду первинних означуваних слів, порівняймо: *поворотная дань* > *поворотное*, *пенязи чиншовые* > *чиншовое*, *десятина рыбная* > *рыбное* [Крехно 2005: 8–9]. Водночас дослідниця виявила унікальну рису морфолого-синтаксичного способу творення номенів — непроходження закономірного перехідного етапу двокатегорійності назвами на взірць *волочобне*, *огурне*, *ланове*, *шляхове*, а саме творення їх від загальноновживаних прикметників шляхом фіксації відповідного граматичного значення (середній рід, однина); або ж на взірць *оглядне*, *шестове*, *присадне*, *очкове* — від інших частин мови шляхом додавання формантів *-н(е)*, *-ов(е)*, *-н(оє)*. А серед чинників активізації цього процесу в староукраїнській мові досліджуваного періоду авторка вбачає і давню традицію такого способу номінації, оскільки субстантивати на означення плат фіксують із X століття (розрядка Р. М.) [тс: 9].

Наведені дослідницею приклади можна доповнити словом *ри́бне* ‘податок за право ловити рибу’, що його зберігає архаїчний лемківський говір [СлПирт: 268]. Питомо український формант *-н(е)* в цій назві, так само, як і наведена укладачами Академічного тлумачного словника української мови (1970–1980) лексема *ри́бне* ‘страва з риби або з рибою’ (із покликанням на твори І. Нечуя-Левицького: «— *Прошу, святі отці, закушувати; от м'ясне, а от рибне*») [СУМ-11: VIII, 528], ілюструють безперервне функціонування в українській мові назви саме в такому морфемному складі.

Спираючись на вищенаведені приклади, висновуємо: староукраїнська мова мала деривати відіменникового словотвірного типу загальних назв страв на *-н(е)*, що дійшли до нашого часу (*молочне* ‘їжа, приготовлена з молока або на молоці’ [тс: IV, 792], *м'ясне* ‘страва з м'яса або з м'ясом’ [тс: IV, 839] тощо), а також утворені субстантивацією прикметникового складника атрибутивної словосполуки назви податків на *-н(е)*, які нині сприймаємо як історизми, збережені в архаїчних говірках української мови. Поруч із питомою багатозначною назвою *рибне* привнесена величально-книжна назва *рыбное* не вкорінилася й закономірно вийшла з ужитку.

Загальновідомо, що з прийняттям християнства роль рибальства зросла, оскільки в період постів було заборонено їсти скоромину. Тому в монастирях і маєтках феодалів споживали рибу: «єгда повелить ѣсти рыбы. или просолены. єгда ли и прѣсны. аще ѡт ловьць яты боудоуть» — написано знову ж таки в Уставі студійському кінця XII ст. [Німчук — Хрестоматія: 261]. Але головне, що попри активізацію і певним чином нову специфіку промислу, відзначають історики мови, давньоукраїнська лексика рибальства зберігала чимало архаїчних рис, в основному праслов'янського походження [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 149]. Писемність киеворуської доби засвідчила успадкування давньоукраїнською мовою лексичних елементів праслов'янського походження на позначення риболовецьких знарядь: *тонна* (< **topnja*) 'ділянка, де ловили рибу неводом', *неводъ* (< **nevodъ*) 'невід', *мережа* (< **merža*) 'невід, мережа', *удица* (< **ŕdica*) 'вудка' [тс: 151].

У старослов'янських текстах давньоукраїнської редакції, мабуть, найчастотнішою є назва риболовного знаряддя *мрѣжа*, яка на фразеологічному рівні й дотепер засвідчує продуктивність у південнослов'янському мовному континуумі (серб. *пасти у мрежу* (*мреже*) 'унаслідок необережності, довірливості бути обманутим', *плести* (*сплести*) *мрежу* проти кого, чого 'таємно здійснювати якісь дії проти кого-небудь, чого-небудь' [СРФС: 118]), а ще важлива своєю синтагматикою, якщо розуміти синтагму як двочленну структуру (за Ф. де Соссюром), елементи якої — складники підрядних словосполучень. Так, у Добриловому Євангелії 1164 року слово *мрѣжа* виступає в різних словосполученнях, що дає змогу побачити в них зародки сучасної української рибальської термінології: «*не могоша привлѣци єѧ (мрѣжу — Р. М.) ѿ множества рывѣ»* [Добр. Єв. 1164: 524]. Старослов'янська назва *привлакъ* 'невід' [СУС: 177] має паралелі в сучасних слов'янських мовах і діалектах: пол. *przywłoka* 'невід' [Войцева 2011: 40], нж.ндпр. *приволочка* 'те саме' [СлЧаб: III, 260]. Наведені приклади яскраво свідчать про семантичну еволюцію праслов'янських (індоєвропейських) назв від значення 'зв'язувати, скручувати' (іє. **mer-*, <**merǵh-*), тобто від назв, мотивованих способом виготовлення рибальського знаряддя (порівняймо також із д.швед. *miärdhe* 'верша', лтс. *meŕga*, *maŕga* 'решітка', лит. *mārška* 'риболовна сітка', хорв. *mrěža* 'сіть') [Ил.-Свитыч: II, 74–75], до назв, мотивованих способом застосування рибальського знаряддя.

Етимологи дійшли висновку, що індоєвропейських відповідників у, очевидно, стародавнього слова **merǵa* практично немає, проте можливі окремі спостереження та зв'язки: цим слов'янським словом позначали переважно невелику дрібновічкову сіть, звідки природним був перехід до позначення примітивної тканини й одягу з неї [ЕССЯ: XVIII, 103].

Регулярний характер у староукраїнських пам'ятках має назва *неводъ* на позначення великої рибальської сітки: «стояли з *неводомъ*, переметами и сѣтками риболовѣнными в лиманѣ Бѣломѣ» [АКНЗС 1734-75: II, 547], «в речки Самарѣ своїми *неводами* рибу ловите» [тс: III, 295]. Дериват *неводчик* уживали на позначення рибалки, який рибалить неводом: «у *неводчика* ево, малороссиянина Ивана Пятака, невод, которои был ему, Пятаку, врученъ для промыслу» [тс: II, 212]. На противагу назві рибалки-виконавця повинностей *неводчик*, збирача податків та наглядача за виконанням цієї повинності іменували субстантиватом *неводъничий*, так само, як *езовничий*, *ловчий* тощо [Крехно 2005: 14]: «У козака Коренѣвского куреня Ивана Краснѣштана, *неводничого*, с товарищи тридцять челоуѣки заграбленно разныхъ пожитковъ ценою на тысячу на восемсотъ на девятъ рублеуѣ на тридцять на двѣ копейки» [АКНЗС 1734-75: I, 381–382]. Усталеність староукраїнських назв із коренем *невод-* засвідчує й антропонімізований агентив *Неводъничий*: «Гарасим Неводъничий» [тс: II, 548]. У лексикографічній практиці першої половини ХХ ст. словотвірним синонімом до термінів *невідчик* виступає ще й назва *невідник* [СлКрим: 874]. Зазначимо, що відіменниковий словотвірний тип із суфіксом *-ник* широко представлений у староукраїнських пам'ятках XIV–XVIII ст., а вихід із сучасного словника багатьох застарілих слів відіменникового типу (на взірець *панщинник*, *комонник*, *ватажник*, *ключник*, *латник*, *кармазинник*, *збіржаник*, *збитенник*, *лучник*, *винник*) не знизив його продуктивності [Сікорська 2000: 102]. Засвідчена в нижньонаддніпрянських говірках поруч з агентивом *неводчик* процесова назва *невідничить* 'ловити рибу неводом' (за Д. Яворницьким) [СлЧаб: II, 359] фіксує важливий еволюційний етап творення дієслівних рибальських термінів: не шляхом семантичної деривації (від загальноновживаних процесових назв на взірець *водити*, *волочити*, *підхвачувати* — способом, що, поза сумнівом, існував ще в спільнослов'янську добу), а суфіксацією назви рибальського знаряддя.

Укладачі «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» висновують також, що назву *неводъ* уживали й зі значенням загальної процесуальності — ‘ловля риби неводом’, ілюструючи це прикладом із дарчої грамоти (після 1349 р.) польського короля Казимира III слугі Йвану на маєтності в Галичині: «а придалъ есмь ему озера рыбнаа за днѣстромъ куды мои *неводи ходили*» [СУМ XIV–XV: II, 33]. Стійку словосполуку *ходіти на невід* зафіксував у нижньо-наддністрянських говірках А. Берлізов, відзначивши її давньоукраїнську генезу [Берлізов 1976: 8].

Отже, групу спільнокореневих утворень з ядровим словом праслов'янського походження *невод* кваліфікуємо як важливу частину усталеного рибальського термінологійного фонду староукраїнської мови.

Сучасному терміну *бовт* ‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці — рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СУМ-11: I, 206] у пам'ятках староукраїнської і старопольської мов відповідають: ст.укр. *болтъ*, ст.пол. *belt* (1603 р.) [СУМ XVI–п.пол.XVII: III, 19]. У сучасних воронезьких говірках лексема *бот* ‘довга палиця з конусоподібним наконечником, б'ючи яким по воді, лякають і заганяють у сітку рибу’ і прикметниковий складник терміносполуки *ботальная сеть* ‘рибальська сітка, у яку ботами заганяють рибу’, очевидно, утворені від *ботать*, *батать* ‘заганяти рибу в сітку, каламутячи воду ногами чи палицями’ [СВГ: 133].

Вагомим складником промислової лексики староукраїнської мови виступають назви податку за виловлювання риби. До цієї лексико-семантичної підгрупи зокрема належить слово *ставщина* ‘різновид податку для селян-кріпаків під владої Речі Посполитої в кінці XVI – на початку XVII ст., якими їх обкладали, окрім звичайної панщини, орендарі панських маєтків євреї’: «за измоль мукі — сухомельщина, за право собирать жолуди — жолудное, браль подать отъ улова рыбы — *ставщина*» [Эварницкій 1892: 433]. П. Білоусенко зауважує, що фіналь *-ščina* виокремлюється вже в дериватах праслов'янської доби, але вбачає достатні підстави для появи суфікса *-щин(а)* тоді, коли назви з цим формантом стали мотивуватися не лише прикметниками на *-ьск-*, а й іменниками: наприклад, *братьщина* (у Київському літописі під 1159 р.) [Білоусенко 2011: 56]. До ЛСПГ «Назви мита на рибальство» належить і слово *езовщина* ‘різновид податку для селян за

користування водними угіддями»: «за ловы рыбные копа одна, за бобровые гоны копь двѣ, за езовщину съ каждое службы по шести грошей» (1640 р.; Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. I-XXXIX. Вильна, 1865–1915 pp.) [Пруткая 2008: 316].

Іншим способом — утинанням іменникового складника двослівного найменування — утворено субстантиват *варовый* ‘спеціальна назва мита на виловлену зі ставка рибу’, від «варь» (XVI ст.) [ІСУЯ: I, 188] < очевидно, *варовый* / (*податок*).

Також у пам’ятках староукраїнської мови виокремлюємо лексико-семантичну мікрогрупу рибальських назв на позначення забороненого для виловлювання об’єкта промислу. Однією з них є *варунокъ* ‘недорослі риби, нарибок, що, виловлюючи рибу в диких ставах, державець зобов’язувався залишити’: «ставы, частью презъ выловене варунковъ, интерцизою охороненыхъ...» (1633 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: V, 204-205], «ставъ полоньский зловил, навет самыє варуньки повыловяль» (1649 р.) [ІСУЯ: I, 189].

Словом *живецъ* називали рибу, яку залишали на розплід: «рыбу с того ставу ловячи, живьца не ловил <, але для плоду на и(н)шие лѣта зос(т)авляль», «живцю з и(н)шею зятя(г)ши волокомъ» [Лохв. ратуш. кн. 2 пол. XVII: 75, 76]. Очевидно, були й інші назви, як-от *зарібок* ‘риба, яку впустили у водойму для розплоду’ [СлГр: II, 89].

Праукраїнська міфологема *виз* стала основою для творення староукраїнських назв *визина* і *визига*, які бачимо в актовій мові XVII–XVIII ст. на позначення риби як торговельного товару: «... рыбы визины, которая коштowała пє(т)на(д)ца(т) золоты(х) по(л)ски(х)» [Акт. кн. Житом. грод. уряду 1611: 34], «Куплено... рыбы разной до монастыря, а именно: ... визиги фунтовъ 2» (з Архіву Видубицького монастиря, 1759 р.) [ІСУЯ: I, 248]. Похідник *визина* в буковинських говірках XIX ст. означав ‘в’ялена осетрина’ (з творів Юрія Федьковича) [СлКарп: 30]. У сучасній українській мові *визига* ‘спинна струна осетрових, яку вживають як делікатес’ [СУМ 2012: 107], *візіга* ‘харчовий продукт — висушена хорда осетрових риби’ і ‘начинка для пирогів із цього продукту’ [тс: 149]. В «Історії запорозьких козаків» Д. Яворницького теж фігурує осетрова хорда (хребет), яку брали як податок на дозвіл продавати свіжих осетрів в Києві: «а коли рыбы привозять зь верху, або зь низу, просолныи(ой) и вяльи(ой) до мѣста кievскаго, тоди маєть осичникъ воеводинъ то осмотрѣти и обмитити (помѣтити) и маєть на городъ взяти отъ бочки

рыбъ по шести грошей, а отъ вялыхъ рыбъ и свѣжихъ десятое (десятую штуку). А коли привезутъ до мѣста кievскаго рыбу свѣжую, осетры, тогда не мають ихъ цѣликомъ продавати, оли-жь (но) мусить осичникъ отъ каждого осетра по хребтинѣ взяти, а любо (либо) отъ десяти осетровъ десятаго осетра» [Эварницкій 1895: 8-9].

Відзначаємо продуктивність у староукраїнській мові віддієслівного словотвірного типу назв рибальських локацій на *-ищ(е): ловище* — *ловища оуноуновыє* ‘водні угіддя, де ловлять в’юнів’ [СУМ XIV–XV: I, 554], *приходище* ‘місце, де одна річка впадає в іншу’ [тс: II, 250]. До історичної тяглості похідників із цим формантом привертав увагу А. Кримський, наголошуючи на тому, що перекладати українською мовою російську словосполуку *рыбная ловля* зі значенням ‘місце промислу’ слід лише терміном *риболóвище* [Сл-Крим: 444]. Як біологічний термін на позначення місця нересту (нерестового ходу) риби в сучасній українській мові функціонує лексема *нерестóвище* [УРСНТ: 184].

Важливим об’єктом рибальства і складником концепту ВОДА було ОЗЕРО. Озера були *об’єктами оренди*, які винаймали або забирали силою саме для виловлювання риби, про що свідчить запис у Підкоморській справі за декретом Люблінського трибуналу з розмежуванням між маєтками Обухів Павла Монвида-Дорогостайського і Трипілля братів Дідовичів-Трипольських: «же сами ты(х) ѡзе(р), которые тепе(р) ѡды(и)мують кгвальтомъ <, > на(и)мовали до лововъ у стрия его м(л). пѣна Петра Дорогоста(и)ско(г)[о] Кухмистровича» (1600 р., липня 24. Над оз. Уюнним.) [ККПС 1584-1644: 136].

У цій справі озеро (рибальська локація) править і за *орієнтир початку землеволодіння*: «ту(т) се починає(т) пета кгру(н)ту нашого Стримятицького, ѡ(т) ѡзера Уюньнего и ѡ(т) устья Лукавицы, где у Стугну упала, с тре(х) деди(н)» [тс: 158], служить *пунктом відліку* під час вимірювання площі земельної ділянки: «И ѡ(т) тоє петы уза(в)ши, ѡ(т) пе(р)вшого копца ѡ(т) ѡзера Ую(н)него...» [тс: 159], сприяє утворенню родо-видових понять рибальського промислу: «также и въ ѡзери Ую(н)немъ рыбы и уюны ловити» тощо [тс: 132].

Від апелятива *езеро* в староукраїнській мові постало родове прізвище: «Матея Езе(р)ского» — запис у Підкоморській справі 24 липня 1600 р. (Над оз. Уюнним.) [тс: 149].

У Підкоморському граничному листі на затвердження полюбовного розмежування між маєтками Рудники Андрія Сингура та Пряжів Семена Прежовського у Житомирському повіті (1584 р., травня 8. Над стр. Гнилою Рудою) знаходимо складену назву на позначення *локального місця рибалення*: «и то(т) кгру(нт) ве(с), ω которы(и) проме(ж)ку ними пра шла, поделили, то ε(ст) поча(в) ши ω(т) реки Гу(и)вы, межи рудками Михале(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилоε Рыболо(ва) Гнезда гредою, достало се па(н)у А(н)дрею Сы(н)кгуру» [тс: 59–60].

Серед староукраїнських назв виразно виділяються такі, якими позначали важливу для тогочасного рибальського промислу сукупність риб певного розміру й виду (породи) для подальшого її продажу [Міняйло 2016а: 264]. *Головою* називали визначену кількість риб залежно від її розміру і промислової цінності: «риби на оних возах голов сто пятдесят» [АКНЗС 1734-75: II, 533]. Найкрупніших білих риб, як-от судаків, лящів, вирезубів, клали в голову сто, а великих коропів лише п'ятдесят. Голову такої риби називали «*крошень*» або «*крошевня*» [Зуев 2001: 274]. Назву *крошень* вжито в записі Актової книги Полтавського міського уряду XVII ст.: «Коропов два, крошени полтретґнадцат головы» (1670 р.) [ІСУЯ: II, 549]. За Д. Яворницьким, *крóшень* 'гурт білої риби' — це термін у мовленні дніпровських рибозаводчиків у Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях, а слово *крóшні* — синонім до слова *кóзли* зі значенням 'різні назви козел, що ставлять по гребневі солом'яного даху, щоб вітер не зносив соломи' [Сляв: 396, 365]. Образ викладеної на продаж риби можна порівняти з іншими образами зібраних докупи речей, як у говірках білоруської мови *кру́шнѧ*, *кру́шна* 'купа каміння' [ЕССЯ: XIII, 51]. Староукраїнський термін *крошень* співзвучний зі словом *крóшня* 'рибальський сак' [ЕСУМ: III, 106] — також давнім професіоналізмом, якщо взяти до уваги спостереження А. Мейє про два складники одного цілого (порівняймо: *крошня* і *кросна*), які в індоевропейських мовах позначали не двоїною, а саме множиною [ЕССЯ: XIII, 16]. Спільна сема 'складники одного цілого' в семантичній структурі назв *крошень* і *крошня* може свідчити про їхню можливу генетичну спорідненість — так само, як у лексем *косяк* 'скупчення риб у період нересту' [СУМ-11: IV, 309] і *косяк* 'сітка розмірами 40 х 3 сажні вилловлювати глибоководну рибу': «косякѣвъ два, що рибу ловят, саженей 40» [АКНЗС 1734-75: III, 397].

Другу за розміром голову, яку складали з двохсот риб, називали *рубанка* або *рубань*. Рибалки таким рибам надрізали черево «для приметы, что их две ровняются с одной большою», а сама голова відповідно «прозвана по тому собственным именем *рубанкою* или *рубанью*» [Зуев 2001: 274]. Оскільки цим словом запорізькі козаки називали як складник цілого (рибу), так і власне ціле (сукупність риб), можна простежити функціонування терміна в першому значенні в сучасних східнополіських говірках на позначення щуки — *рубанка* [Дейниченко 1985: 10].

Третю за розміром рибу укладали в голову по 500 одиниць. Таку голову називали *боківня*, бо на рибі робили надрізи уздовж чи впоперек боків [Зуев 2001: 274]. Приклади вживання слова знаходимо в староукраїнській мові юридичних документів: «Взяль риби пять головъ *боковнѣ*» (1688 р.) [ІСУЯ: I, 117]. У них же бачимо назву на позначення недовершеної голови з неповною кількістю складників: «бочьку рибъ слоны(х), рибъ вялыхъ, триста *боковы(и)*» (1611 р.) [Акт. кн. Житом. град. уряду 1611: 94].

Четверта за розміром голова містила тисячу рибок. Називали сукупність риб такого сорту *ігольня*, зважаючи на просилування рибам очей товстою голкою під час нанизування на мотузку для подальшого в'ялення [Зуев 2001: 274]: «Риби *иголнѣ* двѣ голови, итого 2000» (1753 р.) [ІСУЯ: II, 549].

У пам'ятках української мови зафіксовано збірну назву *бѣлизна* на позначення дрібної риби різного ґатунку (XVIII ст.) [ІСУЯ: I, 170]. Слово пов'язане з іхтіонімом *бѣлизна* 'риба з породи коропів (*Aspius garax*)' [УмСп: 59], що належить до предметних назв за ознакою кольору, «які безпосередньо продовжують лінію відповідних праслов'янських лексичних одиниць» [Сучасна українська літературна мова 2002: 169].

Віддієслівний похідник *испустъ* уживали на позначення чергового вилову певної кількості риби зі ставка: «поки онъ первый *испустъ* з ставов того имени возмет» [СУМ XVI-п.пол.XVII: XIII, 196]. Ця назва має паралелі в діалектах сучасної української мови: *домáха* 'перший улов, найближчий до поселення рибалок' [СлГр: I, 418], *то́ня* 'улов риби, добутий одним закиданням невода' [СлКорз: 239].

Збірних назв на позначення дрібної риби в українській мові також чимало: *карася́ччя* — слово записав з народних уст на Харківщині В. Чайченко (1885–1886 рр.) [УмСп: II, 9], порівняймо

з лемківськими дериватами із суфіксами *-j-a*, *-'a* на позначення рослин і їхніх гілок: *бодачя* ‘зім’ята солома’, *кимаччя* ‘обрубки дерев’, *патиччя* ‘сирі дерева’ тощо [Панцьо 2000: 26–27] — як відгомін синкретичної єдності прадавнього риболовства і збиральництва; *бégлиця* ‘всяка дрібна риба’ [СБГ: 28], *овéс* ‘мальки риби, які щойно вивелися з ікри’ [СлАрк: II, 7] тощо. Деякі з цих назв входять до словотвірних гнізд разом із сучасними українськими іхтіонімами, як, наприклад, *вівсянка* ‘дрібна ставкова риба’ [СУМ-11: I, 550], порівняймо з рум. *gingirica* ‘тюлька’ [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 40].

У Словникові Яворницького реєстрове слово *кóйлати* подано з дефініцією ‘укладати невід колами’ [СЛяв: 366]. А лексема *кóйло* в мовленні українських рибалок має два значення. Перше — це ‘зібрані у вигляді кола вірówki (кодоли) рибальських снастей, або рибальські снасті’ [СлМоск: 42]. Порівняймо ще: «сом завинувся койлом» [Йогансен 1933: 9]. Стійка словосполука *кидáть кóйлом* ‘кидати у воду сітки купою на початку рибальства’ [СУГО: 102] генетично пов’язана з хорв. *kòjiti* ‘складати канат у коло’ [ЕСУМ: II, 502]. У лексиці моряків *кóйлать* — укладати трос, ярус снасті в бухту чи в корзину. Дослідники припускають зв’язок з норвезьким терміном *kveile* і пов’язують з англійським *to coil* ‘згортати в бухту, скручувати, змотувати, намотувати канат у бухту’ [ТМС: 294]. Друге значення — ‘скупчення риб, які рухаються в певному напрямкові’ — має затемнену внутрішню форму: *іті кóйлом* ‘іти косяком, масово потрапляючи в сітку’ [ФСГНН: 63].

У говірках української мови постав цілий ряд синонімів-складників стійких словосполук з ядровим словом *іти* (*ходитьи*) на позначення зграйного руху риб: «Риба так *ярчаками* і ходе» (1890 р.) — серед записів І. Манжури в Катеринославській губернії [СлГр: IV, 543; СлЧаб: IV, 259], «*Оболоком* риби ходьит» — занотував Іван Франко в рідних Нагуевичах [ГРНП 1908: 464], «Оселедці ходять *табунами*» — вислів з «Опыта южнорусскаго словаря» (1861–1886) К. Шейковського [УмСтп: I, 61].

Знаходимо в пам’ятках староукраїнської мови й зразки тогочасних фразеологічних евфемізмів: *окуня уловити*: «Также злódьй сповѣдалса и не казалъ, же конá укравъ, але мóвиль: о́куна улови́лем(ъ) (своерідна рекомендація священникам для проведення сповіді, яку зафіксував Іоаникій Галатовський) [Ключъ разумѣніа: 386]; *рибу в ліжку ловити*: «то(т) дефeкть звича(й)ный, то е(ст) риби в(ъ)

ло(ж)ку лови(т), що походить из звичаю, и(ж) вста(т) не хоче, кгда потреба припаде, в томъ заснувши, со(н) глибокій, пуцають по(д) себе» [Лікар. та госп. порад. XVIII: 70], порівняймо зі сучасною волинською ФО *рибу (риби) ловити / наловити* (жартівливо) ‘мочитися уві сні (про дитину)’ [СлКіп: 91].

М. Жуйкова, аналізуючи особливості творення ідіом на позначення ситуації з конкретними спостережувальними ознаками (наприклад, *пекти раки* ‘червоніти від сорому, хвилювання, ніяковості тощо’, де *рак* виступає прототиповим носієм ознаки ‘червоне’), пише: «в свідомості актуалізуються фрагменти <...> тої частини концептосфери людини, яка містить знання про світ речей, осмислене суб’єктом свідомості раніше. Далі ці фрагменти вербалізуються типовим для них способом, тобто позначаються тими лексемами, з якими в суспільній свідомості усталено корелює та чи та когнітивна структура. <...> Пошук форми для нового змісту може відштовхуватися від одного, найбільш яскравого фрагменту ментального образу ситуації, і тоді вербалізація розгортається починаючи від одного опорного слова, яке через асоціативний зв’язок з іншими ментальними одиницями доповнюється суміжними за змістом лексемами. Внаслідок цього мовна одиниця набуває внутрішньої форми, яка породжує у свідомості певний образ — квазіреальний чи фантомний» [Жуйкова 2007: 63–64]. У нашому випадку впадає в око, що основою для метафоричного перенесення став значеннево неподільний образ *риби у воді* (міфологічний символ ВОДОРИБОС). Саме його концептуальна неподільність спричинила розвиток значення в основі перенесення: ‘*бути на мокрому простирадлі*’ > ‘*бути у воді*’ > ‘*ловити у воді рибу*’. Досвід того, що ловлення риби пов’язане з вимоканням рибалки, відбито в численних українських пареміях: *Рибак дощу не боїться; Вудка мокне, а рибак сохне; Риби не зловиш, як ніг не замочиш* тощо.

Отже, прийняття християнства внесло свіжий струмінь у формування й розвиток українського рибальського назовництва. На основі праслов’янської лексики в давньоукраїнській (а далі в староукраїнській) мові постало багато нових назв. З огляду на специфіку староукраїнських актових книг більшість назв належить до таких лексико-семантичних груп: «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб певного розміру й породи як об’єкт

продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назви залишеної на розплід риби».

Найчисленніша група назв — абстракти дієслівної мотивації: *крошень, рубань, варунок, зарибок, іспуст*; можливо, *нерість, живець, койло*. Їхнє функціонування в староукраїнській мові стало надійним підґрунтям постання сучасних термінів рибальства, порівняймо: *нагул, нерест* [УРСНТ: 174, 176], *прилов* («верховодка <...> є приловом, тому її відносять до малоцінних або навіть смітних риб») [Фауна України 1983: 34] тощо.

Давні відприкметникові утворення теж подибуємо в сучасній термінології рибальства: назву *косяк* як термін на позначення скупчення риб і як професіоналізм на позначення частини рибальської сітки; назву *білизна* як іхтіономен. Субстантивацію як спосіб творення рибальських професіоналізмів ілюструє слово *бокoвy(и)* (назва покладеної в голову-боківню риби), засвідчуючи тяглість цього способу словотворення в українських говірках: *больна* 'білуга, яка щойно пометала ікру' [СУГО: 26], *вечірня* 'тоня, яку тягнуть увечері' [тс: 37], *горішня* 'тоня у верхній частині Дунаю' [тс: 56] тощо.

Відіменникові похідники *ігольня* і *боківня* в сучасній українській мові історизми, бо мають непрозору внутрішню форму у зв'язку зі зникненням реалій певних процесових дій. Загалом же різновиди метонімічного перенесення, що потребують знання вертикального культурно-національного контексту, непродуктивні для творення сучасних термінів з бажаною прозорою мотивацією.

1.3. Метафоризація рибальських лексем і стійких словосполук у конфесійному дискурсі та живомовній стихії

Відомий славист, академік В. Русанівський переконливо обґрунтував спільність релігії та основ міфології, закорінених у «спільнослов'янському, а значною мірою і в спільноіндоевропейському світосприйманні», у способі «усвідомити свою залежність від природи і надприродних сил» [Русанівський 1993: 4]. Тож метафоризація рибальської лексики (у тому числі й словосполук-професіоналізмів) на всіх етапах історичного поступу української мови — потужний засіб синонімічного увиразнення її лексичної і фразеологічної систем. Численність образних найменувань з і

сфери рибальства в українській МКС зумовлена глибинністю культурно-національного контексту слів і словосполук, що зберігають у своїй семантичній структурі залишки язичницьких вірувань і символи християнської доби.

В аспекті значущості зближення рибальської і релігійної тематики згадаймо приказку з рукопису початку XIX сторіччя, яку подав М. Номис: *Як рибі без води, так чернцю без монастиря* (Уманщина) [Номис: №200]. Сакральний «рибальський слід» бачимо в пареміях *Сам Бог з рибалок апостоли вчинив* [тс: №10450], *У мужика й свято, що Петрів день* (Як відомо, Петра покликав Господь до апостольського служіння саме тоді, коли той займався основним своїм промислом — рибалив). Отже, концептуалізація сакральної сфери в назвах українського рибальського промислу актуальна проблема сучасного мовознавства [Міняйло 2016б].

Крізь призму християнської релігії грецьке слово *ἰχθύς* ‘риба’ дослідники розшифровують як ‘Ісус Христос, Божий Син, Спаситель’. У ранній християнській літературі Ісуса Христа інколи називали «Рибою», а християн «рибалками». Апостолів-рибарів Петра й Андрія Ісус Христос обіцяв зробити «ловцями людей» (Матф. 4,19). У середньовічному європейському мистецтві мають алегоричне забарвлення сцени вудження й ловлення сіткою риби. Відомий і образ Будди як рибаря [Мифы народов мира: 393]. Знаний кельтолог Дж. Маккалох свого часу дійшов висновку: образ духа водойми стародавні кельти передовсім утілювали в рибі, відзначивши, що навіть на початку XX сторіччя бретонці вірили — чарівний мешканець чудодійного джерела має форму вугра [Маккалох 2004: 161]. Учений також зауважував, що це вірування не є суто кельтським: величезному священному вугреві поклонялися фіджійці, і семіти поклонялися риbam священних джерел, що символізували для них Бога [тс: 162–163].

Як зазначають дослідники, «образна релігійна метафора традиційно характеризує конкретний предмет і вносить у його семантичну структуру переносне (образне) значення, тому в ній на місці абстрактної назви зазвичай виступає конкретна» [Петришина 2014: 231]. Так, історики мови звертають увагу, що поруч із фразеологізмами із загальним значенням, як-от *вилъзти зь матнѣ* ‘вирятуватися з великої біди’, у староукраїнських релігійних текстах наявні й такі, що мають конкретне значення, як-от *за-(у-)гна-*

ти (управити) до матнѣ ‘навернути до католицизму’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 510].

Загалом у книжній староукраїнській мові надзвичайно багато образних порівнянь і метафор на основі рибальської лексики, як-от: «Звыкли ваши духовные папѣжского вызнаня ловити и до оное матнѣ, яко безрозумливую рибу огромностю болта своего, то есть // мовы поважное и грозное... заганяти» [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 19]; «... и газычныа рѣки плодъ пѣщаютъ · и рыбаи глoubинѣ бѣа вчлѣвчныа испытавшє · полноу црѣковнѣю мрежу ловиты обрѣтаютъ рѣками...» («Слово на Антипасху» Кирила Турівського XII ст. у списку XIV ст.) [Німчук — Хрестоматія: 252], «Будеть тамъ тѣснота, которую в(ь)споминаеть ап(с)ль Павель, мовачи: <...> полноу пекло будетъ людей грѣшныхъ, едны будутъ наверху, другиі в(ь)серѣдинѣ, иншиі на самомъ днѣ пекелномъ, яко збожа гды ктѣ повенъ мѣхъ насыплеть и заважеть егѣ албо гды ктѣ по(л)ну бо(ч)ку рыб(ь) накладе(т) и зашпунтує(т) ей...» [Ключъ разумѣніа: 433].

Дослідниця мови української барокової проповіді О. Зелінська висновує, що саме належність творів цього жанру до красного письменства зумовила «вживання великої кількості лексичних одиниць у переносному образному значенні: вони фігурують як елементи метафор, порівнянь, символів» [Зелінська 2013: 242].

У видатному староукраїнському полемічному творі «Ключъ разумѣніа» Іоаникія Галятовського метафоризація назв рибальських знарядь має якнайширшу палітру: «... сѣти мѣданыі значать слово бжос, которымъ учитель црѣковныі людей на свѣтѣ ловать и до нѣа провадатъ» [Ключъ разумѣніа: 68], «Другій разъ сѣтю называють(ь) са богатства. Такъ мовит(ь) ап(с)ль Павель: «Хотащыі богатитиса, в(ь)падають въ напасти и сѣти» [тс], «Третій разъ сѣтю называють(ь) са грѣхй» [тс], а ще «... муки пеке(л)ныі вѣ(ч)ныі» [тс: 69], «удица значи(т) слово бжіє, которы(м) мѣль Петръ людей на свѣтѣ любити и до нѣа провадити...» [тс: 199].

В українських перекладах Святого Письма з мов оригіналу привертають увагу й розгорнуті (текстові) метафори, у яких значущим складником виступають словосполучення із констатувальною природою галузевої термінології, як-от: «Чи шпилькамі проколеш ти шкіру його, а острогою риб'ячою — його голову?» (каже Господь Йові, маючи на увазі нільського крокодила) [Біблія — переклад І. Огієнка: 606]; «Чи левіятана потягнеш гачком, і йому язика стягнеш шнуром?» [тс: 605–606].

Як бачимо, у конфесійному стилі продуктивно метафоризовано слова, що належать до лексико-семантичних груп «Назви ловців риби», «Назви рибальських знарядь», «Назви риболовецьких дій», «Назви рибообробки», — тобто засвідчений діловими пам'ятками давньо- і староукраїнський рибальський лексикон. І звісно, у релігійних текстах метафоризовано не так окремі слова рибальської сфери, як ці слова в їхньому синтагматичному оточенні.

У живомовній стихії — на відміну від конфесійного стилю — більш уживана зооморфна метафора як продукт найдавнішої мисленневої діяльності, а отже, продуктивніше метафоризовано одиниці ЛСГ «Назви риб». До того ж, як свідчить аналізований матеріал, іхтіонімній метафоризації можуть передувати інші формальні й семантичні перетворення. Так, історик В. Мільчев привертає увагу до нижньонаддніпрянського іхтіоніма *sara* 'щука' (за припущенням дослідника — реліктом запорозького рибальського арго, оскільки щуку за хижими рисами її вдачі запорожці могли асоціювати з шинкаркою-еврейкою) [Мільчев 2009: 385]. Зі свого боку, поєднавши історико-етнографічні дані з історико-лінгвістичними, припускаємо двоетапний процес становлення назви: 1) паронімічна атракція (фонетичне й семантичне зближення кольороназви з жіночим ім'ям давньоєврейського походження); 2) метафоризація стереотипізованого найменування єврейки як іхтіоніма.

Водночас припускаємо, що іхтіонім-арготизм *sara* утворено утинанням іменникового складника атрибутивної словосполучки *sara* (*шара*) *риба*. Зробити таке припущення уповноважують спостережені рибальські субстантивати, які подекуди конкурують з універбами, оскільки базою для постання обох типів дериватів є дволексемний аналітичний номен (див. підрозд. 3.6). Субстантивовані прикметники простежуємо в часовому і просторовому вимірах у різних лексико-семантичних групах рибальських найменувань: ст.укр. *варовый* [податок] (на виловлену зі ставка рибу) [Міняйло 2019в: 69], закарп. *свѣйска* [марена] (що залишається в річці, не мігрує) [Владьков 1926: 67], нж.ндстр. *свѣтовá* [тоня] (яку тягнуть на світанку) [СУГО: 177], зх.поліс. *виходнѣ* [місце] (ополонка, з якої «виходить» сітка) [СлАрк: I, 61] тощо. Ба більше, таким способом утворено кодифіковані терміни риболовства й рибництва на позначення промислово цінних родин риб: *ка́мбалові* [УРСНТ: 125], *лососе́ві* [тс: 156], *ко́ропові* [тс: 143], *оселѣдце́ві*

[тс: 202] тощо. Загалом же утинання в атрибутивній словосполучці іменникового складника *риба* з подальшою субстантивацією прикметника — продуктивний спосіб творення рибальських професіоналізмів: *вісовá* ‘крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми’ [СУГО: 41], *живá* ‘неспіймана рибалками риба’ [тс: 75] тощо.

Цілком вірогідно, що іхтіонім *sapa* ‘щука’ пов’язаний зі староукраїнськими назвами ахроматичного сірого кольору *сърый* (*сърый, сери*) і *шарый* (*шарий, шарій*) [Міняйло 2021a: 4014]. С. Гриценко кваліфікує назву *шарый* ‘сірий, темно-сірий’ як полонізм (*scary*) староукраїнського періоду, який у діахронійній проекції зник із літературної мови, однак продовжив функціювати в діалектах. Дослідниця зауважує, що його зафіксовано також у словосполучці *шара риба* на позначення страви, приправленої соусом сірого кольору [Гриценко 2015: 94].

Із фізичної точки зору ахроматичними є білий, сірий і чорний кольори, які переходять один в одний (наприклад, лексема *сивий* за одним зі значень належить до мікросистеми білого кольору, за іншим — до сірого), що дає мовознавцям підстави розглядати всі назви ахроматичних кольорів разом. Як свідчать історики мови, назва кольору *сърый* належить до тих небагатьох, які зафіксовано вже в українських пам’ятках XV ст., де її вжито на означення кольору одягу і *масті тварин*, а лексему *шарый* зовсім не використано на означення масті тварин, хоча й наводять дослідники приклад демінутива *шаравый* (*шаравъ*) з пам’ятки XVII сторіччя: «саранчи ... были шарави, для того и назвиско ихъ шаранча». Учені відзначають також, що в писемних пам’ятках української мови XIV–XVIII ст. слово *сърый* використано рідше, ніж його варіант *шарый*, відомий у старобілоруській мові (*шарый, шэры*), який, очевидно, був запозичений зі старочеської (*šěry*) або старопольської (*szary*) [Українська історична та діалектна лексика: 51–54]. Ужита в праці І. Верхратського «Про говір галицьких лемків» (1902) назва *шарá* ‘білий бик’ має мотиваційні відповідники і в слов’янських мовах (чес. *šarga* ‘гнідий віл’, серб. *šárpa* ‘перістий віл; часто як прізвисько’), і в неслов’янських (угор. *sárga* ‘жовтий; блідий; про масть — каштановий, буланій’) [ЕСУМ: VI, 382]. Найближчим же за формою і значенням до говіркового українського іхтіоніма *sapa* буде давньотюркське запозичення *sár* (у ногайській і татарській

мовах — *сары*), яке, за припущенням етимологів, у болгарській, давньочуваській і хозарській мовах мало значення ‘жовтий’ і ‘білий’ (порівняймо: у чуваській — *сарă* ‘жовтий’, *шурă* ‘білий’, у бурятській — *шара* ‘жовтий’) [тс]. До цього ж етимологічного гнізда належить іхтіонім *шаран* ‘короп на третьому році життя’: *Короп уже на третьому році буває з ікрою й молоками, і в цьому віці його називають «шараном, жуликом или яровыком»* [Рябков 1890].

У центральноруськоболгарських говірках ми зафіксували складений номен *жовта щука* ‘донна щука з характерним жовтуватим кольором’ (с. Безруки Дергачівської міської громади Харків. обл.) [КА] і субстантиват *жовтобрюхий* ‘короп жовтуватого кольору’ (с. Високопілля Валківської територ. громади Харків. обл.) [КА], що також може свідчити про історичну тяглість називання щуки й коропа певного виду за їхнім жовтуватим забарвленням.

Наведені в діяхронійному вимірі приклади цілком вписуються в номінативно-семантичну модель «назва тварини за кольором її шерсті, пір’я, луски». Під **номінативно-семантичною моделлю** (НСМ) розуміємо семантичний конструкт певного тематичного змісту, репрезентований словами або лексикалізованими словосполученнями. Також є підстави виснувати, що іхтіоніми *сара* ‘щука’ і *шаран* ‘короп’ належать до одного етимологічного гнізда. Про це свідчать особливості лексико-семантичних мікросистем ‘назви білого кольору’ й ‘назви сірого кольору’, поширений мотив називання тварин за їхньою плямистістю чи пістрявістю.

З іншого боку, дослідник А. Іншаков, спостерігши маловживаність слова *жовтий* у давньоукраїнських пам’ятках XI–XIII ст., узагальнює здобутки попередників (М. Луценка, І. Герасименко та ін.) в його етимологізації, а саме: належність кольоратива до загальноіндоевропейського лексичного фонду із первинним значенням ‘темний’; уже в архаїчних текстах слово мало неоднозначну семантику, сполучаючи значення ‘темний’ (‘чорний’) і ‘світлий’; урахуюючи поступове набуття кольоративом *жовтий* семантики світлого, за висновками лінгвістів, «розглядуваний кольоратив має глибинний номінативний смисл, передає власне кольорову ознаку і є лексемою, через яку реалізується ідея темряви й світла» [Іншаков 2012: 30–31].

Отже, говорячи про колірну мотивацію іхтіонімів, у найменуванні *sara* 'щука' не можна відкидати впливу «давньоруського світогляду, позначеного релігійно-культурним дуалізмом, <...> сприйняття євреїв і циган як демонічних істот» [Курочкін 2008: 33]. І саме в розвиткові символики жовтого кольору бачимо зв'язок цього кольоратива з назвою людини юдейського віросповідання [Міняйло 2021: 4015]. У добу феодалізму важливим соціальним та етноконфесійним маркером євреїв був одяг. В статті XII Литовського статуту 1588 року зазначено, що євреї хай носять «жовті капелюхи або шапки, а жінки їх — повойники з жовтого полотна, щоб кожний міг відрізнити християнина від єврея» [тс: 35–36]. У болгарському фольклорі негативний епітет *жовтий* містять словосполучення «жовтий єврей», «жовта єврейка», що свідчить про «закріплення за юдеями жовтого кольору як певної етнорелігійної ознаки» [тс: 36].

Загалом же етнічна мотивація виступає вагомим чинником постання метафоризованих іхтіонімів, що відбивають особливості тілобудови або колір риби певного роду, виду чи породи. Так, етнічний *циган* укорінився в середньонаддніпрянському професіоналізмі *циганок* 'біологічний різновид ляща' [Тарасенко 1961: 59], у східнослов'янському збірному іменникові *цигани* 'зграйка вертких дрібних риб верховодок' (смт Біловодськ Луган. обл., р. Деркул) [КА], у стійкій словосполученні *циганська рибка* 'неістівна дрібна рибка' [Усачева 2003: 124]. Метафоричне перенесення відбувається переважно в межах усупільненої образно-семантичної моделі «відрізняється від звичайного» (у нашому випадку — невеликим розміром). Під **усупільненою образно-семантичною моделлю** (УОСМ) розуміємо значущий в етнокультурному вимірі семантичний конструкт певного тематично-образного змісту, репрезентований низкою різноструктурних мовних одиниць. Така модель властива не лише рибальській сфері. Якщо дощить, коли світить сонце, кажуть *циганський дощ*. Відомий фразеолог В. Ужченко відзначав: вислови на взірць *кур'ячий дощ*, *заячий дощ* засвідчують «незвичність, певні відхилення від норми». Учений також кваліфікує вислів *сліпий дощ* (синонім до *циганський дощ* — Р. М.) як стародавній, який асоціюють із різними реаліями: багато світла, зблиски, сіяння [Ужченко 2005: 56–57]. Ці дві риси — незвичність реалії та її блиск, можливо, лягли в основу стійкої

словосполуки *циганська риба* на позначення карася золотистого, який «відрізняється від звичайного карася високим і коротким тілом» і забарвлення його «мідно-руде або червонувато-золотисте, плавці червоні» [Туриянин 1982]. Згадаймо тут архетипне *блискуча риба* («жива мідь») [Иванов 1983: 13]. За моделлю «відрізняється від звичайного» утворено також стійкі вислови *тепло як циганові під ятером* ‘хтось змерз’ [СлДобр: 121], *нагрівся як циган в неретку* ‘те саме’ [ЮрчІвч: 159], де зовні чимось схоже на хату рибальське знаряддя аж ніяк не рятує від холоду й вітру.

Проте є й інша модель перенесення образу цигана — «відрізняється передбачливістю й хитрістю». Чорноморські рибалки *бичка-кругляка* (*Neogobius melanostomus*) називають *циганом* і добре знають, що він лише випадково може потрапити на гачок [Зайцев 2008: 140–141]. Об’єктом метафоричного перенесення за цією ж таки моделлю став і *лин озерний* (*Tinca tinca L.*), якого на Закарпатті і місцями на Буковині називають *циганською рибою* [Фауна України 1981: 265]. Внутрішня форма цієї словосполуки прояснюється, якщо розглядати образ лина на тлі паремій: *Лин вилинає, а карася очешуть* ‘хитра людина завжди уникне небезпеки’ [Номис: №1300], *ходить як лин по дну* ‘поводиться тихо, не привертає до себе уваги’ [ЮрчІвч: 82]. З етнонімом *циган* пов’язані перифраз *циганська риба* ‘лин’ і назва *циганька* ‘те саме’, мотивовані, очевидно, кольором шкіри й луски цієї риби: лин — темніший від інших риб, як і цигани смаглявіші від українців [Куйбіда 2017: 374].

Цікавим щодо внутрішньої форми є фразеологізм із мовлення рибалок Нижньої Наддніпрянщини *піймають циганку* ‘нічого не піймати’ [ФСГНН: 106]. Узявши до уваги потенційні семи професіоналізму *циганка* ‘дрібна’, ‘неїстівна’, або ж ‘передбачлива й хитра’, припускаємо, що цей фразеологізм могли утворити як за моделями ‘відрізняється від звичайного маленьким розміром’, ‘відрізняється від звичайного поганими смаковими якостями’, так і за моделлю ‘відрізняється від звичайного передбачливістю й хитрістю’.

Усі ці значення об’єднані архісемою ‘відрізняється’. У говірковому мовленні є чимало пов’язаних із рибальським промислом лексем і фразем, що постали внаслідок такого протиставлення, ускладненого персоніфікацією: наприклад, *австріяк* ‘світлого кольору бичок, що водиться на дні Дністровського лиману’ [СлМоск:

13], *мад'яр* 'чоп великий (Zingel zingel L.)' [Фауна України 1982: 86], *москалик* 'оселедець (з роду *Alosa*)' — риба, яку в Галичині споживали в період Різдвяних свят і посту, а називали її так, бо завозили з Російської імперії, а пізніше з Радянського Союзу [Лицур 2011: 120], *москаль* 'маринована в оцті сардинка' [Горбач 1965: 117], *жидовська риба* 'плітка' [Усачева 2003: 124] (припускаємо, назва мотивована тим, що цю породу риби українські рибалки ніколи не вважали особливо цінною). Упадає в око, що українські етнонімічні рибальські найменування майже завжди позначені свідомістю християнина, яка засуджує відхилення від ідей християнського віровчення.

Отже, формування українського рибальського назовництва від первнів міцно пов'язане із сакральною сферою. В обрядових піснях спостерігаємо міфологізування праукраїнцями певних порід риб. У праслов'янську добу в рибальській сфері важливим чинником утворення нових назв було їхнє табування. У рибальській лексиці і фразеології виокремлюється група найменувань, базою для творення яких стали образи Ісуса Христа та його апостолів. Наповненою є метонімічна модель, де основою для перенесення стали назви язичницьких і християнських свят. Серед рибальських термінів і професіоналізмів чимало назв грецького походження. Вирізняються рибальські жаргонізми й арготизми, що розвинулися внаслідок метафоризації назв людей іншого віросповідання.

У конфесійному стилі через термінологію риболовецького промислу, а саме за допомогою назв рибальських знарядь та їхніх складових частин (*мережа, сітка, вудка, бовт, матня*), пристосовань для зберігання риби (*бочка*), метафоризовано абстрактні поняття 'врятуватися з біди', 'боже слово', 'багатство', 'гріхи', 'муки', 'тиснява' тощо.

У розмовному стилі метафоризовані назви здебільшого входять до ЛСГ «Назви риб», а за основу для метафоричного перенесення правила етноніми, у яких простежуються мотиваційні зв'язки з кольороназвами із загальноіндоевропейською символікою темряви, демонічних істот. В інших випадках метафоризовані іхтіоніми пов'язані з усталеною мотиваційною моделлю «відрізняється від звичайного» (розміром, забарвленням, вдачею, смаком тощо).

1. 4. Лексика і фразеологія сфери рибальства в наукових студіях другої половини ХІХ – першої половини ХХ сторіччя

Головним об'єктом риболовецького промислу (= рибальства), зрозуміло, є риба, точніше — ті її види й породи, що мають промислове значення (види риб, які не мають промислового значення, рибалки, звісно, також іменують, нерідко жартівливо-іронічно, збагачуючи такими назвами професійно-жаргонний шар рибальської лексики). У другій половині ХІХ ст. найвагомійший внесок у систематизацію народних іхтіонімів належав І. Верхратському, який, за підрахунками дослідників, зібрав і впорядкував близько 400 тогочасних назв риб [Куйбіда 2011: 91; Марега 2014: 76] із говірок південно-західного наріччя, презентувавши до латинських назв риб (міжнародних термінів) синонімні ряди українських говіркових відповідників, наприклад: *Abramis vimba* — *синегуб* — *рибець* — *тараня* [Верхратський 1869: 18], *Cobitis taenia* — *сікавка* — *сікавка* — *сікавиця* — *сікунка* — *піскозоба* — *коза* — *щипавка* — *сікля* — *авдотька* — *колиця* [тс: 19]. Цінними є тлумачення вченим походження окремих назв: «Пескоглідъ (Стан. відъ песокъ, пісокъ и глодати, гризти)» [тс: 20]. Окрім значної кількості укладених синонімних рядів говіркових назв риб, у працях І. Верхратського знаходимо інші назви рибальської сфери з докладним їхнім тлумаченням, наприклад — «**Прилади до имання рибъ**»: «*Вата* єсть такий самий приладъ, якъ и волокъ, ино що очка у сіти вати менші, якъ у волока, а затімъ можъ ватою и дрібнійшу рибу ловити» [тс: 21]; «*Верето, Пілка* або *Полотно*. Сей приладъ подібний до волока, ино що менший и зъ густійшої матерії споруджений. Кочівця въ него доломъ глиняні, а въ горі поплавці звичайно зъ березової кори роблені. Веретомъ ловлять рибу въ броді. Двохъ коцюбами або бовтами зганяє, а двохъ ловить» [тс]; «*Каламага* до двохъ 6—8 стіпъ довгихъ дручківъ (держаківъ) причіплена сітка зі два лікті довга, а локіть широка. Каламагою ловлять підъ намулистими берегами; підв'їзджають крипою (крипа — великий човень) и у рибне місце ниряють каламагу, а відтакъ зводять її до гори, опираючи для пільги держакі о крипу. Такожъ ловлять симъ приладомъ, коли беруть рибу на трійло» [тс: 21–22]; «*Світилень* майже такий самий приладъ, якъ сакуля. Два патики идуть однакожъ не паралельно, но суть на однімъ кінци більше до себе збли-

жені, якъ на другімъ; сітка-жъ виходить въ узкий кінець. Такожъ в у сіти шнурокъ, котримъ може ві отвіръ розпускати або стягати. Світильнємъ ловлять звичайно въ помилахъ (помило — місце при березі, де вода сильно вимулила и підмила)» [тс: 23]; «*Шуфата*. Два дручки въ середині присилені такъ, що дадуться мовъ ножиці складати и отворати. До одної половини тихъ дручківъ причіплена сіть въ кінець затягнена. Отворену шуфату наставляє одинъ на струмени, держучи її за голі дручки, а другі полохають у сіть рибу» [тс]. Упадає в око синонімне багатство зафіксованих І. Верхратським назв рибальських знарядь, особливості будови й застосовування яких науковець так детально описує: *крошня* — *корошня* — *фатка* — *фать* — *підхват* — *нападка* — *підривка* — *черпак* — *крижак* — *крижівниця* — *крижоватка* — *локатка* або *лакатка* [тс: 23], *вятьеръ* — *ятерь* (менший *вятрик*) — *савка* або *вертрах* [тс: 22], *верето* — *пілка* або *полотно* [тс: 21].

Ось як докладно фіксує І. Верхратський, «опираючи ся лишень на устнімъ поданню», інформацію про рибу *головатицю* (назва з Коломій) та спосіб її ловлення: «Має то бути риба тримаючи 3–4 стіпъ, подобає на Пструга, але здорово головата; изъ твердої єї шкіри роблять кашпуки; м'ясо зъ неї скусне. Буває въ Черемши, де собі підъ берегомъ — особливо въ місцяхъ деревами отіненихъ — печери рие, въ котрихъ и сидить. Має терти ся передъ Покровами. Ії ловлять въ ночи. «Перший разъ наколють лушниці и вісушать надъ ватровъ; відтакъ, якъ вісушать, запалює одинъ лушницю, тай бредє водовъ и світить, а мовня [відблиск — Р. М.] б'є на воду то и видко геть ажъ до дна ріки. Другий вдивлює ся лишъ, де головатиця лежить, а якъ її побачить, махне руковъ, що-бъ товаришъ ставъ и світивъ на однімъ місци. А самъ, що може: ударить въ ню остами, а відтакъ вітягає до гори. Часомъ не имутся ости, то втече Головатиця; а якъ велика, то хоть хлопъ и добре потрафивъ — не удержить: потягне ости и піде геть» [тс: 20].

В інших працях І. Верхратського: *зомок* (нападка, фатка; уплетена з ниток сіть на рибу: *я з'імаў зомком рибу*) [СлВерх2: 221]; *маслаг* (крутізна на рибу; *маслаг купууть в боўты* (в склепі), *товкутъ і даутъ у кісто із мукы; метаутъ пак тотó кісто до воды а потóm пак збираутъ рибу, што унянчена горі плавле по воды*) [тс: 234]. Серед них вирізняються слова, які вчений трактує як мадяризми: *галóв* (галóв із чорних ниток уплетено = сіть на риби з чорних; угор. *háló*) [тс: 209]; *галас* (угор. *halász*): «галас то мадярськое

слово — по рúськы: *рыба́рь*» [тс: 254], у контексті: *галáс нікат у во́ду — на́раз ну́йде до водо́й і і́мать ры́бу, ож тра́фит* [тс: 239].

У 1885–86 рр.* дослідник народних ремесел Полтавщини В. Василенко зібрав цінний матеріал із мовлення рибалок Середнього Подніпров'я та Посулля, детально описавши кожне знаряддя, його складові частини, а також технологійні особливості промислу. У підрозділі «Неводъ и его оснастка» учений схарактеризував різновиди невода: *стовпóваний* 'невід, у якому плахи прикріплені по своїй довжині, до кодоли' і *подóвжній* 'невід, у якому плахи пришиті по своїй ширині й глибше занурюються у воду' [Василенко 1902: 185]; складники невода: *стовп* 'зшиті частини невода в довжину 100–150 сажнів', *плáха* 'частина невода, по Дніпру в 4 сажні, по Пслу в 2½ — 3 сажні', *кодо́ла* 'канат по всій довжині стовпа, до якого прикріплено плахи', *жмакі* 'поплавці з кульок рогозу', *наря́д* і *галагані́* 'поплавці з кори осокору', *по́лявина* 'частина стовпа, що складається з 4 вічок сітки *дев'ятки*, або з 3 вічок *семиразки*', *грю́зь* 'грузила з каміння, які нав'язують унизу невода через 2–3 сажні', *матня́* 'куль або центральна частина невода зі значно густішою сіткою', *ку́га* 'поплавок для матні, зазвичай дерев'яна діжечка в ¼ відра, прив'язана до матні, щоб вказувати на центр невода', *кляшникі́* 'крила невода з дерев'яних кілків, зв'язаних з кінцями стовпа; до них підвішують вагу, щоб вони сягали дна', *вузда́* 'довга, до 100 сажнів, мотузка, прив'язана до кляшників, щоб витягати невід на берег' [тс: 185–186]; об'єкти й знаряддя для зимового рибалення неводом: *за́пускна́ ополо́нка* 'центральна ополонка, яку вирубують посеред річки (на противагу ополонкам меншого розміру в напрямку до берега)', *хо́хля* 'жердина довжиною до 15 аршинів, до якої прив'язана *кодола з кляшниками*' (щоб запустити хохлю, роблять декілька ополонок навколо центральної, після чого хохлю проводять під льодом у напрямку до наступної ополонки), *здо́йма* 'вихідна ополонка, яку роблять поблизу берега, щоб виймати з води хохлю з прив'язаним до неї неводом' [тс: 187]. І хоча словник-додаток В. Василенка побудовано за зразком «українськомовна вокабула — її тлумачення російською мовою», дослідник подекуди подає важливу інформацію з народних уст,

* Часовий відрізок експедицій зазначив сам народознавець у доповіді «Къ вопросу о толковомъ словарѣ Украинской народной терминологіи» (1902).

наприклад: «*на быстрі відніме невода: не можна вдержати, тай вода порвє*» [тс], «*Выкида зь стяблѧ якъ плавну ситку, и одинъ бредє на прѡсередь (къ берегу), а другий — чѡвномъ выкида на рѣчку (на глубину), ѡ поставивши маячѡкъ — зходятсѧ до берега* (Келеберда, Кремен. у.; нині с. Келеберда Кременчуцького р-ну Полтав. обл., на лівому березі Дніпра — Р. М.)» [тс: 188].

В. Василенко докладно тлумачить значення стійких рибальських словосполук: *пускається в пахву* — призбирається біля 1/3 частини довжини плахи під час складання *стовпа* [тс: 186]; *стає на стоячу* — одягнувши на себе лямки *вузди*, рибалка виходить на берег і тягне до себе невід [тс]; *кормчий вибіга з заводом* після того, як стали *на стоячу* з кінцями *вузди*; при цьому човен описує коло такого радіуса, який дозволяє довжина мотузки; далі рибалки поступово наближаються до берега й вирівнюють *кляшники*, подаючи невід на берег [тс]; ті, хто сидить у човні, по двоє з кожної сторони, *вибирають невода* — одні верх, інші низ, а кормчий підбирає матню з уловом [тс]; *щиблюватъ поріж* (тобто сітку з вічками великого діаметра — Р. М.) — насаджувати на *кодолу* мотузку відповідно до розміру плавної сітки, і тоді *поріж* скорочується в довжину наполовину й відходить у *пахву*, тобто вшир; риба, маючи вільний прохід у поріж, натрапляє на перепону у вузьковічкової плавній сітці й заплутується в ній на швидкій течії [тс: 188]; *нітку класти* — закидати невід по Псла, що може робити найдосвідченіший з учасників риболовецької артілі з 4–5 чоловіків; проте уловом діляться всі учасники порівну, аби *кошт однаковий був*, тобто однаковий з іншою кількістю плах у неводі (Богачка, Миргор. у.; зараз смт Велика Багачка Полтав. обл., на правому березі Псла — Р. М.) [тс: 189].

Заслуга вченого й у тому, що він систематизував народну рибальську термінологію Полтавщини, оскільки в його словникові представлено видові рибальські найменування, наприклад: *семиразка, дев'ятка, десятка, дванадцятка, п'ятнадцятка, вісімнадцятка, двадцятка* (назви сіток залежно від кількості вічок, що вміщуються в ¼ аршина в усі її сторони); специфічно рибальські дихотомії: *верхі* 'верхня частина невода з поплавцями' ↔ *споді* 'нижня частина невода з грузом', *стояче крило* 'верхнє крило невода' ↔ *завіднє (забіжнє) крило* 'нижнє крило невода', *запускна ополонка* 'центральна ополонка, яку вирубують посередині річки, а до берега декілька ополонок менших за розміром' ↔ *здойма* 'вихідна

ополонка, яку роблять поблизу берега, щоб виймати з води «хохлю» і прив'язаний до неї невід' тощо [тс: 186-187].

У кінці XIX сторіччя наука збагатилася українознавчими студіями П. Рябкова про рибальський промисел півдня України, а найвідомішою стала праця «Рыболовство в Херсонской губернии. Опыт статистико-экономического исследования» (1890), у якій науковець схарактеризував водоймища регіону, описав види риб, способи її заготовлювання й ринки збуту, детально описав основні риболовецькі знаряддя та способи ловлення риби. І хоча мова дослідження російська, П. Рябков у багатьох контекстах репрезентував українську рибальську лексику. Наприклад: «Место, где кончается подводная коса и начинается глубина, называется у рыбаков загребою...»; «Сначала трется мелкая щука «Мар-тук» — нередко в конце февраля или начале марта, затем — более крупная в начале марта в первое наводнение, наступающее иногда со вскрытием рек»; «В 1887 году один из рыбаков на 3 сети (дрибни-цы) в дельте Днепра поймал 100 тысяч мелкой сельди»; «... времени камбала выходит на отмели, здесь ее уже ловят особо устроенными сетями (мережами)»; «Обилием раков и при том лучших по вкусу и больших по размерам славятся озера близ Алешек и Херсона. Здесь ловлею их занимаются преимущественно женщины; орудиями лова служат волоки (бредни) и рогели. В течение весны и лета вылавливают раков миллионы штук и отправляют их в Херсон и Одессу»; «наружные стенки (лисы) этих клеток вплотную упираются в деревянные решетчатые стены (лисы) самой коты»; «невод смертельна штука, та не така, як гард и кота: ци (эти последние) забирают коропа до однеи души»; «... крючки, поддерживаемые поплавками (булбирами) из коры, плавают («игрют») по верх ея»; «чтобы хребтина не тонула, к ней через каждые 4–5 сажений на поводках навязаны поплавки (галаганы)» [Рябков 1890].

Спостерігаємо в праці П. Рябкова зразки тогочасних атрибутивних рибальських словосполук із докладним тлумаченням цих аналітичних найменувань: «Зимую же, когда лиман покроеся льдом, некоторые береговладельцы предъявляют свои права и на эту полосу. Право свое они проявляют тем, что требуют от ловцов десятину за лов рыбы неводами, но редко сетями. На их требование платит и за сетной лов рыбаки обыкновенно отвечают, что они ловят в таких водах лимана, где никогда никто не брал платы,

что они ловят рыбу «проханную» т. е. такую, которая попадает в их сети как бы по просьбе, а не по неволе, силою, как то бывает при ловле неводом» [тс].

Трапляються і зразки тогочасних номенклатурних назв, як-от локаційно мотивований іхтіономен *цареградський баламут*: «Цареградский баламут или тунец. *Thunnus vulgaris*. Изредка появляется у северных берегов моря, достигает до 6 фунтов веса» [тс]. Репрезентована дослідником аналітична назва належить до продуктивного і в сучасній іхтіолексиці мотиваційного типу назв риби за напрямком її міграції, а мотивувальним чинником виступає місто біля тієї частини моря, звідки починається риб'ячий хід.

В окремих контекстах спостерігаємо особливості синтагматичних зв'язків у структурі стійких дієслівних рибальських словосполук: «Для ловли глосей и камбалы так далеко в открытое море не выезжают. Для этой цели наживные крючки ставят («сыплют») близ берегов Тендры по обе его стороны»; «... одну ставку «выберут» и на ее место поставят другую, вынутую же просушивают, точат крючки и проч.» [тс].

У п'ятитомній праці В. Шухевича «Гуцульщина» друга частина першого тому (1899) містить розділ «Звичайні заняття гуцулів», у якому в підрозділі «Рибарство» представлено рибальську номенклатуру з описом і рисунками реалій. Цінність оприлюдненого визначним етнологом матеріалу виявляється в багатьох аспектах.

Докладно описано кожну деталь конструкції снасті, як-от *пріпадь*, *спадь*, *гоговник* у *вёршки* 'рід коша плетеного з лозини': «шириший отвертий бік вершки се *пріпадь*, середина — *спадь*, а звужений кінець прикритий плитою — *гоговник*» [Шухевич 1899: 255].

Витлумачено функційне призначення цих конструктивних складників, наприклад, *зázубців*: «зázубці остий не дозволяють рибі вихопити ся» [тс: 251], *облукá*: «аби саківно не запуталось а риба могла заплисти аж у сам *гоговник*, розп'яте саківно ще *облукóм*, що іде від попруги до дуги а відси до *гоговника*» [тс: 253], *крил*: «крила не пускають рибу піти боком, вона паде у ятір, з якого не пускають її зябра» [тс: 255], *гребеня*: «рушає ногою гребінь, а той розрушує зубами каміне і полошить слижі, бабці, листки, що, утікаючи з водою, падають у наставлений сак» [тс: 256].

Реалемний план рибальської сфери супроводжують етнокультурні коментарі обрядових дій як надзвичайно важливих етапів

виготовляння снасті: а) підготовка матеріалу: «*ости клепле циган — коваль, з 9-тьох найдених підків*»; б) вибір місця виготовляння певної деталі снасті: «*Саківно плете циганка з грубих ниток; її треба просити, аби плела на роздорожю тай тоді, як ідуть люде на ярмарок*»; в) особливості оплати за виготовлення важливої деталі для рибальського знаряддя: «*З ковалем не вільно за роботу остий торгувати ся, бо би була перервиця в рибі — часом вона ловила би ся а часом ні*» [тс: 250, 253].

Загалом же сакралізація процесу виготовляння рибальського знаряддя у велелюдному місці має загалноукраїнський характер. Так, в оповіданні І. Нечуя-Левицького «Рибалка Панас Круть» дід Панас розкриває напарникові Паньку свою таємницю, що замолоду йому не ловилася риба і він пішов «до знахура», який порадив чинити так: «*В неділю або велике свято яке зачни ти плести невод під церкою, як почнуть дяки співати «Іже Херувими», а як стануть люде причащатись, скуй гачок на удку. От тоді все само так і полізе тобі в руки*» [Левицький 1913: 27].

І. Франко у збірникові «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1909) докладно й зі знанням справи розтлумачив чимало описових найменувань, у яких узагальнено рибальські спостереження і які стали базою для метафоричного перенесення, як-от: *І риба не плине проти бистрій (бистрої) води* («В часі великих повеній риба звичайно держиться близько берегів, але завсіди в таких випадках волить плисти проти води як за водою») [ГРНП: III, 18], *Лихо карасеви, коли в шум заплине* («Там його найлекше зловити. Мова про чоловіка, що попаде в безвихідне положення») [тс: II вип.1, 244].

Українську рибальську лексику Задунав'я зафіксовано в етнографічних працях Ф. Вовка. Так, учений писав, що фахівцями з будівництва ґардів на дунайських гирлах уважали виключно руснаків, «*і хто б не був хазяїном ерика, то за ґараджія — завше українець*» [Вовк 1916: 40]. Етимологи припускають, що назву *ґард*, ізоглоса якої продовжується в південнослов'янських мовах (болг. *гард* 'відгороджена частина моря розводити рибу', серб. *гарда* 'загородка на Дунаї виловлювати білугу'), запозичено з мови румунської або молдавської (рум. *gard* 'огорожа; загата ловити рибу' і молд. *гард* 'те саме'), які ще раніше запозичили цю назву з дако-мізійської або зі слов'янських мов (розрядка Р. М.) [ЕСУМ: I, 473]. Показово, що наведений в ЕСУМ дієслівний термін *ґардувати* 'гатити,

робити загату' [тс] вкладається в питому українську словотвірну модель «назва рибальського знаряддя + *-ува-ти* / *-и-ти* = назва видового процесу рибалення»: *підсак* > *підсачувати*, *із* > *ізвити*, *ости* > *остити*, *квок* > *квочити*, *гак* > *гачити* тощо.

Лексикографічні праці 2-ої пол. XIX – 1-ої пол. XX ст. засвідчили численну й тематично багату українську лексику, закорінену в термінологічну систему рибальства. За приклад може правити зафіксована Д. Яворницьким лексема *кóйлати* 'укладати невід колами' [Сляв: 366], яка в українських говірках Одещини пов'язана зі стійкою словосполучкою *кида́ть кóйлом* 'кидати у воду сітки купю на початку рибальства' [СУГО: 102].

У закарпатських говірках В. Владиков занотував видову назву рибалки *зомкаш*: «Любопытны наблюдения этих рыбаков — «зомкашей», так как многие из них десятки лет все в одних и тех же местах ловят рыбу в различное время года», а в околицях Хуста записав стійку професійну словосполучку *бити на голос*: «при ловлѣ зомком нужно «быты на голос»! Это значит, что, опуская сѣтъ в воду, нужно рѣзко и с силой ударить о водную поверхность, чтобы раздался опредѣленный звук — «голос»! Но это нужно дѣлать лишь утром, когда рыба еще голодна и, услышав «голос», она сбѣгается к зомку!» [Владыков 1926: 112–113]. З докладних описів дізнаємося ще про таку назву члена рибальського колективу, як *валаш* («добыча дѣлится поровну между «валашами» и «зомкашами»), оскільки один зі способів ловлення риби зомком полягає в тому, що її наганяють валом, спорудженим з вербового й вільхового гілля, на якому 2–3 чоловіки плывуть за течією, спрямовуючи належним чином це допоміжне знаряддя [тс: 117].

У першій половині XX ст. в лексикологічному аспекті важливою була розвідка Б. Юрківського «З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині» (1928) з ареальною і регіональною професійною лексикою, особливо нульсуфіксальними похідниками, що відбивають важливі предметні й абстрактні категорії промислу: *плав* 'скупбрійні сіті, що лежать на поверхні моря', *пóпуск* 'шматок канату, яким прикріплюють махалку до сітей', *бризк* 'одностайний удар табуна скупбрії по воді', *скид* 'виплигування риби вгору', *зані́р* 'положення скупбрійних сітей, покладених на дно моря за допомогою грузків', *нака́т* 'мертвий зиб на морі, що не має гребенів, без шуму' і *одхвát* 'різка зміна вітру на морі' тощо [Юрківський 1928: 80–83].

Того ж таки 1928 року вийшов друком відомий роман Ю. Яновського «Майстер корабля», у якому автор проникливо метафоризує українську рибальську лексику Північного Причорномор'я, зокрема назву одного з важливих для риболовецького промислу різновиду вітру: «... я відчув на шії руки — гарячі та міцні. То Ганка притулилася до мене, як парус — тремтливий і випнутий. Я увійшов у парус, як увиходить горішний вітер, і ми вдвох понеслися в одкрите море» [Яновський: 68].

Тяглість і подальший розвиток української причорноморської рибальської термінології (включно з каламбурним її обігруванням і метафоризацією) спостерігаємо й у нарисі М. Йогансена «Під парусом на дубі», де йдеться про невдалу путину холодною весною 1930 року, коли «оселедець і інша морська риба не пішла в берег і у вийстя рік» [Йогансен 1933: 3]. Цей нарис ряснить назвами на позначення вловлюваних видів риб, різновидів вітрів, типів човнів, рибальських знарядь і їхніх складових частин, відповідного напрямку руху рибного косяка та особливостей маневрування риболовецьким судном тощо. Важливо, що автор майже завжди докладно (іноді в жартівливо-іронічному стилі!) описує певну реалію чи процес: «Оселедець же не тільки риба, що має форму дореволюційної поліцейської шаблукі» [тс: 4]; «Дном ходять головасті морські бубирі — це бички — і хапають насадку роззявленим ротом. Бичок — це голова, до якої почеплено маленьке тіло і ще менший хвіст — немов карикатура перших років двадцятого сторіччя — бурські генерали Бота, Де-Вет, Деларей — величезні голови південно-африканських куркулів на малесеньких тільцях. / Заради такого малесенького тільця сидять люди на каменях навколо Одеси» [тс: 36]; «З горішнім вітром оселедці на головах запорізьких козаків пливли вниз Дніпром шарпати анатолійські береги...» [тс: 4–5]; «Дме горішняк і гонить воду вниз. Важко йти [оселедцеві] проти жовтої, бистої води» [тс: 8]; «...з низовим вітром оселедці йшли вгору Дніпром, головами вперед і коштували куди менше від соли, яку треба було везти мажею з Криму. / За тих часів оселедці йшли рясно. Дрючок, устромлений у лаву оселедців, стояв наче вкопаний у землю...» [тс: 5]; «Дві добі дубівка стояла на якорі в затоці, бо дув низовий просто нам у зуби, а місця для маневрування на Конці Дніпровій замало. Нарешті, на третій день низівка згасла і стала бунація (штиль) — імовірно було, що надвечір вітер перекинеться на горішний» [тс: 13]; «У морі (і в морі Дніпрового лиману) такий собі невеликий вітер, що здій-

має куряву на харківських вулицях, це вже свіжий вітер. Він жене дубівку з скорістю п'ятнадцять кілометрів на годину і чималу може зняти хвилю» [тс: 15]; «...налетів легесенький левант з Туреччини і розійшовся брижками по воді — перший посланець низового вітру» [тс: 21]; «Поночі ми зняли з затоки, що побіля Солонозірної, і побігли за вітром до Очакова. Десь коло дванадцятої години вночі це був уже шторм. Ципурдей зовсім віддав топселя і взяв парус на рифи (зменшив його дійову поверхню)» [тс: 16]; «...Ципурдей наказав мені піти на клівер. Клівер (крило) це — трикутний парус попереду головного, і ним роблять маневри, коли вітер не просто попутний» [тс]; «Удосвіта ми вбігли на міліну, ліворуч від причалу» [тс: 17]; «Дуб невеликий або дубівка — це є прямий нащадок запорізької чайки. Це подовгий, з круглим дном, глибокий човен, з гострим носом і гострою кормою. Ближче до прови (носа) улаштовано щоглу для паруса, а безпосередньо за щоглою щілина для ребра-кіля (шкафут). Кіль цей може всуватися й висуватися — на мілководдю його доводиться підіймати» [тс: 12]; «У Лимані дубівок буває мало, а найбільше човнів, що звуться «очаківська шаланда». / Очаківська шаланда — це широке пласке судно, збите з дощок, має висувний кіль на шкафуті, парус і клівер. На такій шаланді буває пара або ж дві важких весел і проріз у кормі, щоб гнати її одним веслом, орудуючи ним як пропелером. Шаланда не має звичаєм ні трюму, ні кают. Усе її широке дно можна навантажити рибою, а хоч кавунами, і все ж таки можна буде маневрувати і управлятись коло парусів. Шаланда прекрасно, мов качка, бере хвилю, може ходити наймілкішими місцями, добре йде у вітер і розвиває дивовижну, як на свою куцу конструкцію, швидкість» [тс: 19]; «Заборонено хижачькі способи риболовлі, заборонено дрібнокоміркові сіті...» [тс: 6]; «Коли буває низовий вітер, ніяк ловити оселедця на провесні. Оселедець іде вгору, і вгору гонить воду низовий. Проти води й проти ваги риби дуже трудно оперувати неводом. Ставних сітей у Лимані не вживають; дуже недавно ставні сіті стали вживати на оселедця біля Очакова — грецькі скипасті...» [тс: 21–22]; «Недалеко берега метушилися шаланди, одпускаючи стовпи. Це ловили рибу скипастями. Скипасть чи турецька сіть — це машина досить складна. Це стаціонарна сіть, протягнута між стовпами. Кожен стовп стоїть у воді на чотирьох якорях, тримаючись на натягнутій линві, як щогла на вантах. Вона перегороджує море коло берега як кордон, і риба, йдучи на міліни,

заходить у скипасть» [тс: 54–55]; «...осетра ще ловлять на здоровенний гақ, що закидається в морі, а зверху його плавлє цілий невеличкий буй. Ідучи нерестувати в солодкій воді (осетер додержується тієї думки, що нерестувати краще в солодкій воді) і нишпорячи круглим своїм ротом по дну, осетер натрапляє на смачний шматок і повисає на гакові» [тс: 29–30]; «Уздовж очеретяної стіни йде лава [оселедців]. Аж от стіна повертає на північ, туди суне маса, а ззаду з'являється нова очеретяна ж стіна. Між двома спіральними стінками заходять оселедці в коту» [тс: 9]; «Угору прив'язується корок. Унизу протягнута подвійна кодола: вона набрякне й вестиме невід дном, переймаючи срібного зайду. / Починається перша оселедцева путина. Оселедець іде проти води, а невід ітиме за водою. / Коли в червні оселедець, викинувши ікру, йтиме назад, куди важче буде його вловити. Тоді невід ітиме проти води, а оселедець за водою і багато його повтікає» [тс: 10]; «Тепер боцман Ципурдей біг на правий берег, майже не виграючи дистанції, але з правого берега він знову підє за вітром навкоси до лівого і виграє на цьому галсові сотню-другу метрів» [тс: 14]; «Поночі ми знялися з затоки, що побіля Солоноозірної, і побігли за вітром до Очакова» [тс: 16]; «Темний рибалка, член бригади, автоматично сповіряється на бригадира-атамана, боїться його і не викриває його махінацій. Отже, «шкода, що її завдають холуї, дуже велика» (тут М. Йогансен обігрує рядки з наведеної ним цитати з брошури М. Гуровича «Рибне господарство України і завдання другої більшовицької путини»: «*По багатьох місцях куркулі затіплюють їзи (холуї); <...> Шкода, що її завдають холуї, дуже велика*») [тс: 33, 31] тощо.

Наповненість лексико-семантичної групи «Рибальські назви вітрів» засвідчив у власноруч укладеному «Короткому словникові рибальської термінології, що вживається на лиманах та на Тендрі й що зустрічається в «Данилові»* (1933) письменник і журналіст О. Мар'ямов. Цінним є те, що до чотирьох із шістнадцяти освоєних термінів-запозичень («місцевих назв» вітрів) укладач, уродженець Одеси, подав рідномовні синонімічні відповідники із прозорою внутрішньою формою: *грего* — **горішняк**, *гарбій* — **низовий**, *пунент* — **одеський**, *маїстро* — **молдуван** [Мар'ямов 1933б: 510].

* «Данилів» — перша частина незавершеної репортажної повісті «Вільний порт», де описано працю й побут тогочасних очаківських рибалок.

Привертають увагу й дві варіантні назви вітрів **широкий (сироко)** і **широко-лівант (сироко-лівант)** < *Levante scirocco* (італ. *levante* 'схід' — уживана до початку ХХ ст. загальна назва країн східного узбережжя Середземного моря, Близького Сходу [СІС: 585]), які демонструють фонетичну адаптацію лексики іноземного походження, а у випадку постання назви **широкий** — ще й результат народного етимологізування, сказати б точніше — невідповідного «професійно-чуттєвого» осмислення реалії, про яке з естетичною насолодою пише О. Мар'ямов у книзі «Береги дванадцяти вод» (1931):

«Наше судно беруть вітри. Прекрасна українська рибальська назва єсть у одного з них.

Рибалки зюйд-вест звать «широким».

Широкий вітер!» [Мар'ямов 1931: 50].

У подорожніх нарисах автора (журналіста-репортера) знаходимо і фахове тлумачення рибальських професіоналізмів, і зразки вживання їх у мовленні місцевих рибалок та членів їхніх родин: «На ранок із землі все ще дме горішняк — точніше, маїстро-тремунтан, NNW — північно-північно-західний вітер»; «— Другий день горішняк дме. Правильний вітер. Саме вчас» [Мар'ямов 1933б: 464; 461].

Загалом О. Мар'ямову властивий класифікаційний стиль опису рибальських реалій, навіть коли цей опис «жартівливо-поетичний» (як у Остапа Вишні): «Поділяється ж бичок на чотири основні, сказати б, породи: є товстий і жовтий «бубир» <...>, великий, чорний, гладкий і поважний «кнут»; розпатланий колючий та волохатий «півник» і, нарешті, «піскар» — бичок лиманських піщаних закісків ...» [Мар'ямов 1933б: 481].

Заслугою О. Мар'ямова є й фіксація тогочасних стійких ареальних рибальських словосполук-професіоналізмів із докладним їхнім тлумаченням, як-от очаківської (Дніпровсько-Бузький лиман) **іти на річку**: «... навесні ловлять бичка, потім іде камбала; камбальні лови тривають увесь травень; у червні приходить баламут; з осені знов іде бичок і глоса; взимку ловлять тюльку, а з початку весни, як *вийти до лиманів* [курсив Р. М.], іде оселедець, іде частикова риба, — і тому рибалки мало не ціле життя не вертають з моря додому. Але вони — очаківські рибалки — не кажуть «іти в море» чи «йти на путину» — вони кажуть:

— Я вийшов на річку.

І, йдучи «на річку», вони впливають у шторми, в хуртовину й у холодні морські зимові хуги» [Мар'ямов 1933б: 498].

Н. Заглада в матеріалах етнографічної експедиції 1934 року до Чорнобильського р-ну докладно описала особливий спосіб ловити рибу під час «придухи». У прип'ятських поліщуків «придуха» — спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом» («мару»). Щоб подихати, риба лізла до такої ополонки й потрапляла в пастку. «*Ранком приходили, обрубували кригу і дивилися: бувало, що повне решето в'юнів налізе; лізуть уверх головами по рукаву й падають на дно*» [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року: 463]. Цей стародавній спосіб рибалення відбитий у народній творчості. Так, дослідниця середньополіських народних порівнянь Г. Добролюжа зафіксувала вислів з відображенням цієї реалії рибальського промислу, але вже зі зрушенням у семантиці: *лізе як риба до продухи* 'чванливий' [СлДобр: 70]. З огляду на це стає зрозумілою внутрішня форма інших діалектних стійких висловів, динаміка яких пов'язана з багатозначністю дієслівного складника: *вертиця, як оюн в ополонці* 'метушиться' (Лівобережна Україна) [Номис: №3120], полт. *крутиться як щука в ополонці* 'мечеться в безвиході', 'хитрує, викручується' [ЮрчІвч: 168], ср.поліс. *б'ється як риба в ополонці* 'невдача', *побивається як риба в ополонці* 'плаче' [СлДобр: 111, 145], поділ. *намотатися як риба в ополонці* 'важко набитися' [ФСПСГ: 292], полт. *б'ється як риба (рибонька) об лід* 'борсається у скрутній ситуації' [ЮрчІвч: 126], поділ. *битися як риба об лід* 'бідувати; працювати, але нічого не заробляти' [ФСПСГ: 292]. Наведені стійкі порівняння можна вписати в дві структурно-семантичні моделі, що відрізняються відтінком значення: 1. «дієслово на позначення хаотичного руху + як + назва риби + в + ополонці (об + лід) = метатися в безвиході»; 2. «дієслово на позначення наполегливої поведінки + як + назва риби + в + ополонці (об + лід) = намагатися вийти з безвихідного становища». У літературній мові ФО *б'ється як риба об лід* уживають у двох значеннях: 'переборювати нестатки, злидні і т. ін.' і 'робити що-небудь складне, непосильне, тяжке' [СФУМ: 31].

Реалію майже нерухомості чутливих до кисневого режиму риб (окуня, судака тощо) в українських говірках відображають такі фразеологізми: сх.слоб. *окунь заморожений* 'нерухомиий, неповороткий' [СлУжч: 231], ср.поліс. *очі як у мороженого судака* 'байдужий' [СлДобр: 44], *мовчить як риба під крижиною* 'мовчить' [тс: 145].

Уродженець Поділля, письменник і фольклорист М. Стельмах у романі «Чотири броди» проникливо живописав процес зимового рибалення, коли рибалка, пробивши «продуху», не став використовувати її за призначенням, чим відобразив притаманне українцям чуттєве ставлення до риби як до невід'ємної частини чарівної природи: *«Мирон ударив плішню, лід зойкнув, покотив повсвіт і стогін під очерети, які ще не так давно аж розгойдувались дикою птицею. <...> На продуху, бокуючи, почали спливати плитки і краснопір, далі з'явилися щупаки, їх можна було б викинути руками на лід, але в такий вечір не хотілося зобиджати навіть рибу. Хай подіхає, прихопить місяця на плавники — та й знов у притихлі води»* [Стельмах: 30].

Отже, становлення лексики і фразеології сфери рибальства варто досліджувати в комплексі етнолінгвістичних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвостилістичних та інших мовознавчих проблем, що вможливить якнайглибший етимологічний і структурно-семантичний аналіз цих найменувань у контексті матеріально-духовної культури українців.

1. 5. Лексика і фразеологія сфери рибальства в наукових студіях другої половини ХХ – початку ХХІ сторіччя

На початку другої половини ХХ ст. видатний славіст О. Горбач закликав дослідників «якнайповніш зібрати морські терміни наших приморських говірок і призадуматися, які серед них найкраще змогли б заступати занесене те чи друге чуже слово» [Горбач 1957б: 56]. Перед собою вчений поставив завдання висвітлити українські морські терміни в їхньому історичному розвитку — «генезу такої нашої лексики в княжу й козацьку доби та проаналізувати її зміну в 18-19 вв. враз зі створенням Росією чорноморської фльоти, в яку тоді враз із голляндськими зразками внесено безліч голляндсько-мовних назв, які ще нині відгонюють невтаємниченого якоюсь незрозумілою «магією для визнаців лише» [тс: 33]. В аспекті становлення морської і судноплавної термінологійних підсистем української мови мовознавець привертає увагу до переважно слов'янських (!) за походженням термінів **«річково-морської географічної ділянки»** ('потік' — *ручай, пруд, струга, помил*; 'морський берег' — *прикрай, поморіє, бережіє, убережь*; 'мілкий' — *исопний*; 'бистрина' — *борзина, протолч(іє), стрижень*;

‘гирло’ — *устіє, усть, уста*; ‘гребля’ — *переспа, припор, тверділь, навал*, ‘затока’ — *заток, губа, пазуха...*), «**вітрильної навігації**» (‘сильний вітер’ — *толстий, рамний, рамянний, сврат* (*зворот); ‘слабкий вітер’ — *тонкий*, ‘зустрічний вітер’ — *(су)противний*, ‘північний вітер’ — *сівер*, ‘південний вітер’ — *уг (юг), літний*; ‘обійти волоком пороги’ — *оболочитися...*), «**морсько-кліматичних явищ**» (‘шторм’ — *чернява, трус, триволніє*; ‘хвилювати’ — *воднитися, мутитися*; ‘схвильоване’ — *примутьное, (много)мутное*; ‘спокійне’ — *безбурное*; ‘захищене від вітру місце’ — *завітріє*; ‘дрифт’ — *приплив...*) і особливо — «**риболовлі**» («зокрема при назвах річкових риб та найосновнішого рибальського приладдя») [тс: 41–42]. Упродовж V–X ст., висновує О. Горбач, на річкових шляхах Дністра, Дніпра, Дінця мадярські кочовики серед найперших запозичували слов’янські назви на позначення розвиненішої техніки рибальства, як-от *varsa* ‘верша, рибальський прилад’ < укр. *верша*, *tanya* ‘річкова глибина; (рибальський) курінь над водою; шопа; хутір’ < укр. *тоня*, *szégye* ‘прилад до риболовлі’ < укр. *сіжа* [тс: 46] < псл. **sēdīā* (а швидше — балтослов’янського, якщо брати до уваги лит. *per-sėda* ‘загата, щоб ловити рибу’, *sėdžia* ‘кошіль у риболовній загаті’), пов’язаного з дієсловом *sidītu* [Фасмер: 591], тобто назва походить від сидіння, яке рибалка облаштував при цьому знарядді: у розщеплення вбитих у дно річки в її найглибшому місці чотирьох дерев’яних стовпів клав поперечини, які настилав дошками, щоб на них сидіти [Сабанєєв 2008: 203]. У І. Верхратського: «*Сяжá*. Підь берегомъ збочистимъ и високимъ, въ місця досить глибокімъ майже въ середині ріки кладуть сяжу. т. е. на чотирохъ друкахъ по надь воду вистаючихъ кладуть ліску (звичайно зъ лісового пруття городжену) а такъ виглядає тотъ приладъ мовъ столець до сідження. На сяжу виходить рибакъ кладкою т. е. грубимъ друкомъ або дошкою, що однимъ кінцемъ на березі а другимъ на сяжі. На повперекъ погороджена ріка плотиками, лишень підь сяжою місце вільне. Відтакъ, коли риба підь вечірть підпливає, то нікуди ій дальше ити, хиба черезъ того неперегороджене місце підь сяжою. Рибакъ на місці сяжи сидячи спускає на неперегороджене місце крошню. До осередка сітки крошневої, тамъ де принада, прив’язаний тонкий шнурокъ; другий кінець шнурка держить рибакъ въ руці. Риба підійшовши на сітку крошневу до принади (н. пр. макуха) торкає о ту сітку, а рибакъ держучи другий кінець шнурка въ руці, чує тоту торканину, и сей часъ тягне

крошню до гори, и такимъ чиномъ риба зловлена. Сяжу кладуть все понизше гряди (баранівъ або хлєпотівъ), тамъ де вода вже тихше иде. На сяжу иде рибакъ підъ вечіръ въ той час коли риба найраднїйше горі водовъ пливе за поживою або на пашу підходить. — Хлєпоти, барани, збрїдъ або гряда зоветься місце, де ріка иде вузшимъ коритомъ, а хвилі єї підскакують и хлєпотять» [Верхратський 1869: 25].

Серед найперших морських термінів О. Горбач також визначив скандинавські за походженням, з-поміж яких виокремлюються рибальський термін *кодола* ‘канат при неводі’ (зі старошведського *kadhal* ‘якірний канат’) і номен *оселедець* (зі старонордійського *sild* ‘т. с.’) [Горбач 1957б: 35]. Грецькі корені мають назви дрібних рибальських суден, набережних влаштувань і чорноморських риб, які запозичено пізніше (у XVI–XIX ст.). До тюркських запозичень різних часових шарів О. Горбач зарахував такі назви: *каюк* ‘річковий човен з цілої колоди’ < *кајук* ‘т. с.’, *чайка* ‘козацький човен’ < *šajka* ‘човен’ [тс: 47], *сага* ‘річкова затока’ < *sagha* ‘устя річки’ [тс: 47], *койлити* ‘складати канат кружевками’ < *коутак* ‘складати’, *балберка* ‘рід крючків на рибу на шнурку з поплавцями’ < *beraber* ‘разом’, *тербук* ‘рід сака на обручі’ < *torba* ‘мішок’ [тс: 47], *катран* ‘чорноморська акула’ < *katran* ‘смола’ [тс: 36], *чабак* < *шабак* ‘вобла’ [Горбач 1969: 359], *ярма* ‘великий сом вагою від 4 кг’ < *yarma* ‘бамбула’ і *япрák* ‘великий сом вагою від 2 кг’ < *уапрак* ‘лист(ок)’ [Горбач 1968а: 379] тощо.

Відзначимо, що в етимології слова *чайка* (*šajka*) ‘козацький човен’ важливо бачити і продуктивність у спільнослов’янську добу віддієслівного способу творення галузевих назв, зокрема риболовецької та близької до неї судноплавної термінології [Міняйло 2020: 4003]. Тому дослідниця І. Єфименко, спираючись на мовні й позамовні чинники, аргументує самотутність цього слов’янського терміна, який могли запозичити в інші мови, а не навпаки. Стародавність відроджених у XVI–XVII ст. запорозькими козаками судноплавних і суднобудівних традицій наддніпрянських слов’ян уповноважила дослідницю пов’язати назву цього судна з давньоукраїнським словом *чапати* ‘чекати’ з відповідниками в інших слов’янських мовах (рос. діал. *чаять* ‘чекати на щось’, пол. *szaić się* ‘влаштовувати засідку, підкараулювати, підчікувати’, ‘підкрадатися’, хорв. *čajati* ‘очікувати, чекати’) — тобто побачити етимон як віддієслівний похідник, мотивований праслов’янським дієсловом

**čajati* або **čajiti sie* (А. Брюкнер назву птаха *чайка* тлумачив як 'та, що вичікує, переслідує') [Єфименко 2002: 236–237]. Отже, стосовно корабельного терміна *чайка* І. Єфименко висновок: «До тюркських мов його було запозичено зі східнослов'янських, *найпевніше з української* (курсив Р. М.), з характерною для тюркських діалектів заміною початкового *ç* в *ş*. Згодом уже тюркізований термін було перенесено до південнослов'янських мов, порівняймо: схв. *шájка* 'шлюпка, човен', болг. *шáйка* 'морський човен', макед. (арх.) *шajка* 'човен'» [тс: 239].

Знову ж таки привертає увагу згадана в попередньому підрозділі наповненість лексико-семантичної групи «Рибальські назви вітрів». Багато їхніх видових назв (рідномовних і освоєних запозичень) записав «від рибалок з Муругиля й Дунавця над південним рукавом Дунаю» О. Горбач, дослідивши етимологію, семантику та мотивацію номенів. Так, наведений і проаналізований науковцем матеріал засвідчив первісне значення (resp. основу метонімічного перенесення) 'сторона світу; одна з головних точок горизонту' для частини освоєних чужомовних назв: *пурія́з* 'північно-східний вітер' < осман. *poıraz* 'північний вітер' < нгр. *Вóρειος* 'північ; північний вітер'; *ло́дус* 'південно-західний' < осман. *lodos* 'південний захід, південно-західний вітер' < нгр. *Νότος* 'південь' (λιτός 'південний вітер' — Р. М.; порівняймо: лат. *litus* 'морський берег' [ЛУС: 329]). Для іншої частини освоєних запозичень поданий О. Горбачем їхній буквальний переклад у мові-оригіналі (resp. внутрішня форма назв) засвідчив різноманіття мотиваційних основ, які в оригіналі мають метафоричну природу: *майстрó*, *мойстрá* < італ. *maestro*, *màstro* 'учитель, майстер, володар; північно-західний вітер', «названий так десь у північно-східній Італії, де це справді найсильніший вітер — з Альп»; *караéль* < осман. *kara yel* 'західний вітер' (дослівно «чорний вітер»). Упадає в око й первинна процесова мотивація окремих назв вітрів: *левáнт* < італ. *levante* 'схід, східний вітер' (дослівно «схід, піднімання (сонця)»); *згóнный* «бо видуває (зганяє — Р. М.), на декілька метрів обнижуючи рівень моря, воду з Озівського моря в Чорне, а тим самим унедоступнює, напр., пристань у Таганрозі для морських суден»; а також первинна локаційна мотивація деяких номенів: *тримунта́н*, *трамонтáна* < *tramontana* 'північний вітер' (дослівно «ззагірський», «з-за Альп»); *абáзія* 'південно-східний вітер' («мабуть, за Абхазією»); *горішнják* — «ніби від горішнього бігу Дону» [Горбач 1968б: 58].

1958 року вийшов «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» А. Москаленка, у якому чільне місце посіла ареальна і регіональна лексика рибальства. Окремі назви утворюють гіпонімні ряди: *австріяк* ‘світлого кольору бичок, що водиться на дні Дністровського лиману’ [СлМоск: 13] — *мурзак* ‘порода бичків, яка водиться на дні лиману в мулі’ [тс: 51] — *піскун* ‘бичок, що водиться на піщаному дні Дністровського лиману’ [тс: 58]; особливо — назви різновидів вітру з різними мотиваційними основами: а) **сторона світу**: *восток* ‘східний вітер’ [тс: 22] — *запад* ‘західний вітер’ [тс: 35] — б) **географічний чи адміністративний хоронім**: *басараб’ян* ‘вітер, що дме з Басарабії’ [тс: 15] — *молдавка* ‘вітер, що дме з північно-західної частини Басарабії’ (із території Молдови — Р. М.) [тс: 51] — *молдован* ‘західний вітер, вітер з Молдови’ [тс: 51] — в) **дихотомія «верх ↔ низ»**: *горішняк* ‘північний вітер, вітер з верхньої (горішньої — Р. М.) течії Дністра’ [тс: 25] — *низівка* ‘південний вітер, вітер з гирла Дністра’ [тс: 52] (гирло — кінець нижньої течії річки [СУМ-11: II, 62]) — г) **дихотомія «море ↔ берег»**: *мор’ян* ‘південний вітер, вітер з мор’я’ [СлМоск: 51] — *побережник* ‘північно-західний вітер, що дме вздовж берега’ [тс: 59] — г) **темпоральність** (часова сутність явища): *полудьонка* ‘південно-західний вітер, що буває з 12 годин дня’ [СлМоск: 60] — д) **зорова асоціація**: *полоса* ‘раптовий вітер, вихор’ [СлМоск: 60] < *полоса* = *смуга* ‘видовжена, обмежена чим-небудь частина якоїсь поверхні, простору, що виділяється на загальному фоні своїм виглядом, кольором і т. ін.’ [СУМ-11: IX, 417].

Корпус рибальських професіоналізмів значно збагатила лексикографічна праця А. Берлізова «Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров’я» (1959), у якій дослідник описав рибальські найменування дослідженого регіону, серед яких чимало загальноновживаних слів і різногалузевих професіоналізмів (у тому числі історизмів) з конкретизованим значенням: *розшивають* ‘відділяти четверту чи шосту частину невода, тобто «пришивку» або «кусок» від усього невода’ [СлБерл: 69], *карбувать* ‘різати ножем рибу поперек тулуба’ [тс: 45], *підпушити* ‘вздовж «верхів» чи «сподів» снастей пришити частину сітки чи «мату́ли»’ [тс: 61], *паювати* ‘рибалити у власника рибальських знарядь за певний пай’ (з ремаркою *застаріле*) [тс: 59], *роздуванити* ‘розділити гроші чи рибу між рибалками, які брали участь у рибальстві’ (з ремаркою *застаріле*) [тс: 68] тощо.

У структурно-семантичному аспекті цінність праці полягає в тому, що в ній детально схарактеризовано всі значеннєві відтінки лексико-семантичних варіантів: наприклад, *кóйлати* 'збирати канат у коло для зручності користування ним під час рибальства неводом' і 'збирати невід з «мату́лою», «верха́ми» і «спода́ми», коли невід треба стелити по березі для сушіння чи зносити сухий до човна перед виїздом на рибальство' [тс: 47], *до́їти* 'шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за «верхі́» і «споді́»' і 'шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега човнами' [тс: 40].

Особливо цінними є численні стійкі словосполучення з мовлення рибалок Нижньої Наддністрянщини, серед яких можна виокремити такі тематичні групи: а) лаштування снасті: *набира́ть не́вода* 'класти невід у човен в певному порядку перед виїздом на рибальство' [СлБерл: 54], б) задіювання снасті: *посі́пати сі́тки* 'поставити сітки у воду на деякий час на паколах, щоб у них плуталась і ловилась риба' [тс: 64], в) задіювання конструктивного складника снасті: *загрузі́ть крило́* 'придавити нижню частину невода вниз під час рибальства' [тс: 9], г) кульмінаційна промислова дія: *ві́сло-нити на здóйму* 'звести «крі́ла», тобто кінці невода до купи на «здóйму» — місце, де будуть вибирати невід з води під час рибальства' [тс: 34], *слоні́ть на послóн* 'зводити «крила невода до купи під час рибальства' [тс: 72], г) завершальна промислова дія: *брать споді́ на ві́ворот* 'тягнути невід з води на сушу руками за «верхі́» і «споді́» в такий спосіб, щоб «споді́» були відвернуті назовні' [тс: 31], д) упорядкування снасті після промислових дій: *перебіра́ть сі́тки* 'виплутувати з сіток рибу чи траву після рибальства «тягулями» чи «авчиками»' [тс: 59], е) загальна назва комплексу промислових дій: *стягну́ть то́ню* 'протягнути певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу' [тс: 74].

Лексикологічна студія Г. Тарасенка «Місце рибальської лексики Середньої Наддніпрянщини в словниковому складі української мови» збагатила досліджуваний корпус одиниць і розширила його горизонти в парадигматичному аспекті: *верхова́* і *сподова́ ри́ба* (за місцем перебування), *невідна́* і *сітна́ ри́ба* (відповідно до задіюваної снасті), *введéньський* — *роже́ственський* — *хреще́ньський миньóк* тощо [Тарасенко 1961: 59].

1978 року В. Коломієць опублікувала наукову працю «Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник ис-

следования межславянских этнических взаимоотношений». Комплексне застосування історико-географічних даних і лінгвістичних міркувань уповноважило вчену розкрити походження іхтіонімів, зокрема з'ясувати етимологію загальнослов'янської назви ляща, яка виникла первісно в районі середньої течії Дніпра в звуковій формі **leščь* (**ljaščь*) і звідси поширилася на інші частини слов'янської мовної території, зазнавши в західнослов'янських говорах різних фонетико-словотвірних субституцій [Коломиец 1978: 17–18].

В. Коломиець закликала мовознавців уважніше ставитися до всіх етимологічних версій у досліджуванні назв риб, зокрема варто було б уважніше поставитися до неприйнятої М. Фасмером етимології Ф. Міклошича і О. Преображенського, які зіставляли назву *шаран* із *шарити* 'виблискувати' (ст.сл. *шарь* 'фарба', болг. *шар* 'пляма; плямистий', серб. *шàра* 'плямистість', словен. *šar* 'блискучий, плямистий', *šara* 'плямистість' та інші, які, очевидно, належать до тюркського джерела, представленого, наприклад, у чув. *sara* 'фарба', *sarla* 'фарбувати'). Спираючись на цю етимологію, слово можна було б пояснити як утворене від запозиченого *шар* 'плямистий, яскравий' за допомогою слов'янського суфікса *-ан* на взірєць слів рос. *лобан*, *голован*, *кожан*, *пузан* тощо [тс: 22].

В «Історичній фонології української мови» (1979) Ю. Шевельов, навівши приклад датованого 1261 роком угорського іхтіоніма *pisztrung* 'форель' < д.укр. *пѣстржъ* (сучасне *пѣструг*), що належить до назв, «які в найдавніших записах містять *и* та *і* як відповідники *ъ* та *ь*», і взявши до уваги, що «контакти угорців з іншими слов'янськими діалектами починаються з кінця IX ст.», припустив його протоукраїнське походження [Шевельов 2002: 113].

1983 року побачила світ монографія В. Коломиець «Происхождение общеславянских названий рыб». У цій праці багато важливої інформації для подальших досліджень рибальської лексики і фразеології. Одним із важливих аспектів є можливість структурувати іхтіоніми за хронологічним принципом. Наприклад, українські діалектні назви *попадя*, *попадця*, *попадька*, *попáчка* і схожі назви в діалектах інших слов'янських мов — синоніми до іхтіоніма *гірчак* — могли з'явитися в слов'янських мовах лише після виникнення християнства (розрядка Р. М.) [Коломиец 1983: 18–19].

Дослідження кожного іхтіоніма в межах відповідної лексико-семантичної мікросистеми (найчастіше обумовленої середовищем

або місцем перебування риби певної породи) сприяло спростуванню деяких хибних етимологій, зокрема помилковому твердженню, що назва *бистрянка* пов'язана з тим, як рухається риба цієї породи. Натомість правильний мотиваційний зв'язок — риба тримається бистої води [тс: 44].

Учена навела один із дуже рідкісних прикладів подвійного етимологічного зв'язку, що постав унаслідок історично зумовлених змін у структурі іхтіоніма *плотва́*, коли зв'язок з дієсловом *плисти* (*пливти*) міг зникнути після вокалізації ерів, тобто не раніше X ст. в південнослов'янських мовах і не раніше VIII ст. у східно- й західнослов'янських. До того ж поява у східнослов'янських мовах на місці ь голосного *o* (у сх. *a*) відразу ж обумовила зв'язок із основою *плоск-*, *пласт-*. Після встановлення зв'язку назви *плотва́* та ін. зі значенням 'плоский' відповідно змінилося коло позначуваних цією назвою видів риб: воно обмежалося такими видами, які дійсно відрізнялися помітно пласкою формою тулуба [тс: 74].

У другій половині XX ст. в лексико-семантичному й історико-етимологічному аспектах рибальську термінологію Північно-Західного Причорномор'я вивчав Є. Мотузенко. Узагальнив він свої наукові студії в монографії «Этимология и семантика» (2006), дібравши й зіставивши численні передбачувано споріднені найменування з тотожними значеннями в різних риболовецьких терміносистемах. В окремих випадках для встановлення мотивованості термінів мовознавець використав метод зіставлення з неспорідненими назвами тієї самої реалії, в основі якого — схожість семантичної еволюції лексем. У рибальській термінології ця закономірність зумовлена тим, що професіонали всебічно знають визначальні риси відповідних предметів чи явищ і оснований на цьому знанні схожі асоціації й узагальнення [Мотузенко 2006: 243–245].

Ефективність комплексного застосування цих методів у поєднанні з аналізом екстралінгвальних чинників мовознавець довів на прикладі встановлення генетичної належності та внутрішньої форми рибальського терміна *мотня́*. Інші назви цієї реалії, а також позамовний факт (під час ловлення риби мотня залишається найменш рухомою частиною снасті, яка на противагу обвислій частині козацьких шаровар не «мотається») уповноважили прийняти як більш переконливий етимон іменник *мати* (порівняймо:

д.укр. *ма́тиця*, пол. *tasica, matnia*, рос. діал. *ма́тка, ма́тница, ма́точка, мату́ха* — ‘мотня невода’). Саме таку генетичну належність терміна *мотня* Є. Мотузенко підтвердив численними спільнокореневими утвореннями в слов’янських і неслов’янських мовах, де мотивувальною ознакою є головна, основна і, як правило, центральна частина чого-небудь (рос. *ма́тика* ‘середина чого-н.’, *ма́тиця* ‘головна, основна частина чого-н., середина чого-н.’, чес. *mateřský* ‘головний, основний’, серб. *ма̀тичин* ‘головний, основний, центральний’, фр. *mère* ‘мати’ і ‘основний, корінний, головний’, тур. *ana* ‘мати’ і ‘основний, головний’, фін. *emä* ‘мати’ і ‘головний’).

Ще одним доказом на користь етимона *мати* є входження найменувань *мотня́, матня́, ма́тиця* в стійку мікросистему назв цієї снасті та її складників із просторовим мотивуванням кожної кореневої морфеми (порівняймо: *верхі́* ‘верхній канат з поплавцями’, *споди́* ‘нижній канат з грузилами’, *кря́ла* ‘бокові полотнища’). Судячи зі взаємного розташування частин невода, цим значенням може бути **‘центральний, середній’**. Так само мотивовані за ознакою ‘головний, основний, центральний’ і споріднені з рибальським терміном найменування головного русла річки, кіля човна, центрального стельового бруса, а також і «нерибальське» значення слова *мотня́* — ‘середня обвисла частина козацьких шаровар’ [тс: 246–248].

У кандидатській дисертації І. Ліпкевича «Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпряниці» узагальнено й детально проаналізовано лексику цього споконвічного рибальського ареалу. Здебільшого досліджені назви утворюють багаточленні синонімні ряди, наприклад: *двієнька, двойня́к, калі́тка, патринє́рка* ‘два перерваних вічка в полотні рибальської сітки’ [Ліпкевич 1993: 78]. У деяких синонімних рядах виділяються рідковживані й застарілі назви, порівняймо: *приса́да, приса́дка, поса́д, оса́да, пожі́лина, по́ле*, рідк. *огні́во* ‘велике півоко між полотном снасті і її обіркою (кодолюю)’ [тс: 79–80]; *хана́, накрива́чка, сапе́т, сапе́та, сапе́тка, сапе́точка, корзі́на*, заст. *кря́вда* ‘риболовне знаряддя, виплетене з лози або із сітки у вигляді корзини з вушками без дна (у деяких місцях з держакон), яким накривають рибу в замуленій воді’ [тс: 107]. Крім детального тлумачення назв, по змозі дослідник розкриває їхню внутрішню форму, наприклад: *регеля́, регелька́, ра(у)геля́* (етимологія неясна), *манта́* (наз-

ва походить від *топтати*) ‘рибальська снасть з довгим держаком, прикріпленим до тригранної піраміди (рідше півкруга, чотирикутника), яка обтягнута з боків сіткою’ [тс: 105–106]. Принагідно зазначимо, що назва *тапта* має словотвірні синоніми в поліських говірках: *то́пканка*, *топтун*, *топчун*, *топтұха* ‘снасть, зроблена з дерев’яних прутиків’ [СлЛис: 215]. Привертають увагу назви, що постали на основі конструктивної та функційної подібності реалій різних промислів, засвідчивши, крім рибальської, різні фахові спеціалізації: *батіжбók* ‘вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка’ [Ліпкевич 1993: 115] від *батіг*, своєю чергою похідного утворення від *бат* ‘палка’ за допомогою суфікса *-og-* [ЕСУМ: I, 150]; *пóле* ‘відстань між вузлами мотузка (на верхній і нижній кодоли снасті), яким полотно прив’язують до коділ сітки’ від псл. **polje* ‘відкрите місце, простір; рівнина, поле; рілля’, похідника від **polь* ‘широкий, плоский, порожній, неродючий’ [ЕСУМ: IV, 487]; *рідка́ сітка* ‘сітка з великим (50 мм і більше) розміром вічка в полотні’ [Ліпкевич 1993: 81], *густá сітка* ‘сітка з малими вічками в полотні’, *трьохстéнка* ‘сітка, побудована з трьох полотен’ [тс: 86]. Нижньонаддніпрянську назву *лю́лька* ‘виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба’ І. Ліпкевич виводить із *лю́лька* ‘колиска’ [тс: 120]. Цю етимологію можна прийняти з огляду на широкозначність слова *лю́лька* в українських говірках (‘висячий поміст з бортами для підтримання інструменту, матеріалів, а також для роботи вгорі’, ‘колиска, що стоїть на підлозі’, ‘маточна ячейка у бджіл’ тощо) і його очевидну належність до одного словотвірного гнізда зі словом *лю́ляти* ‘колихати, приспівуючи’, що зрештою зводиться до праслов’янського етимона **ljulьka* ‘колиска’ [ЕСУМ: III, 325]. У І. Верхратського: «*Колиска*. Приладь дуже поединчий. Зь лозини плетений кішъ тої форми, що колиска для дітей. Колискою ловлять рибу на меншій воді» [Верхратський 1869: 25].

Запозичення з тюркських мов в українську лексику рибальства ґрунтовно дослідив Г. Халимоненко, констатувавши, що серед іхтіонімів, назв рибопродуктів, методів їхнього приготування загальноживаною стала лише незначна кількість тюркізмів: *балик*, *карась*, *сазан*, *севруга*, *судак*, *сула*, *таранка*, *чабак*, *кефаль*, *чехоня*, а інша номенклатура лишилася законсервованою в статусі професіоналізмів промислового рибальства переважно на півдні України (Нижнє Подністров’я, Нижнє Подніпров’я, Чорноморщина):

авата, баламут, галаган, галган, каракут, карандич, касп'яга, кукан, курланчуг, мурзак, саламура, тузлук, чечуга, чига, чилик, шамая, шаран [Халимоненко 1996: 42]. Учений дійшов висновку, що «фіксація цих професіоналізмів лише у певних регіонах України дає підставу говорити, що це — субстратні входження з говорів тюрків Степової України. Очевидно, це кипчакізми, а конкретніше — лексика з говорів колишньої Золотої Орди, ногайських говірок та кримсько-татарської мови» [тс: 43]. Науковець вирізняє і «дуже давні запозичення: з мови болгарів та хозарів або чорноключуцького населення та половецьких говорів. Це, перш за все, терміни *ватаг, ватага, гард, карась, отаман, сазан, шаран*, можливо, *байдак* і *чордак*» [тс].

Упродовж 2-ої пол. ХХ – початку ХХІ ст. рибальську лексику й частки фразеологію фіксували в діалектних словниках А. Берлізов (нижньонаддністрянські говірки), В. Ващенко (полтавські говірки), П. Лисенко (поліські говірки), М. Онишкевич (бойківські говірки), М. Корзонюк (західноволинські говірки), А. Сизько (говірки південно-східної Полтавщини), В. Чабаненко (нижньонаддніпрянські говірки), О. Євтушок (говірки Рівненщини), Г. Аркушин (західнополіські говірки), Н. Гуйванюк та ін. (буковинські говірки), О. Бондар та ін. (українські говірки Одещини).

В одному з підрозділів монографії «Ареальне варіювання лексики» П. Гриценко встановив причини зрушень у семантичній структурі діалектних назв риби пічкура. Учений виявив передумови постання нової мотивації із первісної (якою, на думку мовознавця, є «той, що живе в піску, ховається в пісок»): 1) часткові фонетичні зміни [ск] > [шк], [чк] дали нові ряди трансформ і зумовили появу нової мотивації з дальшими структурними змінами *пі(и,е)шкар*, *~ур*; 2) осмислення *печ-* (*пекті?*) як нової мотиваційної основи, унаслідок чого з'явилися назви *пецкар*, *пецарі*, *пецкур* (при *пец* 'піч') і *пичиріло*; 3) інший напрям формальних змін зумовив появу ускладненого кореня із затемненою мотивацією *підчкур*, який, очевидно, відбиває контамінацію [ч] і [т] [Гриценко 1990: 104–105].

Відзначимо також розвідки Т. Тищенко, присвячені вивченню структурної організації та принципів мотивації рибальських назв у східноподільських говірках. Привертають увагу наведені дослідницею діалектизми, що виступають як рибальські лексико-семантичні варіанти поруч із семемами іншого галузевого значення, що

їх зафіксовано в академічному тлумачному одинадцятитомникові, порівняймо: *во́рок* ‘середня частина невода у вигляді вузького довгого мішка, куди потрапляє риба’ (східноподільські говірки) і ‘мішечок із гострокутним дном для відціджування та віддушування сиру’ (СУМ-11); *куль* ‘середня частина невода...’ (східноподільські говірки) і ‘сніп жита або пшениці, обмолочений нерозв’язаним і який використовують для вкривання будівель’ (СУМ-11) тощо [Тищенко 2010б: 55]. Аналізуючи явище семантичного синкретизму, мовознавці наголошують на тому, що чимало первісних значень і форм слів (етимонів) відрізняє споконвічна неподільність як характеристика нерозвиненого стану якогось явища, мовну архаїку [Пименова 2011: 20-21]. А наведені вище діалектизми переконливо засвідчують синкретизм рибальських, хліборобських, сироварських тощо значень.

Важливими є лексикографічні тлумачення з ілюстративним матеріалом, описи діалектоносіями об’єктів промислу: *бойк. нєрєст* ‘вид дрібної риби’ («Вони чорн’ї, зісподу червонаві з’абкы, дрібні») [СлОниш: I, 485–486], *підўства* ‘вид риби’ («Майт йаг рак’ує лупіну грўбу, а сам’ї йак у бо’ро’н’ї ц’вок’ує») [тс: II, 71] тощо.

У «Словникові українських говорів Одещини» (2011) дуже багато стійких словосполук-професіоналізмів рибальського промислу. Наприклад, зі стрижневим словом *код́бла*: *закідна́ код́бла* / *оборóтна* (*оборóтня*) *код́бла* ‘линва, сплетена наліво, тобто в зворотний бік, яку застосовують у рибальстві’, *крила́ська код́бла* ‘міцна линва, якою підтягують половину невода’, *неодногла́сні код́бли* ‘кодоли різної якості, можуть бути однакового діаметра, але різні щодо міцності’, *одногла́сні код́бли* ‘линви однакової якості’, *поса́дочна код́бла* ‘линва, сплетена на заводі в зворотний бік, тобто наліво’, *надáти код́блу* ‘підтягнути линву ближче до рибалки для зручності кóйлання’, *ходитьи на код́блах* ‘рибалити *тягловим* неводом, тягнучи невід від берега за лями’ [СУГО: 101]. Упадає в око й словотвірне гніздо з вершинним рибальським терміном *код́бла*: *кодільни́ця* ‘стовп, на якому сушать мотузки рибальських снастей’, *кодільчи́к* ‘рибалка, який доглядає під час рибальства за кодолами’ [тс].

До цього списку можна додати книгу І. Турянина «Риби Карпатських водойм» (1982) з ґрунтовною характеристикою усіх порід риб цього ареалу. Прикметно, що знаний біолог своїми дослідженнями синонімних ареальних іхтіоназв стимулював інших

дослідників до історико-етимологічних студій. Спираючись на закарпатські назви харіуса *рапа, рапан, рапийдан, рапирь, пирь, лип, липарь, липирек, лепек* тощо, В. Куйбіда отримує підказку, що ця риба «живе у швидкоплинних водах (рапидни — бистрий, швидкий на латині та в південнослов'янських мовах) і ловиться на вудку (лип, липан, липен, леп, лепен — у західнослов'янських мовах)» [Куйбіда 2011: 93–94].

Вагомими є етнографічні праці кінця ХХ – початку ХХІ ст., присвячені ареальним особливостям здобування риби. Такі праці часто містять цінний мовний матеріал. Так, М. Глушко подає діалектні назви рибальських снастей і технологій рибалення, якими користувалися поліщуки Овруччини і північної частини Народицького району у ХХ ст. і багато з яких, як стверджує дослідник, втрачено назавжди. Зокрема етнограф називає такі рибальські знаряддя та їхні складові частини: *таранчик* — дерев'яна палиця з потовщенням на кінці, якою били по льоду, щоб оглушити рибу [Глушко 1999: 20]; *посвіт* — соснова лучина для рибалення вночі, яку палили на носі човна, щоб вистежувати рибу [тс: 21]; *топтуха, клом'я, комля, кломля, кумля, клум'я, клумня, дубчанка, волочок* — рухома пастка на взірєць вертикальної половини конуса з широким вхідним отвором, глухим вершком ззаду та однією плоскою стороною, яку виготовляли з лозових (вербових) «дубців» або із сітки («полотна») й використовували зазвичай для ловлення риби в зарослях чи біля берегів водойми [тс: 23–24]; *серце, горло, сувершик, совершик, вужче* — отвір у вигляді лійкоподібної перегородки, що дозволяв рибі проникати всередину верші, але перешкоджав повертатися в зворотному напрямку [тс: 25]; *бриль* — вхідна частина верші (коша), яку прив'язували до переднього дерев'яного обруча; *скрипка* — стаціонарна пастка з лозових «дубців» для підльодного ловлення риби, яка зовні нагадувала коритце, більша частина якого була конусоподібною і суцільною, а друга (менша) — виплетена лише до половини [тс: 27]; *колиска, рега, регеля* — снасть із каркасом у формі трикутної призми, обтягнутої сіткою, але з однією відкритою гранню, для ловлення риби бродовим способом або з човна [тс: 32]. Цінними є й наведені дослідником дволексемні назви рибальських знарядь із детальним описом конструкції снасті й особливостей її застосовування, наприклад: *сіжний волок* «нагадував мішок квадратної (2×2 м) або прямокутної форми. До нижнього краю засобу була прикріплена планка відповідної довжини

з вертикальним «шостом» посередині, а до верхніх кутів сітчастого мішка — лише по одному довгому шнурку («сторожу»). Такою снастю ловили лише вночі. Для цього на визначеній ділянці ріки, як правило, перед великою ямою, будували так звану «сіжу» — греблю з дерева, гілок та інших матеріалів, залишаючи посередині отвір трапецієподібної форми (на ширину снасті у нижній частині), який з боків обрамлювали міцні палі. <...> Рибак примощувався на сидінні, опускав навпроти «сіжі» волок у воду і закладав «сторожі» за обидва вуха. Потрапляючи у волок, риба починала вдарятися в його «куль». Про її наявність у волоці сигналізували «сторожі»; за допомогою «шоста» рибак підтягував нижній край снасті вгору і виймав рибу» [тс: 30].

У тлумачних словниках української мови 2-ої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. стилістичну належність рибальських назв здебільшого не позначено, що мало б свідчити про їхній загальнонародний характер, тобто про те, що рибальська лексика переважно зрозуміла й відома більшості носіїв мови. Однак навіть окремі приклади назв рибальської сфери ставлять це припущення під сумнів, порівняймо: *жерліця* ‘рибальська снасть для лову хижої риби’, *кукан* ‘у рибалок — тонка мотузка, на яку нанизують пійману рибу’ [СУМ-11: XI, 683; IV, 387], *авá* ‘різновид подвійної рибальської сітки, у якій одна сітка має більші вічка’ [ВТССУМ: 3] тощо. Показово, що в російській лексикографічній практиці вже є приклади стилістичного маркування рибальської лексики в галузевому морському словнику. Порівняймо: «*кукан м. 1. рыб.* (у спискові скорочень розтлумачено як *рыбопромысловый термин — Р. М.*). Простейшее устройство (бечёвка, прут, др. подручный материал), на которое рыбу нанизывают за жабры с целью её сохранности» [ТМС: 332]. Отже, напрошується думка: українські рибальські назви (до яких відносимо всі лексеми, у дефініціях яких є слово з коренем *-риб-*), потребують у загальномовних словниках відповідних стилістичних позначень: *терм.* (рибальський термін), *проф.* (рибальський професіоналізм), *діал.* (рибальський діалектизм), *ареал.* (рибальський ареалізм), *арх.* (рибальський архаїзм), *іст.* (рибальський історизм) тощо.

Безперечно, є логіка в тому, що укладачі загальномовних тлумачних словників слова термінологійного вжитку подають без стилістичного позначення, пояснюючи це тим, що сферу вживання слів уже розкрито в їхньому тлумаченні, і лише відсутність тако-

го розкриття передбачає відповідне галузеве позначення [СУМ-11: I, IX; ВТССУМ: V]. Але такий підхід не дає можливості вибрати з-поміж синонімів саме термінологічну одиницю або ж кваліфікувати назви як терміни-дублети, порівняймо: *бовт* ‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці — рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [ВТССУМ: 90] і *хро́кало* ‘рибальський прилад, яким б’ють по воді, ловлячи рибу сіткою’ [тс: 1573], *о́стень* ‘риболовецьке знаряддя, схоже на вила, із зазубреними ріжками для утримування настромленої риби’ [тс: 862] і *сандо́ля* ‘рибальське знаряддя — довга жердина із залізною вилкою на кінці’ [тс: 1292], *нересті́лище*, *нересто́вище* ‘місце нересту рибу’ [тс: 777] і *терло́* [тс: 1444], *ті́рло* ‘місце, де нереститься риба’ [тс: 1451] тощо.

Наразі за відсутності українського словника рибальської термінології постала нагальна потреба маркувати в загальномовних словниках позначкою *риб. терм.* (рибальський термін) лексеми, які в цій галузі організують чітку ієрархічну систему понять, наприклад: *брéдень* ‘невеликий невід, яким ловлять рибу в мілководних місцях’ [тс: 96], *во́лок* ‘невелика сітка з матнею для ловлі риби на неглибоких місцях’ [тс: 200], *не́від* ‘велика рибальська сітка’ [тс: 750], *тра́л* ‘велика сітка, що має форму мішка, для ловлення морської риби з невеликих суден — траулерів’ [тс: 1467]. На користь визначення таких лексем як українських рибальських термінів свідчить належність їх до словотвірних гнізд (може виявлятися як у синхронічному, так і діахронічному аспектах), а також існування на базі цих слів термінологічних словосполучень: *броді́ти* ‘ловити рибу бреднем’ [СлГр: I, 101], *забресті́* ‘піти у воді (під час ловлі риби неводом, волоком і т. ін.)’ [ВТССУМ: 376]; ст.укр. *воло́чити* (неводом) ‘ловити рибу’ [СУМ XIV-XV: 193]; нж.ндпр. *неві́дничить* ‘ловити рибу неводом’ [СлЧаб: II, 359], *неві́дник* ‘рибалка, який ловить рибу неводом’ [ВТССУМ: 750], *грядові́й не́від* ‘невід, який тягнуть не в човни, а на берег’ [СлГр: I, 334]; *тра́лити* ‘ловити рибу за допомогою траля’, *тра́льщик* 1. ‘риболовецьке судно, оснащене тралями’, 2. ‘фахівець, який керує траловим ловленням риби; тралмейстер’ [ВТССУМ: 1467] тощо.

До рибальської термінології зараховуємо й усталені загальномовні галузеві назви, що утворюють словотвірні гнізда разом із говірковими професіоналізмами. Порівняймо: термін *блéшн’я* ‘прикріплена на кінці волосіні блискуча металева пластинка, що ви-

користується як принада для риби' [СУМ-11: I, 197] — нж.ндпр. *блистіть* 'ловити рибу на блешню', *блистій* 'рибалка, який ловить рибу на блешню' [СлЧаб: I, 89]. На відміну від спільнокореневих говіркових назв, такі терміни стають основою для творення терміносполук: *горизонтальна блешня*, *вертикальна блешня*, *вертикальне блешнювання* [УДУР: 211] тощо.

У загальномовних словниках і фаховій літературі другої половини ХХ сторіччя вже можна простежувати словотвірні рибальські терміногнізда. Так, терміногніздо з вершиною *-вуд-* об'єднує загальновоживані й загальновідомі рибальські назви (терміни) *вудка* 'знаряддя для ловіння риби, що звичайно складається з вудлища, волосіні й гачка', *вудити* 'ловити вудкою рибу', *вудкар* 'рибалка, який ловить рибу вудкою', *вудлище* 'тонкий і гнучкий прут (звичайно бамбуковий або ліщинувий), до якого прикріплюють волосінь' [СУМ-11: I, 781–782; Секрети поплавцевої вудки: 137–138], *вудильник* 'коротке вудлище' [УДУР: 211], *вйвудити* 'піймати вудкою' [СУМ-11: I, 368] тощо. В історичній тяглоті похідників з коренем *-вуд-* переконають численні діалектні й розмовні назви: сх.поліс. *удідка* 'будь-яка дрібна риба; *верховодка* *Alburnus charusini*; дрібна риба, що плаває біля дна водойми' (за припущенням етимологів, слово пов'язане з *уда* 'вудка', *удити* 'вудити' й первісно могло означати 'риба, яку ловлять вудкою'); сх.поліс. *удільня* 'місце (у тому числі острів, де рибалки ловлять рибу вудкою)' [ЕСУМ: VI, 19]; *вудій* (розм.), *вудильник* (рідко) 'те саме, що *вудкар*'; *вудильно* (діал.), *вудило* (рідко) 'вудлище' [СУМ-11: I, 781–782] тощо.

Деякі загальновідомі рибальські назви зарахувати до рибальської термінології заважає непослідовність стилістичної характеристики спільнокореневих похідників у загальномовних тлумачних словниках. Так, галузевий термін *хрокало* 'рибальський прилад, яким б'ють по воді, ловлячи рибу сіткою' в академічному словникові не має відповідної позначки на противагу іншим одногніздовим термінам, порівняймо: *хрокати*, *риб.* 'бити по воді хрокалом, видобуваючи глухі звуки під час ловлі риби', *хрокання*, *риб.* 'дія за знач. *хрокати* і звуки, утворювані цією дією' [СУМ-11: XI, 151]. Водночас в інших випадках стилістичну позначку мають усі члени терміногнізда, порівняймо: *підсака/ підсак*, *риб.* 'риболовна сітка, що має форму косоного мішка, на обручі з довгим держакком', *підсачувати*, *риб.* 'ловити рибу, раків підсакою, підсаком', *підсачування*, *риб.* 'дія за значенням *підсачувати*' [СУМ-11: VI, 496].

У лексикографічному опрацюванні українських рибальських назв спостерігаємо й інші неузгодженості. Так, маловідоме загалу слово *яз* ‘пристрій у вигляді плоту, частоколу впоперек річки або затоки з ворітьми, в які вставляють вершу чи ятір для ловлі риби’ має стилістичну позначку *риб.* [СУМ-11: XI, 627; ВТССУМ: 1646; Фахова лексика 2009: 457; СТСУМ 2009: 1002], тоді як широковідомі назви *вѣрша* ‘сплетена з лози риболовна снасть, що має форму лійкоподібної корзини’ [СУМ-11: I, 337; ВТССУМ: 123] і *ятір* ‘риболовне знаряддя типу пастки (сітка, натягнута на обручі), що його встановлюють на дно водоймищ’ [СУМ-11: XI, 659; ВТССУМ: 1650] такої ремарки не мають. Без спеціальної ремарки подано й менш відому на сучасному етапі назву рибальської пастки *котѣць* ‘стаціонарне знаряддя лову, що складається з напрямного крила та відкритих згори пасток різної форми, виготовлених із жорсткого матеріалу (деревини, очерету тощо)’ [ВТССУМ: 580].

В окремих тлумачних словниках початку ХХІ ст. спостерігаємо зарахування назв традиційних рибальських знарядь до етнографічної лексики, чого не було в академічному словникові 2-ої пол. ХХ ст., порівняймо: *хвѣтка* ‘конусна сітка, напнута на обруч або рамку з держакон, яку використовують для ловлі риби, комах, птахів’ [СУМ-11: XI, 35] — *етн.* ‘пристрій для ловлення риби, що складається із двох перехресних обручів, які обтягнені сіткою, та з держака; підсака; сака’ [СТСУМ 2009: 917–918], *хрѣкало* ‘рибальський прилад, яким б’ють по воді, ловлячи рибу сіткою’ [СУМ-11: XI, 151] — *етн.* ‘рибальське приладдя, яким б’ють по воді, коли ловлять рибу; бовт’ [СТСУМ 2009: 931]. Це здається виправданим кроком, оскільки в сучасному мовознавстві утвердилась думка: етнографізми — це термінопоняття, які відтворюють культурні реалії глибокої давнини і до яких можна застосовувати загальнотермінологійне структурування [Григоренко 2010: 50, 52]. Отже, рибальські етнографізми як культурно значущі назви прадавніх реалій є важливим складником рибальської термінології. І хоч вони не утворюють на сучасному етапі словотвірних терміногнізд, проте мають потужний культурологічний потенціал, як-от назви *верша* і *ятір*, які входять до складу фразеологізмів, паремій та інших видів усної народної творчості: *Насміялась верша болоту, коли оглянеться, аж і сама в болоті* [Номис: № 7999], *Заганяйте квочку в бочку, / А курчата в вершу...* (рядки з весільної пісні перезвянського циклу, відомої в записі П. Чубинського); *Сім ятерів — ні одної риби!* (при-

слів'я) [СУМ 2012: 962], *заплутавсь як атеринка в ятір* 'потрапив у безвихідь' [ЮрчІвч: 10], *гріє, як цигана ятір* 'ніяк не гріє' [Гартоване слово: 31] тощо.

У сучасній лексикографічній практиці спостерігаємо важливий процес поступового переведення загальновідомої рибальської лексики до складу термінологійної. Порівняймо: *живець* 'принада у вигляді дрібної живої риби, яку використовують для ловлі хижих риб' [СУМ-11: II, 523] — те саме з позначкою *риб.* (рибальський термін) [СТСУМ 2009: 300]. На шляху до рибальської термінологізації перебувають назви, що в словниках мають ремарку *спеціальне (слово, вираз): жор, спец.* 'активне клювання риби в певні періоди доби, пір року, за певної погоди' [Фахова лексика 2009: 139], *перемёт, спец.* 'рибальська снасть із гачками, яку звичайно ставлять поперек течії річки' [тс: 269]. Зауважимо, що термін *жор* давно усталився як термін рибництва.

Специфічно рибальськими є назви, ужиті в тлумачних словниках сучасної української мови без ремарок, але в дефініціях яких у дужках зазначено (*про рибу*), або ж слова *риба, рибальський* є центральними у тлумаченні. Серед цих назв виокремлюємо групи слів, які можна вважати рибальськими термінами.

1. Однозначні слова рибальської сфери, які мають спільнокореневі назви, що їх у деяких тлумачних словниках уже кваліфіковано як рибальські терміни. Наприклад, дієслівний термін *виживівчувати (віжживичити)* 'ловити рибу сачком, підтягаючи її до човна чи берега' [СУМ-11: I, 395] співвідносний з рибальським іменниковим терміном *живець*.
2. Багатозначні слова рибальської сфери, які, проте, мають лише одне номінативне значення, інші ж значення — метафоричні. Наприклад: *виуджувати (віудити)* 1. 'виловлювати рибу вудкою // діставати, витягати на нитці, мотузці з принадою', 2. *перен., розм.* 'вибирати, шукаючи кого-, що-небудь серед когось, у чомусь', 3. *перен., розм.* 'домагатися чого-небудь, діставати щось за допомогою хитрощів' [СУМ-11: I, 524].
3. Загальновідомі слова, які в рибальській терміносфері перебувають у чітко організованій системі понять, виокремлюючись у гіпонімні ряди або пари, як-от: *волосінь* 'прив'язана до вудлища довга міцна нитка (з волосин коня, шовку, капрону і т. ін.), на кінці якої прикріплений риболовецький

гачок' [СУМ-11: I, 731] — *ста́лька* 'тонкий сталевий дріт, який досвідчені рибалки намотують на спінінгові катушки замість волосіні, ліски; сталева ліска для ловлі риби у глибоких річках зі швидкою течією' [ВТССУМ: 1383].

4. Дієслівні рибальські назви, що стають однозначними словами лише в синтаксичній ролі присудка без додатка (вони ніби «кам'яніють», зосередивши всю повноту значення на собі). Наприклад: *кльова́ти* 'схоплювати принаду, наживу на вудці (про рибу)' [СУМ-11: IV, 192]. У лексикографічній практиці 2-ої пол. ХХ ст. вже спостерігаємо тенденцію зараховувати такий тип рибальських неперехідних дієслівних назв до галузевих термінів, наприклад: *нідсіка́ти (нідсік-ті́)*, *риб.* 'смикати вудку в момент клювання, щоб сильніше зачепити рибу на гачок' [СУМ-11: VI, 500].

Упадає в око, що укладачі словників (як загальномовних, так і діалектних) системніше маркують саме дієслівні рибальські назви — серцевину української галузевої термінології. Їхню важливу роль засвідчують рекомендації національних термінологічних стандартів України «поряд із кожним віддієслівним іменником подавати дієслово, від якого цей іменник утворено. Це дасть змогу в наукових і ділових текстах, нормативних документах уживати дієслова на правах застандартизованих термінів» [УДІФМ: 531].

Висновки до розділу 1

Рибальство сприяло багатоміровому досвіду виживання первісного суспільства. Тому не випадково світова література предметно-натуралістично й образно-метафорично засвідчує рибальство вагомим складником людського буття як гармонійно організованої сукупності взаємозалежних елементів.

У міфологічному мисленні праукраїнців, відображеному в космогонічних піснях-колядках, антропоморфні образи риб різних видів представляють ієрархію, що дійшла до нашого часу в пареміях та інших стійких комунікативно-діалогічних мовних комплексах. Важливо, що іхтіонімна міфолексика певним чином відбиває і реалії стародавнього рибальства, зокрема використання знарядь гарпунного типу. Міфологічні мотиви вможливають

простеження окремих праукраїнських семантичних моделей рибальської сфери, мотиваторів метафоричного перенесення: риба як представник «нижнього» світу, риба як об'єкт табування, риба як уявлення про переселену душу, риба у зв'язку з її природним середовищем.

Непоодинокі випадки, коли втрата символічного (міфологічного) значення іхтіонімного складника первісно рибальських компаративем спричинила перенесення семантичного навантаження на дієслівний складник, унаслідок чого компаративема усупільнилася в трансформовано-метафоризованому загальнонародному значенні.

У різножанрових староукраїнських писемних пам'ятках простежуємо стійкі рибальські словосполуки (аналітичні номени), деталізація яких на синтагматичному рівні сприяє усвідомленню тогочасних способів рибальської номінації, що своєю чергою сприяє визначенню типології рибальських найменувань.

Виявлені в пам'ятках староукраїнської мови аналітичні номени слугували базою для утворення субстантиватів на позначення видових назв податків, до яких належать і синонімі назви мита (податку) за право займатися риболовецьким промислом *рыбное* та *варовый*. На сучасному етапі їх сприймаємо як історизми, частково збережені в архаїчних говірках української мови (*рибне*).

Синтагматичні зв'язки рибальських лексем у давньо- і староукраїнських пам'ятках уможливили бачення зародків сучасних українських риболовецьких термінів та еволюцію мотиваторів найменувань. Так, синтагматика назв рибальських знарядь у пам'ятках української мови в проекції на сучасні відповідники в слов'янських мовах і діалектах свідчить про семантичну еволюцію назв від мотивованих способом виготовляння рибальського знаряддя до мотивованих способом його застосування.

У пам'ятках української мови простежуємо видові назви риба-лок і виконавців різноманітних риболовецьких повинностей, що стали мотиваційними основами для творення антропонімів.

Лексикографічна спадщина Д. Яворницького фіксує у способах номінації рибальських процесових назв еволюційний етап переходу від семантичного звуження загальноновживаного дієслова до суфіксації назви рибальського знаряддя.

У лексиці староукраїнської мови виокремлюється словотвірний тип відіменникових назв податків за право виловлювати рибу

на *-щин(a)*. Ці деривати мають локаційну мотивацію: мотиватором виступає певний вид водойми (*ставщина*) або спеціально відгороджене у водоймі місце (*єзовщина*).

Відзначаємо в староукраїнській мові і віддієслівний словотвірний тип назв рибальських локацій на *-ищ(e)*: *ловище, приходище*.

Спостереження над етимологією зафіксованої писемними пам'ятками назви рибальського знаряддя *крошня* (< псл. **krosn'a* (**krosnja*) < **krosna* 'з'єднання двох дерев'яних брусів як основа конструкції') і контекстним аналізом збірної назви риб *крошень* із запорозького козацького вжитку вможливило удокладнення ономасіологічної природи цих двох найменувань: сприймання сукупності однакових предметів як одного цілого. У діахронійному аспекті цю особливість сутнісного сприйняття рибальських реалій відображено і в лексико-граматичній категорії числа. Назва *крошня* генетично пов'язана з праслов'янським іменником середнього роду у формі множини **krosna*, оскільки двоїну в індоєвропейських мовах традиційно позначали множиною (за А. Мейє). Збірна жє назва *крошень* на позначення хоч і обчислюваної, але значної кількості риб (сто крупних або п'ятдесят найкрупніших), входить до семантико-граматичного розряду іменників, яким властива лише форма однини (*singularia tantum*).

Парадигматичне групування староукраїнських рибальських найменувань дало змогу виокремити важливі на цьому етапі лексико-семантичні групи «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб визначеного виду та розміру як об'єкт продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назви залишеної на розплід риби».

Потужним засобом синонімного увиразнення лексико-фразеологічної парадигми української мови стала метафоризація рибальських найменувань у межах лексико-семантичних груп «Назви ловців риби», «Назви рибальських знарядь», «Назви риболовецьких дій», «Назви рибообробки».

Із прийняттям християнства фразеологічний фонд поповнюють метафоричні найменування релігійного характеру, де основою перенесення ставав передовсім розгорнутий опис процесу рибалення.

У живомовній стихії, як засвідчив лінгвокультурологічний аналіз, продуктивнішою була етнонімно мотивована зооморфна мета-

фора. Етнонімно мотивовані рибальські найменування функціують у сучасних українських говірках у вигляді різноструктурних одиниць (однолексемних дериватів, атрибутивних словосполук, фразеологізмів) з архісемою 'відрізняється від звичного'.

У другій половині XIX – першій половині XX ст. дослідники здебільшого класифікували рибальські найменування на основі парадигматичних (синонімних, антонімних, родо-видових) відношень, зазначаючи також ареал побутування назв. Представлено в дослідженнях і стійкі рибальські словосполуки. Проникливі праці І. Верхратського, В. Василенка, П. Рябкова, В. Шухевича, І. Франка, Хв. Вовка, Д. Яворницького, В. Владикова, Б. Юрківського, Н. Заглади та ін. забезпечили надійне підґрунтя для аналізу рибальських найменувань в ономасіологічному, семасіологічному та лінгвокультурному аспектах.

У наукових студіях другої половини XX – початку XXI ст. більше уваги приділено етимологізації українських рибальських найменувань, особливо в працях О. Горбача, В. Коломієць, Є. Мотузенка, Г. Халимоненка. Цінний матеріал для досліджування рибальської лексики (фразеології) в ономасіологічному, семасіологічному, етимологічному аспектах містять етнографічні праці.

РОЗДІЛ 2

Історико-лінгвістичний аналіз рибальських найменувань у лексико-фразеологічній парадигмі народних промислів

У мовознавчих дослідженнях є чимало прикладів, коли знання реалії вможливило розкриття етимології слова. Своєю чергою важливим джерелом пізнання реалій минувшини виступає лексичний склад мови. Традицію простежувати загальні закономірності у формуванні різногалузевих термінологій заклав О. Трубачов у відомій праці «Ремесленная терминология в славянских языках (Этимология и опыт групповой реконструкции)» (1966). А мовознавець-іраніст В. Абаєв справедливо наголошував, що в проблемі «лексика і реалії» етимологічна наука виходить за межі лінгвістики у вузькому розумінні, стаючи наукою історико-культурною, а отже, етимологічні пошуки стануть успішними лише за умови двостороннього розбору: від слів до реалій та від реалій до слів — тобто в поєднанні належного знання лексики із широкою обізнаністю з історичним минулим народу, його матеріальною і духовною культурою [Абаєв 1986: 23].

2.1. Рибальство на теренах України за свідченнями археології

Потребу зіставляти лінгвістичні здобутки з даними археології усвідомлювало не одне покоління мовознавців. Свого часу І. Огієнко (митрополит Іларіон) наголошував: «Для окреслення слов'янської прабатьківщини багато й корисно працює тепер слов'янська філологія та слов'янська археологія» [ІУЛІМ: 74]. І серед іншого палеолітичні, мезолітичні, неолітичні археологічні пам'ятки переконливо засвідчили існування рибальства як споконвічної форми привласнювального господарювання.

Так, у Північному Приазов'ї вчені відкрили понад 80 стоянок епохи пізнього палеоліту, які є свідченням інтенсивного тогочасного заселення нашими пращурами південних районів Українсько-Причорноморського степу. А існування палеодолин Молочної, Міусу та Кальміусу на дні западини сучасного Азовського моря зумовило, висновує історик-археолог Б. Михайлов, «появу в цьому регіоні рибальства, особливо після винаходу стародавньою людиною Приазов'я універсальних складкових знарядь (остроги, гарпун, розпилка)» [Михайлов 2005: 22].

За авторитетним висновком заввідділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України Л. Залізняка, «у VII–V тис. до н. е. північноєвропейська мисливська людність, що з кінця льодовикової епохи проживала на низовинних лісових просторах Південної Балтії та Полісся, просунулася лівобережжям Дніпра до басейну Сіверського Дінця. Утворилася величезна етнокультурна спільнота, що простяглася від Ютландії до Дінця на дві тис. км і складалася зі споріднених культур мисливців та рибалок» [Залізняк 2016: 9].

Рибальські археологічні артефакти із теренів сучасної України, неодноразово стаючи об'єктом наукових досліджень, уможливили реконструкції знарядь і способів первісного рибалення. Так, С. Сіренко, аналізуючи етнографічні студії 20-х рр. XX ст. — початку XXI ст., присвячені рибальському промыслу в Україні, згадує про представлений у 1949 р. дослідником П. Салієм в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР рукопис «Пережитки в первісному мисливстві та рибальстві» (після зауважень та опрацювання — «Стародавні елементи в мисливстві і рибальстві XIX ст. на Україні»). П. Салій досліджував історію рибальства від неоліту до середини XX ст. Спираючись на археологічні матеріали та здійснюючи реконструкції, автор описував архаїчні знаряддя та способи лову, які використовували ще з палеоліту: ловлення руками, зрубаним деревом, петлею, острогою, глушіння палицею та каменем [Сіренко 2014: 345].

У науковій літературі усталюється словосполучення «світ мисливців і рибалок», як-от: «...слід зазначити, що в V тис. до н. е. напередодні появи на доісторичній арені перших індоєвропейців Європа була розділена на два різні світи — землеробський балкано-дунайського походження і світ автохтонних мисливців та рибалок Середньоевропейських низовин» [Залізняк 2016: 15]. К. Бунятян звужує

термін, говорячи вже про «світ рибалок», що існував в епоху неоліту на території України поруч із двома провідними культурними смугами — землеробською і скотарською [Бунятян 1999: 219]. Правомочність цієї терміносполуки не викликає сумнівів, оскільки саме рибальство спричинило суттєві зміни в житті неолітичної людини: активна експлуатація водних ресурсів забезпечувала осілий спосіб життя тодішньому населенню припорогової частини Наддніпрянщини; після чого осілість, що виникла на ґрунті рибальства, сприяла розвитку відтворювального господарства — першим крокам у прирученні й одомашненні тварин [тс: 84].

У неолітичну епоху людство вже навчилося прядти волокнисті рослини та ловити рибу зробленими з ниток сітями [Рыбаков 1994: 240]. Найдавнішою неолітичною пам'яткою на території України, де вперше відзначено сліди відтворювального господарства, є Кам'яна Могила в Нижньому Подніпров'ї (поблизу Мелітополя над річкою Молочна). А *печера Риби* в Кам'яній Могилі, припускають археологи, була призначена для культових обрядів прадавніх рибалок [Божко 2006: 10].

Отже, уже в часи неоліту бачимо рибальство важливим складником національної культури. В. Паїк у відомій праці «Корінь безсмертної України і українського народу», аналізуючи український Свят-вечір, відзначає: «Які страви, освячені традицією, мають бути на столі? Ті самі, що були в неолітичних предків». І серед таких страв учений називає *рибу* (як у неолітичних риболовів) [Паїк 1995: 24].

Академік Б. Рыбаков уважав спостережений науковцями зв'язок слова *берегиня* (русалка) з поняттям 'берег водойми' і дієсловом *оберігати* «цілком закономірним, але лише для найдавніших часів, коли для первісного рибалки епохи мезоліту і неоліту було цілком природним поєднати поняття про берег, про тверду надійну землю з поняттям оберігання, охорони від небажаного» (переклад Р. М.) [Рыбаков 1994: 16–17]. У російських діалектах учений проникливо відзначив збереження слова *берегиня* лише на Півночі. Зв'язок же берегинь з дощем, припускав науковець, є пізнішим землеробським переосмисленням, що збереглося в болгарському фольклорі: *віли* (берегині) — красиві крилаті діви, які опікуються посівами й дощем для нив [тс].

У період енеоліту (перехідного часу від неоліту до бронзової доби) відбулася консолідація суспільної організації племен

і сформувалися великі, спільні за походженням, об'єднання. На території України за часів енеоліту (IV–III тис. до н. е.) жили племена — носії трипільської, ямної культури тощо. На Подніпров'ї протягом усього III тис. до н. е., зазначає відомий дослідник етногенезу східних слов'ян Г. Півторак, численні, переважно мисливсько-рибальські племена дніпро-донецької культури контактували із трипільськими племенами, які вже мали мідні рибальські гачки, одержані через обмін з Кавказу й Балкан [Півторак 2001: 11-12]. І навіть попри колонізацію в VI–IV тис. до н. е. південного заходу України неолітичними землеробами і скотарями з Балкан і Подунав'я населення центру, півночі та сходу України ще тривалий час лишалося мисливцями й рибалками [Залізник 2017: 6].

Учені вважають, що розпад праіндоевропейської мовної спільноти, з якої виокремилася праслов'янська мова, сягає бронзової доби, яку на території України на сучасному етапі вчені датують III – кінцем II тис. до н. е. На півдні України її змінив кіммерійсько-скіфський період ранньої залізної доби — хронологічно найближчий до початку праслов'янської мови (включно з концепцією протослов'янських діалектів). У цей період найбільшою з грецьких міст-колоній була Ольвія, розташована в гирлі Дніпра, поблизу сучасного Миколаєва. Ольвія була рибальським селищем-портом, у якому жили переважно сколоти (скіфи європейські) та рибалки-переселенці з Мілету, Гераклеї, Афін. У Буго-Дніпровському лимані вони щовесни ловили рибу, солили й сушили її, а потім великими караванами відправляли на прохарчування Сколотії, Еллади (Афін) і Малої Азії [Паїк 1995: 139–141].

Давньогрецький історик Геродот, описуючи річки Скіфії (України), відзначав поживні якості дніпровської риби та важливість її для подальшої обробки: «У морській затоці Чорного моря, в яку впадає Бористен, видобувають необмежену кількість солі, яка там утворюється сама, природнім способом. В Бористені водиться безкісткова риба, найкраща та найсмачніша для засолювання та в'ялення» [Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом: 64].

Численні археологічні знахідки у вигляді господарських ям, заповнених рибними кістками та лускою, засвідчили тяглість рибальства на теренах України й у пізньоскіфський період (III ст. до н. е.). Тоді ж з'явилися і риболовні грузила й гачки. Дослідивши матеріальний комплекс юхнівської культури, науковці дійшли

висновку про доволі високий рівень розвитку в тодішнього населення середньої течії Десни промислового рибалення, спричиненого, на думку археологів, зручними географічними умовами Деснянського регіону. Риба, ідучи на нерест вгору по Дніпру, мігрувала саме на територію Середньої та Верхньої Десни, а не в заболочені райони верхнього Дніпра [Жаравайко, Горбаненко 2012: 146–147].

Мешканці городищ басейнів Десни та Сейму використовували *вироби з кістки* майже в усіх галузях господарства і в побуті, а саме: землеробстві (рогові мотики), конярстві (псалії), рибальстві (голки, гарпуни). Знайдена серед небагатих на дрібну пластику юхнівських виробів вирізьблена з кістки фігурка риби, яка порівняно з іншою пластикою виконана особливо ретельно, опосередковано свідчить про те, що рибальство відігравало важливу роль у житті носіїв юхнівської культури [тс: 34, 137–138].

Загалом же археологічні артефакти, як і мовні реконструкції (докладніше в підрозд. 2.2), засвідчили прадавнє різноманіття рибальських знарядь, а отже й різноманіття способів рибалення. Серед наявного у спільнослов'янську добу рибальського інструментарію знаний польський етнограф К. Мошинський виокремив *колючі* риболовні пристрої (ості), *пастки* (верші, язи, ляси, кітці, ятері), *сітки* (волоки, бродники, неводи, клоні, мережі), *гачкові* риболовні знаряддя (вудки) тощо [Войцева 2013: 28]. Найпершими матеріалами для виготовлення рибальських знарядь, як переконуює історія людства, були матеріали природного (камінь, кремій, дерево) і біологічного (кістки, жили, волосся, шкіра) походження. Етимологічні зв'язки слів підводять до розуміння, що від псл. **ostь* із можливим первісним значенням 'кістка' в давньоукраїнській мові утворено назву *ostьнь*, *ostьнь* 'гостряк, ріг; колючка, жало; гостра палиця', якій відповідає сучасний український термін *остень* 'риболовецьке знаряддя, схоже на вила' [ЕСУМ: IV, 229–230].

Староукраїнська назва *grom* 'вістря, наконечник списа' сягає праслов'янського архетипу **grotь*, який є продовженням іє. **ghrə-*, наближеного до нім. *Grat, Gräte* '(риб'яча) кістка, ость, хребет' [ЭССЯ: VII, 140]. Серед знахідок ранньозалізного часу, виявлених археологом Д. Козаком у багатошаровому поселенні біля с. Хрінники на Волині, є цілий набір рибальських знарядь із кісток тварин: «захват» з трьох великих загострених ікл дикого кабана, який за допомогою спеціальних зарубів в основі ікла складається

у вигляді потрійного гачка; кістяне зубилице для очищування нутроців риби; гарпун з можливою будовою у вигляді тризуба, прикріпленого до жердини, або ж три окремі гарпуни, найбільший з яких «міг бути гарпуном-стрілою для гарпування риби з лука або ж слугував гарпуном-списом залежно від потреб» [Козак 2009: 95–96].

Семантика цих найменувань у діяхронійному аспекті свідчить, що наші предки спочатку впольовували рибу палицею з наконечником із кістки (кісток) тварини, а з винайденням заліза — відповідно з металевим наконечником із одним, двома або трьома зубцями. Отже, семантична структура слів *остень* і *грот* зберігає в собі первинну мотивацію: частина цих знарядь зроблена з кістки (кісток) тварини. Цей висновок підтверджує діалектна лексика української мови. Так, у лемківських говірках назва *ósty* означає 'ості, риб'ячі кістки' [СлПирт: 219], а в буковинських говірках упадає в око формальна схожість назв *ósta* 'риболовецьке знаряддя, остень' і *кóста* 'кістка' (із ремаркою *застаріле слово*): *Нимá рѣби биз кóсти, а чоловіка биз злóсти* [СБГ: 369, 226], порівняймо з пол. *nie ma ryby bez ości, a człowieka bez złości* [Gołdowski 2014: 144]. Етимологію чеського лінгвіста В. Махека, який уважав саме значення 'кістка' первісним для праслов'янського архетипу *ostь* і відповідно витлумачив його як продовження індоєвропейської назви кістки, історики мови підтверджують також тим, що в слов'янських мовах у «кістковій» семантиці переважає *м'ясна* кістка (тобто гостра!) або *гострий кінець* кістки [ЭССЯ: XXXVI, 72].

Приклади мовлення, якими укладачі діалектних словників ілюструють тлумачення лексеми *ости* (*ості*), уможливають, окрім опису форми знаряддя, «бачення» цього стародавнього способу рибалення. Зі «Словника поліських говорів» П. Лисенка дізнаємося, що *ósti* (*гóсти*) — це залізне знаряддя у вигляді палиці з зубцями на кінці для забивання й ловлення риби, переважно щук. А мовлення діалектоносія засвідчує важливий факт — цим рибальським знаряддям рибу б'ють на міліні, куди вона виходить нереститись: *Шчúка йак у нѣрест, то ви'хóд'т' на траву́ і качáйец'а, ви'хóдит' на одм'ѣл'; тод'і ййї́ бй'ут' óс'т'ами́* [СлЛис: 58]. В етнокультурному аспекті особливості використання у ХХ сторіччі рибальських остів на Поліссі (Овруччині й північній частині Народицького району) висвітлив М. Глушко. Разом з інформацією, що остями найчастіше користувалися під час нересту щуки, ляща та

окуня, дослідник зафіксував пов'язаний із цим різновидом рибалення цінний лінгвальний матеріал. Про щуку етнограф пише, що вона нереститься, коли з'являється «перший цвіт природи» — у березні на Теплому Олексія. Також іхтіологічні спостереження поліщуків закріпилися у прислів'ї «Корова на верес, а риба на нерест» [Глушко 1999: 21].

Говірки південно-західного наріччя української мови також засвідчують той факт, що рибу б'ють остями переважно під час нересту: *Пструги на терло приходят горі ріків тай тогды си їх бие остами* [PPC: II, 57]. Простромити рибу остями і краще приборкати її дозволяє неглибока вода гірських річок Карпат. Боротьбу рибалки з пораненою остями великою рибою у водах річки Черемош детально відтворив І. Франко: «Головатиця не переставала кидати собою та крутитися при Юрових ногах, поки Юрі нарешті таки не вдалось налапати рукою на деревляний держак ости, що обома залізними зубами була вбита в хребет головатиці. Юра був старий практик і вірно догадався, що якийсь недосвідний рибак мусів зранити сю рибу, та не зумів удержати її. Може не встиг добре притиснути її вістю до дна, а може не надіявся такої штуки» [Франко 1923: 44].

У відомій етнографічній праці В. Шухевича «Гуцульщина» докладно описано особливості виготовлення деталей рибальських остів, а також різновиди цього знаряддя. Так, процес виготовлення остивна «звичайних остей» передбачав, що «[рибар] *шкруміть остивно, аби було чорне, «такого риба не вздрит»* [Шухевич 1899: 250], а остивно «летучих остей» виготовляли зі «смереки 3–4 метри високої, і лише *коло гузара полишені 2–3 колеса фой, решта обчімхана»* [тс: 252].

Стародавність виникнення рибальських остів на теренах сучасної України підтверджують зафіксовані В. Шухевичем магічні дії гуцульських рибарів. Після першої вбитої остями риби рибар «відкусує їй зубами фіст, жв'ячить його, після чого спльовує на рибу, кажучи: «Як трави в поли, листу в лісі, піску в морі, тільки риби у мене». Виготовляючи вила для остів, слід потрапляти молотом лише по заготовці, а не по ковадлу: «при кованю остий не сьміє він [коваль] *ані раз за дурно ударити клевецем по ковалі, лише все по зелізі, з якого робить ости, аби потому рибар не закидав за дурно остий на рибу»*. Під час виготовлення дерев'яного держака для остів зрубити деревину треба одним ударом правої руки справа

наліво: «Рибар іде з остами у ліс, там рубає остівно правою рукою на ліво, але так, аби утяв його від разу...» [тс: 250–251].

Зафіксована в слобожанському говорі синонімна до *ости* назва *строга́* [КА] відбиває інший давній тип мотивації — тактильний (реакція на дотик загостреної палиці), який лежить і в основі принципу номінації деяких порід риб: ндпр. *костарик*, *костеник*, *костючек*, *костяк*, пд.бсрб. *костра* [Фауна України 1980: 143]. Ці іхтіоніми за своїми формальними показниками схожі, а останній повністю збігається з псл. **kostra* ‘щось остюкувате, гостре’ — похідником від іє. **kes-/kos-* ‘колоти; рубати, чесати’ [ЕСУМ: III, 54]; порівняймо також з рос. *костёрь* ‘молодий осетер або севрюга з великою кількістю зовнішніх кісточок’, пол. *kostera* ‘остиста риба’ [ЕСУМ: III, 54]. Формально подібними в українських діалектах є іхтіоніми *остріш* ‘йорж’, ‘окунь’, *остріш* ‘окунь’, *острах* ‘окунь’, які відповідають праслов’янському архетипові **ostrišь/*ostričь* ‘окунь, йорж’, пов’язаному з етимомом **ostrь* ‘гострий’ [ЕСУМ: IV, 227], бо, як відомо, риби з родини окуневих мають колючі плавці й зяброві пластини. Із цим етимомом пов’язано чимало інших назв господарських реалій: *острива* ‘кілок із сучками для просушування скошеної трави; молода висушена, обкорована смерічка із сучками (коротко обрубаними гілками), на які накладають сіно (роблять копицю)’ [СлСавч: 69], *острива́*, *острева́* ‘верх чи тонкий стовбур дерева із залишками гостро зрізаних гілок, який використовують для складання сіна в копицю’ [СБГ: 370], *осты́рва* ‘довга, не дуже товста жердина, яку використовують як загорожу в плоті’ [СлПирт: 219], *гострішина* ‘довга дошка, яка підтримує стріху знизу’ [СУГО: 57] тощо.

Отже, археологічні знахідки різних періодів засвідчили тяглість рибальства на теренах України, а досліджені науковцями артефакти вможливили реконструкцію первісних знарядь для здобування риби і способів їхнього застосовування. Назви настромлювальних (гарпунних) знарядь відбивають хронологію історичних етапів винайдення людством відповідного матеріалу для виготовлення гостроконечників, серед найперших із яких були кістки тварин і камінь. Археологічні пам’ятки також засвідчили вагому роль рибальства у становленні матеріальної і нематеріальної культури людства.

2.2. Індоевропейський та спільнослов'янський матеріально-культурний світ рибальства в лексико-семантичних реконструкціях

Досягнення археологічної науки важливо співвіднести з реконструкціями індоевропейських етимонів і праслов'янськими лексико-семантичними реконструкціями, що вможливить розуміння стародавніх принципів рибальських номінацій, дасть змогу виділити семантичні основи генетичних гнізд рибальської лексики, а також визначити спільну з лексикою інших видів первісної діяльності (шліфування, плетіння, гончарство, скотарство тощо) її етимонну базу.

Вагомим здобуткам у реконструкції індоевропейської прамови завдячуємо не одному поколінню компаративістів (Ф. Бопп, Я. Грімм, Р. Раск, О. Востоков, А. Шлейхер, П. Фортунатов, А. Мейе, Є. Курилович, Е. Бенвеніст, О. Семеренї, О. Мельничук, О. Трубачов, Т. Гамкрелідзе, В'яч. Іванов та ін.), які значною мірою наблизили нас до розуміння особливостей матеріально-культурного життя доісторичних народів. Говорячи про індоевропейські етимони, пам'ятаємо також, що залежно від дослідницького завдання ними можуть виступати різні мовні одиниці — *пракорінь*, *праморфема*, *праоснова* і навіть *пралексема* [Капранов 2016: 66]. Не втрачає актуальності й досліджування історичної лексичної семантики. Згадаймо Г. Шухардта з його приматом семантики над фонетикою в етимологічних дослідженнях.

На сучасному етапі розширенню складу реконструкцій і деталізації їхньої семантики сприяють підходи когнітивної лінгвістики як поліпарадигмальної науки, що вивчає взаємодію і взаємозв'язок ментальної структури етносу і його мовної системи [Міняйло 2010в; Міняйло 2019б: 82].

Дослідник давніх культур і світогляду первісних людей М. Чмихов справедливо зауважив, що порівняно низький рівень виробництва спонукав наших пращурів виявляти найглибинніші закономірності природи й використовувати їх для виживання [Чмихов 2001: 391]. Тому археологи й поділили первісний лад на кам'яний, бронзовий і залізний періоди саме відповідно до уявлень про поступову зміну технологій виробництва й матеріалів для виготовлення основних знарядь праці. У вивчанні етногенезу слов'ян сучасні методи досліджування археологічних і антрополо-

гічних джерел дозволили побачити неперервний розвиток матеріальної культури населення лісостепової зони України від неолітичної доби (VI тис. до н. е.), як і ймовірну належність трипільців до індоєвропейської спільноти [Щодра 2016: 16]. О. Щодра наголошує також на тому, що актуальною залишається ідея відомого українського компаративіста й дослідника ранньослов'янської археології В. Петрова про необхідність вивчати етногенез слов'ян «через встановлення спадкоємності культури у ще більш ранні періоди — мезоліту і пізнього палеоліту» [тс].

І. Прищепчук у дослідженні еволюції поглядів на процедури семантичної реконструкції від індоєвропеїстики до сучасних когнітивно-орієнтованих студій доходить висновку, що у функційному аспекті прамову необхідно уявляти як одну зі сучасних мов з необхідним обсягом не менше 20000–30000 лексем, що значно відрізняється від масиву реконструйованих праформ. Дослідниця наголошує на тому, що людина багато років тому була тісніше пов'язана з довкіллям і, очевидно, мала багатий набір лексичних засобів на позначення реалій, що її оточували [Прищепчук 2014: 163].

Залишається все менше сумнівів щодо індоєвропейського походження відомого всім слов'янським мовам (крім болгарської і македонської) іхтіоніма **мень**; в українських говірках: поліс. *м'ень* [СлЛис: 126], ндстр. *минь* [СлШила: 174], лемк. *минь* (*мень*) [СлДуди: 196] — форма *минь* «виникла з *мень* під впливом вокалізму непрямих відмінків та паралельно вживаної *миньок*» [Німчук 1992: 219]. За однією з версій етимологів ця назва риби — праслов'янське запозичення з фінно-угорських мов (у марійській мові *теп* ‘минь’) [ЕСУМ: III, 463], за іншою — рефлекс ностратичної назви **meni* ‘риба як клас’, виникнення якої можна датувати 15–11 тис. до н. е. [Переверзев 2013: 133]. У черговому ґрунтовному етимологізуванні спільнослов'янського іхтіономена *мень* російський дослідник М. Потевський доводить його індоєвропейське походження, аргументуючи це тим, що назва цієї крупної і сильної риби не може походити від псл. **тънь* ‘менший’, так само, як не може бути і фіно-угорським запозиченням, а витоки назв з основою *ten-/tin-/mik-* варто шукати в германських мовах, оскільки готські слова *mik* (very frequent), *mikils* (great, many), *mih(h)il* (great, large) тощо означають крупне, велике, численне — ці слова з основою на *mik-/mih-* і були запозичені в праслов'янську мову на позначення миня (хижої риби родини тріскових — *Р. М.*) [Потевский 2014].

В аспекті предковічної вживаності слова *мень* на наших теренах варто згадати й іхтіонім **меньо́к** (**ми́ньо́к**): слоб. *ми́ньок* [Сл-Кв.-Осн: II, 124], ндстр. *ми́ньо́к*, *ми́нька*, *ми́ньо́к* ‘ми́нь’ [СлШила: 174, 175], пд.поділ. *ми́ньо́к* ‘маленька рибка, подібна до пискаря’ [СлМоск: 51]. На сучасному етапі цю назву сприймаємо як демінутивне, здрібноло-пестливе утворення, конотативну зумовленість якого засвідчує українська фразеологія: *напузався, як менёк* ‘добре поїв’ [Номис: №12250], *І, мов ми́ньки, повивертались, Безпечно спати залягли* [Котляревський: 101] тощо. Водночас немає сумніву, що цю форму слова збережено від спільнослов’янської доби, у чому переконують відповідники в хорватській (*meňak*), словенській (*mének*), лужицьких (*tjenk*) мовах [ЕСУМ: III, 463]. Також упадає в око йотованість кореневої морфеми в лужицьких мовах і в північному наріччі української мови: *tjenk* і *м’ень* [мйен’]. Показово, що в деяких говірках української мови ми́ньків називають *юнами* (в’юнами), яких на Поліссі здавна й дотепер викопують руками у висохлих болотах [Воропай 1958: 72]. А назва краю лужичан — нащадків полабських слов’ян (відомих ще під назвою «венеди»), які понад тисячу років тому заселяли територію в басейнах річок Лаби й Ніси, — *Łužica* походить від слова *łuža*, що етимологічно означає ‘болотиста місцина’, бо в північних районах Лужиці є багато заболочених місць [Ластівка з Лужиці: 5]. Привертає увагу й формально-семантична схожість діалектного (нижньонаддністрянського) іхтіоніма *ми́нька* з литовським *mėnkė* й латиським *menca* ‘тріска’ [ЕСУМ: III, 463], що в хронологічному вимірі може свідчити про спільну іхтіологічну лексику праслов’янської і прабалтійської мов (або ж протослов’янських діалектів).

У говорах південно-західного наріччя української мови спостерегаємо іншу назву ми́ня з її численними варіантами: пд.поділ., буков. *менту́з* [СлМоск: 50; СУГО: 126; СБГ: 286], ндстр. *ме́нтуз*, *ме́нькус*, *ми́нтуз*, *ми́нтус* [СлШила: 172]. За даними іхтіологів, назви *ментуз*, *ментус* характерні для північно-західного Полісся й Волині, *менькус*, *минус* — для середнього й верхнього Подніпров’я та Полісся [Фауна України 1988: 115]. О. Горбач назву *менту́з* зі значенням ‘мінога *Lampræta*’ зафіксував у західнополіській говірці села Остромичі (Берестейщина): «*Оц’ї са́ми менту́зі то вйн в нас похóжий був на гад’у́ку*» [Горбач 1973а: 303]. Відомо, що міноги — прадавні рибоподібні тварини з тілом без луски — населяють переважно річки Балтійського і Каспійського басейнів.

А поширеність у середньому й нижньому Подністров'ї по обидва береги річки іхтіонімів *мэнькус* і *мінтус* (подібних до латинських іменників із суфіксом *-us*) може свідчити про споконвічний зв'язок рибальської лексики з теренів сучасного Поділля і Бессарабії та дає привід зарахувати ці слов'яно-романські слова до індоєвропейської мовної спадщини. О. Різників проникливо пише про збережене українською і румунською мовами індоєвропейське мовне багатство: «У латині був (а в нашій і зараз є) вокатив, себто кличний відмінок. У нинішніх романських його **нема** (лише у румунській ще зберігся під впливом української)» (розрядка Р. М.) [Різників 2011: 14]. Упадає в око, що в українських говірках, віддалених від українсько-молдовського й українсько-румунського порубіжжя, форма слова з кінцевим *-us* подекуди семантично диференціюється, як-от у поліських говірках: *мэнтус* (*Gadus lota*) 'великий минь' [СлЛис: 125]. А класифікація «велика — звичайна — дрібна (риба)» важлива для рибальського промислу. Отже, у певний період розвитку рибальської лексики північного наріччя української мови формант *-(т)ус* стає визначником диференційної семи '**великий розмір**' у семантичній структурі іхтіоніма.

Народноетимологічне переосмислення старовинного іхтіоніма *мень* > *мнюх* (*мнух*) В. Німчук, ураховуючи й екстралінгвальні чинники, пояснив зближенням назви «з дієсловом *мн'ати(с'а)* 'м'ятися' (щодо структури пор. *лінюх*, *сплюх* і под.): ця в'юнка риба влітку (її переважно тоді й ловлять) ховається під камінням, корчами, в норах; аби миня піймати, треба коло нього довго м'ятися»; а говіркову форму *мніус* — можливою контамінацією *мнюх* і *мінтус*: наказової форми дієслова *мни* і слова *ус*, оскільки у цієї риби під ротом є непарний «вусик» [Німчук 1992: 219-220].

З індоєвропейського кореня **ang^w(h)i-* 'вугор, плазун, риба' [Рокорну: № 87] походить праслов'янська іхтіоназва **ogrǃ* 'вугор'. Зважаючи на її кореневий зв'язок із литовською *angis* 'змія' і пруською *angis* 'те саме' [ЕСУМ: I, 436], можна припустити, що в епоху балто-слов'янської мовної єдності вже утвердилося значення назви *вугор* (**ogrǃ*) '**риба зі зміястим тілом**', яке відповідає сучасному [СУМ-11: I, 781]. Історична тотожність семантики назв деяких риб і плазунів невипадкова. Це стародавній принцип номінації через відображення в назвах дохристиянських міфологічних уявлень про Світове дерево, нижню частину (коріння) якого символізують *риби*, *жаби* та змії. Міфічну рибу

виз учені також пов'язують з «яфетичним» уявленням про **змію-рибу** (вішап) [Мосенкіс 2003: 66]. Відома дослідниця спільно-слов'янських назв риби В. Коломієць закликала поставитися з належною увагою до думки тих учених, які вважають балто-слов'янську назву *осетра* запозиченою з доіндоевропейських субстратних мов, до яких належить, можливо, і лат. *excetra* 'змія' [Коломієць 1983: 98].

У вербалізації міфопоетичних моделей світу вагоме місце належить прикметникові на позначення поняття '**рябий**', який утворює цілу низку зоонімів та інших похідників у мовах германо-балто-слов'янського ареалу. Етимологи пов'язують лит. *rāibas*, *raĩbti* не лише з *рябий*, але й з *риба*, яке своєю чергою пов'язане зі значенням 'різати', що може набувати значення 'колір, фарба, обриси'. Із семантичного погляду таке співвіднесення є ще одним підтвердженням сприйняття середовища як певного різноманіття, строкатості в балто-слов'янській міфопоетичній традиції. Ознаку 'рябизни, строкатості' закладено у внутрішній формі багатьох назв тваринного й рослинного світу як частини середовища, яке вони характеризують і персоніфікують, зокрема позначення риби і змії як представників нижнього тотемічного ряду: лит. *raibuōlis* 'окунь', *rainė* 'короп', *rainoji* 'змія' (букв. 'ряба') [Індоевропейська спадщина в лексичі слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси: 375–378].

Той факт, що назви лосося в ряді індоевропейських мов походять із загального праіндоевропейського кореня **laks-* (т. зв. «лососевий аргумент»), історики мови використали для визначення кордонів прабатьківщини індоевропейців. Є також версія про спеціалізацію (гіпонімізацію) значення від загального 'риба' (тохарське *laks* 'риба') до іхтіономена 'лосось'. Це відбулося тоді, коли спільне германо-балто-слов'яно-тохарське слово набуло значення '**лосось**' лише в германській і балто-слов'янській і в такому вигляді його було запозичено в фінську (*lohi*) й північносаамську (*luossa*) [Кузьменко 2011: 108].

Прикладом словотвірного освоєння індоевропейської спадщини є український діалектизм **кутір** 'один із двох кінців мотні риболовецької сіті' (Нижнє Подністров'я) < **kutyрь*, очевидного суфіксального утворення від **kut-*, що лежить в основі **kutiti*, тобто зрештою — іє. **keu-t-/*kou-t-* 'вигнуте, опукле' [ЕССЯ: XIII, 141]. А з індоевропейського кореня **цї-*, **цїеї-* 'крутити, гнути' за допомогою суфікса *-ун* в українській мові утворено іхтіонім **в'юн**

(*вою́н*) [ЕСУМ: I, 383–384]. Стійке порівняння як *в'юн* [*посóлений*] (зі словом *верті́тися*, *круті́тися*) ‘дуже швидко, прудко’ [СФУМ: 144] повторно актуалізує сему ‘крутитися, вигинатися’, а сам іхтіонім зближує зі значенням ‘риба зі зміястим тілом’, що доводить існування в спільнослов'янську добу рибальської НСМ «риба, що тілобудовою нагадує змію».

Є припущення, що український діалектний іхтіонім *ліпень* ‘хари́ус’ походить з якогось індоєвропейського субстрату в Прикарпатському ареалі — з початковим коренем **lip-* : **lep-* : **lěp-* (пор. **lipati*, **lepnoti*, **lěpiti*) < іє. **leip-* ‘натирати, клеїти’ зі зміною значення в декількох індоєвропейських мовах на ‘бруднити, залишати плями’ [ЭССЯ: XV, 117–118]. Свого часу В. Коломієць дійшла висновку: для спільнослов'янського іхтіоніма *линь* (< **linjь*, **linъ*) необхідно прийняти подвійний етимологічний зв'язок, що відповідає двом етапам історичного розвитку цього слова: з дієсловом *линяти* (< **linjati*), починаючи з пізньопраслов'янського етапу, і з основою іє. **(s)lei-* ‘слизуватий’, починаючи з пізньоіндоєвропейського етапу, що безпосередньо передував періоду виділення слов'янських, балтійських і германських мов із праіндоєвропейської мовної спільності [Коломієць 1983: 82]. Зважаючи на етимологію іхтіонімів *ліпень* і *линь*, припускаємо існування в індоєвропейській прамові рибальської НСМ «риба, від якої на руках залишається клейка, в'язка речовина».

До етимологічного гнізда з індоєвропейським коренем **mel-* належить правобережнополіська одинична назва *моль* ‘мальок’ і збірні *мóл'*, *мул'* ‘дрібна риба’. Як уважають етимологи, **molv* зі значенням ‘дрібна риба, мальки’ утворено шляхом переносного вживання спорідненої на основі чергування голосних з **melti*, **mel'o* назви **molv* ‘міль, невеликий метелик’ > ‘щось маленьке, дрібне, як міль; дріб'язок; розсип’ [ЭССЯ: XVIII, 164; XIX: 205-206]. Дійсно, легке, майже нечутне сплескування зграйки дрібної риби по поверхні води нагадує рух метеликів. Водночас історики мови переконані, що закарпатський іхтіонім *мулявиця* ‘дрібна риба’ первісно пов'язаний з *мул* ‘намул’ (*мулова* риба), порівняймо: *муловик* ‘срібний карась’, а в подальшому назва зазнала семантичного й звукового зближення з *мілкий*, *мілька* ‘дрібна риба’ [Білоусенко, Німчук 2002: 66]. Отже, є підстави віднести іхтіоніми *муль*, *мулявиця* до одного етимологічного гнізда з діалектизмами *муль-*

кій ‘покритий мулом, грузький (про дно річки, ставка)’, муля́ка ‘мул, намул’ тощо [СлСаг: I, 239].

Формально подібний до муляви́ця діалектний іхтіонім *маля́вка* ‘гірчак, *Rhodeus sericeus amarus* Bloch’ етимологи трактують як похідне утворення від *малій*, що зумовлено невеликим розміром тіла гірчака (завдовжки не більше 8,5 см) [ЕСУМ: III, 373]. У говірках Центральної Слобожанщини назва *маля́вка* набуває вже загального значення: ‘будь-яка мала, молода істота (дитина, тварина, рибина)’ [СлСаг: I, 221]. До того ж іхтіологічна сема яскраво виявляється в похідниках *мальбо́шниця*, *маля́вошниця* ‘пристосування для ловіння мальків’ [тс].

Ще один синонімічний іхтіонім *милю́зга (мілю́зга)* ‘дрібна риба’ І. Нечитайло трактує як віддалену (на відміну від похідних основ із семантикою обробки зернових культур) трансформацію праслов’янського етимона **mĕluzga/*mĕl’uzga* з базовим значенням чогось малого, подрібненого певним чином [Нечитайло 2011: 196-197].

«Метеликова» етимологія уявляється хибною ще й з огляду на внутрішню форму діалектного іхтіоніма — *ба́бочка* ‘невелика риба, схожа на бичків’ [СлСиз: 9]. На тлі інших типологічно подібних діалектних назв із коренем *баб-* внутрішньою формою спільнокореневих похідників буде «недостиглий і тому невеликий плід садовини/городини або недоросла чи просто дрібна риба»: зх.поліс. *бабі́чка* ‘маленька картопля’ [СлАрк: I, 5], поліс. *бабу́р* ‘пуголовок жаби’ [СлЛис: 28], одес. *бабкі́* (тільки в множині) ‘бички (риба)’ [СлМоск: 14], гуцул. *бабулькі́* ‘насіння картоплі, утворене після її цвітіння’ [СлШкрум: 10], буков. *ба́бки* (тільки в множині) ‘сорт груш’; порівняймо в контексті, де виявляється сема ‘дрібний розмір’: «*От як ба́бки дості́гну́т, ото́ грушкі́!*» [СБГ: 20] тощо.

У «Словникові бойківських говірок» М. Онишкевича до іхтіоніма *бабі́ць* (словотвірного варіанта іхтіоніма *ба́ба* ‘головень’) наведено румунський відповідник *baboi* ‘дрібна риба’ [СлОниш: I, 37], ндстр. іхтіонім *ба́ба* ‘бичок’ [СлШила: 40].

В епоху мезоліту вже винайшли рибальський гачок. Етимологи припускають, що псл. **ǫda* первісно означало особливий спис із зазубреним вістря́м для биття риби, а потім цю назву перенесли і на рибальський гачок. Назву виводять від давнішої **ǫkda* < **onk-da*, спорідненої з д.інд. *añkáḥ* ‘гачок’, лат. *uncus* ‘зігнутий, гачкуватий’, ст.цсл. *жкотъ* ‘гак’. Зводять також до іе. **ǫendh-/**ǫondh-

‘вити, гнути’ або до іє. **ang-/*ank-* ‘гнути, гак’ із заміною **ang-* на **and-* (> **ond-*) [ЕСУМ: I, 437]. До форми риболовного гака (зігнутий кінець!) у зв’язку з етимологією стародавнього германського запозичення *hak* ‘металевий прут, закривлений на кінці, призначений для утримання або хапання’ < свн. *hāke(n)*, *hāken*, нім. *Haken* ‘крюк; різновид плуга; міра землі’ привертає увагу дослідниця польської водогосподарської лексики О. Войцева, підкреслюючи, що на «грунті польської мови з другої половини ХІХ ст. назва звучила семантичний обсяг і почала вживатися як стрижневе слово в словосполученні *hak rybacki* ‘риболовний гак’» [Войцева 2013: 29].

Отже, ономазіологічні принципи рибальських номінацій часів індоевропейської спільності окреслено сутнісними параметрами освоєння довколишнього світу нашими пращурами, зокрема первісним риболовством руками та зоровими й тактильними відчуттями, що супроводжували цей процес. В основу зорових найменувань покладено сему ‘зміястість’, в основу тактильних — ‘клейкість’. Інтегральною семою ‘вигнутість, опуклість’ просякнуто більшість назв знаряддевого рибальства та деяких іхтіонімів.

Східнослов’янська основа рибальської лексики територіально сягала не лише півдня сучасної України. Античний учений Пліній Старший відносив до праслов’янських племен венетів, які, на його думку, жили «на північний захід від Карпат, тобто по лівому боці Вісли до басейну Балтійського моря» [Лучик 2013а: 57].

Балто-слов’янські рибальські лексико-семантичні паралелі окреслюють широкий ареал східнослов’янського складника праслов’янської лексики — від Чорного моря до Балтійського. Український іхтіонім *пукас* ‘гірчак *Rhodeus amarus*’ [СлГр: III, 499] близький до балтійських: литовського *pūkys*, *pūkis*, *puokys* ‘йорж’, латиського *piika* ‘вугор’, *piuka* ‘маленька строката риба’, — які В. Шульгач відносить до балто-слов’янської паралелі, у структурі якої простежується нарощення *-kn-* індоевропейської основи **рец-/*роц-/*рй-* ‘надуватися, пухнути’ [Шульгач 1998: 27–28]. Балто-слов’янську прадавність назви дрібної риби, у якої тріскається черевце під час видавлювання нутрощів, засвідчує поширеність слова на східнослов’янських теренах і в Польщі (яка має вихід до Балтійського моря): укр. *пукас* ‘гірчак *Rhodeus sericeus*’, *пукасик* ‘маленька рибка’, рос. *пукас* ‘гірчак’, *пугасик* ‘те саме’, біл. *пукас*, пол. *rukas* ‘те саме’ [ЕСУМ: IV, 629]. В українських говірках дієслово *пукати*, від якого утворено іхтіонім, єврисемічне і виявляється

в галузевих професіоналізмах, порівняймо: пд.-сх.полт. *пукати* ‘виготовляти баранчики із зернят кукурудзи на гарячій черені чи на сковороді’ [СлСиз: 75], волин., пд.поділ. *пукати вішні* (так о’то коліс’ ка’зали кам’інці’ д’іста’вати) [ВГХ: 286; Гомін Золотої долини: 36], сх.степ. *бубирів пукать* [пукат’^т] ‘чистити рибу, сильно стискаючи її в руці’ (с. Красне Молодогвардійської міської громади Луган. обл.) [КА]. Російська дослідниця О. Куйдіна іхтіонім *бобьір* ‘піскар *Gobio gobio* L.’, що побутує у воронезьких говірках, пов’язує зі словом *боб* ‘товстий, обловатий стручок будь-якої рослини’, мотивуючи це тим, що піскар має циліндричне тіло, схоже на товстий стручок [Куйдіна 2011: 36]. Показово також, що іхтіоніми з демінутивним суфіксом *-ик* засвідчують саме той розмір риби, який дозволяє стиснути її в руці. Порівняймо в говірках Сінухо-Бузького межиріччя (басейн Чорного моря): *пукасик* ‘дрібна прісноводна риба’ — на відміну від *бобір/бубір* ‘дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями; йорж’ [Задорожна 2012: 50].

Тут варто зазначити, що словом *бобір* (*бубір*) в українських говірках називають як піскаря (*Suprinus gobio*), так і йоржа (*Acerina cernua* L.) [ЕСУМ: I, 217], якого неможливо сильно стиснути в руці, зважаючи на колючі плавці риби цієї породи. З огляду на цей екстралінгвальний чинник литовський іхтіонім *pūkys, pūkis, puokys* ‘йорж’ можна пов’язати зі словом *пукастий* ‘опуклий’. Українська народно-розмовна назва *пукастий* ‘вирячкуватий’ (*пукаста камбала*) [СУМ 2012: 936] і припущення, що *окунь* — можливе суфіксальне утворення від *око* (псл. **oko > *okunь*), оскільки під час виймання окуневих з великої глибини «в них випинаються очі від тиску газу в плавальному міхурі» [ЕСУМ: IV, 177], прояснюють еволюцію внутрішньої форми іхтіоніма *пукас*. Саме значення ‘*опуклість*’ є його семантичною основою, етимомом, так само, як для іхтіоніма *бобір* (*бубір*) етимологи реконструювали можливу праслов’янську основу **bab-* ‘надуватися, розбухати, бути кулястим’, порівняймо: серб. *бабак* ‘окунь’, хорв. *bàbura* ‘великий м’ясистий перець’ [ЕСУМ: I, 104], порівняймо також із цн.слоб. *буба* ‘ягода (всяка)’ (у спілкуванні з дітьми: *Іді, з’ірві бубу краснен’ку*), *бубка* ‘зернина, плід квасолі, гороху’, ‘будь-який дрібний плід (яблуко, груша, картопля)’ [СлСаг: I, 43, 44]. Етимологи також трактують праслов’янську реконструкцію **boburь* як похідник із суфіксом **-урь* від основи ономатопоетичного звукокомплексу

bob-*/bab-*, або ж усе слово в цілому як можливе звуконаслідування [ЭССЯ: II, 150].

Аналіз семантичних дериватів засвідчує: стародавні принципи номінації у сфері рибальства ґрунтувалися на комплексних уявленнях. Наприклад, А. Безпаленко побачив в образі мовного знака іє. **bhel*/**bhol* суцільну суміжність елементів: *білий*, *блідий* (іє. **bhel*) > *велика хмара* (іє. **boln*) > ***набрякати***, ***надуватися*** (іє. **bhol*) тощо [Безпаленко 2009: 6]. Дослідник також установив, що іє. **bhel*/**bhol* з первинним значенням ‘білий’, ‘великий’ сягають назви риб і рибальських знарядь: болг. *белица* ‘риба’, словен. *bólen* ‘жерех’, укр. діал. *болень* ‘те саме’, укр. *білуга* ‘вид риби’, рос. *болт* ‘палиця для бовтання риби’ тощо [тс: 3]. Таку саме комплексну суміжність спостерігаємо в іє. **рец-*/**роц-*/**рй-* ***‘надуватися, пухнути’***: лит. *Pūkų-upis* — гідронім, *riknė* ‘прищик’ і *pūkys, pūkis, puokys* ‘йорж’ тощо [Шульгач 1998: 27-28]. Отже, рибальський етимон відображає одночасне різноманіття вражень наших пращурів від пізнання об’єкта промислу: зорове (опуклість), тактильне (стискання й відчуття від цього стискання), звукове (результат стискання) тощо.

До часів балто-слов’янської мовної єдності, яку вчені окреслюють III тис. до н. е., етимологи зараховують праслов’янську назву осетра **esetr̥*, якій відповідає давньопруська *esketres* ‘те саме’ [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов: 524–525]. Зміна в назві звукосполучення [je] на [o] належить до фонетичних процесів протоукраїнського періоду (прасхіднослов’янська мовна єдність із протоукраїнськими діалектами (з VII–VIII до X ст.) за В. Німчуком — *Р. М.*), її зокрема засвідчив Ізборник Святослава 1073 р. [Крижанівська 2010: 46]. Спорідненість із *гострий* (псл. **ostr̥*) видається сумнівною; заслуговує на увагу припущення про зв’язок з кельт. *esox* ***‘вид великої риби’***; пов’язання з двн. *sturio, sturo* ‘осетр’, свн. *störe, stüre* ‘те саме’ недостатньо обґрунтоване; виведення слов’янської, балтійської і германської назв із якогось праєвропейського субстрату залишається гіпотетичним; непереконаливе й пов’язання з лат. *excetra* ‘змія’ [ЕСУМ: IV, 219]. Етимологи припускають вплив північнопонтійської семантичної моделі ***‘гостротілий’***: в ареалі Нижньої Наддніпряниці грецьке й елінізоване населення називало осетра *ἀνταχαιός*, що можна осмислити як ‘гостроконечний, гостротілий’ у зв’язку з д.інд. *anta-* ‘кінець’, *kāya* ‘тіло’ [ЭССЯ: VI, 30–31].

Археологічні знахідки (кам'яні грузила) переконують, що в епоху мезоліту почали використовувати неводи. «Особливість ловлення цим знаряддям, — зазначає дослідник риболовецької термінології Причорномор'я Є. Мотузенко, — полягає насамперед у тому, що його необхідно тягти за обидва кінці одночасно, зближуючи їх так, щоб риба, охоплена боковими полотнищами невода, поступово збиралася в його центрі» [Мотузенко 2006: 151]. Мовознавець переконаний: приклади споріднених із назвами невода слів у неслов'янських мовах розкривають спосіб застосування невода (швед. *váda* 'переходити вбрід', *vad* 'брід'; нім. *wáten* 'переходити вбрід'; лат. *vado* 'те саме', *vadum*, *vadus* 'мілководдя'; молд. *vad* 'брід; переправа') і прояснюють первинну мотивацію назви, що відрізняє невод від сіті: традиційний невід — рухоме знаряддя лову, традиційна сіть — стаціонарне [тс: 153].

В. Складенко припускав, що прабалти і праслов'яни розрізняли назви **vadas* (пересувна рибальська сітка) і **nevadas* (непересувна рибальська сітка), але з часом перестали сприймати їх як такі, що пов'язані з дієсловом **vedteĭ* 'вести' [Складенко 2010: 19]. Загалом же назву *невод/невід* (псл. **nevodъ*) більшість етимологів виводять саме з іє. **uedh-* 'вести'. Укладачі «Этимологического словаря славянских языков (праславянский лексический фонд)» згадують А. Брюкнера, який зі звичною для нього проникливістю встановив етимологічне значення назви невода: «со сіє в і е д з і е» (тобто **'те, що ведуть'**). Разом із тим, зазначають науковці, найбільш відомий варіант префіксального складання **ne-vodъ* — якраз найменше мотивований з реально-семантичної сторони: функція прямого заперечення, як, зрештою, і суміжна з нею фігуральна функція порівняння, тут «не діють». Тому доречно осмислювати цей **ne-* як маркер іносказання: за М. Фасмером, можливо, з **vodъ* із запереченням за мотивами табу, щоб риби не дізналися про небезпечний для них прилад. Етимологи виділяють й інші, зовнішні, дані для реконструювання псл. **navodъ* 'невод' (у західноболгарських діалектах — *návod* 'невод', у нижньолужицькій мові — *nawod* 'те саме'), де з погляду форми огласовку слов'янської назви **navodъ* могли, здається, сприйняти як вокалічну довготу у фінській мові. Тоді все це передбачає стародавні (прамовні) контакти слов'ян і фіно-угрів, принаймні — частин тих і тих, хоча в науці ця версія має тенденцію до несприйняття [ЕССЯ: XXV, 81–84].

В аспекті самобутності слов'янської рибальської термінології показовою є корекція мовознавцем О. Іліаді етимології російського діалектизма *важан* 'різновид риболовної снасті, мережа до 14 сажнів', який серед іншого визначали як запозичення із хантійської мови: **wačəm* (= **wažəm*) 'важан'. Дослідник виснував, що слов'янське походження назви вірогідніше, оскільки «слово має всі ознаки субстантивованого архаїчного слов'янського дієприкметника **vadjanъ(jь)* < **vadjati* 'водити' (імперфектив до **vaditi*) ~ **voditi* (тим паче, що хантійські слова реально не засвідчені)». Привертає увагу етимолог і до етнографічного матеріалу: довгими риболовними снастями захоплюють рибу саме способом протягування підваженої грузилами сіті по дну — отже цілком прийнятно тлумачити назву як 'волок, сіть, яку волочать, «ведуть» (по дну водоймища вздовж берега)', що підтверджено типологією мотивів номінації риболовних снастей (*бредень* ~ *брести*, *бреду*; *волок* < посл. **volkъ* < **velk'ti* 'волочити' тощо) [Илиади 2005: 220].

Отже, балто-слов'янські іхтіологічні лексико-семантичні паралелі поглиблюють наше розуміння ономазіологічної природи етимонів як переважно комплексного (зорового, тактильного, звукового) відображення вражень від пізнання об'єкта рибальського промислу, а балто-слов'янська ідентичність назви тогочасного сіткового рибальського знаряддя зумовлена таким позамовним чинником, як табуїстичне заперечення.

Аксіомою стали висновки вчених про реконструйовану праслов'янську лексику як систему, що утворює мовну картину світу її носіїв і в якій закріплено матеріальну й духовну культуру давніх слов'ян [Лучик 2013а: 83–84]. Чималий склад рибальської частини удоступнених мовознавцями лексико-семантичних реконструкцій безперечно свідчить про розвинений стан цього промислу в спільнослов'янську добу, так само як рясно збережена українською мовою праслов'янська рибальська лексика — про багатовікову семантичну стійкість назв, порівняймо: **kotъсь* > *котіць*, *кітіць*, *кутіць* 'очеретяна загорода у вигляді майже зімкненого кола, яка стоїть у воді, щоб у неї ловилась риба' [ЭССЯ: XI, 215; ЕСУМ: III, 57], **klotja*, **klotъnja* > *клómля*, *клóмня*, *клóвня*, *клúmля*, *клімля*, *клімня* 'риболовецька рухома пастка' [ЭССЯ: X, 65-66; ЕСУМ: II, 446], **grōzidlo* > *грузило* 'жердина зі залізною дужкою, якою рибалки притримують краї сітки біля дна, коли витягають її' [ЭССЯ: VII, 150; ЕСУМ: I, 604], **obvorъka*/**obvorъkъ* > *обірка*

‘вірвовка, протягнута в крайні петлі нижнього ряду рибальської сітки; вірвовка біля сподів волока’ [ЭССЯ: XXXI, 106; ЕСУМ: IV, 141], **kikanъ* > *кукан* ‘тонка мотузка, на яку рибалки нанизують спійману рибу’ [ЭССЯ: XIII, 88; ЕСУМ: III, 127] тощо.

Праслов’янська лексика рибальства — важливе джерело дослідження еволюційного розвитку матеріально-духовної культури українців. А в розумінні причин лексико-семантичного багатства будь-якої слов’янської мови солідаризуємося з О. Царуком: «Потрібно й тисячоліття тому бачити її (лексичну систему — Р. М.) повнокровним організмом, здатним лише до видозміни переважно шляхом витіснення давніших форм більш новими» [Царук 1998: 17].

Яскравим прикладом такої видозміни є лексико-семантична еволюція праслов’янського **lěsa* (**lěska*) від стародавнього значення, пов’язаного з **lěsъ* (під час підсічного землеробства на місці колишньої вирубки зростав лише листяний ліс (*лісківий* < **lěskovъjъ* ‘з ліщини’) [ЭССЯ: XIV, 252, 242]), до значення ‘прив’язана до вудлища довга міцна нитка (з волосин коня, шовку, капрону тощо), на кінці якої прикріплений риболовецький гачок’ = *волосінь* [СУМ-11: I, 731]. У діалектах української мови збережено первинне значення слова *ліса* ‘огорожа з живого дерева’, ‘тин з лози, очеретяна огорожа між двома «котцями»’ [ЭССЯ: XIV, 252] і його суфіксального похідника *ліска* ‘прилад з лози, яким ловлять рибу’ [СЛониш: 420], а також утворено нові слова конфіксальним способом від цього кореня: *пáльісок на рýбы* (*вчїнить з льїски плут*; *один конéц ід горі záгне*) [СлВверх2: 243–244], *одлясок* ‘частина яси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця’ [Дзендзелівський 1958]. Етимологи зводять реконструкцію **lěsъ* до іє. **цел-* ‘рвати, дерти, бити’, об’єднуючи під індоєвропейською реконструкцією три гнізда зі значенням ‘рвати, дерти’ — ‘плести’ — ‘те, що зривають (волос, шерсть, колос)’ [ЭССЯ: XIV, 252].

Українська назва *ліса* на позначення риболовецького знаряддя у вигляді плетінки з гілок рослин має відповідники в південнослов’янських мовах: болг. *лѣса* ‘плетена з очерету огорожа вздовж берега моря, де ловлять рибу’, *л’аса* ‘прилад ловити рибу в мілких річках: плетена з ліщини решітка, виставлена на бистрині’, макед. *леса* (з ремаркою *застаріле*) ‘верша (із прутків)’ [ЭССЯ: XIV, 232–233]. Похідник *ліска* співвідносний з польським *laska* ‘плетений рибальський пристрій’ [тс: 252].

Отже, у праукраїнців розвиток значення слова **lěsa* (**lěska*) пов'язаний з низкою позалінгвальних чинників: розвитком і занепадом підсічного землеробства (із переходом до орного землеробства в загальному семантичному спектрі слова втрачали значення, пов'язані з архаїчними способами оброблювання покритої лісом землі [Куркина 2011: 131]), винайденням плетіння, прирученням коня й відповідно можливістю використовувати кінський волос як матеріал для плетіння тощо. Загалом же в називанні знарядь-винаходів праці матеріалознавчий принцип номінації щодалі поступається іншому — через спільність технології виготовлення промислового знаряддя (*плетіння, вигинання* тощо).

За переконливим висновком Т. Черниш, праслов'янська лексика була повноцінною в емоційно-експресивному плані, мала розвинену синонімію, антонімію, полісемію, надто за рахунок образних, метафоричних і метонімічних лексико-семантичних варіантів [Черниш 2008: 51].

Зразок того, як емоційно-експресивне сприйняття реалії може в якийсь період вплинути на семантику слова й закріпитися в переносному значенні, наводить А. Поповський в дослідженні етимології українського слова *холуї* («По багатьох місцях куркулі затіплюють їзи (холуї)» [Йогансен 1933: 31]). Мовознавець згадує можливий зв'язок слова з фінським *kolu* 'риболовецька загата з паль і прутів, купа каміння, камінь, що стирчить із води', а також неймовірне (на думку М. Фасмера) зближення О. Брюкнером цього слова зі старослов'янським *халуга* 'огорожа' та словенським *haloga* 'хворост'. Далі допускає таке зближення у зв'язку зі спільнокореневим словом *хлуд* 'паркан, частокіл' (за М. Фасмером), тобто огорожа, бо ж в українській мові, як і в словенській, слово *хлуд* має значення 'хворост'. Отже, висновує вчений, слово може сягати доби спільнослов'янської мови, яка з часом розпалась на діалекти, де спільний корінь *-хол-* (**chol-*) дав різні рефлексии. А. Поповський солідаризується з М. Фасмером у розумінні безпосереднього зв'язку таких значень слова *холуї*, як 'підводний камінь' і 'слуга, прислужник', та вбачає в цьому зв'язку народне порівняння небезпечної, нечесної людини (яка може виявити свою суть несподівано та в найбільш скрутний момент) з річкою, у якій багато підводного каміння, об яке могли розбиватися судна [Поповський 2014: 21–22].

До переліку лексико-семантичного багатства праслов'янської мови варто додати й омонімію. Наприклад, багатозначність слова *тбня* в говірках української мови (1. 'косяк риби', 2. 'простір води, який протягують неводом, виловлюючи рибу', 3. 'відтинок часу з моменту закидання невода у воду до вибирання його з води' [СУГО: 191], 4. 'улов риби, добутий одним закиданням невода' [Сл-Корз: 239]) пов'язана з омонімією двох етимологічно різних слів у праслов'янську добу: **topь* < **topь* 'глибоке місце (де зосереджується риба)', **ton'a* < **topn'a* 'те саме'; пов'язані з **topiti* 'топити, занурювати' і з **tegnoti* 'тягти' < іє. **ten-* [ЕСУМ: V, 597]. З давньою омонімією пов'язана й багатозначність слова *неперс*: 1. 'час метання ікри у риб': «А коли неперс на веснѣ бываеъ, ино у ставу голешовском рыбу на замокъ ловяъ с половици и ставъ голешовский хворостом гатеть» [Литов. Метрика: 176]; 2) 'жаб'яча ікра' (у працях І. Верхратського) [ЕСУМ: IV, 75]; 3. 'вид дрібної риби' в бойківських говірках [СлОниш: I, 485], порівняймо також із закарп. *нерезд*, *гнерезд* 'гольян *Phoxinus phoxinus* L.' [Владьков 1926: 51] < псл. **nerstь* 'ікриння, нерест' і **norstь* 'ікра' (з пізнішим переплетенням значень) [ЕСУМ: IV, 75]. Згідно з висновками етимологів, українські діалектні назви голяна (*Phoxinus percnurus* Pallas) *нересніця* і *мересніця* пов'язані з назвою трави *мѣрест*, у заростях якої нереститься риба [ЕСУМ: II, 58]. Іхтіонім *мересниця* має відповідник у хорватській мові — *mrjjesnica* 'дрібна риба' [ЭССЯ: XXV, 11]. Сама ж назва *мѣрест* 'низькі болотяні трави', як припускають мовознавці, результат перенесення на рослини назви *мерест* 'жаб'яча ікра' (за суміжністю). Своєю чергою псл. **merstь* 'ікра' — результат контамінації назв **merna* 'те саме' (фінно-угорського походження) і назви **nerstь* 'нерест' [ЕСУМ: III, 440]. В. Владиков внутрішню форму іхтіоніма *мерестуля* 'гольян *Phoxinus phoxinus* L.' пов'язує з тим, що ця риба відзначається тривалим часом ікрометання, нересту, який починається з кінця III і триває до VIII й навіть до середини IX місяця. На користь цього принципу номінації вчений наводить іншу назву цієї риби — *терлянка* (від *тертися*) [Владьков 1926: 52]. Отже, контамінація омонімічних праслов'янських етимонів була одним із чинників утворення назв ЛСП «Рибальство».

І. Ющук, зіставивши на лексичному рівні українську мову з мовами слов'янських народів, що не межують з Україною (верхньолужицькою, чеською, словенською, сербською і хорватською), виявив понад 13 тис. слів, збережених нашими предками від спільно-

слов'янської доби [Ющук 2019: 485]. Серед них вагоме місце належить праслов'янській рибальській лексиці з її помітним діалектним членуванням. Так, у діалектах української мови зберігаються залишки прадавніх девербативів на позначення деяких рибальських знарядь із різною, хоч і схожою, первісною семантикою, як, наприклад, у назвах тичини для полошення риби на Правобережному Поліссі *бовч* < **bǫltjь* [ЭССЯ: III, 120] і *колом* < **kolъ* [ЭССЯ: X, 158], що відповідають загальноукраїнській назві *бовт* < **bǫltь* (співвідносне з **bǫltati*) [ЭССЯ: III, 120]. Праслов'янським діалектизмом є іхтіонім **bolenzь*/**bolenzь* із характерним обмеженням південно-західним ареалом, порівняймо: хорв. (кайкавський діалект) *bolèn, bolen riba* 'морське чудовисько (кит, акула, риба-пилка)', словен. *bólen* 'жерех *Aspius rapax*', укр. діал. (закарп.) *болень* 'те саме', ст.чес. *boleň* 'жерех *Aspius aspius*', чес. *boleň*, слц. *boleň* 'окунь' тощо. У походженні слова етимологам реальним видається вплив з боку групи назв риб середземноморського регіону, а саме гр. *φάλλαίνα* і лат. *ballaena* 'кит' як вторинної реалізації первісної більш загальної назви великої риби (грецьку назву виводять з іє. **bhel*/**bhl* 'набухати, роздуватися') [ЭССЯ: II, 172]. За свідченням іхтіологів, *білизна* (= *жереха*) можна зустріти «на відкритих просторах великих рівнинних річок та в солонуватих водах річкових лиманів...», де, женучись за здобиччю, вона так часто виплигує з води, що виникає т. зв. «бій» білизни, коли «здається, що вода в цьому місці закипає» [Фауна України 1981: 236, 241]. Загалом же назви, ВФ яких пов'язана з плескотом води й сріблясто-прозорим зблискуванням риб'ячої луски, на переконання А. Безпаленка, суміжні в індоєвропейському контексті: білий (іє. **bhel*) > прозорий (болг. *бял*) > вода (рос. діал. *бедуга*) > водоверть (укр. діал. *булбон*) > укр. *булькати* тощо [Безпаленко 2009: 3–6]. Очевидно, що в структурі праслов'янського діалектизму **bolenzь*/**bolenzь* виявляється засаднича неподільність риби й водної стихії в міфологічній картині світу наших пращурів, у якій всепоглинущість великої (хижої) риби виступає в єдності з усепоглинущістю великої води (докладніше див. підрозд. 1.1). Синонімний до *білизна* іхтіонім *жéрех* загальноприйнятої етимології не має. В українських говірках відбувається його словотвірне освоєння за звичною й семантично прозорою моделлю «дієслівна основа + суф. -ун», як-от буков. *жерун, жирун* 'білизна, жерех' [СБГ: 112], тобто народна етимологія пов'язує назву цієї хижої (зажерливої) риби з дієсловом *жерти*.

Слід зауважити, що в сучасній українській мові віддієслівні іменники з формантом *-ун* демонструють широкий діапазон часткових суб'єктних значень, зокрема назви тварин за характерною процесовою ознакою: *цвіркун, гавкун, скакун, сисун, плазун* тощо [Колібаба 2005: 214–215]. Ще за однією версією етимологів іхтіонім *жерех* вважають спорідненим зі швед. *gärs* і норв. *gjørs* 'йорж', можливо, також з д.інд. *jhasáh* < **jharsáh* '**велика рибина**' [ЕСУМ: II, 194].

Реконструкції рибальських етимонів переконують у тому, що ВФ назв перших (т. зв. примітивних) рибальських знарядь відбиває вже певний досвід професійних навичок їхнього виготовлення. Наприклад, укладачі Етимологічного словника слов'янських мов (праслов'янського лексичного фонду) дійшли висновку, що в далеких, здавалося б, словах **kostь* і **česati* є спільні семантичні риси, підтверджені значенням слова **kosterь* 'риба з твердою лускою, яку важко чистити' [ЭССЯ: XI, 159]. Можливо, цієї реконструкції сягають наддніпрянський іхтіонім *костарик* 'осетер чорноморсько-азовський *Acipenser gueldenstaedti colchicus* V. Marti' та південнобессарабський *костра* 'те саме' [Фауна України 1980: 143]. Так само методом стругання (чесання) кістки прадавня людина отримувала кістяний наконечник *остів* (*остроги*). Порівняймо: у слобожанському говорі — *острога́, строга́* 'риболовецьке знаряддя, схоже на вила, із зазубреними ріжками для утримування настровленої риби' [КА]. Невипадково ж його знаходимо серед символів українського козацького прапорництва: на прапорі найсхіднішого полку Слобідської України Острогозького (інша назва *Рибне*) на жовтому тлі *риба кит з острогою над головою* [Іванов 1927: 747].

Отже, аналіз лексико-семантичних реконструкцій засвідчив існування в праслов'янській мові розвиненої системи рибальських назв, внутрішня форма яких — результат складних структурно-семантичних процесів, нерідко спричинених зближенням етимологічно різних слів, чому неабияк сприяло емоційно-експресивне (метафоричне) осмислення реалій навколишнього світу.

2.3. Беззряддєве риболовлення: від соматизмів і назв підводного рельєфного утворення до похідників у складі лексико-семантичної групи «Процесові назви рибальської сфери»

Багата праслов'янська лексика розквітала на індоєвропейському ґрунті, хронологічно пов'язаному з історією найдовшого в історії людства первісного ладу. А на території сучасної України 10–8 тис. років тому (в епоху мезоліту) рибальському промислу як засобу існування сприяли першооснови — сформовані географічно-ландшафтні зони та наявність у річках риби: лососів, вирезубів, судаків, сомів, форелі тощо [Півторак 2001: 7]. Закони логіки, узгоджуючись із законами об'єктивного світу, підводять до висновку, що до створення людиною наприкінці палеоліту (\approx 14 тис. років тому) гостроконечників для полювання й рибальства [Історія світової та української культури: 17] рибу ловили руками, а також і за допомогою ніг. Більшість із цих способів рибалення дійшли до сьогодення, витримавши конкуренцію із хронологічно пізнішими й технологічно досконалішими способами — биттям риби остями, улаштуванням для неї різноманітних пасток тощо.

Рука була й залишається надважливим органом людського тіла саме як знаряддя праці й чинник еволюційного розвитку. Свого часу «концепція органопроєкції Л. Нуаре та Е. Каппа змінила уявлення про техніку, визначивши її основою, джерелом формування і розвитку людини. Техніка первісної людини є нічим іншим, як проєкцією, продовженням людських органів, які мали певні обмеження, тобто були недосконалими. Вона допомагала людям виживати у дикому світі, де надією на спасіння було вміле застосування штучно створених знарядь, з розвитком яких розвивалась і сама людина, змінювалися умови свого існування, а разом із цим змінювався і суспільний лад» [Качак 2016: 109]. Дійсно, усі найдавніші винаходи людини (палиця-копачка, рогатина, мотика) є по суті продовженням руки, звідки й об'єднавча назва їх — *ручні знаряддя*.

Яскравим прикладом рибальського «руко-знаряддевого» синкретизму є становлення української діалектної назви *хобот* 'плетене з лози риболовецьке знаряддя'. Як свідчать історики мови, цю назву зафіксовано лише в українській мові, а етимологічно вона пов'язана зі словом *хабить* 'хапати' [Історія української мови. Лек-

сика і фразеологія: 431]. У цих назвах з усією очевидністю відбито еволюційний зв'язок знаряддевого рибалення з беззнаряддевим ручним риболовством, порівняймо в сучасній українській мові: розм. *хапати* 'те саме, що *ловити*', розм. *хапа́* 'те саме, що *хвátка*' («заходились ловити *хапою* рибу») [СУМ-11: XI, 19–20]. Упадає в око й подібність експресивного звуконаслідувального вигуку *хап* до типологічно подібних вигуків *лап*, *мац* тощо. Так, укладачі одинадцятитомного тлумачного словника української мови (1970–1980) значення вигуку *хап* ілюструють зокрема уривком із сатирично-фантастичної повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма» (1833): «Кинувся пан Пістряк... *хап*, *хап!* *мац*, *мац!* — нема дверей та й клямки не *налапа*» [СУМ-11: XI, 19].

Звуконаслідувальний суфіксальний дериват *хапи́ця* 'рука' [ЕСУМ: VI, 156] не належить до жодного продуктивного словотвірного типу назв рибальських знарядь (на *-л(о)*, *-к(а)* тощо — див. підрозд. 3.3.2), що доводить окремішність цього найменування, сутнісну первісність назви руки як риболовецького знаряддя. Вхідження назв риболовства без допоміжних знарядь до термінології рибальства у статусі професіоналізмів унаочнено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Термінологійний потенціал
назв ручного риболовства у зв'язку зі знаряддевим**

Дієслівна назва на позначення здобування риби руками	Загальнонародне значення дієслівної назви	Назва руки як риболовецького знаряддя чи самого знаряддя	Назва опрідметненої риболовецької дії
<i>ла́пати</i> (пор.: вх.луж. <i>lapać</i> , чes. <i>lapati</i> , словен. <i>lapati</i> , серб. <i>lanити</i>) [Ющук 2019: 182]	1. розм. 'торкати, хапати що-небудь <u>рукою (руками)</u> ' 2. діал. 'хапати, ловити' [СУМ-11: IV, 447]	<i>ла́па</i> (пор.: вх.луж. <i>tlapa</i> , чes. <i>tlapa</i> , словен. <i>lapa</i> , серб. <i>lapa</i>) [Ющук 2019: 182]	<i>лапа́вка</i> 'ловлення риби руками' [СБГ: 252]

<i>ма́цати</i>	‘доторкатися <u>руками</u> або <u>ногами</u> до когось, чогось, щоб дослідити, упевнитися в чомусь’ [СУМ-11: IV, 656]	—	<i>мацакі</i> ‘ловлення риби руками під камінням’ [ЕСУМ: III, 421], <i>маці́ок</i> ‘ловлення риби руками’ [тс] <i>мацу́ні</i> ‘ловлення риби голими руками під камінням’ [СМП: 86]
<i>хапа́ти</i>	‘швидко, поривчасто брати, <u>схоплювати</u> , <u>підхоплювати</u> кого-, що-небудь’ [СУМ-11: XI, 19]	<i>хапі́ця</i> ‘рука’ [ЕСУМ: VI, 156] розм. <i>хапа́</i> ‘конусна сітка, напнута на обруч або рамку з держакком, яку використовують для ловлі риби, комах, птахів’ [СУМ-11: XI, 19]	<i>хапа́не</i> ‘хапання’ [ЕСУМ: VI, 156]
<i>хвата́ти</i>	‘швидко, поривчасто брати, <u>схоплювати</u> , <u>підхоплювати</u> кого-, що-небудь’ [СУМ-11: XI, 35]	<i>хва́тка</i> ‘ <u>рибальська</u> сітка’ [ЕСУМ: VI, 164]	<i>хва́тка</i> ‘прийом, спосіб, яким хапають, беруть що-небудь’ [СУМ-11: XI, 35] <i>хвата́ніна</i> ‘хапанина’ [ЕСУМ: VI, 164]

Отже, експресивно-звуконаслідувальна генеза назв ручного риболовства певним чином продовжилася й у назвах знаряддевого рибальства, що спричинено передовсім схожістю процесових дій.

У досліджуванні найменувань, пов’язаних із ручним риболовством (як із прозорою, так і з затемненою внутрішньою формою)

спираємося насамперед на лексико-семантичні зв'язки назви *рука* та її синонімів. Дослідниця Г. Межжеріна, простежуючи основні етапи дослідження структурної організації мови, згадує теорію т. зв. «синтагматичних полів» В. Порцига, за якою об'єднання слів значною мірою визначає належність їх до певних частин мови: так, зв'язок предметів з відповідними діями відбивається у сполученні іменників з дієсловами, як-от «йти» передбачає «ноги», «хватати» – «руки» [Межжеріна 2002: 116].

Наголосимо, що важливим джерелом досліджування синтагматичних відношень в системі назв ручного риболовства та можливостей синонімного ряду (особливо дієслівного складника) є художні тексти. Наприклад, надзвичайно інформативно описав різні способи ловлення риби руками Є. Гуцало в романі «Позичений чоловік»: «*А мені ж у ставу видно кожну рибу, мов на долоні! Забрів я між куширу, встромив руки під вербовий пеньок, дістав зі сховку отакеного лина! Далі з муляки навиґрібав карасів таких, як сковороди. Там, де вода сягала по коліна, виямок намацав, а в тому виямку ляща хапнув з тритишневе поросятко вагою*» [Гуцало: 149]. А отже, цінним є те, що, крім авторського «чуттєвого сприйняття дійсності», яке він пропонує читачам, у мові художнього дискурсу «відтворюється якась конкретна культура на певному етапі свого розвитку» [Семенюк 2019: 9]. У випадку ж із риболовством руками це людське вміння перетривало віки.

2.3.1. Лексико- і фразеосемантична мікрогрупи «Назви, пов'язані з видобуванням риби із пористого ґрунту водойми»

За часів привласнювального природокористування риба належала до об'єктів збиральництва: її викопували в пересохлих водоймах так само, як викопували із землі їстівне коріння. Археологічні знахідки переконують, що найдавнішим уживаним людиною знаряддям здобувацтва була палиця-копачка — звичайна гілка дерева із загостреним кінцем. Аналіз же праформ (архетипів) рибальської лексики засвідчив сему 'викопувана пожива' в семантичній структурі деяких українських іхтіонімів. Так, внутрішня форма назв дрібного коропа *підрѐйок, підрійок* (Середня Наддніпрянщина) [Тарасенко 1961: 59], *пидрѐйок, підрийок* (Нижня Наддніпрянщина) [СлЧаб: III, 109], *підрійок* (південно-східна Полтавщина)

[СлСиз: 69] розкривається в контексті говіркового мовлення, у якому ми бачимо належність іхтіоніма до словотвірного гнізда спільнокореневих похідників з коренем **pu**(*ти*), що перекликається як із властивістю самої риби зариватися в землю, так і з назвою традиційного способу ловлення риби цієї породи — виривання (викопування) її із замуленої землі після сходження води: «*Ото короп, підрийок або карп! <...> бери його, він у землю заривається, а так ото виверне, сам себе обнаруже*» (с. Скельки Василівського р-ну Запоріж. обл.) [Усна історія Степової України: 138]. За свідченням етимологів, діалектний іхтіонім *підрийок* сягає праслов'янського дієслова **ryti* (< **rūti*), пов'язаного чергуванням голосних зі **r̥vati* [ЕСУМ: V, 83]. До одного етимологічного гнізда з іхтіонімом *підрийок* відносимо й назву рибальського знаряддя (nomina instrumenti) *підривка* 'велика сітка на рибу, прикріплена до жердин або кілків' (Бойківщина) [СлОниш: II, 70], *підривка* (*пудрѣвка*) 'сітка на двох сполучених навхрест жердинах, підв'язаних до великої ручки' (Західна Волинь) [СлКорз: 185, 197]. Укладачі «Етимологічного словника української мови» назву рибальського знаряддя *підривка* (пол. *podrywka*) виводять із дієслова впливу *підривати* (*podrywać*) 'шарпати вгору', утвореного за допомогою префікса *під-* (*pod-*) від дієслова *рвати* (*rwać*) [ЕСУМ: IV, 395]. На прикладі назв *підрийок* і *підривати* бачимо синкретичну єдність назви об'єкта промислу і назви промислової дії, що впливає з особливості поведінки об'єкта: риба заривається в мул — отже, здобути її можна, зануливши (заривши) руки в мул. На користь такої єдності свідчить і простежений етимологами генетичний зв'язок псл. **r̥vati* з лат. *ĕriuo* 'викопаю; вириваю' і грец. *ἐρυσίχθων* 'той, що розгрибає землю' [ЕСУМ: V, 36].

Дослідження етнографів переконують в історичній тяглоті ручного здобування в'юнів. Так, О. Воропай у відомій праці «Звичаї нашого народу» репрезентував розповідь дітей Полісся про особливості ловлення риби цієї породи: «*Як вода висохне у невеличких болотах, то в'юни зариваються в болото й там живуть. Хіба що земля висохне так, що аж потріскає, то тільки тоді вони пропадають, а то живуть довго. Як ніти, де болото підсихає, то там є густо дірочок, нірок, — це в'юни зариваються в землю. Там копаємо паличками й викопуємо в'юнів із нірок*» [Воропай 1958: 72]. С. Сіренко, дослідивши рибальську господарську культуру Ратнівського р-ну Волинської обл., серед способів ловлення в'ю-

нів руками зафіксував такий: «У с. Самари на болоті, що пересохло, з нір руками витягували в'юнів або, закривши отвір (перекриваючи доступ кисню), чекали, поки риба сама з'явиться з нори» [Сіренко 2012: 98]. Історик В. Войнаровський відзначає вагомість етнографічних даних, що засвідчили існування стародавніх особливих способів риболовлі, які не залишили об'єктів, що їх можна засвідчити археологією, зокрема ловлі риби руками, іноді з попереднім отруєнням води листям дурману [Войнаровський 2014: 33, 48].

Поза сумнівом і те, що ручне риболовлення віддавна мало різну специфіку й ареальні особливості [Міняйло 2017а: 13]. М. Глушко описує, як ловили рибу руками на вкритому болотами й озерцями Середньому Поліссі: «Під час весняного та осіннього паводка частина території затоплювалася, внаслідок чого в рови, канали, улоговини, ями тощо потрапляла також значна кількість риби. Натомість влітку, коли канали, рукави маловодних річок і потоків, озерця, болота пересихали, їх воду мутили («скаламучували», «каламутили») ногами або підручними засобами — гілками, палками. Рибі не вистачало кисню («нема їй дихання») і вона плавала зверху. Тоді шуки, карасі, лящі, линки тощо ловили руками, били по голові палками» [Глушко 1999: 19]. Учений наводить діалектну лексику на позначення реалій і явищ, що супроводжують ручне риболовлення: у Спасівку лини ховалися в «капелюшнику» — водяній ліллі, а коли рибалка зчиняв шум — заривалися головою в намул і пускали бульбашки («жмурки»), які правили рибалці за орієнтир, щоб збирати рибу руками [тс: 19–20]. Інший спосіб ловлення риби руками на Середньому Поліссі, який описав М. Глушко, **печерування** — ручний промисел миньків: «У жарку літню пору риба ховалася в затінку (під корінням дерев, камінням, у вимитих водою ямах — «печерах»), звідки її діставали, занурюючись у воду» [тс: 20]. Т. Черниш, досліджуючи як мотивувальну ознаку заглиблення в березі або дні річки, наводить приклади іхтіонімів: укр. *пічкур* 'дрібна річкова риба родини коропових', *пічкурець* (зменш. від *пічкур*) 'риба бичок, *Gobio*', блр. *пяхкур* 'те саме', рос. діал. *печкур* 'те саме', словен. *piškúr* 'те саме' — що їх науковці оцінюють як результат видозміни назви *піскар* 'те саме', зближеної з *піч*, *пічка* 'ямка', на користь чого свідчить і серб. *peћinār* (правдоподібно з *peћина* 'печера') 'риба *Amblyopsidae*'. На основі аналізу мовного й позамовного матеріалу вчена доходить висновку, що назва печери в реконструйованому вигляді псл. **pećera* в парі субстантивів

ніч і *печера* вторинна по відношенню до первинного псл. **pektь*. Припускає Т. Черниш і те, що печера з цієї точки зору діставала позначення саме як використовуваний з конкретною метою об'єкт, а не просто заглибина в земній поверхні [Черниш 2003: 104–105]. Обстоюючи можливість генетичної кореляції *ніч* – *печера* (**пещь** – **пещера**), дослідниця спирається на переконливі етимологізування авторитетних мовознавців Ф. Міклошича, О. Преображенського, А. Брюкнера, Л. Куркіної, на факти перекладу грецької назви печер (*σπήλαιον*) у найдавніших пам'ятках старослов'янського письменства словом **пещгь**. Тож в історичному аспекті семантичний зв'язок праформ Т. Черниш пояснює, «виходячи з того, що первісною піччю був не антропогенний, а фізіогенний об'єкт, природного походження заглиблення у вертикальній чи горизонтальній поверхні», тобто назва функційно вмотивована (розрядка Р. М.) ямою для вогнища як одним із попередників власне печі [тс: 100–101].

Отже, лінгвальні й екстралінгвальні дані свідчать, що перших навичок ловлення риби руками наші пращури набували, викопуючи палицею-копачкою *дрібну в'юнку безлускову (схожу на гусеницю) рибу* з нірок у підсохлих болотах, або перекривали доступ кисню, доки риба сама не вилізала з нори. В аспекті того, що словом *менту́з* в українській мові називають не лише *миня*, а й *міногу* (у західнополіських говірках), видаються важливими дані іхтіологічної науки, а саме про поширену в басейні Дунаю *міногу угорську*: «Як і інші представники ряду міногоподібних, цей примітивно організований вид міноги походить від найдавніших предків, які виникли від первинних міногоподібних десь наприкінці верхнього палеозою чи на початку кайнозою» [Фауна України 1980: 43].

2.3.2. Лексико- і фразеосемантична мікрогрупи

«Назви на позначення заволодіння рибою швидкими рухами рук і за допомогою ніг»

В успадкованих давньоукраїнською мовою праслов'янських дієсловах історики мови виокремили багато таких, що позначають дію, насамперед дієслова, пов'язані з поняттями володіння предметом: *имати* < **imati* 'хапати рукою, брати' (закарп. *имати*), *яти* < **jeti* 'взяти, схопити тощо', *хапати* (*хонити*) < **xapati* (**xopiti*)

‘хапати, кусати’, *хватати* (*хватити*) < **xvatati* (**xvatiti*) ‘схоплювати, хватати’, серед яких семантику володіння найвиразніше передавало дієслово *имѣти* < **iměti* (споріднене з *имати*) [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 104].

І. Франко, який багатоаспектно відобразив рибалство у своїх наукових студіях і художніх творах, засвідчив у галицько-буковинських говірках синонімне вживання слів *імати* / *ловити* / *лапати* на позначення процесу ловлення риби руками: *Перед сімьов риби не їмай / ... не лови / ... не лапай* (Ні в якому ділі не перехопуйся) [ГРНП: III, 137]. Належність цих назв до праслов'янського шару лексики підтверджують лексико-семантичні паралелі в мовах територіально віддалених слов'янських народів: *ймáти* (вх.луж. *jimać*, чес. *jímati*, словен. *jemati*, серб. *jemati*) [Ющук 2019: 162], *лáпати* (вх.луж. *łapać*, чес. *lapati*, словен. *lapati*, серб. *lapiti*) < *lápa* (вх.луж. *łapa*, чес. *lapa*, словен. *lapa*, серб. *lapa*) [тс: 182].

Слово *лапати* походить із праслов'янської процесової назви **lapati* ‘хапати, ловити’ / **lapiti* ‘схопити, спіймати’, яку етимологи своєю чергою виводять зі звуконаслідувального вигуку **lap* [ЕСУМ: III, 193]. Разом зі звуконаслідувальною етимологією відзначають і експресивну генезу дієслова **lapati* [ЭССЯ: XIV, 28], що, гадаємо, узгоджується із самою природою виявлення почуттів під час риболовства. І. Огієнко кваліфікував вигук *лап!* як «рухонаслідувальне слово, що означає ‘хап’, а походить з прамови» [ЕССУМ: II, 335].

За припущенням В. Ілліча-Світича, найдавніше значення лексичної реконструкції **lap'a*, збережене ностратичними семітохамітською, індоєвропейською та уральською мовами, було конкретним — ‘плоска частина руки, ноги’ (= ‘долоня, ступня’) [Иллич-Свитыч 1976: 25]. Із цього випливає, що в історичному вимірі іменники-репрезентанти семіми ‘нижня опорна частина ноги’ також входять до ЛСГ «Назви на позначення заволодіння рибою без допоміжних предметів». На користь цього свідчить і пареміологічний фонд української мови. Припускаємо, що вислів *І риби наловить, і ніг не замоче!* із п'єси І. Карпенка-Карого «Хазяїн» [СУМ: VIII, 526] своїм корінням сягає реалій первісного риболовства, де знаряддям були саме людські кінцівки. Цей факт відбиває і семантична структура дієслова *мацати* ‘доторкатися руками або ногами до когось, чогось, щоб дослідити, упевнитися в чомусь’ [СУМ: IV, 656].

Синтагматично дієслова швидкого заволодіння предметом, зокрема й рибою, пов'язані із соматичним шаром лексики, передовсім з іменниками-репрезентантами семем 'частина верхньої кінцівки людини від зап'ястка до кінчиків пальців' та 'нижні кінцівки людини'. Адже сприймання об'єктів довкілля крізь призму частин людського тіла — споконвічний продуктивний засіб усвідомлення нових реалій або переосмислення вже наявних, і цей процес однаковий для всього людства, оскільки тілобудова, механізми мислення та умови проживання людей у загальних рисах не відрізняються [Государська 2015: 60].

Проте саме умови проживання відіграють вирішальну роль у постанні специфічної лексики окремих етнічних груп. Тому назви ручного риболовства з коренем *лап-* побутують лише в говорах карпатської і галицько-буковинської груп діалектів. До того ж, як засвідчує «Атлас української мови», лексему *лапати* 'ловити' зафіксовано вздовж гірських річок Карпат спорадично, а вздовж Західного Бугу, особливою гідроландшафту якого є велика кількість закрутів і заболочених місць (що сприяє ловленню риби руками), — регулярно, так само, як у тих місцевостях Наддністрянщини, де Дністер виходить на рівнину і швидкість течії падає, що також полегшує ловлення риби руками [АУМ: II, карта № 382]. Уживаність назви *лапати* в галицько-буковинських говірках підтверджують зафіксовані І. Франком паремії, у яких назва ручного риболовства виступає із фразеологічно зв'язаним лексичним значенням: *на те мутит воду, аби рибу лапати* (на те інтригує, аби чимось обловитися) [ГРНП 1908: 419], *перед неводом риби не лапають* (рибацьке правило ловити рибу аж у неводі) [тс: 440]. Відзначимо, що в складі другої паремії слово *лапати* позначає вже не процес ручного риболовства без допоміжних предметів, а допоміжну дію під час ловлення неводом — вибирання риби з рибальської снасті. Проте вживання слова, хоч і у звуженому значенні, лише засвідчує стійкість назви в її історичній тяглості. Ізоглоса лексеми *лапати* продовжується в лемківських говірках у фонетичному варіанті *лапатися* [*вапати с"а*] 'ловитися (про рибу, звіра)': *Рыба добри вапат с"а ково млина* [СлТурч: 160]. У буковинських говірках субстантивно представляє процес ручного риболовства назва *лапавка* 'ловлення риби руками': «*Вча́ра з ді́дом ходи́ли на лапа́вку і налови́ли си́лу ри́би*» [СБГ: 252]. А з огляду на те, що абстрактна лексика відображає найвищий рівень мисленнєвого

розвитку, віддієслівний іменник з коренем *лап-* на позначення загальної процесуальності (опредметненої дії) засвідчує історичну тяглість назви ручного риболовства *лапати*.

Паремія *Пошли дурня по раки, а він жаб налапа* з локалізацією «Бердичев» [Номис: №6577] засвідчує вживання слова *налапати* на позначення процесу ловлення руками раків (додаткового об'єкта рибальського промислу) у волинському говорі. Укладачі академічного «Словника української мови» (1970–1980) лексему *налапати* із тим самим значенням ‘наловити раків’ ілюструють ще й прикладом з повісті «Старосвітські батюшки та матушки» І. Нечуя-Левицького: «*Наймити швиденько побігли й налапали під камінням п'ять раків*» [СУМ-11: V, 115], що опосередковано, з огляду на біографію письменника, може свідчити про вживання слова в середньонаддніпрянському говорі.

На позначення не загального процесу ловлення риби руками, а лише допоміжної дії (як у вищенаведеній галицькій приповідці), назва *налапати* фігурує в мовленні рибалок Дніпровського-Бузького лиману на сторінках роману Ю. Голобородька «Великий лиман»: «— *Еге ж, мені та риболовля вчора теж пригадалася... Ну, а ниньки, слава Богу, налапали*» [Голобородько 1987: 205]. Із ширшого контексту можна дізнатися, що йдеться про зимове рибалення з різноманітним рибальським приладдям.

Отже, у говірках південно-західного наріччя лексема *лапати* не вийшла з ужитку, не уналежнилась до архаїзмів чи історизмів; діалектизми *лапати* і *лапавка* виконують роль рибальських ареальних професіоналізмів, які засвідчують збереження прадавнього способу риболовства та особливу його поширеність на Західному Побужжі й рівнинних місцевостях Наддністрянщини. Уживання лексеми *налапати* зі значенням ‘наловити риби, раків’ в інших говіркових континуумах свідчить, очевидно, про вияв широкосзначності дієслівної назви, яка виступає у формі доконаного виду на позначення вдалого результату будь-якої здобувацької діяльності. Інші «географічні й природно-кліматичні умови проживання населення <...> як одне з важливих джерел формування діалектної лексики» [Грещук 2016: 5] Полісся, Наддніпрянщини, Степової України, Причорномор'я, Приазов'я зумовили те, що в говірках північного й південно-східного наріччя лексема *лапати* не утворила власне рибальських словотвірних гнізд, не розвинула метафоричних значень.

У діалектах української мови простежуємо назви ручного риболовства, що сягають праслов'янського дієслова **makati* 'м'яти, давити, мацати, мазати' [ЕСУМ: III, 421]: *мацу́ні* 'ловля риби голими руками під камінням': «Коли в річці спадала вода і оголювалося каміння Оксаниного прала, ми з Петром ішли на мацуни» [СМП: 86]; *іти на мацакі* 'іти ловити рибу руками під камінням', *мацо́к* 'ловлення риби руками' (засвідчено в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського, С. Недільського, 1886) [ЕСУМ: III, 421]. Відзначимо також, що на відміну від похідника *лапати* припущення про звуконаслідувальне походження назви *мацати* у слов'янських мовах етимологи вважають необґрунтованим [тс].

Стійкі вислови-професіоналізми *іти на мацаки*, *іти на лапавку* разом з іншими трикомпонентними назвами на позначення здобування риби, але вже за допомогою рукотворних знарядь, органічно вкладаються в структурно-семантичну модель «дієслово на позначення руху + прийменник *на* + іменник на позначення певного способу рибалення»: *йти на посвйіт* 'іти на ніч ловити рибу' [СлЛис: 169], *їхати на во́ду* 'їхати на рибальство човнами' [СУГО: 88], *їхати на гу́ру* 'їхати двома човнами рибалити волоком' або 'їхати рибалити двома розпорними неводами' [тс]. Назва може бути й чотирикомпонентною, якщо іменниковий складник має при собі означення, що деталізує специфіку рибальського промислу, наприклад: *ві́бігти на одну́ (на всі) ко́дбли* 'певним способом закинути невід для рибалення' [Берлизов 1976: 8].

Гіперонімом до перелічених аналітичних найменувань виступає книжний вислів *іти на риболовлю* або його розмовний відповідник *іти на рибу* [ВиргПил: 771]. Родовою назвою для процесу рибалення виступають також трикомпонентні діалектні назви *бу́ти на лову́* 'рибалити' [СУГО: 119] і *бу́ти на воді́* 'те саме' [Берлизов 1976: 8]. У цих висловах бачимо засадничу неподільність трьох назв рибальської сфери: *риба* (як об'єкт промислу), *вода* (як рибальська стихія) і *лов* (як родова назва опрідметненого процесу).

В українських діалектах окремі двоконпонентні рибальські професіоналізми містять у своїй семантичній структурі взаємозалежні семи 'верхні й нижні кінцівки людини' ↔ 'каламутна вода' ↔ 'засліплена риба', як-от гіперонім *колотіти рибу* 'спосіб ловити рибу, який полягає в тому, що воду на місці ловлення бовтають доти, доки в ній не задихнеться риба, яку потім виловлюють руками' в середньополіських говірках [СлЛис: 101] і гіпонім *колотіти*

вуюнів ‘каламутити воду, щоб було легше спіймати в’юнів, які стають «незрячими» в західнослобожанських говірках (с. Підлозіївка Чернечинської громади Сум. обл.; р. Кринична) [КА].

Показово, що в українських говірках людська долоня виступає ще й засобом вимірювання, характеристики риб певних порід, як-от лемк. *плясканя, плясканька* (*рыба ги долонь, жбўти мае очи*) [СлВерх2: 247]. Широкозначність лексичної реконструкції **lap’a* (ще й семантема ‘ступня’) свідчить на користь того факту, що під час риболовлення руками застосовували й ноги, каламутячи ними воду: порівняймо стійкий вислів *шлапак безрозм’єрний* ‘великий розмір ступні’ у західнополіських говірках [СлМац: 510] з іхтіонімом *шлапак* ‘будь-яка велика риба (від 2 кг і більше)’ у східнополіських говірках [КА]. Спільність внутрішньої форми двох назв очевидна: *здатність гучно «шльопати»* (зокрема по воді).

В оповіданні І. Франка «Як Юра Шикманюк брив Черемош» (цитуємо за виданням 1923 року — Р. М.), коли судовий ад’юнкт вимагає від корчмаря Мошка пстругів на вечерю, корчмар відповідає: «... *Нема пстругів у нашім Черемоші. Виби́ли кльоци, а що було решта, то вилапали Гуцули»* [Франко 1923: 52]. Вустами героя твору великий знавець рибальського промислу гуцулів Іван Франко відтворив стійкі словосполучки *бити рибу [остями]* і *лапати рибу* на позначення цих прадавніх способів привласнювального господарства.

Праслов’янські реконструкції **lapati* ‘хапати, ловити’, **lapiti* ‘схопити, спіймати’ етимологи передовсім виводять зі звуконаслідувального вигуку **lap* [ЕСУМ: III, 193].

Схожість тілобудови риби з формою людської долоні, а також (що найбільш важливо!) здатність утворювати нею певний звук на поверхні води відбито в іхтіологічній номенклатурі: професіоналізм *баламут* ‘скумбрія’ (*Scomber scomber L.*) етимологи трактують як запозичення з турецької мови (*palamud* ‘вид риби’), що своєю чергою походить від нгр. *παλαμιδα* ‘тунець’, пов’язаного з гр. *παλαμη* ‘долоня’ [ЕСУМ: I, 124].

Гіпоконцепт *мутна* (каламутна) вода корелює з концептом РИБА в межах варіантів відомого фразеологізму у *мутній воді риб[к]у ловити (вудити)* [ВиргПил: 449] ‘мати вигоду з чого-небудь, користуючись із неясності обставин, чийхось труднощів’. Серед різних способів мотивації цього фразеологізму дослідники пропонують такий: прототип вислову — давньогрецький зворот «лови-

ти вугрів», оснований на тому, що вугрів можна спіймати лише в мутній воді [СРФ: 509]. Тому можна припустити, що фразеологізми цього універсального образу просто вперше зафіксувала давньогрецька література, а в усному мовленні багатьох етносів вони функціювали й раніше, передаючи первісний спосіб ловлення риби нашими пращурами.

Отже, в українських говірках збережено лексико-семантичний шар ручного риболовлення. Реконструкції назв на позначення техніки і реалій цього первісного способу здобування риби зводяться до праслов'янських процесових назв. Продуктивні в говірках південно-західного наріччя назви з коренем *lap-* (< **lap-*) відрізняються звуконаслідувально-експресивною генезою. Унаслідок йотації в праслов'янській мові (пізніе псл. **makjati* [ЕСУМ: III, 421]) на сучасному рівні назви ручного риболовлення з коренем *maц-* < **tak-* також сприймаємо як експресивно-образні. Словотвірне гніздо з вершинною назвою **jьmati* (**jeṭi*) 'хапати, брати' об'єднує найбільшу кількість рибальських назв. Міцний зв'язок прадавньої лексики ручного риболовлення з лексикою збиральництва засвідчують як лінгвальні, так і позалінгвальні чинники.

2.4. Спільність генези назв зі сфери рибальства і мисливства

У рибальських назвах, що сягають праслов'янської дієслівної реконструкції **jьmati* (**jeṭi*) 'хапати, брати' (< іє. **em-* 'брати') [ЕСУМ: II, 297], простежуємо вже міцніший їхній зв'язок не так з лексикою збиральництва, як із лексикою полювання. Так, однаково і до сфери рибальства, і до сфери мисливства можна зарахувати назву зі значенням загальної процесуальності *іманка* 'ловіння', агентив *піймач* 'ловець' [тс: 296–297], адже процес первісного здобування і риби, і звіра, безумовно, був схожим. Головну роль у ручному здобуванні рухливої поживи відіграла спритність людини, порівняймо відповідні значення українських діалектизмів: *ємець* 'хват, ловкач', *ємкий* 'хваткий; спритний' [тс: 296]. Реконструкцію праслов'янського дієслова **jьmati* (**jeṭi*) 'хапати, брати', яке, за висновками науковців, передувало формі на означення стану **jьmĕti*, **jьtать* 'мати' [тс: 298], уможливили й етимологічно споріднені слова *ємки* 'рогач' і *здбйма* 'гачок ловити рибу взимку неводом' [тс: 296]. В історичному вимірі віддієслівний похідник ср.ндпр. *ємки* 'рогач' [СлДорош: 191] (< псл. **jьmati* < іє. **em-* 'бра-

ти') відображає семантику широкого застосування цього знаряддя в різноманітних сферах людської діяльності. Має ця назва й довгий синонімний ряд, складники якого сприяють якнайдокладнішій семантичній реконструкції назв палиці з розвилкою на кінці. Наприклад, у західнополіських говірках синонімні назви *рагі* і *рогалі* означають 'роздвоєна на кінці палиця, якою притримували голову спійманого в капкан звіра', а ще одне значення слова *рогалі* — 'приспосовання, на яке натягують зняту зі звіра шкуру для просушування' [СлАрк: II, 111, 122]. У східностепових говірках назва *рагулі* належить до рибальської лексики: цим словом позначають встромлену в землю роздвоєну гілку дерева, що служить підставкою під вудочку (с. Дмитрівка Шахтарського р-ну Дон. обл.) [КА].

Щодо дієслова **імати** — то в «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка в наведених ученим пареміях воно найчастіше має семантику саме ручного здобування риби: *Виповзне риба, як за фіст імати* (Рибу треба завсіди брати за зіві), *Що раз випустити, то вже не ззімаєш* (Говорять рибаки про рибу, яку часом беручи з сіти випустить дехто з рук і вона втече; загалом: що не вдалося від першого разу, сього не зробиш добре) [Гал.-рус. народ. прип.: III, 17; I, 263]. Із таким самим значенням бачимо цю назву в лемківських говірках: *імійу* рибу за едну жабрю [СлВерх2: 33]; *імійу* два болены (риба *Aspius gaxa*) [тс: 204]; *головльі імáеме в Тисьбі* (риба *Salmo huch*) [тс: 210]; *наімáю* мно́го рыб [тс: 66]; *рыба уд маслака подуріе і мож імáти рука́ми* [тс: 235]; *Ой пуд мо́стом ры́ба з хвóстом, як бы йі імíти?* / *Бы як свóму милéнькому вечéрю зварíти* [тс: 182]. Крім цього, у лемківському фольклорі виразно виступає архетипний символ *рибка*, в основі якого порівняння молоді дівчини з рибою. Евфемізм **імити дівку** (тобто **імити рибу**) бачимо в загадці *Така дьівка, што заженут ейі до хьжи. та не мож ейі імíти* (ры́ба, зайдé у ломуля́, у рúща, та не мож ейі пак імíти) [тс: 159]. В інших контекстах **рибка** символізує нещасливе кохання: *На горі, на горі снйжók ся бильіе. — / Де ся мóя ры́бка нá зиму поды́е?* [тс: 166]; *Ой по сáдку походжа́у, усé собі роздúмау, / Усé собі роздúмау, ож далéко ры́бку ма́у. / Цы до нейі лист писáти, ой цы ейі одвідáти?* [тс: 167]; *Твоя мáти черыльнйця, велíкая розлúчнйця, / Розлучíла ня с тобóю, як ры́бочку із водóю* [тс: 168]. Як свідчить останній приклад, саме ви́ймання риби з води символізує розлуку коханих.

Наступний після ручного риболовлення еволюційний етап — рибалення за допомогою настромлювальних рибальських зна-

рядь — у лемківських говірках демонструє назва **рожѐн** у фразеологічно зв'язаному значенні: *трясті са як рѐба на рожні* 'дуже замерзнути' [ФСЛГС: 113], *трясти ся як рыба на рожні* 'дуже сильно' [ФСЛГ: 200]; у сучасних подільських говірках побутує, очевидно, усічений відповідник *трястися як риба* 'бути в безвихідному становищі' [ФСПСГ: 292]. В. Махек слово *рожен* виводив з **rogъ* 'ріг', пояснюючи характерну для південнослов'янських мов форму з *ra-* (макед. *ражен*, серб. *ражањ*, словен. *ráženj* 'рожен для підсмажування м'яса') як результат подовження *ro-* [ЕСУМ: V, 103]. Це етимологізування видається прийнятним, оскільки ріг упольованої тварини як наконечник настромлювального знаряддя пов'язував прадавнє рибальство з мисливством. Так, у середньополіському говорі назва *рожен* у складі стійких словосполук демонструє метафоричне переосмислення первинного значення 'загострена палиця для полювання на велику тварину': *лізти на рожен* 'наражатися на небезпеку', *перти проти рожна* 'нахабніти', *проти рожна не попреш* 'перевага сили', *хоть рожна настав* 'про вперту людину' [ФСГЖ: 148].

Загалом же відоме всім слов'янським мовам слово *рожен* 'загострений кіл' науковці розглядають як таке, що задовільної етимології не має; з огляду на паралелізм початкового *ro-/ra-* припускають праслов'янський етимон **oržьn-*, **orzniŋo-* з первісним значенням 'розвилистий кіл' або ж походження від **razъ*, **raziti* з пізнішим зближенням з **rogъ* [ЕСУМ: V, 103]. Тут варто відзначити, що в говірках південно-західного наріччя слово *рожѐн/ріжѐн* виступає із цілим пасмом вузькоспеціальних значень: ндстр. *рожѐн* 'держак мітли' [СлШила: 230], карп. *рожен* 'розколина' [СлСавч: 79], буков. *ріжѐн* 'палиця в саях, до якої прикріплюється кіш' [СБГ: 456] тощо.

У західнополіських говірках мисливсько-рибальсько-«кулінарну» універсалью *рожѐн* маніфестують семемі 'загострений кілок на дні ями-пастки', 'гостра гілка, на яку нанизують рибу' та 'загострена гілка, на яку настромлюють сало, коли його печуть на вогнищі' (*Йа вогон' розкладу, а ти рожні повирізуи*) [СлАрк: II, 123]. Матеріально-культурну неподільність первісного поняття «мати загострену палицю — мати їжу» підтверджують розвідки істориків мови. Т. Черниш розглядати значення праслов'янської реконструкції **pekti* та її безпосередніх континуантів починає саме з «кулінарного» семантичного різновиду, а серед слів і метафоризова-

них висловів, покладених дослідницею в основу реконструкції, бачимо такі: *пекти* ‘смажити рибу’ (говірки Українського Полісся) і *пека риба на уста* ‘вимотувати душу кому’ (болгарська мова) [Черниш 2008: 48–49, 63].

Отже, широкозначність назв на позначення палиці з розвилкою на кінці розвинулась із синкретичної сутності первісного здобувацтва: крім копання землі, за допомогою загостреної палиці впольовували тварин, яких за допомогою цього ж таки знаряддя підсмажували на вогні або підсушували їхню шкіру.

2.5. Рибальські найменування у зв'язках з лексикою лозоплетіння й гончарства

Самою природою зумовлено, що плетіння з рогами, лози найбільш характерне для прилеглих до озер і річок місцевостей, тому серед традиційних побутових виробів там були переважно рибальські знаряддя й кошики. Плетіння з природних матеріалів, як вважають деякі дослідники, стало ще й першоджерелом ткацтва і виготовлення кераміки [Саєнко 2014: 215–216]. Історики ж мови звернули увагу на спільні для праслов'янської та інших індоєвропейських мов дієслова на позначення господарської діяльності людини, зокрема на праслов'янські **viti* ‘вити’ і **plesti* ‘плести’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 24], з якими пов'язано виникнення назв плетених рибальських знарядь з верболу й кінського волосу.

В епоху мезоліту, або середньої кам'яної доби, до рибальства праукраїнських ловців спонукали труднощі в полюванні на тварин, які втікали в ліси й багністі терени. За висновками вчених, в епоху мезоліту люди вміли ловити рибу в плетені з лози коші [Паїк 1995: 16–17]. О. Гліаді, дослідивши систему мотиваційних ознак давнього слов'янського генетичного гнізда, очолюваного коренем **(s)vьr-/*(s)vьr-* з **g*-детермінативом і базовою (вихідною) семантикою ‘гнути’, ‘крутити’, висновує: поширення слов'янських назв плетеної з прутиків пастки для риби із цим коренем, а також розмаїття його фонетичної структури, яка відбиває вихідні [**e*], [**ь*], [**ь*], свідчить на користь самотності всіх слів, що сягають псл. **vьrзь(a)*, утвореного від імперфектива **vьržati* < **vьržjati* ‘плести’ [Гліаді 2000: 61]. Ілюструючи актуальні для реконструкції праслов'янського словника ресурси діалектного мовлення, які

«забезпечують збирання докупи розкиданих по різних куточках слов'янського світу стародавніх лексичних елементів», етимолог наводить також приклад українського діалектизму *нерета* і російського *нерѣта* < псл. діал. **nereta* — похідника із формантом *-ta* від **neriti* ~ лит. *nérti* ‘в'язати, плести’, оскільки це рибальське знаряддя сплетене, зв'язане із прутиків, ниток [Илиади 2005: 228]. Актуалізацію мотивувального чинника (МЧ) «плетіння, вертіння верболозового гілля» простежуємо в самобутній східнословобожанській назві *вѣртенъ* ‘плетена з лози ставна пастка для риби’ (м. Біловодськ Луган. обл.; р. Деркул) [КА].

Дериватологи, аналізуючи конфікальні утворення праслов'янського етапу розвитку української мови з формантом **o*-...-*ъ* (-*ь*, -*a*), наводять реконструкцію **ovъrъžь* ‘тенета з прутиків, щоб риба не випливала з рибника’, яка разом із типологічно подібними **okolъ* ‘кругла загорожа, круг’, **omotъ* ‘ковбаня, вир’, **otora* ‘апелятивна назва водойми’, **oskěpъ* ‘спис’ тощо ілюструє поширеність у праслов'янську добу іменників віддієслівного походження на позначення *реалій докiлля* [Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 40–41].

З огляду на давню систему мотиваційних ознак у творенні назв плетених рибальських знарядь сумнівною видається етимологія назви **vъrъžь(a)*, яку О. Войцева, спираючись на дослідження польських мовознавців, пов'язує з псл. **vъrъxъ*, що має засвідчувати «кінчну форму ставної пастки» [Войцева 2013: 30].

Епохою неоліту датують знайдений у басейні Дністра випалений на вогні глиняний посуд, схожий формою на *вершу*. На думку вчених, його винахід спричинила передовсім потреба консервації риби, оскільки, засолену в посудині, її можна було зберігати довше [Паїк 1995: 17]. У праслов'янських лексико-семантичних реконструкціях чимало свідчень подібності форми глиняного посуду (а первісно — плетеної ємності, яку потім для міцності обмазували глиною) і рибальських пасток. Порівняймо значення слова *корчага* — ‘глиняна посудина з вузькою шийкою для горілки’ в українській мові і ‘плетена з верболозу пастка для риби’ в російській діалектній < **kъrčaga* ‘пристрій з горловиною’ < **kъrkъ* ‘шия’ [ЭССЯ: XIII, 207–208]. Плетені вироби (стіни, загороди, посудини тощо) для міцності обмазували глиною і давні германці, використовуючи для плетива очерет, соломую, молоді пагони дерев [Левицький 2008: 54]. С. Сіренко, розглядаючи етнологічні

класифікації рибальських знарядь, наводить приклад можливо-сті заміни плетеного рибальського знаряддя гончарним виробом: «У гірських річках Карпат до 40-х років ХХ ст. у воду ставили гле-чик із прилиплою до стінок кашею. Уранці його виймали разом з линами» [Сіренко 2011: 110].

Назву рибальського знаряддя **ятір** (< лит. *venteris*; нж.ндстр. **ві́нтер**, **вентер** < **ventè* ‘прут’ [ЕСУМ: I, 349]) А. Непокупний ква-ліфікував як давнє запозичення з литовської мови (що з’явилося задовго до перебування України в складі Великого князівства Ли-товського). Учений визначив, що назву запозичено східнослов’ян-ськими діалектами до Х ст. н. е., у часи існування носового голос-ного **ę**, який потім розвинувся в **я**. Мовознавець підкреслив: на відміну від української, російська назва цього рибальського зна-ряддя має іншу форму — *вентерь*, що свідчить про пізніший етап запозичення, коли те саме литовське слово *venteris* новий фоне-тичний устрій російської мови вже не міг освоїти по-старому [Не-покупний 1979: 109].

Зв’язок рибальської культури з технологією плетіння надзви-чайно міцний. На матеріалі говірок української і російської мов О. Юсікова виділяє в межах лексико-семантичної групи ‘плетена емність’ у семантичній структурі назви **кіш (кош)** семема ‘пле-тений кошик’ і ‘знаряддя для вилову рибу’ на відміну від ЛСГ ‘де-рев’яна емність’, де назва *кіш* функціює як репрезентант семем ‘дощатий кошик’, ‘ящик у млині для насипання зерна’, ‘кибитка, дощатий кузов воза’. Щодо значення слова *кіш* дослідниця висно-вує: диференціація семем у своїй динаміці обумовлена впливом позамовних чинників: особливостями побуту й господарюван-ня населення, природними факторами, контактами із сусідніми неслов’янськими народами [Юсікова 2012: 333]. Назву плетеної емності *кіш (кош)* етимологи виводять з псл. **košь* (< **košjo-*) < іє. **k^uas-* ‘плетений кошик’ [ЕСУМ: II, 451–452].

У східнословобожанських говірках до ЛСГ ‘плетена емність’ нале-жить один з лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) слова **caném-ка** ‘кошик у вигляді зрізаного конуса без дна, яким накривають рибу в каламутній воді на міліні, дістаючи її потім через менший отвір, який опиняється над водою (с. Кармазинівка Коломийчись-кої сільської громади Луган. обл. на річці Жеребець, с. Третяківка Біловодської селищної громади Луган. обл. на річці Деркул; оби-дві річки — ліві притоки Сіверського Дінця) [КА]. У загальноукра-

їнському континуумі рибальська семема є лише окремим складником семантичної структури цього слова, оскільки особливості господарського призначення реалії спричинили постання інших ЛСВ, що демонструють говірки північного наріччя української мови: *сапéта*, *сапéта* (зменш. *сапéтка*, *сапéтка*) ‘лозова корзина з двома вушками для перенесення городини, торфу тощо’ [СлЛис: 190], *сапéтка* ‘виплетена з лозових прутів великого розміру корзина з двома ручками’ [СлАрк: II, 135], також і центральнослобожанські говірки: *сапéтка* ‘плетена надставка на возі, плетений короб’ [СлСар: II, 196].

Етимологи трактують слово *сапéт* як запозичення з тюркських мов: тур. *sepet* ‘кошик’, крим.тат. *säpät* ‘те саме’ своєю чергою вважають запозиченням з перської мови [ЕСУМ: V, 179].

Назву *корзі́на* ‘кошик’ етимологи пов’язують з псл. ‘плести’, припускаючи спорідненість з лтс. *kurža* ‘коробка з дерев’яної кори; кошик з прутиків’ або з лит. *keržti* ‘прив’язувати’, *kárglioti* ‘сплітати тин; ткати’ [ЕСУМ: III, 17].

Схожість технологій виготовлення різногалузевих знарядь праці й відповідно етимонна спільність назв зі сфери плетіння, гончарства, рибальства пов’язані із синкретизмом осілого (відтворювального) господарювання, що поступово замінювало собою привласнювальне природокористування як єдине джерело життєзабезпечення. Так, уже згадувана реконструкція **vьržati* ‘плести’, від якої походить назва плетеного рибальського знаряддя *верша*, співвідносна з литовським дієсловом *veržti* ‘зв’язувати, стискати’ [ЕСУМ: I, 362]. Значення ‘стискати’ наближає нас до розуміння внутрішньої форми назви плетеного рибальського знаряддя *скріпка* в центрально- й східнополіських говірках: «стаціонарна пастка з лозових «дубців» для підльодного ловлення риби, яка зовні нагадувала коритце, більша частина якого була конусоподібною і суцільною, а друга (менша) — виплетена лише до половини» [Глушко 1999: 19–32]. Порівняймо ще в середньополіських говірках: *кріпень* ‘обруч, що вставляється в *кошель* (виплетений з лика кошик)’ [ГЧЗ: 352]. «Етимологічний словник української мови» під реестровим словом *скріпніця* подає споріднені слова *скріпки* ‘блочки у ткацькому верстаті, на яких висять і по яких піднімаються й опускаються ничениці’, *прискріпати* ‘притиснути, здавити’ тощо, які мають паралелі зокрема в чеській мові: *skřipnouti* ‘стиснути, затиснути’, *skřipes* ‘пристрій для затискування; прищепка;

капкан, блок у ткацькому верстаті'. Етимологи вважають більш природним розвиток значень від 'розщип, щось розколене', у зв'язку з чим словесне гніздо виводиться й від іє. *sker- 'різати, колоти' [ЕСУМ: V, 287–288].

Рештки приручених коней знайдено в Україні біля села Деріївка в межиріччі Дніпра й Південного Бугу. Їх датують 4 тисячоліттям до н. е. — часами існування середньостогівської культури [Палій 2015: 11]. Із цього часу можна почати відлік поступового оволодіння навичками плести **волосінь** < *volsъ із кінської гриви чи хвоста. У говірках української мови: *волосінь* 'кінська волосина; довші нитки овечої вовни', *волосань* 'кінська волосина', *волосан* 'кінський хвіст' [ЕСУМ: I, 420]. Саме з цього значення розвинулося вторинне — **'рибальська плетінка, до якої прив'язують гачок'**. Погляньмо на опис цієї прадавньої реалії в усмішці «Щука» Остапа Вишні (П. Губенка): «Тоді ще капронів ми не знали, а самі леску плели з кінського хвоста. В степових коней, що в табунах довго ходили, добряча волосінь була — міцна, замашна і у воді непомітна» [Вишня: 263].

Отже, природні умови буття на теренах України — споконвічні людські поселення поблизу озер і річок — зумовили розвиток такого способу виготовлення господарських і промислових знарядь, як плетіння їх із гнучкого гілля прирічкових і приозерних рослин. Зв'язок рибальської культури з культурою плетіння відображають передовсім праслов'янські лексико-семантичні реконструкції *vьrъ(a) 'плетене риболовецьке знаряддя', *ovьrъ 'тенета із прутиків для утримування риби'; *koъ 'плетений кошик' > укр. *кіш* 'те саме' і 'знаряддя для вилову риби'; *kъrъ- 'плести' > укр. *корзина* (яку використовували і як рибальське знаряддя). Цей зв'язок простежуємо і в позамовному аспекті (у реалемному плані), а саме у використуванні плетених виробів хатнього вжитку для ловлення риби: *кошиків* (згадаймо принагідно приказку *Хоч риби нема, нате вам кіш на рибу* [Номис: №4770]), *санеток* < (тур. *sepet* 'кошик') тощо.

Зв'язок рибальської сфери з гончарним промислом засвідчують археологічні знахідки — плетені ємності, які можна було використовувати для рибальства, а в разі обмазування їх глиною — як посуд: укр. *корчага* 'глиняна посудина', рос. діал. 'плетена з верболозу пастка для риби' < псл. *kъrčaga 'пристрій з горловиною'.

На сучасному етапі етнологи засвідчують способи ловлення риби за допомогою гончарного виробу.

2.6. Історико-географічний чинник взаємозв'язку рибальської і скотарської лексики

У другій половині VI тис. до н. е. в межиріччі Дністра та Бугу починає утверджуватися землеробство й скотарство [Бунятян 1999: 107]. Становлення відтворювального господарства стало новим етапом і в удосконаленні технологій рибалення. Еволюційний зв'язок стародавнього скотарського й рибальського назовництва відбиває українська назва *котіць* 'очеретяна загата у вигляді майже зімкнутого кола, поставлена у воді, щоб ловилась риба' та її численні відповідники в південнослов'янських мовах [ЭССЯ: XI, 214–215]. Генетично рибальський *котіць* входить до архетипу **kotъsь* (< **kotъ*) із первинним значенням 'закута для тварин' і головною семантичною рисою 'внутрішній, увігнутий кут' [ЭССЯ: XII, 71, 76]. Архетип **kotъ* простежуємо в нижньонаддніпрянській (Херсонщина) назві *кóти*: «... рибалки вертали із ериків, де були поставлені коти — комишева перепона, що перетинала плин оселедців» [Мар'ямов 1933а: 409] (див. також побутування назви в складі стійкої словосполуки — *трусіти кóти*: «Зайшло сонце і чорним каюком вертається хазяїн хати — бригадир рибальської артілі. Він трусив коти: серед судаків, щук, сомів, рибців і іншої частикової риби знайшов сьогодні скільки оселедців» [Йогансен 1933: 7]).

Як припускають етимологи, **kotъ* (**kotъsь*) первинно був не загороною, а різновидом землянки, про що свідчить близькість до іран. *kata-* 'підземне приміщення' і той факт, що давні слов'яни жили переважно в землянках [ЭССЯ: XI, 211]. Семантику 'обгороджене, захищене місце' спостерігаємо в назвах п'яти печенізьких фортець на Дністрі, згаданих у творі «Про управління імперією» Костянтином Багрянородним (X ст.): *Тунгата*, *Кракнаката*, *Салмаката*, *Сакаката*, *Гіеуката*, у яких складник *kata* споріднений із санскр. *kota* 'фортеця' (має ще форму *kuti* і значення 'оселя, садиба') та укр. *хата* [Наливайко 2008: 21–22, 305]. Архісему 'обгороджене (місце)' простежуємо й у наведеному С. Наливайком ойконімі *Кутище* на Любарщині — поселенні на місці давньоруського городища [тс: 305].

Заслугове на увагу етимологія Л. Куркіної, у якій праслов'янську реконструкцію **kojes* (результат видозміни форми **kocies*; порівняймо з укр. *котіць* 'комишева загата для ловлі риби', *кутіць* 'клітка, огорожа для свиней, овець') учена виводить із псл. **kojiti* 'заспокоювати' [ЕСУМ: II, 492]. Загалом же побутування назви *котіць* із широким значенням (закути для утримання тварин, загати для ловлення риби тощо) у південнослов'янських мовах підтверджує історичні дані про поширення в кінці VI–V тис. до н. е. землеробсько-скотарського господарства Балкан на землі межиріччя Бугу й Дністра. Наявність у говірках українських Карпат назв *кутінець*, *кутіць* зі значеннями 'обгороджене місце в стайні для свиней', 'обгороджене місце для гусей', 'обгороджене місце для ловлі риби' та їхніх румунських (*cot'et*, *cot'eit*), молдавських (*ko'tec*, *kótec*) і угорських (*ketrec*) відповідників [Ганудель 2001: 160] також засвідчило, що між говірками південно-західного наріччя української мови й південнослов'янськими мовами Балкан існують спільні елементи праслов'янського походження.

Як свідчить дослідник булаештського говору* Молдови О. Романчук, для східнороманського ареалу (і навіть лише для молдовських говорів межиріччя Прута й Дністра) є щонайменше п'ять синонімних термінів на позначення хліва для свиней, з яких чотири — *gogineață* (*goger*), *cócină*, *coteț* (*cotineață*), *coștereață* — сягають псл. **koŭja* (точніше — його південнослов'янських похідників), і всі ці чотири найменування демонструють еволюцію семантики: від житла (шалаша) до хліва для тварин. Дослідник припускає, що в основі цієї закономірності — саме посередництво карпато-балканських пастухів епохи середньовіччя, через взаємодію яких з осілим населенням східної периферії регіону й відбувалося зміщення семантики: 'житлове приміщення для людей (первісно — для пастухів овець)' > 'приміщення для утримування худоби'; так само, як і для терміна *куча* < **koŭja* (тепер 'свинарник'), і для терміна *colibă* (*колэба*) (нині також і 'приміщення для овець, корів, коней') [Романчук 2018: 57, 56, 53].

Так само значення назви *тірло* 'місце, де нереститься риба' в українській мові є вторинним від відомого всім балканським

* На теренах України до булаештського говору, за висновками О. Романчука, найближчі покутсько-буковинський і гуцульський.

народам значення 'стійло для худоби на віддалених вигонах' [ТМС: 626].

В. Сімонок справедливо називає запозичення «однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими інший народ перебуває в контактi», при цьому наголошуючи: «Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне хоч би через різноманітність і багатоаспектність таких етнічних контактів українців, їхніх предків з різними народами у різних напрямках — схід, захід, південь, північ» [Сімонок 2014: 251]. Свого часу Є. Мотузенко дійшов висновку: серед української нижньонадністрянської риболовецької лексики дуже багато назв, які генетично споріднені з російськими й семантично їм тотожні (такі назви дослідники засвідчили в мовленні рибалок Дунаю, Дону, Волги, Каспію тощо), а цей факт засвідчує прадавність східнослов'янської рибальської лексики та актуальність її вивчення в діахронійному аспекті (розрядка Р. М.) [Мотузенко 2006: 222].

З огляду на культурну й мовну специфіку слов'яно-романського «рибальсько-скотарського» ареалу межиріччя Бугу й Дністра принагідно зазначаємо: в аспекті міжмовної взаємодії досліджувати лексичні запозичення з української в інші слов'янські та неслов'янські мови так само важливо, як і традиційно вивчати запозичену лексику в українській мові. Прямо чи опосередковано до такої думки підводять міркування авторитетних мовознавців. Автор відомих праць зі слов'яно-східнороманських мовних контактів С. Семчинський ще в другій половині минулого сторіччя висловлював занепокоєння поверховим описом слов'янського елемента в етногенезі румунського народу, недооцінкою ролі слов'янських говірок у формуванні румунської мови [Семчинський 1973: 58]. У своїй типології взаємодії мов за напрямком дії (впливу) та рівнем мовної системи, на якому відбувається взаємодія, мовознавець виокремив «обопільний вплив на різних рівнях» і проілюстрував цей тип саме прикладом взаємодії мов східних романців і слов'ян у період їхнього співжиття із засвідченими наслідками цієї взаємодії на всіх мовних рівнях. А щодо типів однобічного впливу на одному чи на різних мовних рівнях С. Семчинський застерігав від спрощеного розуміння «однобічності», оскільки «в процесі взаємодії мов активно буває не тільки мова, що здійснює вплив, а й та, яка зазнає іншомовного впливу» [Семчинський 1988: 275]. Так само заслугоує на увагу підхід Г. Халимоненка в його до-

слідженнях інших споконвічних мовних зв'язків — тюрксько-слов'янських, в основу якого мовознавець поклав «принципове теоретичне положення про неподільну єдність етногенези народу, його історичного буття й динаміки розвитку мови, включаючи запозичення» (курсив Р. М.) [Халимоненко 1996: 4]. І хоча в цьому контексті йдеться про тюркський елемент лексико-семантичної системи української мови, важливою є думка науковця про помітну роль у певні історичні періоди життя народу запозиченої лексики як термінологійної в деяких тематичних групах активного словника [тс: 6].

Спираючись на застереження С. Семчинського не розуміти спрощено односторонність мовного впливу й на відзначений Г. Халимоненком термінологійний статус лексичних запозичень на певних історичних етапах розвитку мови, варто говорити вже не про обопільний чужомовний елемент у лексико-семантичних системах мов, що взаємодіють, а про існування багатовікового мовного казана з різноманітними проявами його складників (українсько-румунського, українсько-тюркського тощо) в різні історичні періоди.

Тому важливо досліджувати рибальські українізми в іномовному просторі [Міняйло 2020б], використовуючи метод пояснювального опису цих мовних одиниць через ареальні й генетичні зв'язки та окремі факти позамовної дійсності, як-от через взаємозв'язок релій рибальської і скотарської культур.

В «Етимологічному словникові української мови» чотири різні статті з вокабулою *galaġan* є саме тим прикладом слів, «етимологічний зв'язок між якими вже безпосередньо не усвідомлюється», тому їх розроблено «в окремих статтях, причому глибока етимологія з залученням відповідників з інших індоєвропейських мов подається при якомусь одному з них...» [ЕСУМ: I, 8]. Проте до розуміння втраченого етимологічного зв'язку наближають дані діалектних словників української мови. Наприклад, зафіксований О. Горбачем південнобуковинський професіоналізм *galaġan* 'дзвінок у корів' (*galaġanit zlegén'ka*) [Горбач 1967–74: 142] можна пов'язати як із *galaġan* 'великий мідний горщик; мідна монета' (назву, можливо, пов'язану з тур. *kal* 'плавлення металів; очищене золото і срібло', так і з *galaġan* 'поплавок у рибальській сітці' (можливого утворення від невідомого тюркського слова, що має спільну основу з тат. *kalqu* 'підніматися, спливати, впливати,

виходити на поверхню (води)» [ЕСУМ: I, 456]. Це видається можливим як з огляду на матеріал, з якого виготовляють коров'ячий дзвінок (мідь), так і з огляду на форму знаряддя (щось нанизане на мотузку). Та й функційне призначення рибальського і скотарського знарядь певним чином збігається — сигналізувати про місце перебування об'єкта: сітки з рибою у воді, тварини на пасовищі.

Зв'язок рибальської і скотарської лексики простежуємо у внутрішній формі церковнослов'янства *водѣць*, витлумаченого Памвою Бериндою як 'остень, чим воли поганяють' [Лексіконъ 1627: 187]. Ураховуючи те, що словом *остень* називають рибальське знаряддя, яким *б'ють* рибу, маємо зразок метафоричного перенесення за функційною подібністю: гострі роги великої худоби > гострі «роги» рибальських остів > биття «рогами». Рибальські семантими спільнокореневого деривата наявні в діалектах південно- й західнослов'янських мов. Так, на підставі аналізу семантико-словотвірної еволюції праслов'янських діалектних девербативів І. Нечитайло висноує: «У південнослов'янському ареалі семантичний розвиток міжмовних праслов'янських діалектизмів мотивується дієслівними основами, які можна віднести до ЛСГ впливу та стану. Результатом цього розвитку від праслов'янського часу стало утворення ЛСГ віддієслівних імен на позначення переважно об'єктів і суб'єктів дії, а також місць дії та ознак за дією (болгарські й македонські, сербські й хорватські діалекти)» [Нечитайло 2012: 16]. Дослідниця наводить приклад праслов'янського віддієслівного іменника **bodarь* < **bosti*, **bodŏ*, якому в частині кашубсько-словінських діалектів відповідає назва *bodarze* 'вила, які застосовують під час рибалення', а в частині сербських і хорватських діалектів — *bôdār* 'сітка, засіб ловити рибу' поруч із ЛСВ 'рогата худоба (самець), що б'ється', унаслідок чого внутрішня форма слова на позначення сітки постає як образ дірявого (проколотого) полотна [Нечитайло 2011: 222].

Отже, рибальсько-скотарські лексико-семантичні паралелі зумовлені передовсім утвердженням у другій половині VI тис. до н. е. в межиріччі Бугу й Дністра слов'яно-романського культурно-мовного ареалу скотарів як господарників відтворювального типу життєзабезпечення, професійну мову яких у зв'язку із професійною мовою рибалок простежуємо в лексико-семантичних реконструкціях і діалектизмах. У деяких рибальсько-скотарських назвах спостерігаємо сутність тогочасної метафоричної номінації.

Висновки до розділу 2

Аналіз рибальських матеріально-культурних реалій в історичній послідовності спільно з діахронійним дослідженням рибальських найменувань вможливує відновлення первинного значення слів і джерел їхнього походження.

Археологічні пам'ятки різних епох засвідчили споконвічне існування рибальства на теренах України. Дослідження рибальських артефактів дало змогу реконструювати будову та способи застосування прадавніх рибальських знарядь, зв'язок матеріально-культурного світу рибалок з матеріально-культурним світом прадавніх мисливців, скотарів та інших здобувачів і господарників.

На теренах України рибальству здавна сприяли зручні географічні умови більшості регіонів. Так, аналіз артефактів матеріально-культурного комплексу юхнівської культури засвідчив доволі високий рівень промислового рибалення в Середньому Подесенні часів ранньої залізної доби (VI–II ст. до н. е.).

Аналіз археологічних артефактів разом із мовними реконструкціями вможливив відтворення способів виготовлення й застосування рибальських знарядь настромлювального типу (з наконечником із загостреної кістки) і засвідчив синкретизм матеріалознавчої (кістка) і тактильної (гостра) мотивацій.

Аналіз лексико-семантичних реконструкцій сфери рибальства дав змогу деталізувати семантику рибальських найменувань і встановити найважливіші принципи стародавніх номінацій: для іхтіонімів — через відображення в назві дохристиянських міфологічних уявлень про Світове дерево, за тактильними відчуттями; для назв рибальських знарядь, крім матеріалу, з якого їх виготовляли, ще за способом виготовлення (вити, згинати). Для іхтіонімів у реконструкціях, що сягають індоєвропейської доби, відзначаємо семантичні моделі: «риба, що тілобудовою нагадує змію», «риба, від якої на руках залишається клейка, в'язка речовина». У балтослов'янських лексичних паралелях простежуємо звуконаслідувальну мотивацію іхтіонімів, прадавні основи ономапопечічних звукокомплексів.

Аналіз семантичних дериватів засвідчив: стародавні принципи рибальської номінації ґрунтувалися на комплексних уявленнях, на суміжності елементів звукового, зорового і тактильного відчуттів. Очевидно, саме комплексні уявлення в мотиваційній основі найме-

нування зумовили семантичну контамінацію праслов'янського іхтіоніма **esetrъ*, що його етимологи пов'язують із кельтською назвою великої риби і грецькою назвою гостротілої (гостроконечної) риби.

Балто-слов'янські лексико-семантичні паралелі вможливили розуміння ономасіологічної природи назви *невід* (*невод*), етимологічне значення якої 'те, що ведуть' ускладнене табуванням слова. На прикладі праслов'янської лексико-семантичної рибальської реконструкції **lěsa* (**lěska*) спостерігаємо процес затемнення первісної семантичної мотивованості слова, спричинений зникненням такого способу господарювання, як підсічне землеробство.

У праслов'янську добу матеріалознавчий принцип номінації все більше поступається принципіві номінації через спільний спосіб виготовлення рибальського знаряддя.

Поza сумнівом, праслов'янська лексико-фразеологічна парадигма була розвиненою в образно-метафоричному плані. Так, у семантичній структурі діалектного іхтіоніма *болень* і загальноживаного *жерех* простежуємо актуалізацію семи 'велика (риба)' як прояв засадничої неподільності риби і водної стихії в міфологічній картині світу праукраїнців.

В окремих діалектних назвах рибальських знарядь простежуємо їхній генетичний зв'язок із назвами первісного ловлення риби руками, а також за допомогою ніг. Звуконаслідувальна генеза назв ручного (і за допомогою ніг) риболовлення певним чином продовжилася в назвах інструментів знаряддевого рибальства (*бовтало*, *топтуха*, *хватка* тощо). Існування прадавнього способу виловування (викопування) риб із пористого ґрунту водойми засвідчує словотвірне гніздо рибальських похідників з вершинним дієсловом *рити* (< псл. **ryti* < іє. **rūti*). Інший спосіб споконвічного на теренах України ручного риболовлення відображають похідники, що сягають праслов'янської реконструкції **rečera* — назви, що дістала таке позначення саме як використовуваний з конкретною метою об'єкт: *печерування раків*, *миньків* тощо.

Давньоукраїнська мова успадкувала з праслов'янської дієслова на позначення заволодіння рибою швидкими рухами рук. А утворена в українському діалектному континуумі на базі дієслова *лапати* 'ловити рибу руками' абстрактна назва *лапавка* засвідчила входження цього найменування беззнаряддевого риболовлення до продуктивного віддієслівного словотвірного типу назв определеної рибальської дії на *-к(a)*.

Аналіз екстралінгвальних чинників свідчить, що «лапання» риби усталилося на тих теренах України, де річки виходять на рівнину і швидкість течії падає (Західне Побужжя, рівнинна частина Подніпров'я). Спеціалізація (звуження значення) назви *лапати* як допоміжної дії під час зняряддевого рибальства засвідчило історичну тяглість слова з усупільненням його у складі фразеологізмів (*Перед сітьов риби не лапай!* 'не поспішай' тощо).

Стійкі діалектні вислови-професіоналізми *іти на мацаки*, *іти на лапавку* є органічними видовими найменуваннями загально-вживаного гіпероніма *іти на риболовлю*.

Генетичний зв'язок рибальства з мисливством передовсім простежуємо в дієслівній реконструкції **jьmati* (**jetі*) 'хапати, брати' та її похідниках. А в стійкій евфемістичній словосполучі *імити дівку* (= *імити рибу*) спостерігаємо архетипний образ риби як молодої дівчини на виданні. У складі фразеологічних одиниць в українських говірках метафоризовано назву зняряддя настромлювального типу *рожен*, широкозначність якої зумовлена синкретичною сутністю первісного здобувацтва.

У праслов'янських лексико-семантичних реконструкціях із коренем **(s)vьr-/*(s)vьr-* 'гнути', 'крутити' (**vьrъ(a)*, **ovьrъ* тощо) бачимо зв'язок рибальського промислу з ремеслом плетіння з верболозу, а з гончарством — у назві *корчага* на позначення сулії, виготовленої обмазуванням глиною плетеної з верболозу ємності на взірць рибальської верші. Синкретизм рибальського промислу і гончарського ремесла засвідчує й спостережена етнографами можливість заміни в українському географічному континуумі плетеного рибальського зняряддя гончарним виробом (гличиком із прилиплюю до стінок кашею).

Еволюцію рибальського промислу у зв'язку зі скотарством представляє назва *котець* (< псл. **kotьсь*) на позначення закути для утримування тварин і загати для ловлення риби, назва *тирло* на позначення місця випасу худоби і місця нересту риби.

В аспекті контактів праукраїнців з неслов'янськими народами відзначаємо багатовікову взаємодію етносів з утворенням специфічної рибальської лексики, що виявляється в лексико-семантичних паралелях.

РОЗДІЛ 3

Семантико-словотвірна структура рибальських найменувань

Ще на етапі становлення ономасіології Г. Шухардт у пошуковій закономірностей розвитку семантичної системи мови наголошував на необхідності створення історії слів-речей, де під первинною по відношенню до слова річчю учений розумів і предмети, і дії, і стани [Шухардт 2003: 201]. Рибальський промисел, охоплюючи найрізноманітніші об'єкти, процеси та явища, також зумовив комплекс найменувань: як однослівних, так і таких, що мають структуру кількаслівну (словосполучення) та багатослівну (речення). Ці різноструктурні найменування, як ми вже пересвідчилися на матеріалі лексико-семантичних реконструкцій, потребують дослідження «в напрямі залежності номінаційних процесів від духовної культури, традицій, звичаїв і умов життя народу» [Селіванова 2008: 140]. І. Голубовська серед основних принципів, що сприяють адекватній вибірці слів-культурних концептів, виокремлює принцип їхньої високої словотвірної розробленості і принцип поширеності в межах фразеологічних одиниць мови [Голубовська 2010: 401].

Структурну розмаїтість рибальських найменувань продемонструємо на прикладі синонімно-гіпонімної парадигми з вершинною назвою *кара́сь* 'невелика прісноводна риба родини коропових мідно-червоного або сріблястого кольору' (див. таблицю 2).

Різноструктурність рибальських найменувань, безумовно, породжена «нелінійністю мотиваційної бази» цих одиниць (за О. Леонт'євим) [Селіванова 2008: 150]. Як зазначає О. Селіванова: «Увага номінаторів у процесі найменування може бути сфокусована на пропозиції, асоціативно-термінальній частині концепту, його оцінці (модусному компоненті) або одночасно на кількох фрагментах структури знань про позначене» [тс: 151].

Таблиця 2

Синонімно-гіпонімний ряд з вершиною *карась*

Синоніми		Гіпоніми	
однолексемні	аналітичні	однолексемні	аналітичні
пд.черніг. <i>бала-мунт</i> [КА] МЧ: водить поплавець у різні сторони	іхтіономен <i>карась звичайний</i> <i>Carassius carassius</i> L. [Фауна України 1983: 211]; загальноукр. <i>карась круглий</i> [Фауна України 1983: 211] МЧ: має круглясте тіло;	слоб. <i>гиркуша</i> [КА] МЧ: м'ясо <u>гірке</u> на смак	–
		слоб. <i>лаврушки</i> (тільки у множині) ' <u>дрібні</u> карасі' [КА] МЧ: можливо, за схожістю з лавровим листом	–
слоб. <i>буцик</i> [КА] МЧ: має широку спину	слоб. <i>карась со́рний</i> МЧ: карася ловлять багато, і тому улов не вважають особливо цінним [КА];	слоб. <i>лапоть</i> ' <u>крупний</u> карась' [КА] МЧ: голосно «ляпає» і схожий на лапоть	–
закарп. <i>підрийок</i> [Фауна України 1983: 211]; МЧ: <i>риється</i> в мулі	слоб. <i>Така риба, як карась, на хріна вона здалась!</i> (узвичаєний іронічно-зневажливий коментар щодо пійманих карасів) [КА]	слоб. <i>метіс</i> 'карась <u>сріблясто-чорного</u> кольору' [КА]	–
<i>муловик</i> [Білоусенко, Німчук 2002: 66] МЧ: <i>риється</i> в мулі		цн.слоб. <i>сіняк</i> [КА] МЧ: наближається до <u>синього</u> кольору	–
слоб. <i>ратазій</i> (іронічно) [КА] МЧ: широко роззявляє пащу		карп. <i>циганька</i> 'карась сріблястий (<i>Carassius auratus</i> L.)' [Турянин 1982] МЧ: незвично яскравий колір	іхтіономен <i>карась сріблястий</i> <i>Carassius gibelio</i> Bloch [Риби родини коропових: 17];

закарп. тріскач [Фауна України 1983: 211] МЧ: ?			слов. карась серебристий [КА]; слов. карась білий ‘карась сріблястого кольору’ [КА]
–	загальноукр. карась золо- тий [Фауна України 1983: 211]	–	загальноукр. карась золо- тистий [Фауна України 1983: 211]; слов. карась красний ‘карась мідно-черво- ного кольору’ [КА]; карп. циган- ська риба ‘карась, у якого забарвлення «мідно-руде або червонувато-зо- лотисте, плавці червоні» [Туря- нин 1982]
–	–	–	слов. карась луговий МЧ: «пасеться» по заплавлених луках [КА]
–	–	–	слов. карась річковий МЧ: водиться в річці [КА]
–	–	–	слов. карась ставковий МЧ: водиться у ставку [КА]

Наприклад: у рибальській мовній картині світу *гачок* — це не просто загнутий металевий стрижень із загостреним і зазубреним кінцем. Визначальна ознака цього знаряддя (його сутність) — ‘призначений бути проковтнутим рибою’. Саме цією ознакою зумовлено постання в слобожанському говорі словотвірних синонімів на позначення дрібного гачка: *глотун* (с. Новобіла Білолуцької селищної громади Луган. обл.), *заглотушка* (с. Микільське Міловської селищної громади Луган. обл.), *проглотушка* (у багатьох населених пунктах Східної Слобожанщини) [КА].

Суто рибальське призначення звичайної палиці — *пужати рибу*, як у східнослобожанських говірках називають допоміжну дію під час рибалення, визначило твірну основу інструментального суфіксального деривата *пужало* ‘палиця, якою заганяють рибу в сітку’ (с. Містки Сватівської міської громади Луган. обл.) [КА]. У нижньонаддніпрянських говірках йому відповідає назва *гоніло* [СлЧаб: I, 242] < *гнати рибу*.

Отже, у пошуковій закономірностей формування лексико-фразеологічної парадигми рибальства визначальним є встановлення мотивувального чинника [Міняйло 2013б] кожного найменування і ширше — їхніх мотиваційних типів.

Досліджуваний матеріал уповноважує дати визначення запропонованим термінам або запропонувати свою дефініцію вже чинним.

Мотиваційна основа — реалія чи явище довкілля.

Мотивувальний чинник — визначальна із комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви.

Мотиваційний тип — поняттєво-сутнісна структура, що може об'єднувати деривати різних словотвірних типів, але з тим самим словотвірним значенням, а також включати аналітичні нomeni і фразеологізми з тим самим мотивувальним чинником (або з одним із можливих для цього мотиваційного типу).

Проілюструємо доречність запропонованих термінів та їхніх дефініцій на прикладі мотиваційного типу назв риболовецької сітки за розміром вічка. Систему назв виокремленого мотиваційного типу формують чотири мотивувальні чинники: 1) числове вираження діаметра вічка в міліметрах: *сімйорка*, *десятка* тощо; 2) кількість пальців, які можна просунути у вічко риболовецької сітки: *перстовка*, *двоперстовка*, *сеть на три пер-*

сті тощо; 3) вид риби, розмір якої призводить до її обвічковування (зачіплення за зябра): *ка́мбальна сітка*, *карасьо́вка*, *плотвя́нка* тощо; 4) вигляд сіткового полотна на просвіт сонця: *гу́ста сітка*, *слі́на сітка*, *прозі́рна сітка* тощо.

Український рибальський лексикон є відкритою динамічною системою передовсім завдяки словотворенню, яке має «першорядне значення як сфера мовної дійсності», як система семантичних і формальних показників, що поповнює словниковий склад української мови новими лексичними одиницями [Сучасна українська літературна мова 2002: 227]. Досліджуючи похідні слова, які позначають предмети, ознаки, дії, ми встановлюємо зв'язок між цими предметами, ознаками, діями — тобто внутрішню форму найменувань [Сікорська 2000: 6].

3.1. Суфіксація — основний спосіб творення рибальської лексики

Мовознавці повсякчас наголошують на тому, що вивчення лексичної семантики в дериваційному аспекті не втрачає актуальності. Так, аналізуючи здобутки української ономастики, М. Торчинський відзначає, що «основними критеріями, на яких ґрунтується значна частина ономастичних студій описового характеру і які не викликають суттєвих заперечень у дослідників, є насамперед спосіб творення, мотивація і семантика твірної основи (тобто етимологія)» [Торчинський 2013: 224].

Актуальний і визначений у другій половині ХХ ст. метод словотвірного моделювання, який від інших прийомів досліджування лексики «відрізняється тим, що одночасно враховує як структуру й семантику окремих лексичних одиниць — членів системи, так і систему організації лексики загалом» [Степанова 1968: 147].

До того ж семантична структура рибальських дериватів, як свідчать наші спостереження, значною мірою залежить від смислового навантаження словотворчих афіксів. Про це доречно згадано й у відомій книзі «Мова. Культура. Пізнання» А. Вежицької, коли вчена розмірковує про величезне функційне навантаження т. зв. зменшувальних суфіксів. А. Вежицька наголошує на тому, що семантика цих суфіксів (як і семантика інших пов'язаних із ними морфологічних засобів) ніколи не була предметом глибокого вивчення, а «ярлики на кшталт 'зменшувальний' або 'збільшу-

вальний», які можуть бути корисними як покажчики на певні сфери значень, виявляються зовсім непридатними як інструмент серйозного семантичного аналізу» [Вежбицкая 1996: 89].

Н. Бойко і Т. Хомич, дискурсивно інтерпретуючи експресивну семантику лексичних одиниць на формальному й значенневому рівнях, також відзначають потенціал експресивних суфіксів, які «не лише беруть участь в утворенні нових слів, але й можуть змінити свій статус чи модифікувати ієрархію емотивних і оцінних сем» [Бойко, Хомич 2018: 41]. «Одні й ті ж демінутивно-мейоративні суфікси, — висновують дослідниці, — можуть виражати як об'єктивну дрібність (зменшеність) без указівки на експресивні семи 'ласка', 'пестливість' тощо, так і суб'єктивні (позитивні) інтенції мовця щодо предмета думки» [тс: 42]. У монографії Н. Бойко і Т. Хомич серед ілюстративного матеріалу наведено і приклади похідних рибальських експресивів із художнього дискурсу, як-от *корописько* — зі збільшено-пейоративним значенням загального плану, *рибаха* — із поєднанням семантики згрубілості (збільшеності) з пейоративною оцінкою й передаванням фамільярно-зневажливого ставлення до предмета думки [тс: 55, 56]. Н. Клименко в аспекті демінутивності як реального або сприйманого органами відчуття зменшення, малості (*карас-ик*) згадує античний термін *гіпкористичність*, «пов'язаний із давньогрецьким дієсловом *υποκορίζομαι* — казати про щось з любов'ю, ніжністю» [Клименко 2017: 29–30].

Дослідження чеських лінгвістів привертають увагу до структурно подібних іменникових дериватів: *lov-ec* і *lov-išt(ě)*, у яких «іменний суфікс кожного разу втілює різну частину цієї структури», оскільки в назвах «діяча типу *lovec* суфікс є мікрвалентною реалізацією одного з актантів твірного дієслова, а саме актанта із семантичним значенням Агента»; *loveni* — внутрішня структура якого «є результатом синтаксичної деривації (процесуальний іменник)», який успадковує «всі актанти твірного дієслова», на противагу іменникові *lov* з реалізованою лексичною деривацією, до якої П. Карлік відносить назви діяча, об'єктів дії, місця, інструментів, результату дії, які успадковують лише деякі актанти твірного дієслова або взагалі жодного [Антоненко, Паламарчук 2009: 47].

В українській рибальській термінології всі актанти твірного дієслова реалізуються в процесуальних (процесових) іменниках на кшталт *жирування* 'дія за значенням *жирувати*' [СУМ-11: II,

531], 'період добування корму зграєю риб, що іноді супроводиться певними звуками, наприклад, шумом гонитви (окунь) або плямканням в очереті (короп)': «Іноді спекотне літо несприятливе для жирування риби» [Машуков 2003: 170, 26] < *жирувати* 'добувати їжу, пустуючи та гуляючи (про тварин, птахів і риб)' [СУМ-11: II, 532]; **колисання** 'спосіб виводжування великої риби, що полягає в напереминному підмотуванні волосіні та підніманні вудлища' [Машуков 2003: 46] < (метафорично) *колисати*, ніби «заколісувати» («втішати», «заспокоювати») рибу; **підсікання** 'рвучкий (кистю) або розмашистий (передпліччям) рух вудлицем для підчеплення на гачок риби, що клюнула': «Навчитися ловити на тісто означає виробити в собі рефлекс підсікання при кожному посмикуванні поплавця. Кожне запізніле підсікання є причиною втрати наживи...» [Машуков 2003: 171, 35] < *підсікати* 'смикати вудку в момент клювання, щоб сильніше зачепити рибу на гачок' [СУМ-11: VI, 500]; **проведення** 'спосіб ловіння риби, за якого нажива сплавається течією' [Машуков 2003: 172] < *проводити* 'спрямовувати рух кого-, чого-небудь' [СУМ-11: VIII, 140].

А от «лексичну деривацію» (за П. Карліком) засвідчують від-процесові інструментальні назви (*nomina instrumenti*) суто термінологійного (на взірць **обтяження** 'один, два чи більше тягарців, які застосовують для розміщення наживи на потрібній глибині та зрівноважування поплавця' [Машуков 2003: 171] < *обтяжити* (док. *обтяжувати*) 'висіти, лежати і т. ін. на кому-, чому-небудь тягарем' [СУМ-11: V, 595]) або професійно-жаргонного характеру, як-от **обманка** 'прив'язаний до великого гачка дуже тонкий повідець завдовжки близько 3 см з маленьким гачком із наживою, якого риба під час заковтування наживи не відчуває і втягує в ротову порожнину слідом великий гачок, за допомогою якого її підсікають' [Машуков 2003: 60] < *обманювати*; **махалка**: «Засипаючи сітки, рибалки ставлять на кінці й на початку сітки гілку з прапорцем, прироблену на корковому шарі. Це зветься «махалка» й показує місце, щоб інші рибалки не поплутали потім сіток» [Мар'ямов 1933б: 489] < *махати*.

Отже, постає нагальна потреба розробити механізми якісного семантичного аналізу суфіксальних рибальських дериватів: іхтіонімів, назв промислових знарядь (*nomina instrumenti*), назв виконавців професійних дій (*nomina agentis*), назв опредметнених дій і процесових понять тощо.

Звісно, склад української рибальської лексики в діяхронійному вимірі та загальнотериторіальному просторі формували й конфіксальні деривати: лемк. *нары́бок* ‘молодий приплід у риб’ [СлПирт: 191] < псл. **narybъkъ* ‘молода риба для розмноження’ [Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 46], *підку́жник* ‘кінець мотузки, до якої прив’язують «кúгу» (поплавець)’ [Василенко 1902: 188], діал. *накісток* ‘пір’їнка в поплавку’ [ЕСУМ: IV, 32], лемк. *од’язок* ‘пов’язана з язом бокова загата’ [ЕСУМ: VI, 537], діал. *суя́трик* ‘частина ятера’ [ЕСУМ: I, 443], одес. *підкрі́лко* ‘стіна ятера завдовжки до 7 м, яку виготовляють з мату́ли’ [СУГО: 153], *підка́менищик* ‘бабець, *Cottus L.*’ [ЕСУМ: IV, 391], сх.слоб. *підсо́мик* [п’ід|сом’ік] ‘недорослий сом’ (с. Новорозсош Новопокковської селищної громади Луган. обл.) [КА], сх.степ. *підлѐщик* [п’ід|л’еш’ч’ік] ‘недорослий лящ’ (смт Нижній Нагольчик Антрацитівської міської громади Луган. обл.) [КА], *безрѝ́б’я* ‘відсутність або недостача риби’ [СУМ-11: I, 144] тощо. Із наведених прикладів можна дійти висновку, що конфіксальним способом утворено передовсім назви на позначення пов’язаної з основною додаткової деталі в конструкції рибальського знаряддя та назви на позначення недорослої риби певного виду (породи). Особливістю таких похідників є те, що на відміну від суфіксальних утворень вони здебільшого не переходять до складу інших лексико-семантичних груп, залишаючись у складі ЛСГ «Назви рибальських знарядь» і ЛСГ «Назви риб» як відповідні лексико-семантичні підгрупи. Тобто конфіксальні деривати не творять принципово нових поняттєвих сутностей і не є визначальними для встановлення продуктивних мотиваційних типів рибальських найменувань.

Уважаємо за доцільне розпочати з досліджування особливостей семантики суфіксальних іхтіонімів, оскільки риба була об’єктом життєзабезпечення задовго до того, як оформилося поняття суб’єкта професійної діяльності, співвідносне зі словами *ловьць* ‘мисливець, рибалка’ [СлСрезн: II, 40], *рыбарь* ‘рибалка’ [СУС: 223] тощо. І на сьогодні назви риб у всеслов’янському континуумі чи не найбільш досліджена частина лексики рибальської сфери. Етимологічні розвідки В. Усачової і В. Коломієць довели, що праслов’янських назв риб, які були б спільними для всіх слов’янських мов чи їхньої більшості,десь близько двадцяти восьми. В інших випадках етимологічно споріднені назви риб трапляються лише в певних частинах слов’янських мов. В. Коломієць справедливо вказувала

на труднощі визначення семантичної мотивації та етимології загальнослов'янських назв риб, оскільки через часту міграцію переселенці натрапляли на досі невідомі види риб і були змушені використовувати назви риб, запозичені в інших народів чи з інших місцевостей, а також створювати нові назви чи переносити назви одних видів риб на інші. Тому конкретні значення назв риб найменш чітко усвідомлює більшість носіїв мови [Коломиєц 1978: 3]. Серед слов'янського шару праслов'янської лексики історички мови розрізняють етимологічно ізольовані слова (без установленної етимології) і праслов'янські лексичні новотвори. Зв'язок етимологічно ізольованих слів з іншими словами праслов'янської мови або зі словами якої-небудь іншої мови з певністю не визначений, як-от в іхтіонімах *šćuka і *okunь.

У говірках української мови для рибальської номінації словотвірний потенціал суфіксів досить широкий. Наприклад, за допомогою суфікса *-иц(я)* від іменникових, прикметникових і дієслівних основ утворено назви риб, що мають протиставні семантичні відтінки: риба великого розміру (закарп. *головатьця* 'лосось дунайський *Nucho hucho* L.' [Владьков 1926: 85]), середнього (закарп. *бочиця* 'краснопірка *Scardinius erythrophthalmus* L.' [тс: 53]) і малого (закарп. *попадьця* 'гірчак *Rhodeus sericeus* Pallas' [тс: 75–76], нж.ндпр. *біблиця* 'дрібна біла риба, плітка, *Rutilus rutilus*' [СлЧаб: I, 81]); родова й видова назва самиці (нж.ндпр. *кашниця* 'самка осетра' [тс: II, 159]) і суто видова (нж.ндпр. *коропиця* 'самка коропа' [тс: II, 203]); збірна назва дрібної риби (буков. *бєглиця*, збірне, 'всяка дрібна риба' [СБГ: 28]) і одинична (закарп. *гурчиця*, *гѳрчиця* 'гольян *Phoxinus phoxinus* L.' [Владьков 1926: 51, 53], буков. *нересниця*, *нарисниця* 'дрібна мілководна риба' [СБГ: 28, 331], гуцул. *нересниця* 'вид дрібної риби' [СГГ: 132]) тощо. Привертає увагу іхтіонім *попадиця* 'гірчак', затемнений в аспекті семантичної мотивації, але етимологічно, поза сумнівом, пов'язаний зі словом *попада* 'дружина попа', тобто з'явився в слов'янських мовах тільки після поширення християнства [Коломиєц 1983: 18–19].

Так само широкий для творення рибальських назв (переважно іхтіонімів) словотвірний потенціал суфікса *-ун*. І хоча в сучасній українській мові дослідники відзначають слабку продуктивність словотвірної моделі «дієслівна основа + *-ун*», віддієслівні іменники з формантом *-ун* демонструють широкий діапазон часткових суб'єктних значень, зокрема назви тварин за характерною

процесовою ознакою: *цвіркун, гавкун, скакун, сисун, плазун* тощо [Колібаба 2005: 214–215]. Цю словотвірну модель можна доповнити прикладами ареальних назв риб і загальнономовної іхтіологічної номенклатури: буков. *жерун, жирун* ‘білизна, жерех’ [СБГ: 112] < *жэрти* (риба цієї породи надзвичайно зажерлива); рівн. *піскун* ‘в’юн’ [СлЄвт: 99], сх.слов. *пискун* ‘те саме’ [СУСГ: 160] < *пищати* (риба цієї породи «пищить»); в’юн (фонетичні варіанти *воюн, оюн*) ‘риба з видовженим тілом, *Misgurnus fossilis*’ < *віти* ‘скручувати’ [ЕСУМ: I, 383].

Продуктивний для творення іхтіономенклатури і відіменниковий словотвірний тип назв риб на *-ун*: одес. *піскун* ‘бичок’ < *пісок* (риба цієї породи водиться на піщаному дні Дністровського лиману) [СлМоск: 58]. Поширений у загальнослов’янському ареалі етимологічно непрозорий іхтіонім **okunь* [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов: 527] за однією з версій етимологів утворено за допомогою суфікса *-унь*: *oko* > *окунь* (псл. **oko* > **okunь*), оскільки під час виймання окуневих з великої глибини «в них випинаються очі від тиску газу в плавальному міхурі» [ЕСУМ: IV, 177].

Для встановлення ж мотиваційного типу рибальських суфісальних дериватів більше важить семантика твірної основи. Так, утворені за допомогою різних суфіксів нижньонаддністрянські іхтіоніми *піскун* (*піскур*) ‘бичок, що водиться в лимані на піщаному дні’ [СлБерл: 61], *корінчак* (*корінчан*) ‘бичок, що водиться на дні лиману під корінням дерев та камінням...’ [тс: 48], *камінник* (*камінчак*) ‘бичок, який водиться під камінням на дні водоймища’ [тс: 44] належать до мотиваційного типу назв риби за місцем її постійного перебування.

Отже, аналізуючи семантичну структуру суфісальних рибальських назв, треба враховувати: значенневу й стилістичну поліфункційність словотворчого афікса, значення та семантичні відтінки твірного слова, а також можливість зближення формально подібних суфісальних дериватів, що історично походять від твірних слів з різним значенням.

Таке зближення проілюструємо на прикладі становлення рибальського історизма *варунокъ*.

3.2. Еволюція рибальського суфіксального деривата

Словом **варунокъ** у староукраїнських актових книгах називали риб'яче потомство, яке рибалка зобов'язувався не виловлювати, а залишати неушкодженим у ставку феодала. Як ми вже відзначали (див. підрозділ 1.2), староукраїнська рибальська лексика постає важливим об'єктом досліджування, оскільки, крім відображення важливих суспільних змін, зберігає в семантичній структурі назв залишки язичницьких вірувань і символи християнської доби.

Видатний мовознавець Є. Тимченко потрактував це значення як одне з вивідних із первинного 'забезпечення, охорона, оборона, гарантія', згадавши і польський відповідник *warunek* (з нім. *Wahrung*); порівняймо також з *варунковий* 'що відповідає варункам, вимогам, приписам' [ІСУЯ: I, 189]. Етимологи багатозначне слово *варунок* (ще 'попередження, умова', 'захисна берегова споруда', 'дерево-насінник') пов'язують зі спільнослов'янським дієсловом *варовати*: д.укр. *варовати* 'зберегти, захистити', пол. *warować* 'стерегти, застерігати', чес. *varovati* 'попереджати, застерігати', серб. *в'аровати* 'оберігати', словен. *várovati* 'те саме' тощо [ЕСУМ: I, 334]. Прадавність спільнокоренових назв *варунок* і *варовати* бачимо й у їхньому можливому зв'язку з праукраїнською назвою сонцепоклонницького походження *Воротар* (змії-асур *Vritra*), які С. Губерначук пов'язує із санскритськими словами *варута* 'щит, охорона', *варутар*, *вартар* 'той, хто дає відсіч'. Дослідник висновує: у лексиці українських обрядових пісень з мотивом змія-ящера — витоки-аналогі трипільської доби, коли в курганних зміястих комплексах-святилищах відзначали початок аграрного циклу [Губерначук 2005: 209–210]. Сходознавець-індолог С. Наливайко історичне місто *Варин* у Переяславській землі (науковець згадує й місто *Varin* у Словаччині) і давньоукраїнські назви *Варовичі*, *Заворичі*, *Варно* (між Десною, Остром і Удаєм), а також топоніми *Пустоварівка*, *Сквира*, *Самбор* (*вар* у формі *бор*) та угорську назву Ужгорода *Унг'вар* пов'язує з індоіран. *vara*, *var* 'укріплення, фортеця' (первісно — 'огорожене місце'), санскр. *vara* 'замкнутий, обмежений простір', 'коло, круг' і *var* (так само, як давньослов'янське) 'обгороджувати, обносити, захищати'; у сучасних слов'янських мовах: пол. *warosz* 'фортеця', болг. *варош* 'центр міста; стара (укріплена) частина міста', серб. *варош* 'місто' [Наливайко 2008: 51, 289].

Сукупність даних про бога стародавніх слов'ян *Сварога* (який мав безпосереднє відношення до поняття земельної межі й *сварок* за неї) дозволило дослідникам віднести зародження міфу до часів індоевропейської спільності. Ім'я утвореного від кореня *свар-/вар-* персонажа зазвичай співвідносили зі світом, небесним світилом у вигляді зірок, а також вогнем і приготованою на ньому їжею, злагодою людей, які сидять навколо багаття, царською владою, спорудженнями для захисту майна й, нарешті, із протидією його викрадачам [Серяков 2013: 59–63].

Саму ж назву *варунок* мовознавці досі традиційно зараховують до слів, утворених за допомогою *-унок* на взірць *дарунок*, *керунок*, *малюнок*, кваліфікуючи можливий словотворчий засіб як освоєне за посередництва західнослов'янських мов німецьке запозичення *-ung* [Селігей 2014: 286]. Водночас не можна відкинути висновку істориків мови про те, що значна частина дієслівних похідників від іменних основ сягає ще індоевропейської епохи, а словотвірну послідовність «ім'я > дієслово» можна простежити на багатьох прикладах із давньоукраїнської мови: *ночь > ночевати*, *зима > зимувати* тощо [Історична граматики української мови: 197]. Наприклад, у сербській мові іменник *вар* спільнокореневий з дієсловом *варовати*: «*на вар имати неч*» 'бути до чогось уважним, остерігатися чогось' [Прейс 1843: 215].

Н. Гуйванюк, проаналізувавши специфіку вигуків у буковинських говірках (зокрема й суб'єктивно-модальної вигукової форми *варе*), наголосила на тому, що сучасна лінгвістика піддає сумніву твердження про відсутність у вигуків номінативної функції, бо насправді вони її виконують, відтворюючи дійсність, особливо сферу емоцій, волевиявлення й почуттів [Гуйванюк 2011: 100]. Мовознавці серед імперативних вигуків окремо виділяють такі, що мають найвищий ступінь інтенсивності спонукальної ознаки, виражають категоричне спонукування до виконання. Семантика таких вигуків вужча й конкретніша (розрядка Р. М.), що зумовлює їхнє зближення з формами наказового способу дієслова [Сучасна українська літературна мова 2002: 429], як у народній пісні: «*Як стане темненько, як стане темненько, Ворота скрипкові, сусіди брехливі, — Варуйся, серденько* (тобто *Остерігайся, бережися!*)» [СУМ online]. Імперативний український вигук *варе* 'Чи можливо це!' разом зі словацьким *vari* походить від *варувати*, так само, як і польське *wara* 'Геть, стережись!' [ЕСУМ: I, 333]. Очевидно, має

рацію С. Губерначук, коли співвідносить цей вигук із санскритським словом *вар/вара* 'стримувати, зупиняти, давати відсіч' і відносить його до одного словотвірного гнізда з дієсловом *варувати-си* 'уникати, остерегатися' в говірках південно-західного наріччя української мови [СлГуб: 127, 46].

В академічному тлумачному «Словникові української мови» (1970–1980) подано такі значення лексеми *варунок*: 'вариво, приварок' і 'біль у животі' [СУМ-11: I, 295]. Тим самим науковці засвідчили, що в сучасній українській мові слово *варунок* із загальним значенням 'те, що потребує захисту' перейшло до категорії історизмів.

Уживання назви *варунок* у значенні 'вариво, приварок', що належить до одного етимологічного гнізда з дієсловом *варіти* (псл. **variti* < іє. **uer-* 'палити') [ЕСУМ: I, 332], укладачі СУМ-11 проілюстрували прикладом з нової української літератури, а саме з роману Панаса Мирного (П. Рудченка) «Повія». Цей художній твір засвідчив функціонування слова *варунок* у мові селян Полтавщини: «За що [набавляти таксу]? За ту гнилу рибу, що, не маючи ніякого варунку, покористувався бідний чоловік піймати з його ставу?..» Проте подальше поглиблене вивчення семантики слова підтвердило його укоріненість саме в значенні недозволеної для вилову риби. Саме таке значення розкриває фрагмент роману, у якому показано брутальне ставлення землевласника Колісника до селян Веселого Кута (колись «княжеського гнізда»):

— Ага! Це рибалки? — моргнув на їх Колісник. — Це ті, що самоправно рибу з ставка тягали, мов вона їх.

— Добродію! — обіззався старий дід з білою, як лунь, бородою, що стояв найближче до ганку. — Так здавна було. За князів ще було. Ніхто ніколи не боронив рибу ту ловити. Звісно, вода... набігла собі... ставок став... Риба завелася... Ніхто не заводив її — сама, а може, птиця занесла ікрою. Ми ж думали — на всякого долю го-сподь плодить.

— О-о, ви думаєте!! Сірі вовчики, наділи овечу шкуру та такі тихі стали... А тоді, як казали вам не ловити риби, то ви якої співали?

— Паночку! — почувся жіночий голос. — Невже ж та риба стоїть того, що з нас присуджено? [Мирний: 478].

Староукраїнський антропонімікон Полтавщини засвідчив становлення прізвищевої назви Меланія *Вару^мчиха* 'дружина Варунка' [Москаленко 2011: 135].

Проте між значеннями ‘заборонена для вилову риба’ і ‘вариво, приварок’ можна простежити певний мотиваційний зв’язок: *варунок* у можливому метафоричному значенні ‘*приварок*’ (тобто *прибуток*, у т. ч. й у вигляді виловленої риби) перекликається зі староукраїнською (XVI ст.) назвою мита на виловлену зі ставка рибу: *варовий* (від *варь*) [ІСУЯ: I, 188]. А в українських писемних пам’ятках XV—XVIII ст. субстантиватові *варовое* відповідають стійкі словосполучення *грош варовий*, *куниця варная*, а також описова конструкція *мыто от вару пива* [Крехно 2007: 179].

Цілком можливо, що в староукраїнській мові були й субстантивно-ад’єктивні назви на взірець *варована риба*, *варований став*, *варований ліс* із загальним значенням ‘об’єкт, який належить охороняти’. Адже *варунок* — слово багатозначне. Це ще й «дерево-насінник, яке лишають у лісі рубаючи зруб. Зрубати варунка в молодім лісі вважає ся великою лісовою шкодою: *А якого ти му там варунка зрубав?* Значить: яку ти там зробив йому таку велику шкоду, що так кричить і сварить ся?» — записав у Нагуевичах І. Франко [ГРНП 1901: 140]. Порівняймо: «*Ставь полоньский зловил, навет самые варуньки повыловяль*» (1649 р.) [ІСУЯ: I, 189]. Історики мови справедливо стверджують, що фразеологізми актової староукраїнської мови «відображають якоюсь мірою тенденцію розвитку фразеологічної системи мови і дають змогу простежити зміни співвідношень усередині їх системи зокрема», а «структурно-типологічна модель «дієслово + іменник» дуже стійка і зберігається в мові протягом багатьох віків» [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 270, 273]. У нашому випадку маємо структурно-семантичну модель «*знищити + варунка = завдати шкоди доквіллю*», що включає як мінімум професіоналізми рибальства й лісівництва.

Отже, хоча назви *варунок* (< *варовати* ‘захищати’) і *варунок, варове, варовий* (< *варити*) належать до різних етимологічних гнізд і в словотвірному аспекті співвідносні з різними дієсловами спільнослов’янської доби, можна відзначити частковий збіг генетично різних назв у період становлення й розвитку української лексики часів феодального права. Про це свідчить і належність усіх цих назв до ЛСГ «Назви плат — податків — повинностей».

Етимологічний аналіз рибальського терміна староукраїнської актової мови *варунок* засвідчив необхідність шукати потенційні зв’язки між однаково можливими твірними словами (словоспо-

луками) в міфології, фольклорі, діалектології, етнографії. Серед іншого це вможливило реконструкцію назв реалій культурно-історичного життя суспільства, що стали основою для метафоризації твірного слова (словосполуки). У підрозділі 1.3, так само зіставляючи історико-етнографічні дані з історико-лінгвістичними, ми з'ясували, що основою метафоризованого арготизма *sara* 'шука' (утвореного, очевидно, утинанням іменникового складника атрибутивної словосполуки) є назва кольору, що в праукраїнських міфологічних уявленнях символізував потойбічну силу, а в часи домінування єврейського елемента в галузі гуральництва й шинкарства став символізувати схильну до здирництва людину іншого віросповідання, в одязі якої був обов'язковий кольоросимволічний елемент.

3.3. Сутнісно-мотиваційна типологія рибальських суфіксальних похідників

Досліджуваний матеріал підказує, що в пошукові найбільш придатної лексико-семантичної класифікації рибальських суфіксальних похідників, крім урахування семантики та конотації афікса, надзвичайно важливими є етимологічний і лінгвокультурологічний аналіз твірного слова. Тут ми солідаризуємося з відомим дериватологом В. Грещуком, який в аспекті розвитку лінгвістичної когнітології акцентує на особливому значенні досліджування словотвору «на основоцентричних засадах, у яких за відправну точку аналізу береться твірна основа, твірне слово, мотиваційне судження, яке містить твірне слово у функції предиката чи його частини» [Грещук 2009: 17]. Мовознавець наводить переконливий приклад з наукової статті російської лінгвістки Т. Вендіної, коли субстратний (основоцентричний) підхід до аналізу старослов'янських похідників на позначення осіб уможливив розуміння, що саме «ідеал Бога визначав норми середньовічного суспільства, передовсім ціннісний стержень його культури» [тс: 16]. В. Грещук згадує ідею свого вчителя І. Ковалика про необхідність збалансованої уваги до формантоцентричного й основоцентричного аспектів дериватологічних досліджень і називає дисертації, у яких на матеріалі української мови впродовж 1979–1987 рр. утілено цю ідею через вивчення словотвірних гнізд коренів слів певних семантичних типів (зі значенням мовлення, руху, мислення, почуттів) [тс: 98]. Серед

суб'єктивно-оцінних суфіксальних найменувань Н. Бойко і Т. Хомич також виокремлюють похідники зі спільною участю «твірної основи та афіксів у творенні експресивних семантичних планів лексичної одиниці» [Бойко, Хомич 2018: 62].

Екстраполоючи ідею І. Ковалика про форманто-основоцентричну збалансованість дериватів зі словотвору на власне лексикологію, типологізувальним чинником у системній організації рибальських суфіксальних дериватів бачимо мотиваційну єдність значеннево-сутнісних та експресивно-оцінних ознак твірної основи й афікса.

Сутнісні ознаки речей, явищ, ознак, процесів, подій лягають в основу типологічної класифікації рибальської лексики, перегукуючись зокрема з дериватологічними дослідженнями структурно-семантичної типології якісних прикметників (див. ще підрозділ 3. 6) та вможливаючи «встановлення характеру передномінаційного поняттєвого освоєння мовцем об'єктів найменування, типів ознак, відображених у назвах» [тс: 99].

3.3.1. Звуконаслідувальні суфіксальні найменування риб, рибальських знарядь, процесів та опредметнених процесів рибальської сфери

У підрозділі 2.3. ми вже наводили приклади реконструйованих рибальських найменувань, мотивованих комплексом відчуттів, серед яких переважає звук. Стискання в руці (тактильне відчуття) опуклої риби (зорове сприйняття) може утворити ще й специфічний звук, що бачимо на прикладі українських діалектних іхтіонімів *п'юкавець*, *пук'асик*, які етимологи пов'язують із дієсловом так само діалектного походження *п'юкати* 'тріскатися', оскільки «в гірчака тріскається черевце, коли з нього видавлюють нутроші, готуючи в борщ» [ЕСУМ: IV, 629]. Український діалектний іхтіонім *баб'єц* (Cottus) історики мови виводять із праслов'янського **babьсь*, утвореного за допомогою суфікса *-ьсь* від найпростішого стародавнього звукокомплексу з рисами стародавнього полісемантизму **baba* (укр. *баба* 'риба Cottus, бичок, головач'), а староукраїнську назву риби *боблиця* (*Rutilus rutilus* L.) трактують як демінутив праслов'янського відзвуконаслідувального утворення **bobьl'a* [ЭССЯ: I, 107–108, 117; II, 147]. Звуконаслідувальним дієсловом *п'юкати*

мотивовано постання діалектного іхтіоніма *прискáч* ‘губань, *Labrus jaculator*’ [ЕСУМ: IV, 576]. Проте мотивувальним чинником тут виступає не звук, що ми його чуємо від стискання риби в руці, а шумне розбризкування рибою води. Такий синкретизм звукового й зорового сприйняття реалії відображає і праслов’янська лексико-семантична реконструкція, якої сягає цей іхтіонім: «псл. півн. [*pryskati*], пов’язане з **p^orskati* ‘порскати’, паралельне до *bryzgati* ‘бризкати’» [тс].

Дослідниця українських карпатських ономотопів Ю. Юсип-Якимович справедливо зазначає, що у відображенні явищ об’єктивної дійсності «звуконаслідування мають свою історію, зумовлені буттям людини, її свідомістю, рівнем сприймання, а також історично змінною фонетичною системою мови» [Юсип-Якимович 2007: 15]. Серед наслідувань звуків шльопання, чавкання (від ходи по болоту, воді, розталому снігу) в закарпатських марамороських говірках Ю. Юсип-Якимович фіксує ономотопи *шл’оп*, *шл’оп-шл’оп* ‘звуки чавкання’; у верховинських — *чаламп*, *чаламп-чаламп*; *шал’ап*, *шал’ап-шал’ап* і *шл’ап*, *шл’ап-шл’ап* [тс: 29]. Ономотопічну природу спостерігаємо і в рибальських назвах, мотивованих звуками від ударів риб’ячого тіла або рибальського знаряддя (у тому числі й людських кінцівок) по поверхні води.

В аспекті індоєвропейської давнини звуконаслідувального слова **lap’a* ‘плоска частина руки, ноги’ та вже згадуваної звуконаслідувальної генези дієслова **lapati* ‘хапати, ловити’ на позначення ручного риболовства розглядаємо й первинну семантику псл. **lepati* ‘ляскати, плескати’, що пояснює появу серед продовжень **lepexa*/**lepexъ*/**lepešъ* значення ‘підлящик’ — назви риби, подібної до ляща, позначення якого **lešъ* тлумачать головно як звуконаслідувальне за походженням. Семантична відповідність значенню ‘ступня ноги’ виявляється в укр. *лепесну́ти* ‘кинутися навтьоки’ і лит. *lepeta* ‘лапа’ [ЭССЯ: XIV, 119, 122]. За висновками етимологів, у праслов’янську добу нульсуфіксальним способом від звуконаслідувального дієслова **čapati* було утворено іхтіонім **čepъ* (чіп ‘риба *Aspro Zingel*’) [ЭССЯ: IV, 57], хоча не відкидаємо думки і про утворення назви риби безпосередньо від звуконаслідувального вигуку. У діяхронійному аспекті звуконаслідувальну мотивацію простежуємо в праслов’янському діалектизмові **laskyрь*, утвореному від дієслова **laskati* [Нечитайло 2011: 212], тобто це має бути риба, яка гучно «ляскає» по воді. У східнословобожанських і східно-

поліських говірок рибу, яка гучно «шльопає» по воді, називають *шлапак*, а в структурно-семантичній організації назви простежуємо гіперо-гіпонімні відношення, порівняймо: ‘будь-яка велика риба: вагою понад 2 кг’ (с. Новорозсош Новопокровської селищної громади Луган. обл., р. Кам’янка) [КА] і ‘порода риби: товстолобик (*Hypophthalmichthys molitrix*)’ (с. Лоска Новгород-Сіверської міської громади Чернігів. обл., р. Лоска) [КА]. Хоча гіперонімна семантика переважає: у південночернігівських говірках ще: *чопак* ‘велика риба, вагою понад 2 кг, що гучно «чопає» по воді’ (м. Бобровиця Чернігів. обл., р. Бистриця) [КА]. Загалом звуконаслідувальний елемент в етимонах багатьох рибальських назв виконує надважливу функцію розрізнювання сили удару або частоти ударів по воді, як-от у нижньонаддніпрянських говірках: *дрьохати* ‘викидатися з води вночі або ж удень перед дощем’ [СлЧаб: I, 300] і *чокуватъ* ‘про дрібну рибку, яка, рятуючись від переслідування щуки, то вистрибує з води, то знов пірнає, видаючи при цьому звуки «чок», «чок»’ [тс: IV, 219].

Відзначимо, що творення звуконаслідувальних іхтіонімів відбувається за триступеневою мотиваційною моделлю, яку можна формалізувати в аспекті частиномовної належності похідних слів: 1) *звуконаслідувальний вигук*, що відображає контакт риб’ячого тіла з водою або стискання риби рукою > 2) *відвигукове дієслово*, що відображає звуки руху риби у воді або стискання риби в руці > 3) *віддієслівний іменник*, що відображає звуконаслідувальну сутність іхтіоніма.

Звертаємо увагу на те, що можливий семантичний розвиток деяких формально подібних, але типологічно відмінних іхтіонімів може бути спричинений впливом словотвірної структури саме іхтіонімів-ониматопів, як-от набуття інтегральної семи ‘велика (риба)’ в освоєних тюркізмах *чабак* ‘дуже великий лящ’ [СлСиз: 91] < тат. *чабак* ‘дрібна риба, плітка’ [ЕСУМ: VI, 273], *япрак* ‘великий сом’ < осман. *уапрак* ‘лист(ок)’ [Горбач 1968а: 379] під впливом уже згаданих звуконаслідувальних суфіксальних похідників *шлапак* і *чопак*. Загалом же іхтіоніми із суфіксами *-ак*, *-ач* продуктивні в усіх українських говірках [Міняйло 2011а: 350–351].

Щодо твірної основи звуконаслідувальних назв, то варіаціями консонантних або вокальних фонем «носії мови прагнуть якомога точніше передати природне звучання», адже «звуки в природі рухаються, міняються, ніколи не бувають однаковими, і діалект-

на мова прагне в певних межах це відобразити» [Юсип-Якимович 2007: 86]. У сфері рибальства цю тезу чудово ілюструє нижньо-наддніпрянський абстрактний іменник *чок* («*Бáч'иш, йакій тут ч'ок? Відно, шч'уки багáто н'ід'ійшлó*» [СлЧаб: IV, 218]), утворений нульсуфіксацією від уже згаданого дієслова *чокувáть*. Рибальські абстракти можуть творитися й субстанційною (матеріально вираженою) суфіксацією, як-от дериват *хрокання* ‘биття по воді хрокалом, видобуваючи глухі звуки під час ловлі риби’ [СУМ-11: XI, 151].

У наведених прикладах спостерігаємо таку триступеневу мотиваційно-граматичну модель: 1) *звуконаслідувальний вигук*, що відображає контакт рибальського знаряддя або риб'ячого тіла з водою > 2) *відвигукове дієслово*, що відображає звуконаслідувальну сутність рибальської процесової назви > 3) *віддієслівний іменник* найвищого ступеня абстрагування звуконаслідувальної сутності процесових аспектів рибальського промислу.

Звуконаслідувальну природу, звичайно ж, мають і назви деяких рибальських знарядь. І передовсім у класифікуванні цих номів засвідчує свою перевагу сутнісно-мотиваційний підхід, який, зважаючи на первісну чи еволюційну природу спільнокореневих назв, дозволяє визначити їхню послідовність у словотвірному ланцюжку.

Так, можна припустити, що центральнослобожанський інструментальний ономотоп *квок* ‘палиця з порожнистим кінцем, який під час занурювання у воду видає характерний звук, що примаює сома’ (сmt Зачепилівка Харків. обл., р. Берестова) [КА] і правобережнополіський *бовч* (< **bьltjь*) ‘тичина для полошення риби’ [ЭССЯ: III, 120] оминули таку ланку словотвірного ланцюжка, як «дієслово > віддієслівний іменник», демонструючи в діахронійному вимірі субстантивізацію звуконаслідувального вигуку. Але на користь саме нульсуфіксального способу творення цих назв яскраво свідчить бойківський ономотоп *бóвта* ‘жердина, якою полошать рибу’, що виступає граматичним варіантом до більш поширеної форми *бовт* [СлОниш: I, 61]. До того ж у слобожанському говорі до ономотопа *квок* ми зафіксували синонімні назви *квакуша* (м. Сватове Луган. обл., р. Красна) і *квопіла* ‘те саме’ (сmt Ківшарівка Куп'янської міської громади Харків. обл., р. Оскіл) [КА], що переконує саме в суфіксації як способі творення назв рибальських знарядь. А отже, маємо триступеневу мотиваційно-граматичну модель: 1) *звуконаслідувальний вигук*, що відображає контакт з во-

дою рибальського знаряддя, яким приманюють або, навпаки, відлякують рибу > 2) *відвигукове дієслово*, що відображає специфічну рибальську дію > 3) *віддієслівний іменник*, що відображає звуконаслідувальну сутність рибальського знаряддя.

Ю. Юсип-Якимович наголошує на тому, що попри нечисленність і меншу продуктивність словотвірних рядів онома топів (що відрізняє їх від рядів афіксального модельованого словотвору) онома топоетичні моделі активно функціують і в сфері онома топеї можна спостерігати словотвірні явища [Юсип-Якимович 2007: 90]. Цей висновок підтверджує, наприклад, наявність ряду рибальських процесових онома топів зі словотворчим формантом *-и-ти* (*-а-ти*): *клочити* < *клок*, *хрокати* < *хрок*, *бовтати* < *бовт(ь)*, *дрьохати* < *дрьох*. Звідси маємо відвигуковий звуконаслідувальний словотвірний тип рибальських процесових назв на *-и-ти* (*-а-ти*).

Діалектні словники й авторські польові записи засвідчили побутування в загальноукраїнському говірковому континуумі назв рибальських знарядь звуконаслідувального походження із суфіксом *-л(о)*: закарп. *чирькало* ‘рибальська снасть у вигляді розіп’ятої дерев’яними дужками сітки’ [СлСаб: 415] < *чирк-чирк* ‘звуконаслідування, що означає різкий звук з шумом від тертя одного предмета об інший’ [СУМ-11: XI, 328]; буков. *чєкало* ‘прилад ловити рибу у вигляді сітчастого черпака’ [СБГ: 638] < ‘видавати короткі уривчасті звуки «чик», «чик»’ [СУМ-11: XI, 322]; зх.поліс. *бóвкало* ‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці — рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СлАрк: I, 25]; цн.слоб. *бóтало* ‘бовт, хрокало’ [СлСаг: I, 42], цн.слоб., сх.слоб. *хрóкало* ‘знаряддя заганяти рибу в сітку: довга палиця з порожнистим товстим кінцем; у сучасних реаліях може бути палиця із прикріпленою на кінці пластиковою пляшкою без дна’ (с. Глушківка Курилівської сільської громади Харків. обл., р. Сино-Братова, басейн Оскола; с. Нова Іванівка Лозівської міської громади Харків. обл., р. Мала Тернівка; смт Біловодськ Луган. обл., р. Деркул; м. Сватове Луган. обл., р. Красна) [КА], сх.слоб. *бурхало* ‘палиця із залізною насадкою у вигляді конуса, якою женуть рибу в потрібному напрямкові’ (с. Коржове Сватівської міської громади Луган. обл.) [КА]. Побутування деривата *хрокало* в середньоаддніпрянському говорі засвідчив П. Губенко (Остап Вишня) в усмішці «*Рибка плаває по дну*» (1925 р.), з етнографічною точністю описавши конструкцію цього

знаряддя та спосіб рибалення ним на річці Псел (с. Мануйлівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл.):

«Напинається через річку сітка, а рибалки заїздять човнами з «хрокалами» в руках, «хрокають» — наганяють рибу... «Хрокало» — це дерев'яна така штука, всередині видовбана ну як ото глечик, чи що, і надіта на довгу палицю. Як шугнеш тим «хрокалом у воду» — так звук такий получается:

— Х-р-ро!

Риба того звуку страшно боїться і мчить прямо на сітку» [Вишня: 60].

Продуктивність словотвірного типу рибальських інструментальних ономотопів на -л(о), найменувань із суфіксом, виникнення якого «сягає ще спільноіндоевропейської доби» [Історична граматика української мови: 107], засвідчує, зокрема в художньому дискурсі, і середньонаддніпрянський дериват *клочило*. Ю. Логвин в оповіданні «Велика риба», змальовуючи звичне життя присілку Бесарабія біля Канева влітку 1962 року, детально описав, як готувався, а потім ловив сома досвідчений місцевий рибалка, відтворивши назви-похідники із процесовим та інструментальним значенням:

«І думав [дід Іван], якби ото його взяти сома. Тільки не знав, біля якого стояка зруйнованого мосту клочити», «Не було лише клочила. <...> Отож старий взяв товсту криву липову гілку. І на її товстому кінці вирізав ніби копито лошади. Вдарив тим копитцем-клочилом по воді у діжці. Вийшло гучне: «Клок-клок, клок-клок-куок!...» Чи то ніби жаба кумкає — улюблена здобич сома. Чи то ніби качка кряче» [Логвин 2012: 5, 6].

На підставі наведених прикладів у віддієслівному словотвірному типі назв рибальських знарядь на -л(о) (*гонило*, *грузило*, *мікало*, *одливало* тощо) виокремлюємо віддієслівний звуконаслідувальний семантичний підтип (*бовкало*, *хрокало*, *клочило* тощо).

У бойківських говірках подибуємо мотивовану звуконаслідувальним дієсловом назву з формантом -л(о) і на позначення створеного самою природою характерного місця для рибалення: *буркало* ‘місце в гірській річці, де вода пливе з шумом і швидко’ [СлОниш: I, 77].

Звуконаслідувальну процесову мотивацію мають назви рибальських знарядь *бовтáč* ‘бовт’ (для полошення риби) [Малорус.-

нім. сл. 1886: I, 35] < *бовтати*, сх.поліс. *хрокач* (із творів О. Довженка) [СУМ-11: XI, 151] < *хрокати*, цн.поділ. *хропáк* ‘дерев’яний пристрій, що використовується у рибальстві, удар якого об воду створює гучний звук’ < *хропати* [Краєвська 2010: 11].

У східно- й середньополіських говірках побутують віддієслівні звуконаслідувальні деривати із суфіксом *-ух(а)* *бавту́ха*, *бовту́ха*, *балту́ха*, *болту́ха* ‘довга палиця з трубкою або набалдашником, якою бовтають воду’ [Никончук — Атлас: карта № 90], *бавту́ха* ‘верша’ [СлЛис: 28], *бовту́ха* ‘рибальська снасть’ [тс: 34], *тапту́ха* ‘різновид рибальської снасті’ [тс: 211], *топту́ха* ‘рибальська снасть, зроблена з дерев’яних прутиків’ (якою можна ловити рибу під берегом у траві) [тс: 215]. Інші зафіксовані в ареалі Східного й Середнього Полісся морфоваріантні назви рибальського сака, яким ловлять («витоптують») рибу під берегом у траві, *топту́н*, *топчу́н* [тс], *топчу́ха* < *топчу́тися* ‘топтатися, метушитися’, *то́пля* (з матеріалів М. Никончука) [ЕСУМ: V, 601] сягають праслов’янської процесової назви **tǫpǫtati* ‘топтати’, пов’язаної чергуванням голосних з **tupati* ‘тупати’ — звуконаслідувальним утворенням, паралельним до **topati* [тс]. Згадаймо тут і багатовимірність мотиваційної основи слова *тоня* ‘ділянка водоймища для ловлення риби неводом’ як можливе зближення псл. **topnъ* ‘глибоке місце (де зосереджується риба)’ і **topn’a* ‘те саме’, пов’язаних із **topiti* ‘топити, занурювати’ і з **tegnōti* ‘тягти’ (див. підрозд. 2. 2).

Дослідниця водогосподарської лексики польської мови О. Войцева відзначає ознаку ‘хлопати’, що лягла в основу внутрішньої форми польського архаїзму *klep* ‘риболовне знаряддя, ланцюг з прикріпленими до нього тонкими дошками для заганняння риб у мережу’ (< псл. **klepati*, пол. *klepać* ‘ляскати’), назви *klepla* ‘знаряддя для промислового лову рибу, сітка з тонкими дошками (*klepkami*), які прив’язують до мотузок для заганняння риб’, кашубської назви *klepa* ‘риболовна мережа з тонкими дошками’ [Войцева 2010: 182]. До того самого етимологічного гнізда (від псл. **klepati* ‘бити’) належить і східнополіська назва *клопавка* ‘шматок дерева з отвором; під час удару ним об воду видає характерний звук, який приманює окремі види риб’ [Бережняк 2007: 352]. На прикладі української діалектної назви спостерігаємо, очевидно, давню контамінацію форм *хлопати* ‘утворювати глухий короткий звук, ударяючи чим-небудь; ударяти чим-небудь об щось, ляскати по чому-небудь’ і *кленати* ‘стукати, грюкати, торохтіти’. Упадає в око

знаряддева (інструментальна) мотивація назви *клопавка*, яка стає в ряд схожих промислових знарядь із рукояткою (держакон), як-от укр. *кленáлка* 'молоток' [ЕСУМ: VI, 183; II, 458–459].

У попередніх розділах монографії неодноразово акцентовано на звуконаслідувальній мотивації назв деяких найдавніших рибальських знарядь, до яких можна віднести й назви людських кінцівок. Нагадаємо: етимологи схиляються до версії походження псл. **lapati* (ловити рибу руками) зі звуконаслідувального вигуку **lap*, що має експресивну генезу (див. підрозд. 2.3.2). В українських говірках звуконаслідувальна експресія вигуку **lap* (*лап*, *ляп*) наявна у спільнокоренових суфіксальних похідниках з абстрактним (назва опрeдметненої дії) і конкретним (інструментальна назва) значенням: буков. *лапáвка* 'ловлення риби руками' [СБГ: 252], цн.слоб. *ляпáлка* 'палиця, якою *ляпають* по воді, щоб «підняти наверх» щуку' (смт Нова Водолага Харків. обл., р. Вільхуватка — басейн Сіверського Дінця) [КА].

Отже, аналіз звуконаслідувальних суфіксальних найменувань риб, рибальських знарядь та опрeдметнених рибальських дій уповноважив до низки висновків. Ці деривати мають чітку структурну організацію, про що свідчить наявність словотвірних ланцюжків і словотвірних гнізд з вершинними звуконаслідувальними вигуками *бовт(ь)*, *хрок*, *лап* (*[л'яп]*). Визначальна роль в утворенні словотвірного гнізда належить дієслову, яке семантично розгалужує похідники до конкретного (інструментального) та абстрактного (опрeдметнено-процесового) значень. У граматичному аспекті мотивації звуконаслідувальні рибальські суфіксальні деривати поділяються на мотивовані звуконаслідувальним вигуком і мотивовані звуконаслідувальним дієсловом.

Із-поміж проаналізованих звуконаслідувальних рибальських дериватів можна виокремити три мотиваційні типи: мотиваційний тип назв риби за звуком її контактування з водою (мотивувальний чинник — звуконаслідувальний вигук, що відтворює контакт риби саме цього виду з водою); мотиваційний тип назв риболовецького знаряддя за звуком його контактування з водою (мотивувальний чинник — звуконаслідувальний вигук, що відтворює контакт саме цього виду риболовецького знаряддя з водою); мотиваційний тип назв рибальської дії за звуконаслідувальною назвою задіюваного риболовецького знаряддя (мо-

тивувальний чинник — задіювання риболовецького знаряддя, що утворює характерні звуки).

3.3.2. Суфіксальні найменування риб за тілобудовою і рибальських знарядь за конструкцією

Суфіксація твірних основ, спричинених зоровим сприйняттям рибальських реалій, передовсім актуалізує визначальну ознаку реалії в семантичній структурі похідників: прогонисте тіло риби, її велика голова чи довгий ніс, наявність у рибальського знаряддя «крил» або «хвоста» тощо.

На більшій частині праслов'янської території, як зазначають історики мови, спільні за походженням із прикметниковими формантами суфікси суб'єктивної оцінки, зокрема *-сьь*, *-іса*, початково означали походження чогось від чогось, об'єктивну величину речі [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 121–122]. Аналіз іхтіолексики говірок української мови підтверджує, що за допомогою суфікса *-иц(я)/-иц(а)* утворювали здебільшого назви невеликих за розміром риб, а твірна основа іхтіоніма зберігала мотивацію за особливістю тілобудови. Так, говіркові назви *біблиця* 'дрібна біла риба, плітка, *Rutilus rutilus*' [СлЧаб: I, 81], *бублиця* 'те саме' — це суфіксальні деривати іхтіоніма *бібла* 'те саме', що своєю чергою постав унаслідок видозміни деетимологізованої назви *вобла* (*вібла*) [ЕСУМ: I, 189–190]. А іхтіономен *вобла* (*Rutilus rutilus caspicus* Jakowlew) етимологи ототожнюють з укр. *віблій* 'круглий, циліндричний', що зумовлено «круглястою формою вобли, її широкою спинкою» [тс: 411].

Закарпатська назва риби *плотыця* 'бистрянка *Alburnus bipunctatus* Bloch' [Владыков 1926: 69] — очевидно, праслов'янський суфіксальний новотвір, збережений в українських говірках: **plotica* 'плітка' < **plotь* 'плоский' (після вокалізації ь) [Коломиец 1983: 74], тож закономірно, що мотивувальним чинником постання суфіксального деривата виступає пласка форма риб'ячого тіла.

У діяхронійному вимірі та загальнотериторіальному просторі великою риб'ячою головою мотивовані іхтіоніми: псл. **golvica* 'риба *Salmo hucho*' > карп. *головіця* [ЭССЯ: VII, 9], закарп. *головіль* [гòлò'вìл'] 'те саме' [СлСаб: 50]; ст.укр. *главачь*, *главичь* 'головень: *cephalo(t)os*' [СУМ XVI-п.пол.XVII: VI, 213], лемк. *гвыч* [СлПирт:

68], гуцул. *голівáч* [СГГ: 47], сх.поділ. *гóловéнь, головáнь, глáвень* [Тищенко 2010а: 95], сх.поліс. *галавень* [Дейниченко 1997: 173], сх.слоб. *головнік* [СДЛЛ: 40] ‘те саме’.

Видовженим риб’ячим рилом мотивовані іхтіоніми: сх.поліс. *насáр* ‘вид йоржа; бобир’ [СлЛис: 134], цн.слоб. *носáрь* ‘окунеподібна прісноводна риба, носар’ [СлСаг: I, 277], сх.степ. *носáстик* ‘щука’ (сміт Селезнівка Алчевської міської громади Луган обл.; р. Біла басейну Сіверського Дінця) [КА] — поза сумнівом, назву утворено суфіксацією прикметникового складника усіченої словосполуки *носáста риба* (універбацією).

Горбата риб’яча спина як мотивувальний чинник зумовила постання іхтіономенів *горбиль темний* *Sciaena umbra* L. (інша назва — *горбань*) [Фауна України 1982: 147], *горбиль світлий* *Umbrina cirrosa* L. (інша назва — *горбуша*) [тс: 153], а також слобожанського метафоричного найменування людини *горбата сула* ‘(зневажливо) горбань’ [Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края: 160].

Назва *клепéць* (білозірка, *Abramis sapa* Pall.), як припускають етимологи, може мати зв’язок із *кліпати* з огляду на великі очі білозірки, а також із *клепати* ‘бити; сплющувати’, зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби [ЕСУМ: II, 459]. Таку саму мотивацію має нижньонаддністрянський іхтіонім *кланцáк* ‘порода бичків, водиться на дні лиману в болоті; тулуб має темне забарвлення, голова приплюснута’ [СлБерл: 46].

Брудне (замулене) риб’яче тіло зумовило постання в говірках Одещини видової назви *мурзáк* ‘порода бичків, яка водиться на дні лиману в мулі’ [СлМоск: 51].

Опуклою формою риб’ячих очей зумовлене розмовне метафоричне найменування *пукаста камбала* і можливе суфіксальне утворення *окунь* (псл. **oko* > **окинь*) (докладніше див. підрозд. 2.2).

Опуклу форму реалії засвідчує діалектизм *бабáшка* ‘поплавок на вудці’, що зводиться до гіпотетичної основи псл. **bab-* ‘надуватися, розбухати, бути кулястим’ [ЕСУМ: I, 102–103].

Характерною ознакою конструкції рибальського знаряддя зумовлені назви *хвостач* ‘невід, сіть із хвостом’ [СлГр: IV, 395]; *крилáч* ‘рибальська снасть з крилоподібним пристроєм для спрямування риби всередину сітки’ [СлЛис: 107], ‘лозова рибальська снасть лійчастої форми’ [СлАрк: I, 255; СлЄвт: 77]. Принагідно відзначимо: продуктивні у творенні іхтіонімів в усіх говірках україн-

ської мови суфікси *-ак, -ач* [Міняйло 2011а: 350-351] демонструють таку саму словотворчу активність у творенні назв рибальських знарядь, як-от у засвідчених у словникові української мови за редакцією Б. Грінченка: *карма́к* ‘рибальське знаряддя для ловлення риби під кригою’ [СлГр: II, 222], *кімла́ч* ‘безкрилий ятір’ [тс: 244], *кося́к* ‘шмат сітки; із шести косяків зшивають бредень’ [тс: 292], *плава́к* ‘поплавець в рибальській сітці’ [тс: III, 190], *черпа́к* ‘те саме, що хватка’ [тс: IV, 459] тощо.

Отже, зумовлена зоровим (іноді в поєднанні з тактильним) сприйманням реалій параметрична мотивація властива рибальським суфіксальним дериватам двох лексико-семантичних груп: ЛСГ «Назви риб» і ЛСГ «Назви рибальських знарядь». Диференційними в семантичній структурі видових назв риб є семи ‘круглясте (тіло)’, ‘пласке (тіло)’, ‘брудне (тіло)’, ‘горбата (спина)’, ‘видовжене (рило)’, ‘велика (голова)’, ‘клинцювата (голова)’, ‘опуклі (очі)»; у семантичній структурі назв рибальських знарядь — ‘частина сіткового полотна, що нагадує хвіст’, ‘частина сіткового полотна, що нагадує крила’, ‘кулястий (поплавець)’. Зону перетину лексико-семантичних груп «Назви риб» і «Назви рибальських знарядь» за параметричною мотивацією ілюструє сема ‘гострокутна форма’ в семантичній структурі багатозначного суфіксального деривата *косяк* ‘скупчення риб у період нересту’ і ‘сітка розмірами 40×3 сажні виловлювати глибоководну рибу’ (див. підрозд. 1.2).

3.3.3. Суфіксальні найменування риб за тактильними відчуттями

Дотик — найважливіший спосіб об’єктивного пізнання реалій навколишнього світу. Сутність цього відчуття глибоко досліджували вже давні греки і римляни. Тіт Лукрецій Кар четверту книгу своєї поеми «Про природу речей» повністю присвятив ученню про людські відчуття. Як представник античного механічного матеріалізму, римський поет-філософ висноував, що «дух із душею тісно пов’язані: тільки-но дух, колихнувшись, завдасть їй поштовху — тут же й вона розворушує, збуджує тіло, <...>, людиною цілою править, керує — що відбуватись без дотику, звісно, не може, а дотик — річ неможлива без тіла якогось» [Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: 17]. Тому й помітне постійне прагнення дослідників вивчати тактильні найменуван-

ня. С. Антонюк, аналізуючи лексико-семантичні особливості тактильних прикметників у тій-таки поемі Лукреція «Про природу речей», у вступній частині розвідки привертає увагу до основних положень раннього філософського природознавства: усі відчуття діють через контакт тіла з атомами, частинками об'єкта, який сприймає людина; Демокріт вважав усі види відчуття різновидами відчуття дотику; догма Епікура полягає в тому, що відчуття дають точну інформацію про світ і є основою правди та знання [Антонюк 2010: 16].

Утворений за допомогою суфікса *-unъ* від основи дієслова **dъrati* праслов'янський діалектизм **derunъ* в українських діалектах позначає як суб'єкт, так і об'єкт дії (слово *дерун*), де модифікаційні варіанти іхтіологічного та інструментального характеру (на позначення породи риби і виду металевого ножа) зумовлені семантичним розщепленням вихідної семантики дієслівної основи [Нечитайло 2011: 191]. В українських говірках реконструкції **derunъ* відповідає іхтіонім *де^нрун* — одес., рівн. **'окунь'** [СлМоск: 30; СлЄвт: 59], полт., сх.поділ. **'йорж**, *Acerina cernua* L.' [СлВаш: 29; СлСиз: 26; Тищенко 2010а: 96].

Про те, що принципи прадавньої рибальської номінації за тактильними відчуттями ґрунтувалися на комплексних уявленнях, свідчить і праслов'янська назва виду риби **kosterъ* 'риба з твердою лускою, яку важко чистити' з її відображеннями в українській мові *костар* 'молода марена (вусач) *Barbus barbus* L. (*Barbus fluviaticus*)' [ЕСУМ: III, 52] і пд.бсрб. *костра* 'осетер чорноморсько-азовський' [Фауна України 1980: 143]; порівняймо: у болгарській мові *костур* — 'окунь' [УБС: 152].

Поза сумнівом, що так само прадавнім і найближчим до етимологічної основи псл. **kostъ* 'кістка' [ЕСУМ: III, 55] є наддніпрянський іхтіонім *костяк* 'осетер чорноморсько-азовський' [Фауна України 1980: 143]. Відповідно до концепції О. Царука суфіксальні утворення з **-akъ* засвідчують українсько-західнослов'янську єдність функціонування форманта, а отже, є типовими для антської мовної підгрупи [Царук 1998: 231]. Тому цей формант спостерігаємо і в типологічно подібній до *костяк* говірковій назві *гостр'як* 'окунь' (Бузько-Інгульське межиріччя), і в назві *с[ш]пич'як* 'рибасамець під час нересту', засвідченій в архаїчному середньонаддніпрянському і в новожитньому степовому говорах [Тарасенко 1961: 59; СлЧаб: IV, 92].

Серед численних лексичних відображень псл. **kostrьсь*, як апелятивів, так і топонімів, поширених навіть на всій території Балкан [Ліаді 2006: 44], виділяються назви риб: македонська *кострец* ‘окунь’ [УМС: 181], ‘назва однієї риби’ [ЭССЯ: XI, 164] і українська діалектна (східнословобожанська) *кострець* ‘окунь’ [СУСТ: 104]. Сему ‘шкарубке тіло’ в семантичній структурі цих іхтіонімів підтверджують і назви хвороби тіла, яке взялося цупкою корою, *коробста* і *костріця* у волинсько-поліській групі говірок за опозицією захід — схід [Аркушин 2014: 56]. Учені встановили, що за допомогою продуктивного суфікса **-ьсь-* у праслов’янську добу утворювали конкретноречові назви [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов: 122], до яких належать і видові назви риб **babьсь*, **kostrьсь* тощо. Історичну тяглість цього форманта в його конкретноречовій (іхтіологічній) приналежності підтверджують і діалектні назви риб інших мотиваційних типів, як-от сх.поліс. *хляпець* ‘густера’ [Дейниченко 1985: 10], сх.слов. *коропець* ‘середній за розміром короп, який дорівнює приблизно 700 г’ (с. Містки Сватівської міської громади Луган. обл.), *селедець* ‘в’юн’ (с. Заайдарівка Новопсковської селищної громади Луган. обл.), *солодонець* ‘маля щуки’ (с. Новорозсош Новопсковської селищної громади Луган. обл.), цн.слов. *щупалець* ‘те саме’ (смт Печеніги Харків. обл.), *язець* ‘маля язя’ (с. Безруки Дергачівської міської громади Харків. обл.) [КА].

Дериватологи наголошують на важливій особливості словотвору сучасної української мови — великому поширенню паралелей, коли одна й та сама лексема виявляється в декількох формальних модифікаціях, що характеризуються різними словотворчими морфемами [Сікорська 2000: 108]. Саме такими паралелями є засвідчені в басейні Дніпра назви осетра чорноморсько-азовського: *кострарик*, *костеник*, *костючек* [Фауна України 1980: 143]. Очевидно, що похідники зі суфіксом *-ик* у протоукраїнській мові, так само як у сучасній, мають розмовно-просторічний характер. Порівняймо в говірках української мови: *кóстрик* ‘йорж, дрібна прісноводна риба з колючими плавцями’ [СлЄвт: 75], *чóпник* ‘зменшено-фамільярне до чоп — судак’ [СлМоск: 76], *насáрик* ‘зменшено-пестливе до насáр (вид йоржа)’ [СлЛис: 134], *йóршик* ‘зменшено-пестливе до йорш — дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями’ [ОмКл: 40] тощо. Наведені приклади переконують, що в синонімній конкуренції переважало осучаснення, поглинання стародавніх

афіксів: залишаючись у твірних основах (*костарик*, *насарик* тощо), вони втрачали свою словотворчу функцію. Словотвірна семантика переміщала на суфікс *-ик*.

Праслов'янські іхтіоніми **ostrišь*, **ostričь* 'окунь, йорж' пов'язані з **ostrь* 'гострий' і зумовлені наявністю на тілі цих риб різних гострих частин; порівняймо в південно-західних українських говорах: *острїш* 'йорж', *острїш* 'окунь' [ЕСУМ: IV, 227]. В. Коломієць припустила, що ці назви окуня успадковані праслов'янською мовою з індоєвропейської, про що свідчать споріднені назви в інших індоєвропейських мовах. До цього ж гнізда за версією вченої належить і сама назва *окунь* (**okunь*) як можливе запозичення з якої-небудь індоєвропейської мови групи *centum* [Коломієць 1978: 12]. Хоча не можна відкинути й припущення українських етимологів про загальнослов'янську назву *окунь* як можливе суфіксальне утворення від *око* (псл. **oko* > **okunь*) [ЕСУМ: IV, 177].

У внутрішній формі деяких іхтіонімів виділяються семи 'костистість' і 'гострота', спричинені «складністю когнітивних процесів мовця, єдністю чуттєвого та раціонального в процесі пізнання дійсності» [Полтавець 2013: 214]. Поруч із назвами *острїш*, *острїш* відповідники *костриж*, *кострож*, *коструж* 'окунь' [СБГ: 226], швидше за все, наслідок лексико-семантичної атракції, яка в історико-етимологічному аспекті дає змогу ідентифікувати лексику, пояснити ті позамовні чинники, завдяки яким об'єднуються ознаки старого й нового значення і мовних форм. Етимологи в реконструкції **kostrežь*/**kostižь* пізньопраслов'янського лексичного фонду карпатського ареалу наводять такі паралелі: карп. *кострїж* (також *коструж*), пол. діал. *kostryż* ~ болг. *костреж* (*коструж*), серб. *кѡстреиш*, *кѡстрїш*, порівняймо також з рум. *costrăș* [Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков: 28]. Відзначимо тут і вагомість діалектних назв риб для творення українських топонімів. Так, А. Коваль у відомій праці «Знайомі незнайомці: походження назв поселень України» привертає увагу до комоніма *Кострижівка* (Чернівецька обл.), утвореного «від прізвища першого поселенця Олександра Кострижа (Костриша), про якого згадується в документах 1783 р.», а прізвище своєю чергою «походить від діалектного слова *коструж* — 'окунь'» [Коваль 2001: 258].

Давню етимонну єдність рибальської назви *кострубач* 'йорж звичайний *Gymnoscephalus cernuus* L.' і хліборобської *костриця*

‘залишки жорстких частин культурних рослин після оброблення’, що засвідчує першоуявлення людей про навколишній світ, побачив дослідник народних природничих назв В. Куйбіда. В українських весняних ритуалах із гострих залишків рослин виготовляли кострубате солом’яне опудало як символ міфічного божества *Коструб*, а розчепірені колючі промені в плавниках йоржа нагадують соломі, що стирчить з усіх боків цього опудала [Куйбіда 2017: 85]. Так само праслов’янські реконструкції **kostra*, **kost(ь)rъ*, яких сягають і назви риб, і назви рослин, етимологи розглядають як суфіксальні утворення від іє. **kes-/kos-* із первісним значенням ‘колоти’, пов’язаним з наявністю у злакових рослин остюків, а в риб певних порід — колючих променів у спинному плавці [ЕСУМ: III, 53, 54].

Саме тактильними відчуттями в архаїчному діалектному континуумі Рівненщини мотивовано іхтіоназvu *шурхун* ‘окунь’ [СлЄвт: 132], оскільки слово належить до праслов’янського етимологічного гнізда з основою **sʰrxnōti*, **sʰr̥šati* ‘наїжачуватися, куйовдитися, ставати нерівним, шорстким’ [ЕСУМ: VI, 410]. На користь такого мотиваційного зв’язку свідчить і субстантиват *шаршавий* ‘риба в період «шлюбного» сезону’ в центральнослобожанській говірці селища Печеніги Харківської області [КА].

Отже, за мотивувальним чинником «щось костисте, шкарубке» в українській мові виділяється ЛСПГ «Назви риб із костистим, шкарубким тілом». Загалом же перенесення за суміжністю відбиває перший рівень осмислення нашими пращурами природних реалій, коли саме *дотик* — відчуття, що виникає при стиканні шкіри з навколишнім середовищем [СУМ-11: II, 393] — супроводжував найперший спосіб здобування риби (руками). До ЛСПГ «Назви риб із костистим, шкарубким тілом» належить також іхтіономен *терпуг* ‘морський окунь *Sebastes*’ — назва походить від *терпуг* ‘рашпіль’ і зумовлена певною схожістю шорсткої поверхні морських окунів з терпугом [Куйбіда 2017: 369].

Стародавній тип номінації за тактильними відчуттями відображає й ЛСПГ «Назви риб зі слизьким, клейким тілом». До складу цих лексичних одиниць входить значна кількість українських іхтіонімів, як, наприклад, *липень* і *лунь*, які етимологи відносять до праїндоевропейських етимологічних гнізд із коренями **leip-* ‘натирати, клеїти’ і **(s)lei-* ‘слизуватий’: поліс. *клéя* ‘верховодка *Alburnus alburnus* L.’ [СлЛис: 97], зх.волин. *вуклія* ‘те саме’ [СлКорз: 92], гуцул. *слиж* ‘в’юн (*Cobitis barbatula*)’ [ПіпГал: 178], буков. *слизак*

‘різновид риби зі слизистою поверхнею’, *слеж, слиж, слиш* ‘риба породи паскаря’ [СБГ: 500], порівняймо у складі стійкого порівняння *викрутив сі з рук як слиж* — про проворного, зручного або брехливого та хитрого чоловіка [ГРНП 1901: 174], ср.ндпр. *слиз’як* ‘йорж’ [Тарасенко 1961: 60], закарп. *слиг’ан* ‘в’юн (*Misgurnus fossilis*)’ [СлСаб: 334] тощо.

Праслов’янського кореня **sopľь* ‘сопля’ [ЕСУМ: V, 355] сягають народні іхтіоніми із дещо зневажливою конотацією *сопл’як* ‘йорж’ (східнослобожанські, східнополіські, середньонаддніпрянські говірки) [Сватівщина 1998: 87; Дейниченко 1997: 173; Тарасенко 1961: 60], *соплівка* ‘йорж-носар, дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями і тілом, укритим слизом (*Acerina vulgaris* L.; *Acerina acerina*)’ (центральнослобожанські) [КА], *слиняв’ець* ‘йорж’ (західнополіські) [СлАрк: II, 156].

Іхтіоніми з формантом **-акь* (*слиз’як, слиз’як, сопл’як* тощо) — активні суфіксальні утворення, типові для антської мовної підгрупи [Царук 1998: 231].

Суфікс *-ач* продуктивний для утворювання назв риб у всіх говірках української мови (до того ж цей словотворчий афікс нерідко надає словам певної стилістичної зниженості, відтінку просторіччя, фамільярності): сх.поділ. *шмарк’ач* ‘йорж, *Acerina cernua* L.’ [Тищенко 2010а: 96], поліс. *слимк’ач* ‘йорж, *Nemachilus barbatula* L.’ [СлЛис: 198].

Отже, тактильна мотивація є важливою в постанні рибальських суфіксальних дериватів. У споконвічно продуктивному мотиваційному типові назв риби за відчуттям її на дотик (див. підрозд. 2. 2) виокремлюємо два мотивувальні чинники: 1) МЧ «костисте, шкарубке риб’яче тіло»; 2) МЧ «слизьке, клейке риб’яче тіло».

3.3.4. Суфіксальні найменування риб за кольором і смаком

Відомо, що у виборі харчового продукту людина часто керується його кольором, що зумовлено набутим досвідом уживання їжі тваринного та рослинного походження і породженими на основі цього досвіду стійкими асоціаціями. А отже, між суфіксальними назвами риб різних видів, утворених від назв кольорових прикмет і смакових якостей, в еволюційному вимірі є певний зв’язок.

За висновками В. Коломієць, найбільш уживаними в праслов'янській мові були назви риб, утворені від основи прикметника **bělъ* 'білий', якими позначали щонайменше три різні, але дуже близькі між собою й надзвичайно поширені види риб — плотву, верховодку і жереха [Коломієць 1978: 6]. Цілком очевидно також, що в спільнослов'янську добу способом номінативної диференціації схожих між собою різновидових риб було додавання до кореня **bělъ* різних суфіксів, зокрема *-ic(a)*, як-от **bělīca* (укр. *біліця* 'уклейка *Aspidus lucidus*') [ЭССЯ: II, 65].

Сучасний іхтіономен *білуга* утворився в східних говорах праслов'янської мови, коли праукраїнці, які знали білугу безпосередньо в басейнах Дніпра й Дністра, називали її власне слов'янським словом **běluga* (< **bělōga*) від прикметника **bělъ* 'білий'. А в басейн Дунаю під час заселення слов'янами Балканського півострова занесено запозичене в західні говори праслов'янської мови в період її розпаду германську назву білуги *hūso*, яка на слов'янському ґрунті перетворилася на **vuza*. У говірках української мови іхтіонім *віз* стали вживати на позначення нового гібридного виду осетрових [Коломієць 1983: 132].

Подекуди внутрішній синкретизм мотиваційної основи рибальського найменування зумовлює фонетичні варіанти назви, які на сучасному етапі сприймаємо як етимологічно відмінні. Так, говіркові назви *верховодки звичайної* (*Alburnus alburnus* L.) — *плескавка* (Дністер, Південний Буг) і *блискавка* (Полтавщина) [Фауна України 1983: 19] — засвідчують різновекторне мотивування одночасно побаченої і почутої реалії: верхова риба часто «сплескує» у воді й при цьому «зблискує».

Чорним кольором мотивоване постання іхтіонімів *чорнічник*, *чорничок* 'бичок, чорного кольору, що водиться на дні водоймища, здебільшого під камінням', *чорнявка*, *чорняк* 'вид риби з роду бичків', *чорнуха* 'червоноперка, *Scardinius erythrophthalmus* L.' [ЕСУМ: VI, 342].

Синюватим відливом риб'ячого тіла мотивоване постання низки діалектних іхтіонімів: сх.поділ. *сінька* 'верховодка, *Alburnus alburnus* L.' [Тищенко 2010а: 94], цн.слоб. *синяк* [с'і'н'ак] 'карась' (смт Печеніги Харків. обл.), сх.слоб. *синявка* [с'і'н'аўка] 'дрібна риба' (с. Красне Поле Марківського р-ну Луган. обл.) [КА].

У східнословобожанській говірці с. Новобіла Білолуцької селищної громади Луган. обл. подибуємо іхтіонім *синєць* із визначенням

його мотивувального чинника — «синя спина»: *С'їнец' це та'ка |риба по'хожа на кара|с'а із |син'ойу спи'нойу // [КА].* У нижньо-наддністрянських говірках А. Берлізов також зафіксував мотивований синім кольором іхтіонім *синéць* 'риба' [СлБерл: 71].

Постання західнополіського іхтіоніма *зéлик* 'молодий щупак' [СлАрк: I, 188] мотивоване притаманним недорослій ще риби цього виду яскравим зеленим кольором на відміну від дорослої, у якої він тьмяніє. Можливе також каламбурне зближення прямого значення та вивідного — 'недозрілий, недоспілий (про злакові рослини, фрукти, овочі і т. ін.)' [СУМ-11: III, 553].

Мотивувальний чинник 'червоний колір риб'ячих плавців' зумовив утворення в західнополіських говірках іхтіоніма *червóнка* 'краснопірка, *Scardinius erythrophthalmus*' [СлАрк: II, 248], а в східнослобожанських — *красня́нка* 'те саме' (сmt Марківка Луган. обл.; р. Деркул — притока Сіверського Дінця) [КА]. У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського, С. Недільського представлено ще синонімний суфіксальний дериват *красні́ця* [Малорус.-нім. сл. 1886: I, 375].

Наведені синонімні найменування переконують в обґрунтованості запропонованих у попередніх підрозділах монографії термінів *мотиваційний тип*, *мотиваційна основа* і *мотивувальний чинник*, оскільки різні за способом творення й відповідно різні за твірною основою назви тієї самої риби (*червонка*, *красни́ця* — суфіксація; *червонопе́рка* [СУМ-11: 11, 299] — основоскладання (*червоні пера*) із суфіксацією; *краснопе́ра* [СУГО: 108] — утинання іменникового складника словосполуки *краснопера / риба*) мають однакову колірну мотиваційну основу, той самий мотивувальний чинник «прикметна своїм кольором якась частина риб'ячого тіла» і належать до продуктивного мотиваційного типу назв риби за кольоровою ознакою. До цього ж мотиваційного типу належать і діалектні назви риб *пструг* (пістряве тіло), *білі́ця* (біле, блискуче тіло), *сінька* (тіло із синюватим відливом) тощо, проте їх об'єднує дещо інший мотивувальний чинник — «колір риб'ячого тіла (колір відливу риб'ячої луски)». Згадаймо тут людську властивість «всілякі приписувать барви первісім тільцям речей», відзначену ще давньоримським філософом Лукрецієм: «Колір, до речі, й мінятися може залежно від того, / Як він освітлений: сонцем прямим чи відбитим од чогось» [Лукрецій Тит Кар: 65].

Уживаний у говірках Одещини універб *красняк* ‘червона риба: осетер, білуга, севрюга’ (< *красна риба*) [СУГО: 108] лише формально подібний до найменувань *синяк* ‘карась’, *чорняк* ‘вид риби з роду бичків’ тощо, оскільки в історичному вимірі його мотивувальним чинником є не колір риби, а її цінність («краса») як харчового продукту. А отже, універб *красняк* демонструє зовсім інший продуктивний мотиваційний тип назв риби за її смаковими якостями (харчовою цінністю). До цього мотиваційного типу належать ще такі назви рыб: *гірчак* ‘прісноводна риба родини коропових, *Rhodeus amarus*, *Rhodeus sericeus amarus* (Bloch.)’, яку етимологи пов’язують зі словом *гіркий* [ЕСУМ: I, 516], одес. *горчак* ‘неїстівна колюча дрібна рибка, колючка’ [СУГО: 56]; сх.слов. *солодонéць* ‘маля щуки, м’ясо якої солодке на смак’ (с. Новорозсош Новопсковської селищної громади Луган. обл.) [КА]; новогрецьке запозичення *алюшник* ‘оселедець’ (*to alas, alati* ‘сіль’), що стало набутокм українського лірницького аргю завдяки додаванню питомого суфікса *-ник-* [Горбач 1957а: 23], утворення з яким «були широко знані вже в живій мові стародавніх східних слов’ян» [Бевзенко 1960: 110]. Мотивувальним чинником цих назв є фактична констатація приємного чи неприємного смаку рыб’ячого м’яса: *гірчить*, *солодке*, *солоне*. Натомість у постанні назви *красняк* мотивувальним чинником виступає почуттєво-оцінювальна констатація — *красний* (народно-поетичне) ‘гарний, прекрасний, чудовий’ [СУМ-11: IV, 327]. Порівняймо також: «*красна риба* — цінна порода безкісткових (осетрових і т. ін.) рыб; *красна тоня* — перший у сезоні улов, звичайно найкращий» [тс]. А з огляду на те, що м’якоть *красної риби* (лосося, горбуші, форелі) дійсно рожевого кольору, можна припустити семантичне зближення прямого номінативного (нейтрального) і номінативно-вивідного (емоційно конотованого) значень у період, коли постала потреба в номенах, які б позначали м’ясо риби за її цінністю як харчового продукту. До того ж, як припускають етимологи, слово *красний* (діал. *красни*) із вторинним щодо ‘гарний, прекрасний’ значенням ‘червоний’ здавна успадковане частиною українських говірок [ЕСУМ: III, 77].

Отже, на прикладі суфіксальних найменувань рыб за колірною ознакою простежуємо процес формування емоційно-оцінної лексики рибальської сфери, спричинений зближенням прямого і вивідного значень слова на певних етапах розвитку рибальства й рибоспоживання.

3.3.5. Суфіксальні найменування риб за часовими прикметами нересту

До істотних мотиваційних основ у постанні іхтіонімів належить час, коли риба певного виду йде на нерест. Утворені за цим номінаційним принципом назви склали важливу частину української іхтіологічної, риболовецької та рибницької термінології.

Більшу частину суфіксальних похідників на позначення риби, що нереститься в певний часовий період, утворено від назв релігійних свят, які збігалися (збігаються) із часом нересту, про що дізнаємося з етнографічних праць: наприклад, ляща залежно від його зимового чи весняного нерестування називають «микольник» і «юровик» [Туленцева 2005: 200], оскільки *микольник* нереститься в грудні (коли святкують День святого Миколая), а *юровик* — у травні (6 травня вшановують святого Юрія, за язичницьких часів — Ярила).

Слід зазначити, що в українських говірках у творенні іхтіонімів за часовими прикметами нересту метонімічну прив'язку до язичницького чи християнського календарів здебільшого опускають: херсон. *мартюк* (Спочатку треться дрібна щука «мартюк» — переважно наприкінці лютого або на початку березня) [Рябков 1890], закарп. *мартянка* 'підуст, який нереститься в березні' [Владьков 1926: 60], сх.слоб. *апрелька* 'щука, яка нереститься у квітні' (с. Новорозсош Новопокровської селищної громади Луган. обл.) [КА].

Для більшої професійної деталізації іхтіонімів на Середньому Подніпров'ї відзначено три екотипові форми ляща залежно від часу нересту, серед яких дві назви *вербовик* і *дубовик* [Фауна України 1983: 76] утворено суфіксальним способом від дволексемної основи, яка метонімічно вказує на час нересту: *вербовá риба* (нереститься, коли цвіте верба: у кінці березня — на початку квітня) > *вербовик*, *дубовá риба* (нереститься, коли цвіте дуб: у кінці квітня — на початку травня) > *дубовик*. Шляхом універбації утворено й народну назву рибця звичайного *глодовик* [тс: 124], оскільки час цвітіння глоду збігається з часом нересту цієї риби, порівняймо ще із закарп. *гльдянка* 'підуст, який нереститься в середині чи кінці квітня, коли квітне глід (*Crataegus*)' [Владьков 1926: 60].

Отже, в українській мові суфіксальні назви риб за часовими прикметами нересту утворено як безпосередньо від основи-назви місяця нересту, так і від метонімічно заміщених основ, що відобра-

жають природні явища або природні явища у зв'язку з релігійними святами (подвійне метонімічне перенесення).

Сутнісно-мотиваційний підхід до аналізу рибальських суфіксальних дериватів уможливив виокремлення чотирьох мотивувальних чинників у межах мотиваційного типу назв риби за часовою прикметою нересту: 1) знання рибалками місяця, коли нереститься саме цей вид риби; 2) спостереження рибалок за рослинністю, що цвіте під час нересту саме цього виду риби; 3) належність рибалок до етноспільноти, релігійні свята якої припадають на час нересту саме цього виду риби; 4) часовий збіг нерестового періоду риби цього виду з нерестовим періодом риби іншого виду (наприклад, *густерник* 'лящ, який нереститься одночасно з густерою' [Усачева 2003: 97]).

3.3.6. Суфіксальні найменування рибалок

В українській мові семемі 'людина, для якої рибальство є основним заняттям' відповідають суфіксальні та іншого способу творення деривати з основою *риб-*: *рибак*, *~ач*, *~ач'*, *~ар*, *~ар'*, *~алка*, *~ал'ник*, *~ал'шчи(і)к*, *~олоў*, *~олове"ц'*, *~олоўка*, і така різноманітність словотвірних синонімів на позначення широковідомого прадавнього поняття є типовим для говірок явищем [Гриценко 1990: 105]. Г. Аркушин у монографії «Іменний словотвір західнополіського говору» теж спирається на цей приклад, важливий для розуміння того, що синонімія афіксів охоплює *різночасові утворення*, які зберігають семантичну спільність із можливими стилістичними відтінками [Аркушин 2004: 277]. Тож у визначенні словотвірних і мотиваційних моделей найменувань рибалок також варто послуговуватися принципом відносної хронології.

Рибальство належить до однієї зі стародавніх форм привласнювального господарства, тож не випадково «значення присвоювання» є одним з найдавніших у структурі праслов'янських назв на позначення представників професій [Нечитайло 2011: 190–191]. Такою є назва ловця риби **rybarjъ*, утворена (на думку багатьох істориків мови) за допомогою успадкованого ще з праїндоевропейської мови форманта. Спираючись на відому працю А. Мейє «Спільнослов'янська мова», авторитетні мовознавці дійшли такого висновку: «Суфікс *-arjъ* (< *-*arǵo-*), що творив назви профе-

сій і занять, був запозичений у пізній праслов'янський період з латинської мови (*-ārius*) через посередництво германських мов (пор. гот. *-areis*, лит. *ōrius*, гр. *αρις*) і поширився у зв'язку з наявністю в слов'янських мовах слів, що могли сприйматися як похідна основа для таких запозичень (типу *mytarjъ*, *boukarjъ*)» [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 121]. Я. Закревська коректно звернула увагу на цю давню в науковій літературі думку, але наголосила на тому, що утворення із суфіксом *-ar* засвідчені уже в давньоукраїнських і взагалі давніх слов'янських пам'ятках, а в давньоукраїнських пам'ятках XI–XIII сторіч серед назв особи-діяча на *-ar* є чимало слов'янських утворень: *говедарь* 'пастух рогатої худоби', *заячарь* 'хто ловить зайців', *козльищарь* 'пастух кіз', *краварь* 'пастух корів', *рибарь* 'рибалка' тощо [Закревська 1976: 61–62]. Принагідно зазначимо, що український діалектний агентив *коровар* 'пастух корів' (< псл. **korvarь*) доводить, що слово не обмежується ареалом південно- й західнослов'янських мов [ЕССЯ: XI, 116].

Праслов'янський агентив *рибáр(ь)* зберігає карпатська група діалектів. «Атлас української мови» засвідчив цю назву саме в гірській частині рельєфу, а межі поширення ізолекса на діалектологічній карті накладаються на долини річок Чорна Тиса, Тересля, Свіча, Латориця, верхню частину Дністра, частину річки Серет у Буковинських Карпатах [АУМ: II, карта № 136]. Діалектні словники також засвідчили поширеність назви (разом з її фонетичними варіантами та похідними утвореннями) в бойківських і закарпатських говірках, порівняймо: бойк. *рибáрь*, *рыбáрь*, *рибáй* 'рибалка' [Сл-Ониш: II, 172], закарп. *рыбáрь* 'те саме', *рыбáрька* 'жін. до *рыбáрь*', *рыбáрити* 'рибалити', *рыбáр'ин'е* 'риболовля' [СлСаб: 307], гуцул. *рибáрь* 'рибалка', *рибáрити* 'ловити рибу' [СГГ: 163, 162]. Усталеність цієї назви та її похідників в архаїчному закарпатському говорі відтворив у своєму романі «Криничар» М. Дочинець, пор.: «*Розпитав і бувалих рибарів про значене змією місце. Так, потверджували вони, це Дикий Брід, мертва для риболовлі царина*» [Дочинець 2014: 25–26]; «*[дим з вербового пагілля] від пізньої рибарської ватри чи від казана кошикарів*» [тс: 9]. Із наведених прикладів випливає, що саме відокремлена гірська місцевість Карпат уможливила збереження давнього праслов'янського рибальського агентива на *-ar*.

Беручи до уваги типологічно подібні спільнослов'янські назви *бджоляр* (вх.луж. *pčolar*, чес. *včelař*, словен. *čebelar*, серб. *пчелар*)

[Юшук 2019: 33], *vivčár* (вх.луж. *wowčer*, чес. *ovčář*, словен. *ovčar*, серб. *овчар*) [тс: 62], *kozár* (вх.луж. *kozar*, чес. *kozař*, словен. *kozar*, серб. *козар*) [тс: 169], *konjár* (вх.луж. *konjer*, чес. *koňář*, словен. *konjar*, серб. *коњар*) [тс: 172] тощо, висновуємо: у праслов'янській мові впродовж усього її розвитку був чинним відіменниковий словотвірний тип агентивних назв на *-ar* (*-арь*), у якому виділявся семантичний підтип «основа іменника-назви тварини + суфікс *-ar* (*-арь*) = назва людини, яка доглядає худобу, щоб забезпечити своє існування», оскільки мета риболовства, як і пастухування, птахівництва, бджільництва, — отримувати продукт харчування (риб'яче м'ясо). Загалом же здобування м'яса в еволюційному розвиткові об'єднує привласнювальні промисли (рибальство і мисливство) з відтворювальним господарюванням (розведенням худоби, птахів, риби).

Спіраючись на художні тексти з відтвореними ареальними особливостями рибальського промислу українців, спостерігаємо: карпатський агентив *рибар* в українській мові виступає гіперонімом до назв ловців риби певної породи. Так, в оповіданні О. Гончара «Людина в степу» бачимо нижньонадніпрянський гіпонім *щукар* 'рибалка, який ловить щук': «Там, по сивих просторах закутих кригою вод, скільки зглянеш, всюди бовваніли людські постаті, де поодинокі, а де непорушними темними групами. То все були рибалки, завзяті *щукарі*, ентузіасти підльодного лову» [Гончар 1967: 424]. Щучий промисел у Нижньому Подніпров'ї засвідчено ще староукраїнськими писемними джерелами: «просил нас запорожской нисовой *щуки зимной просолной* іс Коша» [АКНЗС 1734-75: IV, 539]; «постаратся купить іли собрать такой доброй і большой *вялой щуки* в априль мсцѣ» [тс: 540].

Гіпонім *юнарь* 'рибалка, який ловить миньків' (*юн* = *миньок*) в українській мові другої половини XIX сторіччя зафіксував відомий лексикограф Ф. Піскунов [СлПіск: 301]. Те, що в українських діалектах *минька* називають *юном*, ілюструє фрагмент повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем»: «Тут водяться довгі й вузькі, *схожі на в'юнів, рибини, що ми їх називаєм минками*. Тільки в'юни темніші, а минки світліші і набагато менші: завтовшки з олівець. Ми їх ловимо довгими палицями, розщепленими на кінці. Приловчися, поцілиш *в'юнку рибину* та й витягнеш із води» [Дімаров: 101]. Наведений опис прояснює семантичну структуру слова *юнарь* і засвідчує ефективність типологізування рибальських суфіксальних

дериватів за мотиваційною єдністю значенневих ознак твірної основи й афікса: (в')юн- 'в'юнкої риби' + -ар(ь) 'ловець'. На користь праслов'янської давності відіхтіонічного семантичного підтипу назв рибалок на -ар (-арь) можуть свідчити типологічно подібні видові назви рибалок в інших слов'янських мовах, зокрема чеській: *lososář* 'ловець лосося', *pstruhař* 'ловець форелі', *štikař* 'ловець щуки' [Закревська 1976: 70].

Інший — відзнаряддевий — семантичний підтип назв рибалок на -ар (-арь) ілюструють такі гіпоніми: *сіткар* 'той, хто ловить рибу сіткою' [СУМ-11: IX, 233], у нижньонадністрянських говірках — *неводар* 'той, хто ловить рибу неводом' [Берлизов 1976: 9].

Українські відіхтіонічні й відзнаряддеві назви рибалок на -ар (-арь) ілюструють продуктивність творення назв осіб за професією сполучанням суфікса -арь з іменниковими основами, загалом же «група відіменникових дериватів на -ар уже в XI–XIII ст. була найчисленнішою серед усіх утворень з цим формантом, найбагатшою на лексико-словотвірні типи» [Білоусенко 1993: 164].

Зрідка спостерігаємо творення видових назв рибалок на -ар від дієслівних основ. У західнополіському говорі рибальський агентив *махар* 'старший над групою рибалок' [СлАрк: I, 307], очевидно, мотивований дієсловом — *махати*, а точніше — словосполучкою *махати руками* (тобто керувати діями підлеглих). У слобожанському говорі назву *топтун* 'помічник рибалки, який ногами виполошує рибу з кушерів' (с. Кам'янка Дворічанської селищної громади Харків. обл.; р. Оскіл) [КА] утворено від дієслова *витоптувати*. Виразніше мотивацію агентива простежуємо у стійкій словосполучці-мотиваторі *витоптувати рибу* 'ногами виполошувати рибу з кушерів у потрібному рибалкам напрямкові' (тс) [КА]. За спостереженням П. Білоусенка, віддієслівні найменування осіб за функціональною дією на -ар у пам'ятках української мови зафіксовано з початку XIV ст. — раніше, ніж назви осіб на -ар за зовнішньою чи внутрішньою ознакою (на кшталт *моцар*, *біляр*, *чудар*) [Білоусенко 1993: 163].

Окремі агентиви на -ар стали базою для утворення в сучасній українській мові термінів-похідників на позначення різновидів промислової діяльності: *вівчарство* 'розведення овець як галузь тваринництва' [СУМ-11: I, 551], *конярство* 'розведення коней як галузь тваринництва' [тс: IV, 277]. Назву *рибарство* зі значенням

‘рибний промисел’ засвідчено в південно-західному наріччі української мови [РРС: II, 333].

Властиву українській мові синонімію словотворчих засобів демонструє широкий спектр суфіксів для творення видових назв рибалок, як-от у говірках Одещини й Херсонщини: *áвчик* ‘рибалка, який ловить рибу з малого човна (з *áви* — Р. М.)’, *тягúльчик* ‘рибалка, який ловить рибу *тягúлями*’, *кодúльчик* ‘той, хто спостерегає за канатами (*кодóлами* — Р. М.) під час рибалення неводом’ [Берлизов 1976: 13], *самодúрищик* ‘рибалка, який ловить рибу *самодúром*, тобто вудкою з кількома гачками’ [СлМоск: 65; СУГО: 176], *лапта́шник* ‘рибалка, який ловить рибу *лапташóм* (рибальською сіттю з грубих ниток завдовжки приблизно 30 м і завширшки 10 м, яку тягнуть за собою з двох човнів)’ [СУГО: 115], *волоку́шник* ‘рибалка, який ловить рибу *волоку́шею*’ («Приймачі носять лід і бички; мимохідь приймальний робітник Підпригора лає «волокушника», що привіз п’ятдесят пудів риби й хоче здати всю дрібноту») [Мар’ямов 1933б: 507], *глосівнік* ‘рибалка, який ловить *глосу* (камбалу)’ («Кремезний і сиво-русий Микола Домовий, глосівник, перший зробив конкретну пропозицію...»; «... пришвартовуються дві шаланди наших сусідів-глосівників — рибалок, що ловлять білопузу камбалу-глосу. Глосівник Яким Миколаєнко підходить до нас смутний») [тс: 494, 491], *дурі́льник* ‘рибалка, який ловить рибу *дурилом*’: «А тоді, як приїхали дурильники, та як не закинуть дурило то й витягли аж шістьдесят штук» [тс: 507] < *дуріти скúмбрію* («... поволі виростають старі фортеці, малий пароплав-ширкет та цілі зграї рибальських човнів, що, за севастопольським висловом, «дурять скумбрію». Скумбрія йде на штучну рибку й потрапляє на безліч гачків. Вночі — досить самого ліхтаря на прові. Риба йде в світляну смугу, що тремтить на воді, і там її можна брати») [Мар’ямов 1931: 55].

Синонімні агенти *бичéшник* (*бичі́шник*) ‘рибалка, який ловить бички волоком’ [СлМоск: 16; СУГО: 23; СБІМ: 64] і *бич́ник* [СБІМ: 64] ‘рибалка, який ловить *бички*’ засвідчують морфологічні зміни (вокалічні і консонантні альтернації, усичення твірної основи), а назва *бичéшник* (*бичі́шник*) до того ж вкладається в ряд подібних за своєю словотвірною структурою говіркових назв: *фáтушник* ‘рибалка, який ловить рибу *фáткою* (*хваткою* — Р. М.)’ [СУГО: 198], *торба́шник* ‘рибалка, який незаконно бере собі рибу’ [СУГО: 192] (порівняймо ще з розмовним *торбéшник* ‘жебрак’

[СУМ-11: X, 200]), *тряпошник* ‘ганчірник’ [СБІМ: 773], *каламашник* ‘той, хто працює на каламайдці, безтарці’ [СУГО: 90], *кінóшник* ‘той, що часто ходить у кіно’ [СБІМ: 303] тощо.

Відзначимо, що суфікс *-ник* більш властивий для творення рибальських агентивів на позначення діяча в системі організованого рибалення, рибообробки, реалізації риби як товару: *кармáтник* ‘робітник-риболовець на карматному риболовецькому заводі’ [СлЯв: 339], *ри́бник* ‘той, хто працює на рибному підприємстві’ [СУМ 2012: 962], *кефа́льний* ‘рибалка, який ловить кефаль’ [СБІМ: 297], *шепотинник* ‘купець на рибу’ (можливо, пов’язано з осман. *şuful(yko)* ‘жид’) [Горбач 1957б: 47] тощо.

У «Словникові українських говорів Одещини» (2011) до агентива *áвчик* знаходимо словотвірний варіант *áвочник* ‘рибалка, який ловить рибу з плавального засобу *áва*, *áвочними сітками*’ [СУГО: 11], що засвідчує належність спільнокореневих дериватів до різних словотвірних типів: 1) відіменникового словотвірного типу назв рибалок на *-чик* (видова назва човна *áва* + суфікс *-чик* = *авчик*); 2) відприкметникового словотвірного типу назв рибалок на *-ик* (видова назва рибальського знаряддя *áвочна сітка* + суфікс *-ик* = *авочник*).

Отже, суфіксальні назви рибалок в українській мові — це відіменникові, віддієслівні та відприкметникові деривати. Аналіз словотвірних типів і семантичних підтипів рибальських суфіксальних агентивів уможливив виділення типів мотиваційних основ: 1) *іхтіонімної* (відіхтіонімні назви рибалок мають тяглість щонайменше з праслов’янської доби та вкладаються в спільнослов’янський семантичний підтип найменувань тих, хто живиться від тварин); 2) *знаряддевої* (відзнаряддеві видові назви рибалок, очевидно, еволюційно пізніші утворення, проте похідники із суфіксом *-ар* (*-арь*) від назв найдавніших рибальських знарядь *невод* і *сітка* свідчать на користь праслов’янської давності цього семантичного підтипу); 3) *процесової* (відпроцесові видові назви рибалок, очевидно, еволюційно пізніші за відіхтіонімні та відзнаряддеві, оскільки відображають аспекти усвідомленого колективного рибалення, проте своїм корінням, безумовно, сягають протоукраїнських діалектів, на що вказує спільнослов’янський характер твірних основ, що відображають універсальні, сутнісно властиві людині дії, які вона здатна виконувати без допоміжних знарядь.

Серед мотиваційних типів назв рибалки виокремлюємо: 1) МТ назв рибалки за видом уловлюваної ним риби (МЧ «риба певного виду як об'єкт промислу»); 2) МТ назв рибалки за задіяваним знаряддям (МЧ «вид рибальського знаряддя»); 3) МТ назв рибалки за виконуваною ним професійною дією (МЧ «професійна дія, яку належить виконувати рибалці»).

3.3.7. Суфіксація і конфіксація у відіменниковому творенні рибальських процесових назв

Спостереження за етапами розвитку рибальського промислу на теренах України вможливили виявлення словотвірних типів рибальських суфіксальних процесових назв. Наявність видових назв *невідничить* [СлЧаб: II, 359] і *сітничить* 'ловити рибу сіткою' [тс: IV, 66] в аспекті широковідомого гіпероніма *рибалчити* («козакам їсти варив да рибалчивъ» [АКНЗС 1734-75: III, 667]), утвореного від агентива *рибалка* [УРСС: 199], свідчить про існування в ареалі Нижнього Подніпров'я на певному етапі становлення риболовецького промислу (за часів існування на Запорозькій Січі власників рибальського знаряддя та найманих робітників) відіменникового словотвірного типу назв видових процесів рибалення на *-и-ти*, зокрема семантичного підтипу «назва рибалки + формант *-и-ти* = процесова назва». До цього ж семантичного підтипу належить і закарпатська процесова назва *галасити* 'рибалити' [СлКарп: 39], оскільки утворена від освоєного чужомовного агентива *гáлас* 'рибалка' < угор. *halász* 'те саме' [ЕСУМ: I, 458].

Мовознавці відзначають, що в сучасній українській мові у відіменникових дієсловах продуктивно взаємодіють із дієслівними суфіксами зокрема твірні основи такої групи іменників, як назви осіб за фахом, посадою, становищем у суспільстві, і наводять приклади похідників, утворених за допомогою форманта *-ва-ти*: *столярувати*, *чабанувати*, *учителювати* [Сучасна українська літературна мова 2002: 264]. Водночас словотворчий формант *-и-ти* більш характерний для творення дієслів від іменників-назв предметів, деталей: *пружина* > *пружинити*, *барабан* > *барабанити*; назв узагальнених понять: *біда* > *бідувати*, *бальяндраси* > *бальяндрасити*, *каламбур* > *каламбурити*; назв рідин і предметів, за якими визначають дію: *перець* > *перчити*, *цемент* > *цементувати*.

ти [тс]. Проте, зауважують мовознавці, збіг іменникового суфікса *-ar* і дієслівного форманта *-и-ти* можна спостерігати і в дериватах на взірець *крамарити* (< *крамар*), *газетярити* (< *газетяр*) [тс]. В аспекті взаємозв'язку рибальської і скотарської лексики в бойківських і закарпатських говірках привертає увагу відагентивний похідник *скотáрити* 'пасти рогату худобу' [СлМат: 429; УЗГ: 383] < *скотáрь* 'пастух' [СлМат: 429]. Загалом же говірки південно-західного наріччя української мови засвідчують збіг іменникового суфікса *-ar* і дієслівного форманта *-и-ти* в межах зазначеної словотвірної моделі. Загальною (родовою) назвою процесу риболовлення виступає дієслово з твірної основою *рибар-*: бойк. *рибаріти*, *рибаріти* 'рибалити' < *рибарь* 'рибалка' [СлОниш: II, 172], закарп. *рыбарити* 'рибалити' < *рыбарь* 'рибалка' [СлСаб: 307].

Зауважимо, що від багатозначного агентива *сітка́р*: 'той, хто плете сітки' і 'той, хто ловить рибу сіткою' [СУМ-11: IX, 233] і діалектизму *неводáр* 'той, хто ловить рибу неводом' [Берлизов 1976: 9] дієслівні похідники не засвідчені.

Натомість в українських говірках відзначаємо численні рибальські процесові назви з формантом *-и-ти* (та його фонетичними варіантами), утворені від тематично інших, неагентивних іменників рибальської сфери: нж.ндпр. *кукульванить* (рибу) < *кукольван* 'отруйна рослина' [СлЧаб: II, 226], *катра́нити* 'намащувати час від часу рибальські сітки дьогтем, щоб запобігти дії води' < *катра́н* 'дьоготь, яким намащують рибальську сітку, щоб та не гнила' [СлЯв: 341]; буз.-інг. *катра́нити* 'ловити чорноморську акулу-*катрана*' [СБІМ: 291], *мату́лити* 'в'язати волок (матулу)' < *мату́ла* 'нитки, з яких рибалки в'яжуть сіті' [тс: 418]; одес. *дубліти* 'проварити у воді з *дубовою* корою рибальські сіті, щоб вони не так швидко розмокали й були міцнішими' [СлМоск: 32], *дуба́нити* 'ділити пійману рибу між рибалками' [тс] < *дуба́н* (з тюрк. 'частина, пай') [ЕСУМ: II, 140], *чаку́шить* 'бити по голові (найчастіше стосовно риби)' < *чаку́шка* 'прилад, яким б'ють велику рибу по голові, коли втягають її в човен' [СУГО: 207], *штукува́ть* 'пришивати вздовж невода вгорі чи внизу нову сітку, щоб зробити невід ширшим' < *шту́ка* 'нова сітка чи її частина, яку пришивають до невода замість зіпсованої' [СУГО: 217]; причорн. *самоду́рити* («— Диви, — каже тоді Музика, — от і баламут з'явився. Посамодуримо, значить, зараз...» [Мар'ямов 1933б: 479] < *самоду́р* 'різновид вудки з рядом гачків з принадою, які прив'язують до великого шнура' [СУГО: 176] («Під

нами море. Сев сидить на носі шаланди з ниткою самодура в руці. Це той же самолов, тільки — замість приманки — на гачках цесарчине пір'я» [Яновський: 49]; «Сенька Злинський починає готувати самодури. На короткій паличці нав'язано довгу леску із багатьма гачками. Це й є «самодур». Сенька нанизує на його гачки малі рибки й заводить леску у воду. Тепер він, тримаючи руку на борті, легенько сіпав паличку самодура з боку на бік. / Нарешті леска глибоко занурюється в воду. Злинський тягне самодура в шаланду, й ми бачимо, як на ньому, на трьох гачках відразу, б'ються скумбрії» [Мар'ямов 1933б: 479]; нж.ндстр. *сабашить (шабáшить)* 'кінчати роботу, здебільшого рибальство чи виготовлення рибальських снастей' [СлБерл: 69, 79] < *шабáш* 'суботнє свято, відпочинок, передбачені іудаїзмом', згодом слово стали вживати як вигуковий сигнал про закінчення роботи [ЕСУМ: VI, 363].

У дериваційному аспекті привертають увагу і конфіксальні рибальські процесові найменування, які в словотвірному ланцюжку виступають, на нашу думку, проміжною ланкою в еволюційному процесі уточнювання іменникового первня: *то́ня* 'простір води, який протягують неводом, виловлюючи рибу' [СУГО: 191] > ***ві́тонити*** (*невід*) 'витягти невід з ополонки, з-під льоду' [СлЯв: 102] > *ві́тонок* 'місце, звідки витягають рибу з-під льоду' [тс]; *риба* > ***зарі́бити*** 'розвести рибу у водоймищі' [СУМ 2012: 331] > *зарі́бок* 'риба, яку впустили у водойму для розмноження' [СлГр: II, 89].

У визначенні явища черездієслівного уточнення іменникового первня можна спиратися на спостереження дослідників у галузі історичного словотвору, які припускають наявність мотивованих дієсловом конфіксальних іменників ще в спільнослов'янську епоху: на взірець **obmydliti* 'намилити' > **obmydlъkъ* 'залишок від шматка мила', **obmъšiti* 'покрити мохом' > **obmъšanikъ* 'місце, поросле мохом' [Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 45, 52]. Водночас логіка понятійного освоєння людиною реалій довкілля та їхнього номінування підказує, що для процесу «обмилювання» потрібно *мило* (< **mydlo*), для «обмшування» — *мох* (< **mъxъ*) тощо. Тож визначаємо такий напрямок словотвірних ланцюжків: **mydlo* > **obmydliti* > **obmydlъkъ*, **mъxъ* > **obmъšiti* > **obmъšanikъ*.

Риба за своєю сутністю нерозривно пов'язана з водою. Тож у можливих сумнівах щодо мотиватора терміна *зарі́бити* (< *риба* чи *зарі́бок*?) на користь первня *риба* свідчить наявність в україн-

ській мові словотвірного ланцюжка *вода* > «*заводити*» ‘заповнити водою’ [тс: 294] > *заводок* ‘затока’ [тс], знов-таки побудованого нами на переконливості творення кінцевої ланки від конфіксального дієслова і логіки його творення від слова *вода*.

Прикметну групу рибальської лексики становлять суфіксальні дієслівні назви, утворені від іменників на позначення рибальських знарядь. Так, у повісті «Бригантина» Олесь Гончар вустами героя твору відтворив рибальську примовку, у якій вжито народний дієслівний термін *гачити* ‘ловити рибу гачом’: «*Зухвальська посмішка вбік, і відповідь ухильна, приправлена рибальським жартом: — Гачив, гачив — по тиждню й Дніпра не бачив...*» [Гончар 1981: 6]. Припускаємо етимонний зв’язок стійких словосполук *гачити рибу* і *вудити рибу* ще від праоснови. Етимологи не виключають, що псл. **o-da* — первісно особливий спосіб із зазубреним вістря для биття риби, потім цю назву перенесли і на рибальський гачок [ЕСУМ: I, 437]. Пов’язаний зі словом *гак* і рибальський професіоналізм в українських говірках Одещини *закукánити* ‘надіти пійману рибу на *кукан*, тобто на тонку віршовочку з двома тоненькими паличками на кінцях’ [СлМоск: 34], оскільки назву *кукán* етимологи виводять із псл. **kuka* ‘гак’ [ЕСУМ: III, 127]. Знаряддеву (інструментальну) мотивацію має і нижньонаддніпряньський діалектизм *блистіть* (= *блистіти*) ‘ловити рибу на блешню’ (*блискітку* — Р. М.): «*блис'т'у собі рибу*» [СлЧаб: I, 89].

Певним чином до відзнаряддевих десубстантивів належить і діалектизм *ізіти* ‘перегороджувати річку для ловлі риби’ [ВТССУМ: 509], який в історичному вимірі походить від назви рибальської загати *із* (*ез*): *ез бити* ‘ставити загороду в річці, ставку для риболовлі’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: II, 88].

Спостерігаємо й низку рибальських відіменникових дієслів зі словотворчим формантом **-ува-ти**: *буз-інг. гардувати* ‘загачувати річку (ставити гачи)’ [СБІМ: 183], *жабрувати* ‘виймати з риби зябра і нутроці, готуючи до соління чи сушіння’ [тс: 585], нж.ндстр. *паювати* ‘рибалити у власника рибальських знарядь за певний пай’ [СлБерл: 59], ср.поліс. *печеркувати* ‘ловити руками раків, рибу в підмивах берега тощо’ [СлЛис: 158] < *печерка* (див. підрозд. 2. 3.1. про назви, пов’язані з видобуванням риби із пористого ґрунту водойми), загальноукр. *підсáчувати* ‘ловити рибу, раків підсакою, підсаком’ [СУМ-11: VI, 496] < *підсáка* (*підсáк*) ‘риболовна сітка, що має форму косоного мішка, на обручі з довгим

держакон' [тс]. Зауважимо, що дієслово *підсачувати* має ще форму доконаного виду *підсачити* [тс]. Порівнюючи форму доконаного виду *підсачити* із формою доконаного виду *зарыбáрити* 'заробити риболовлею' [СлСаб: 108], утвореної префіксальним способом від форми недоконаного виду *рыбáрити*, а також із дієслівними назвами, що не мають форми доконаного виду (на взірць *невідничити*, *печеркувати*), констатуємо: у творенні процесових рибальських назв форманти *-и-ти* та *-ува-ти* можуть бути як синонімічними словотворчими засобами, так і засобами розрізнення видових форм дієслова. Принагідно зазначимо, що розрізнення видових форм — необхідна умова формування дієслівної і віддієслівної іменникової рибальської термінології.

Отже, українській мові властиві дієслівні терміни, що спостерегаємо на прикладі відіменникових рибальських назв на *-и-ти* (*-ува-ти*). У цьому словотвірному типі виокремлюємо відзряддевий семантичний підтип процесових рибальських назв на *-и-ти* (*-ува-ти*) і відсуб'єктний семантичний підтип процесових рибальських назв на *-и-ти* (*-ува-ти*). Відповідно в постанні дієслівних рибальських назв виокремлюємо з наряддевий і суб'єктний типи мотивації. Локаційний тип мотивації простежуємо в назві *печеркувати* (від місця, локації, де ловлять рибу).

3.4. Нульова суфіксація у творенні рибальської лексики

Нульсуфіксальні назви як важливий складник лексико-семантичної системи постійно привертають увагу науковців [Міняйло 2012a]. А. Мейє писав, що в історичну епоху майже всі кореневі основи теперішнього часу супроводжують уже спорідненими іменами, які мають навіть дієслова, запозичені з германських мов: *коупъ* 'покупка' поруч із *коупити*, *-коусть* (*въ-коусть*, *ис-коусть*) поруч із *-коусити* (*въ-коусити*) тощо [Мейє 1951: 273]. Грунтовна праця Л. Полюги про українську абстрактну лексику XIV — першої половини XVII ст. також засвідчила можливість утворення в означений період іменників зі значенням конкретної дії практично від кожного дієслова, а нульсуфіксальні абстрактні іменники (за спостереженням мовознавця) особливо активізувалися в період XVI — першої половини XVII ст. [Полюга 1991: 32]. П. Білоусенко наголошує на тому, що «зароджена в надрах праслов'янської мови,

нульсуфіксація стала вагомим фрагментом української словотвірної системи, яка впродовж усього писемного періоду української мови справила значний вплив на формування цієї системи, упорядкування її елементів» [Білоусенко 2015: 213]. Отже, нульова суфіксація — важливий різновид афіксального словотворення, який «забезпечує переведення дієслівної основи до класу слів, що виражають предметність» [Сучасна українська літературна мова 2002: 252]. Категорія ж предметності, на нашу думку, якнайкраще співвідносна з чітко окресленими поняттями галузевої термінології. Тому корпус нульсуфіксальних віддієслівних іменників можна доповнити багатим матеріалом зі сфери рибальства.

Тематичну віднесеність і мотиваційну базу більшості рибальських назв, які на сучасному етапі сприймаємо як нульсуфіксальні девербативи, можна простежити вже в праслов'янських реконструкціях, а отже, виявити складнішу словотвірну природу мотивацій.

Так, назва рибальського знаряддя *колот* 'палиця, якою б'ють по воді, заганняючи рибу' (Правобережне Полісся) сягає псл. **koltъ*, похідника із суфіксом *-t-* від дієслова **kolti*, зважаючи на його етимологічну спорідненість (хоч і з помітною різницею) у слов'янських ('бити гострим, колоти', 'розколювати') і балтійських ('кувати, бити молотом') мовах. Своєю чергою псл. **koltiti* етимологи виводять із **koltъ* 'кувалда', 'важка дубова палиця, якою глушать рибу', 'знаряддя для обмолочування зерна', 'тичина для збивання олії' [ЭССЯ: X, 155–159].

У зв'язку із синкретизмом значень '*рвати*' – '*плести*' (за О. Трубачовим) в еволюційному розвитку матеріально-духовної культури українців, у тому числі рибальської, важлива гіпотеза етимологів про утворення праслов'янського субстантива **lēsъ* з індоєвропейського кореня **uel-* 'рвати, дерти, бити' (тобто історично віддієслівного походження назви — *P. M.*), що засвідчує первинну віднесеність назви до термінології підсічного землеробства з пізнішим входженням до географічної термінології [ЭССЯ: XIV, 252]. Як відомо, землеробство включає, крім рілляництва, ще овочівництво, садівництво й виноградарство. Відлуння садівницької семантики (з подальшою її широкою різногалузевою диференціацією) бачимо в субстантивах із коренем *ліс-* в українських говірках: закарп. *ліса* 'невеликі ворота, виплетені з лози' і 'виплетена з лози сітка для сушіння фруктів на сонці' [СлСаб: 162], зх.поліс. *ліс*

‘тин, плетений з горизонтально розташованих прутів’ [СлАрк: I, 288], буков. *ліса* ‘живопліт’ («*Порá би вже ту лісу пострігти, би фáйна, куціста росла*») [СБГ: 262]; також із матеріально вираженим суфіксом: буков. *ліска* ‘рибальська волосінь’ [тс], гуцул. *ліска* ‘ящик, дно якого зроблене із *дранки*, для сушіння садовини димом’ [СлШкрум: 88], *ліска* (мн. *ліскі*) ‘ліщина (кущ родини березових із їстівними плодами — горіхами)’ і ‘сплетена з ліщини решітка для сушіння грибів або фруктів у печі’ [СлНегр: 106], бойк. *ліска* ‘кущ ліщини’ і ‘прилад з лози, яким ловлять рибу’ [СлОниш: I, 415], ндстр. *ліска* ‘ліщина’ і ‘плетена сітка на рибу’ [СлШила: 162], лемк. *ліска* ‘ліщина’ [КСГСУ: 51] тощо.

Назва *кляч* ‘кожна з двох палиць на кінцях рибальської сітки, невода’ сягає псл. **klęšь/*klęša* < **klęšati* (первісна семантика ‘кривий або негнучкий шмат дерева, стебло’) [ЭССЯ: IX, 31]. Назва *кіш* ‘садок для риби у вигляді корзини’, поліс. *кош* ‘верша’, пб.поліс. *к’іш, ко’ш, к’іш* ‘сачок, рибальська снасть’ сягає псл. **košь* < іе. **kosjo-* на позначення інструмента збиральництва, пов’язаного зі згрібанням, зриванням ягід, плодів тощо, тобто дій, які виражає дієслівний корінь іе. **kes-* [тс: XI, 195–197]. Назва *лава* ‘ряд рибальських сіток, поставлених неперервною стіною’, пд.бсрб. ‘ряд ставних неводів, що стикаються один з одним’ сягає псл. **lava*, яку етимологи зближують з д.інд. *láva* ‘відрізок, відрізаний шмат’ < іе. **leu-* ‘відрізати, відділяти’ [тс: XIV, 54–55]. П. Білоусенко, наводячи приклади праслов’янських нульсуфіксальних похідників: **metь* ‘предмет метання’ < **metati*; **botь* ‘великий дерев’яний молот, кийок, бовт’ < **botati*; **bьltь* ‘стріла, метална зброя, снаряд, яким лякають рибу’ < **bьltati* ‘заважати, мутити, бовтати’; **xlqđь* ‘палка, жердина, острога, хворостина’ < **xlqđnqti* ‘бити палицею’), відзначає, що «кількість вторинних найменувань — іменників із конкретним значенням, що позначали номени живої й неживої природи — не поступалася абстрактним назвам» [Білоусенко 2015: 207–208, 211].

В історичному вимірі нульсуфіксацію простежуємо й у назвах складників рибальських знарядь: нж.ндстр. *дель, диль* ‘полотно рибальської сітки’ < псл. **dělь* (< **děliti*) [тс: V, 10]; іхтіонімах: буков. *лень, лінь* ‘лин’ < **linь* (< **lin’ati*) [тс: XV, 113] (саме український мовний матеріал піддає сумніву розуміння етимологами внутрішньої форми псл. **lěнь* як можливого позначення донної, малорухомої риби [тс: XIV, 209]).

Є підстави зарахувати до нульсуфіксальних похідників праслов'янську назву **ne-vodъ*, яку більшість етимологів пов'язують з іє. **medh-* 'вести'. В. Скляренко припускає: із часом прабалти, як і праслов'яни, назви рибальських сіток **vadas* (пересувна) і **nevadas* (непересувна) перестали сприймати як такі, що пов'язані з дієсловом **vedteĭ* 'вести' [Скляренко 2010: 19]. В українській мові давньоукраїнського й ранньосередньоукраїнського періодів (за класифікацією Ю. Шевельова) назву *невод* уживали також зі значенням загальної процесуальності: **неводъ* 'ловлення риби неводом' [СУМ XIV–XV: II, 33].

Усталений у сучасному словниковому складі нульсуфіксальний похідник *волок* 'невелика сітка з матнею ловити рибу на неглибоких місцях' [СУМ-11: I, 729] засвідчують пам'ятки староукраїнської мови: *волокъ* 'вид рибальської сіті, невода; волок' (1600 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: IV, 209]. Поза сумнівом, назва є похідником від ст.укр. *выволочи, выволочы, вывълочи* кого, що: «его повелѣньє(м) много рыбъ выволокли» (1489 р.), *изволочити* що 'виловити рибу волоком (з чого)' (1507 р.) [тс: V, 124; XIII, 48]. Відповідник *włok* у давньопольських пам'ятках (за даними О. Войцевої) вперше зафіксовано у другій пол. XIV сторіччя [Войцева 2011: 40].

За допомогою нульового суфікса утворено й синонімну до *невод* назву *ометь* 'сіть, невід': **Рыбаре вси, въмещѹщен мрѣжѹ въ рѣкѣ... и въмещѹщен омети** (XV ст.) і *отъметь* 'те саме' [СлСрезн: II, 667, 798]. Як бачимо, до складу твірної основи входять і префікси (або фонетичні варіанти префікса). У сучасній українській мові цим словом позначають не лише рибальське, а й мисливське знаряддя: *обмѣт* 'велика сітка ловити звірів, рибу' [СУМ-11: V, 537].

Назву *бовт* 'тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці — рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку' [СУМ-11: I, 206] зафіксовано в пам'ятках староукраїнської й старопольської мов: ст.укр. *болтъ*, ст.пол. *belt* 'рибальське знаряддя; бовт' (1603 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 19]. Формально подібним до назви *бовт* є сербський діалектизм *бѣтва/бѣдва* 'тризуба або двозуба острога для наколювання риби у воді', який І. Нечитайло виводить із праслов'янського іменника **body*, утвореного від дієслова фізичного впливу **bosti*, **bodq* [Нечитайло 2012: 16]. У говірках Воронежчини назву *бот* 'довга палиця з конусоподібним наконечником, б'ючи яким по воді, лякають і заганяють у сітку рибу' утворено

від *бóтать*, *батáть* ‘заганяти рибу в сітку, каламутячи воду ногами чи палицями’, порівняймо: *ботáльная сеть* ‘рибальська сітка, у яку ботами заганяють рибу’ [СВГ: 133].

Живомовність більшості рибальських назв (у тому числі й віддієслівних нульсуфіксальних) пов’язана з тим, що «професійна термінологія ще довго несе на собі знак експресивного забарвлення, навіть потрапивши до складу офіційних термінів» [Коваль 1970: 271]. Згадаймо й слова знаного мовознавця В. Чабаненка, який в експресії бачив «не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що *саме породжується емоційністю, образністю, характерністю мовлення*» (курсив Р. М.) [Чабаненко 2002: 6].

Саме такою і є прадавня лексика рибальства, народжена з нерозривного гармонійного єднання людини з природою. Рибальський промисел передбачає «занурення» у стихію води, вітру, рослинного й тваринного світів тощо. Базовою ж для творення рибальських субстантивів стала саме дієслівна лексика з її можливостями виражати найтонші відтінки значень, порівняймо: «... *старий розкошує там у Будинку ветеранів-металургів, ловить рибу “на скок”. Є такий спосіб, геніально простий. Плиवेश собі місячної ночі по озеру в плавнях, по Скарбному, чи по Вовчій, тиша кругом, ніщо не шешерхне, правиш човна понад самим берегом, а вони (щуки), як відомо, сплять хвостом до берега, мордою до глибини, і ти лише злегенька плєшь веслом по воді, риба сонна злякається сплеску та стриб із води, сама вискакує — та в човен, та в човен! Іноді, буває, за ніч стільки їх навискакує, дівати нікуди, повен човен шук править Лобода-старий додому, завдає куховаркам роботи!» [Гончар 1992: 465]. Тож нульсуфіксальні деривати колоритні, лаконічні, експресивні, міцно закорінені в культурно-національний словник і є самобутньою рисою українського словотворення [Біленко 2001: 12]. Такими є більшість рибальських нульсуфіксальних девербативів, твірними словами для яких стають переважно дієслова з виразною експресивною конотацією: *ха́па* ‘рибальська сіть: кругла, нап’ята на обруч, від 1½ до 2 аршинів в поперечнику’ [УмСп: IV, 103] < *хапати* (розмовне) ‘те саме, що ловити’ [СУМ-11: XI, 21]; *нахльóст* ‘спосіб закидання спеціальної линви зі штучною мушкою за допомогою прутового (тонкого) вудлища на віддаль 10...20 м із виконанням линвою «вісімки» у повітрі’ [Машуков 2003: 171] < *нахльóстувати* ‘стьобати, шма-*

гати кого-небудь чимось гнучким' [СУМ-11: V, 228]; *торк* (назва одномоментної дії): «Вчора й *торку* не було, а сьогодні, диви, як береться (риба)» (з народних уст) [ВиргПил: 63], порівняймо: *торк* — присудкове слово, розмовне, уживається за значенням *торкнути*: «коли це *торк* мене щось за плече, *торк*...» [СУМ-11: X, 204]; *жор* 'полювання риби на інших риб з метою добути корм' [СБГ: 119] < *жертви* (вульгарне) 'їсти жадібно, багато чого-небудь' [СУМ-11: II, 522]; *прóлиз* 'місце на річці, що не замерзає' [СлГр: III, 22] < *пролизувати* 'силою води руйнувати що-небудь; руйнуючи, утворювати щось (про течію річки, струмка і т. ін.)' [СУМ-11: VIII, 216] тощо.

Важливою частиною української рибальської термінології є нульсуфіксальні абстрактні іменники на позначення важливих для рибалок природних явищ. Як свідчить картотека О. Микитюк, назви явищ природи (*безвітря, засуха, присмерки* тощо) складають лише 1,1% від усіх загальноновживаних абстрактних іменників, проте вони дуже своєрідні в аспекті виявлення абстрактності [Микитюк 1997: 8]. Такий невеликий відсоток пов'язаний і зі стилістичною характеристикою твірного слова. Зокрема на утвердження термінів-девербативів стану безпосередньо впливає словотвірна спроможність дієслова: «найпоєднаніше засвоюються прямі значення, вибірково — переносні, обмежено — розмовні» [Петрик 2013: 190]. Наприклад, словник Б. Юрківського «З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині» (1928) містить професіоналізми на позначення явищ, ступінь «відчування» яких важко окреслити чітко, як-от *нака́т* 'мертвий зиб на морі, що не має гребенів, без шуму', *одхвát* 'різка зміна вітру на морі' [Юрківський 1928: 82]. У першому прикладі абстракт позначає стан недії, тобто відсутність коливань на поверхні води. Але ж людина бачить не відсутність, а супровідну ознаку її — гладке дзеркало води. У другому прикладі абстракт позначає те, чого людина не бачить, але відчуває — різку зміну сили чи напрямку повітряного потоку. Проте людина може побачити супровідні вияви, зокрема зміну напрямку хвиль.

У цьому ж словникові подибуємо професіоналізм *плав* 'скульптурні сіті, що лежать на поверхні моря' [тс], який входить до складу стійких словосполук *поїхати на плав* 'попливти рибалити неводом чи сітками в морі', *риба́лить на плав* 'рибалити неводом великими човнами серед лиману або на морі, тягнучи невід за собою' [СУГО:

158, 169]. У СУМ-11 лексему *плав* на позначення рибальської сітки не засвідчено, хоча значення ‘невеликі мулувато-торф’янисті плавучі утворення з коренів і стебел очерету, рогозу, вкриті рослинами’ [СУМ-11: VI, 554], як здається, стало базою для творення похідного, тобто: *природні утворення, що повільно плывуть за водою > створене людиною знаряддя, пущене за водою з професійною метою*. Також корінь *плав-* активно функціює у складі ад’єктива сучасної галузевої терміносполуки *плавна сітка*: «Ловлять її [чехоню] ставними і плавними сітками здебільшого в серпні й вересні, зрідка — з квітня до червня» [Фауна України 1983: 189].

За допомогою нульового суфікса утворено характерні назви рельєфу, важливі для рибальського промислу: *завороть* ‘вир, повертання води проти течії’ і *заворót* ‘затока’ [СлГр: II, 22] < *заворотити*; *загін* ‘місце на річці, де вода тече тихо’ [тс: 26] < *загинати*; *залóm* ‘поворот (річки, шляху)’ [тс: 60] < *заломити*; *зánисоч* ‘невеликий пологий насип піску біля річки’ [тс: 80] < *записочити*; *запла́ва* ‘заплавні луки’ [тс] < *запливати*; *зато́ка* [тс: 108] < *затікати*; *ро́зсип* ‘лиманна берегова мілина’ [тс: IV, 56] < *розсипати*; *ро́стік* ‘місце, де річка поділяється на два рукави’ [тс: 79] < *розтікатися*; *ші́пот* ‘поріг на річці’ [тс: 495] < *шипотіти*.

Шляхом метафоричного перенесення одного зі значень дієслова *саджати* (‘занурювати у воду’) на професійну дію рибівників і рибалок постав галузевий термін *саджáти* ‘поміщати куди-небудь для розведення (тварин, рибу)’ [СУМ-11: IX, 10], від якого за допомогою нульового суфікса утворили назву *саж* ‘сплетений з лози овальний (у формі яйця) кошик, у якому, зануривши у воду, зберігають виловлену рибу’ [СлГр: IV, 96; СУМ-11: IX, 14].

У словниках української мови ХХ сторіччя зафіксовано багато назв рибальського приладдя, утворених нульсуфіксальним способом від твірної основи, у складі якої є префікс, що уточнює значення модифікованих знарядь промислу: *заволоть* ‘різновид рибальської сітки’ [СлГр: II, 21] < *заволочити*; *запéн* ‘споруда на заплаві річки чи озера ловити рибу; загата’ [СлКорз: 121] < *запинати*; *перемёт* (*переміть*) ‘шворка впоперек річки, по якій прикріплено ряд вудочок’ [СлГр: III, 126] < *переметнути* (*перемітати*), порівняймо у східнословобжанських говірках: *перепльót* ‘рибальське знаряддя, яким двоє рибалок ловлять головнів, задля чого треба перекинути кінець ліски на протилежний берег’ < *переплітати* [КА]; *пересип* ‘перепона з сіток і ятерів, якою перегороджують вузьку плавневу

протоку' («ў плаўн'ах ста́вили перэ́сипи») [СлЧаб: III, 99] < *переси-пати*; *підкв́ад* і *підхв́ат* 'різновид рибальського сака, розтягнутого на 4 кути' [СлГр: III, 167, 183] < *підкладати*, *підхвтити* (порівняймо: *підхв́ат* техн. 'пристрій для механічного підхоплювання вантажу' [СУМ-11: VI, 521]); *підса́д* 'підсака' < *підсадити* [СлЧаб: III, 120] тощо.

Значну кількість нульсуфіксальних утворень становлять назви допоміжних до основного рибальських знарядь або частини знаряддя: *здóйма* 'гачок ловити рибу взимку неводом' (Полтавщина) [СлГр: II, 146] < *зді́йма́ти* 'переміщати що-небудь знизу вгору' [СУМ-11: III, 539]; *підбі́р* 'мн. мотузки зверху й знизу рибальської сіті' [СлГр: III, 159] < *підбирати*; *пóпуск* 'шматок канату, що ним прикріплюють махалку до сітей' [Юрківський 1928: 82] < *попуска-ти*; *прóв'язь* 'середня частина рибальської сіті' [СлГр: III, 461] (пор. *прóв'язувати* 'протягувати нитку через петлю, закріплюючи її' [СУМ-11: VIII, 146]). Випадків, коли твірна основа не містить префікса, менше: *грузь* 'грузило' [СлЧаб: I, 253] < *грузити*; *кляч* 'жердина невода, волока' (пов'язане з **klek-* 'згинати, ламати') [ЕСУМ: II, 471].

Учені висновують: праслов'янського етимона **gъnati* (*žepo*) 'гнати (переважно худобу)' сягає рибальський похідник *одгón* 'товстий канат прикріплювати рибальські сітки' (Одещина) [ЕСУМ: I, 534–535]. Поза сумнівом, що цього ж етимона сягає і нульсуфіксальний дериват *проѓін* 'палиця в невода, якою пропускають невід під лід' (Полтавщина) [СлГр: III, 461], порівняймо: *проганя́ти* (рідко *прогónити*) 'переганяти що-небудь по чомусь, через щось', *проѓін* 'дія за значенням *прогнати*, *проганя́ти*' і 'відкритий простір у чому-небудь; проріз, отвір' [СУМ-11: VIII, 147, 150]. Як бачимо, нульсуфіксальним девербативам властива багатозначність, їм «притаманний діалектичний синтез предметної та процесуальної семантики» [Петрик 2013: 188]: а) узагальнена назва промислової дії; б) назва місця для промислової дії; в) інструмент для промислу.

Отже, назви конкретних реалій (рибальських знарядь та їхніх частин) утворено від загальноживаних дієслів *бóвтати*, *воло-чйти*, *грузіти*, *підбирати*, *підса́джувати*, *попуска́ти*, *проганя́ти* тощо. Префікси у складі твірних основ і відповідно похідників характерніші для сучасної української мови. Такі утворення відбивають найтонші семантичні відтінки назв галузевих реалій, які постійно вдосконалюють. Порівняймо це на прикладі назв від

спільнокореневих твірних основ: *одгон* (канат) і *прогін* (палиця), *перемет* (шворка) і *обмет* (сітка) тощо.

За допомогою нульового суфікса постала назва *просіл* ‘солена риба, різновид холодної страви з соленої риби’ (Конотопщина) [СлГр: III, 479], порівняймо: *просолений* ‘приготований солінням (про страву)’, *просолена осятринка* (з покликанням на твори Г. Квітки-Основ’яненка) [СУМ-11: VIII, 291]. У сучасній українській мові слово усталилося і як процесова назва, і як результат цього процесу (готовий продукт): *просіл*: 1. ‘дія за значенням *просолити*, *просоловати* і стан за значенням *просолитися*, *просоловатися*’ (*просіл риби*); 2. *розм.* ‘солена риба; страву з соленої риби’ (з покликанням на твори Панаса Мирного, Є. Гребінки); 3. *спец.* ‘якість посолу; ступінь солоності’ [тс: 285].

Мовознавці відзначають, що серед абстрактних іменників найчисленнішими є відприкметникові і віддієслівні, що зберігають тісні значеннєві зв’язки з неіменниковими твірними основами [Сучасна українська літературна мова 2002: 289]. За даними О. Микитюк, у сучасній українській мові значну частину абстрактних іменників (36,2%) використовують на означення процесів, дій та способів виконання їх. Серед прикладів дослідниця наводить слова *зсув*, *скид* і зазначає, що такі абстракти є і загальноживаними, і термінними лексемами, яких чимало в технічній термінології [Микитюк 1997: 7].

П. Білоусенко, аналізуючи тематичні суфікси *-ъ* (< *-ō*), *-ь* (< *-i*), *-а* (< *-ā*) праслов’янських нульсуфіксальних реконструкцій, доходить висновку, «що всі три суфікси мали багато спільного, адже всі вони творили девербативи на позначення *фізичної чи інтелектуальної дії*, часом це назви *одномоментних дій*, які можуть бути повторені, назви *поступальних рухів газів, води, повітря* тощо» [Білоусенко 2015: 200-201].

Назви одномоментних (з можливим повторенням) дій характерні й для віддієслівних нульсуфіксальних утворень рибальської сфери: *бризк* ‘одношайний удар табуна скумбрії по воді’ [Юрківський 1928: 80] < *бризкати* ‘викидати, розкидати, розсипати бризки рідини, іскри, дрібні частинки чого-небудь’ [СУМ-11: I, 235]; *скид* ‘виплигування риби вгору’ [Юрківський 1928: 83] < *скидати* ‘сплескувати, піднявшись до поверхні води (про рибу)’ [СУМ-11: IX, 264] (порівняймо також: *скідень* ‘різновид червоної риби в Азовському морі’ [СлГр: IV, 134]) тощо.

Інші віддієслівні нульсуфіксальні рибальські похідники позначають:

- тривалу дію: *нєрєст* [УРСНТ: 184], *прідуха* ‘кисневий голод (звичайно в риб) унаслідок замерзання води, забруднення її й т. ін.’ [СУМ-11: VII, 608];
- результат одноразової дії (такі іменники можуть сполучатися з порядковими й кількісними числівниками): ст.укр. *испусть* ‘одноразове виловлення риби’: «*поки онь первый испусть з ставов того именя возмет*» [СУМ XVI-п. пол.XVII: XIII, 196], *замет* ‘одноразове виловлення риби неводом’: «*до 1000 кг лише за один замет кошелькового невода*» [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 80];
- результат тривалої дії: *нагул* (*нагул риби*) [УРСНТ: 174]; *прідуха* — у сучасній зоологічній термінології ‘загибель риби внаслідок нестачі кисню’: «*прирости його [судака — Р. М.] особин були менші, що пояснюється масовим розвитком водоростей, нестачею кисню та придухою*» [Фауна України 1982: 47], порівняймо із загальномовним значенням ‘загибель риб та ін. водяних тварин унаслідок нестачі кисню’ [СУМ-11: VII, 608];
- конкретну фазу дії: наприклад, *занір* ‘положення скумбрійних сітей, що покладені на дно моря за допомогою грузків’ [Юрківський 1928: 81];
- спосіб дії: *присвіт* ‘спосіб ловити рибу вночі на світло’ [СлАрк: II, 89], у складі стійкої словосполуки — *йти на посьвіт* ‘йти на ніч ловити рибу’ [СлЛис: 169]; *духі*, у складі стійкої словосполуки — *на духі ловити рибу* ‘ловити рибу, роблячи ополонку в кризі’ [СлКрим: II, 443].

Нульсуфіксальним способом утворено назви спеціально створених місць рибальського промислу, тобто тих, що з’явилися внаслідок професійної діяльності фахівця: *забрід* ‘рибний завод’ [СлГр: II, 9], *здойма*: ополонку, з якої витягають невод, називають *здойма* від українського дієслова *здіймати* [Афанасьєв-Чужбинський 1861: 432], *прідуха* ‘спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом»’ [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року: 463].

В українському діалектному континуумі виокремлюємо й звуконаслідувальні назви природних видових місць для рибалення

(рибальських локацій), як-от у бойківських говірках: *брящ* [бр'ашч] 'мілке місце в річці, де «брашчит» (бринить) вода по камінні' («— *Рыбу зловіу на бр'ашчі*») [СлОниш: I, 73].

П. Білоусенко серед праслов'янських реконструкції на позначення предметів неживої природи виділяє низку назв місцин із суфіксом *-a* (< *-ā*), серед яких є назви рибальської сфери: **meta*, **metь* 'місце закидання рибальських сітей' (від **metati*); **brodъ* 'мілке місце, брід', похідник з *-o-* вокалізмом від дієслівної основи **bresti* (< **bredti*), **broditi*); **omotъ* 'ковбана, вир', пов'язана з **omotiti* '(за-)мутити' тощо [Білоусенко 2015: 205–206].

Продуктивний нульсуфіксальний спосіб творення і для назв інших тематичних груп досліджуваної галузі: *закрїха* 'те, чим «закришують» (шматочки хліба, каша, варене зерно і т. п.)' [СлЧаб: II, 40], *занáда* 'те саме' [СлКорз: 121], *обмах* 'хвіст у сома' [УмСп: IV, 179], *чéпа* 'усяка річ, камінь, уламок затонулого судна, або якір на дні моря, що дере невода й перешкоджає витягати його' [Юрківський 1928: 83], *зачáпа* 'місце на річці чи озері, на дні якого є корчі' [СлКорз: 124] тощо.

Пам'ятки староукраїнської мови засвідчили нульсуфіксальні утворення від дієслова *ловити* — *ловъ*, *ловы* 'полювання' [ІСУЯ: I, 407]. СУМ-11 до слова *лові* подає два значення: 1) полювання на звіра, птахів, рибу тощо: *на лóви*, *на лóвах* — на полювання, рибальство (на полюванні, рибальстві); 2) те саме, що *лóвлення*. Порівняймо також ілюстративний матеріал в академічному словникові: *лóвлення* 'дія за значенням *ловити*; лóвіння': ... *забавлялась ловленням дрібних рибок на гачки* (покликання на І. Франка) і *лóвля* 'те саме, що *лові*': *Одна шука на живець — хіба це ловля?..* (покликання на О. Корнійчука) [СУМ-11: IV, 537, 539]. Уважаємо, що в наведених прикладах лексема *ловлення* відчутніше відтворює семантику дії, тоді як *ловля* — семантику загальної процесуальності. Це підтверджує й лексикографічна практика початку ХХ сторіччя: *У ставку не погáна вилóвля* [СлКрим: 444].

Отже, нульсуфіксація — продуктивний спосіб творення рибальської лексики всіх тематичних груп, що простежуємо вже в праслов'янських реконструкціях. Лаконічність нульсуфіксальних дериватів та експресивність їхніх твірних основ сприяла закоріненню цих назв у рибальську термінологію. Усі нульсуфіксальні рибальські деривати мають процесову мотивацію.

Особливо продуктивна процесова мотивація для нульсуфіксальних дериватів лексико-семантичних груп «Назви рибальських локацій», «Опредметнені процесові назви рибальської сфери», «Назви рибальських знарядь».

3.5. Прикметникове суфіксальне словотворення в терміносполуках рибальської сфери

Лексичне значення прикметника складається не лише з денотативних і сигніфікативних компонентів, а й «у разі потреби вміщує оцінний та когнітивний компоненти, що виражає власне ознаку якоїсь сутності» [Дудок 2009: 251]. Тож у рибальських термінах-словосполуках із прикметниковим складником сутнісну ознаку реалії відображає саме прикметник [Міняйло 2011б].

Досліджуючи об'єкти чи явища певної професійної галузі, важливо описувати їх у межах притаманних українській мові словотвірних типів [Кочерга, Непийвода 2001: 184]. Українські мовознавці відзначають, що в утворюванні відіменникових прикметників найпродуктивніший суфікс *-н-*, так само він «продуктивний і у віддієслівних прикметниках» [Сучасна українська літературна мова 2009: 184–185]. Цей факт підтверджує спостереження за атрибутивними терміносполуками риболовецького промислу: *сміття* > *смітна́* риба 'дрібна малоцінна риба' [ВТСУМ: 1349], *верх* > *верхня́* підбора невода [Основи пром. рибальства: 129], *низ* > *нижня́* підбора невода [тс], *вертикаль* > *вертикальна́* блешня [УДУР: 211], *горизонталь* > *горизонтальна́* блешня [тс], *дрифтер* 'невеликий рибальський човен' > *дрифтерна́* сіть: «Логери колись ловили оселедців дрифтерними сітями...» [Санченко 2016: 261]. Відзначимо й необмежену поєднуваність суфікса *-н-* (ураховуючи різні його функційні модифікації) із чужомовними іменниковими основами завдяки унікальним морфологічним можливостям цього афікса, здатного сполучатися з будь-яким приголосним [Коць 2010: 148]. Прикметники із суфіксом *-н-* у складі двослівних рибальських номенів зафіксовано і в староукраїнській, і в сучасній діалектній мові: *риба* > *рыбные* *входы* (*уходы*) 'право користування водами, щоб ловити рибу' [СУМ XVI-п.пол.XVII: V, 75], *невід* > *невідна́* риба, *сіть* > *сітна́* риба (за снастями, якими переважно вилловлюють цю рибу), *закон* > *законна́* риба, *незаконна́* риба (риба,

розмір якої відповідає / не відповідає встановленим правилам і ловити яку через те дозволено / не дозволено) [Тарасенко 1961: 59].

Продуктивна ця словотворча морфема і в утворюванні прикметників від дієслівних основ: а) у складених назвах риб: *наживляти* > *наживна́ риба* [ВТССУМ: 715], *проходити* > *прохідні́ риби* 'риби, які для нересту йдуть з морів у ріки, рідше — з рік у моря' [тс: 1178], *напівпрохідні́ риби* 'риби, що живуть у передгирлових опріснених частинах морів, а для розмноження або й на зимівлю заходять у річки' [тс: 728]; б) у складених назвах рибальських знарядь і їхніх частин: *плавати* > *сітка плавна́* 'особливий вид сіті, щоб ловити рибу по фарватеру річки' [СлГр: IV, 128], *розпирати* > *розпорний невід* 'невід, який витягують у човен' [СлЧаб: IV, 34], *бігти* > *біжний кінець невода* 'той бік невода, який закидають, заводять' [СлГр: I, 63], *ковзати* > *ковзнé грузило* [Щербуха 1987: 140], *ковзний тягарець* 'тягарець, який вільно переміщується по волосіні між стопорами (застосовують для зниження опору рухові волосіні під час клювання та підсікання)', *ковзний поплавець* 'поплавець, який вільно переміщується по волосіні між стопорами (застосовують для ловіння на великих глибинах і короткими вудлищами)' [Машуков 2003: 171], *закидати* > *закидний невід* [ВТССУМ: 750], *ставити* > *ставний невід* [тс], *обкидна́ сітка* 'довга рибальська сітка, якою охоплюють те місце, де є риба' [СБІМ: 488]; в) у складених локаційних рибальських назвах: *запускати* > *запускна́ ополонка* [СлГр: II, 87] тощо. Помітно, що формант *-ний* тут передовсім пов'язаний зі значенням «пасивна здатність, придатність до застосування» [Кочерга, Непийвода 2001: 184].

Іхтіонімну мотивацію мають прикметники із суфіксом *-н* або *-ов-* в аналітичних номенах на позначення різновидів рибальських сіток: *камбальна сітка* [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 30], *бичкова сітка* 'рибальська сітка, якою ловлять *бички*' [СБІМ: 64], *селедцова сётка* («А јест' с'етки селицов'і, котóрий лóўл'ут се^нл'óтку тóл'ко») [УГР: 593], *катранні сіті* (якими ловлять чорноморську акулу-*катрана*) [СБІМ: 291], *пістріюжна сітка* 'рибальська сітка з очима в 6 см, якою ловлять *пістріюгу*' [тс: 559]; на позначення глибини занурення рибальської сітки: *камбальна глибина* («... не шукати ту набридливу чорноморську хамсу, а одразу зосередитися на камбальній глибинці в сорок метрів») [Санченко 2016: 71].

За допомогою суфікса *-ов-/-ев-* прикметники утворюють як від іменників з конкретним, так і від іменників з абстрактним значен-

ням. З матеріально вираженими реаліями співвідносні похідники: староукр. *ловища оуюновые* ‘водні угіддя, на яких ловлять в’юнів’ [СУМ XIV–XV: I, 554] < *риба в’юн* (*оуюн*); староукр. *котцова риба*: «гать котцової риби по 24 коп.» (XVII ст.) [ІСУЯ: 513] < *котець* ‘пастка для риб із плетеного товстого очерету або дерев’яних палиць у вигляді лабіринту-загороди’; *грядовий невід* ‘невід, який тягнуть не в човен, а на берег’ [СлГр: I, 334] < *грядá* ‘берегове підвищення’; *хвátка черпакóва* (яку опускають горизонтально) [тс: IV, 391] < *черпак*; *риби кісткові* [УРСНТ: 286] < *кістка*; *риби хрящові* [тс] < *хрящ*; *трáлова лебідка* («... поставити тралову лебідку на самому носі, сховавши від хвилі за високим напівбаком...») [Санченко 2014: 220] < *трал* ‘велика сітка, що має форму мішка, для ловлення морської риби з невеликих суден — траулерів’ [СУМ-11: X, 227], *дельовий мішок* («Мотня — спеціально розкrojений і зшитий сітковий дельовий мішок, призначений для накопичення улову в активних знаряддях лову (закидних і обкидних неводах, тралах)») [Основи пром. рибальства: 45] < *дель* ‘сіткове полотно, призначене для виготовлення відціджувальних знарядь рибальства’ [тс: 12], *гаманцевий невід* [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 21] < *гаманець*.

Г. Тарасенко свого часу унаочнив низку двокомпонентних атрибутивних словосполук-професіоналізмів Середньої Наддніпряни, у яких прикметниковий складник співвідносний з назвами узагальнених понять із важливими для рибальського промислу локаційними та часовими орієнтирами. Локаційну мотивацію (*верх* і *спід* водойми як місце постійного перебування риби) мають аналітичні номени *верховá риба* і *сподовá риба*, а також *пашовá риба* ‘риба, яка після нересту пасеться по заплавних місцях’ (перебуває на *паші* — Р. М.) [Тарасенко 1961: 59], у якому вже простежуємо у вершині словотвірного ланцюжка дієслово *пастися* > *паша* > *пашова* (*риба*). Мотиваційну основу словотвірного ланцюжка «виконувана рибою дія» вбачаємо і в похідних прикметниках, для яких у частиномовному аспекті можлива мотивація як безпосередньо дієсловом, так і віддієслівним абстрактним іменником, що набув статусу риболовецького терміна: *тирловá риба* ‘риба під час нересту’ < (*тирло*) < *тирлуватися*; *тяговá риба* ‘те саме’ < (*тяга*) < *тягти*; *ходовá риба* ‘риба, що робить масовий переміщення в інше місце’ < (*хід*) < *ходити*.

Розглядаючи словотвірну структуру багатозначних слів, З. Сікорська подає приклади прикметників зі значенням ‘зроблений

з...' (чи 'прикметник до...') і 'такого кольору, як...': *бронзовий, бурштиновий, буряковий, волошковий, кармазиновий, крицевий, лимонний, лілейний, малиновий, малахітовий* та ін. [Сікорська 2000: 46]. У наведених знаним дериватологом прикладах упадає в око перевага словотворчого афікса *-ов-*. Порівнюючи ці прикметники з досліджуваним матеріалом, проводимо аналогію: сутнісний іменник (*бронза, бурштин, буряк*, рибальські: *кістка, хрящ, черпак* тощо) + суфікс *-ов-* = прикметник з інтегральною семою 'подібний до', 'такий, як', 'зроблений з' тощо. Отже, *кісткові риби* (у тілобудові переважають кістки), *хрящові риби* (у тілобудові переважають хрящі), *черпакова хватка* (на взірець черпака) тощо.

Семантику подібності, схожості, належності до якогось роду чи класу суфікс *-ов-/-ев-* передає й у номенклатурних назвах рибальської сфери: *ка́мбалові* [УРСНТ: 125], *ко́ропові* [тс: 143], *крилозя́брові* [тс: 145], *лососе́ві* [тс: 156], *оселе́дцеві* [тс: 202]. Семантику спільної родової ознаки, яку позначає цей афікс, передає також інше схоже значення, порівняймо: *оселе́дцеві* 'родина риб, до якої належать оселедці, кільки, салаки і т. ін.' і *оселедцевий промисел* (тобто такий, коли ловлять рибу саме родини оселедцевих) [ВТССУМ: 858]. Ураховуючи цю закономірність, у подальшому варто уникати багатьох огріх, зокрема у словникових вокабулах, як-от: «Родина *костистих* (перев. прісноводних) риб, які мають промислове значення (короп, сазан, лящ, вобла та ін.)» (курсив наш — Р. М.) [тс: 576] — треба *кісткових*.

Прикметниковий складник локаційно мотивованих терміносполук *кормове тралення* і *бортове тралення* (*тралити з борту* чи з *корми*) протиставляється словотворчим афіксом прикметниковому складнику терміносполуки *донце тралення* (*тралити по дну* чи *тралити дно*). Тут відзначаємо відмінність на рівні здатності процесового складника терміносполуки, а точніше — дієслова, від якого походить абстрактний іменник, виражати свою семантику самостійно чи ні, тобто про категорію перехідності/неперехідності. Науковці зазначають, що в сучасних лінгвістичних дослідженнях перехідність/неперехідність розглядають як лексико-синтаксичну категорію, що «ґрунтується на ознаках валентності дієслів, які в ролі предиката можуть відкривати у реченні позиції об'єкта чи результатива або адресата, засобу, знаряддя дії, локатива тощо» [Сучасна українська літературна мова 2009: 274]. А отже, у будь-якій галузевій термінології прикметниковий суфікс

є важливим засобом відображення семантики всього аналітичного терміна.

На сучасному етапі в окремих випадках спостерігаємо різноманіття твірних основ і словотворчих афіксів у постанні прикметникового складника рибальських атрибутивних терміносполук. Наприклад, неусталеність кореневої морфемі бачимо в терміносполуках-варіаціях *кошільний невід* (у законодавчих актах [Правила пром. рибальства: §14 п. 3]), *гаманцевий невід* (у фаховій літературі [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 21]), *кошільковий невід* (у професійному мовленні самих рибалок): «*Сейнер — рибальське судно, яке ловить рибу кошільковим неводом. Воно виметує сіть на ходу, намагаючись обметати нею косяк риби довкола. Потім невід стягують і вибирають на борт, а рибу качають насосом у трюми*» [Санченко 2014: 70]. Більш вдалий термін, який передає сутність позначуваної реалії, знаходимо в «Словникові іншомовних слів» за ред. О. Мельничука (Київ, 1974) у тлумаченні слова *сэйнер* 'невелике морське моторне судно для лову риби капшуковим неводом, сітками' < англ. *seiner* < *seine* 'капшуковий невід' [СІС: 603] — **капшук**овий невід (від зрозумілішого етнозначущого слова *капшук* 'гаман, який стягують шворкою'). І саме прикметник *капшук*овий, на нашу думку, найкраще передає функційну мотивованість назви різновиду рибальського невода, який у процесі ловлення риби стягують канатом так само, як стягували колись шворкою капшук для тютюну.

І в аспекті вибору словотворчого афікса ця форма відповідає розвитку сучасної української мови, зокрема наукової, бо, як помітили дослідники, словотвірні моделі з суфіксом *-ов/-ев-* виявляють тенденцію загальностильового поширення [Коць 2010: 150]. Учені привертають увагу й до того, що «цей процес помітний і в словотворенні відносних ад'єктивів, які вживаються як синоніми до моделей, утворених за допомогою суфіксів *-н-*, *-очн-*: *аеропортовий* (*аеропортний*), *виставковий* (*виставочний* — тут виникненню форми з *-ов-* сприяв ще й процес відмежування від російської мови), *листопадовий* (*листопадний*), *полюсовий* (*полюсний*), *програмовий* (*програмний*)» [тс].

Труднощі в суфіксальному словотворенні становлять також українські прикметники зі значенням «активної здатності, призначення до вжитку чи певної дії» і «властивості, здатності здійснювати певну дію» [Кочерга, Непийвода 2001: 183–184]. Наприклад,

прикметники *гальмувальний* і *гальмівний* означають активну здатність, прикметник *гальмівний* — властивість, тобто «збіг (як і накладання) деяких термінів в українській мові свідчить про те, що *призначення здійснювати певну дію* не завжди легко відрізнити від *здатності до такої дії*» [тс: 184]. Дослідники підкреслюють, що «правильне вживання спільнокоренових прикметників, що передають призначення та здатність бути суб'єктом дії, дає змогу вирізняти тонкі семантичні відтінки термінів і таким чином робити виклад максимально прозорим і лаконічним» [УДІФМ: 115]. Семантику самостійного діяння (без втручання рибалки) відображають атрибутивні рибальські терміносполуки із суфіксом *-льн-: обвічковувальні знаряддя лову* [Основи пром. рибальства: 19], *відціджувальні знаряддя рибальства* [тс: 45].

У галузевій літературі подибуємо рибальські терміносполуки *обертова блешня* («вертушка», яка починає працювати при мінімальному русі в товщі води) і *коливна блешня* (тобто така, що коливається у воді) [УДУР: 178]. Російською мовою їх часто перекладають активними дієприкметниками *оборачивающаяся* та *колеблющаяся*. Звертаємо увагу, що першими в ряді запропонованих українських відповідників-прикметників, які подав С. Караванський до російських дієприкметників *оборачивающийся* і *оборачиваемый*, є прикметники *оборóтний* і *обертáльний*, що їх мовознавець чітко відмежовує від пар *оборачивающий* (рос.) — *що оберта* (укр.) і *оборачивающийся / оборачиваемый* (рос.) — *обéртаний* (укр.) [Караванський 2006: 314].

Дослідивши значеннєву відмінність форм на *-льний*, термінологи зазначили, що вживають їх тоді, коли «називають призначення іменника», а використовують цей формант «у назвах штучно створених предметів» [УДІФМ: 115]. У відомих російсько-українських словниках знаходимо переклади спеціалізованих слововживань: наприклад, *оборáчивающая систéма* (рос.) — *обертáльна систéма* (укр.) [РУС: 632]. У цьому ж джерелі українському *обéртаний* відповідає російське *оборáчиваемый* [тс], де відчуваємо семантику пасивної здатності. Російський активний дієприкметник *колеблющийся* (який коливається, хитається) перекладають українським прикметником *коливний*, який протиставляється прикметникові *коливáльний* (або *хитаний*, *коліханий*), російською — *колеблемый* [тс: 399]. Отже, серед форм *обертова*, *оборотна* і *обертальна* (*блешня*) форма *оборотна* вкладається в словотвірну модель,

пов'язану зі значенням «пасивна здатність, придатність до застосування». Те саме стосується форми *обертальна*, що може мати відтінок впливу суб'єкта на об'єкт (хоча є більш виразна форма *обёртана*), порівняймо: *обертальна вітром, течією* тощо і *обёртана вітром, течією* тощо. Тому вживання різних словотворчих формантів у прикметниках *обертова* і *коливна (блешня)* вважаємо виправданим. На користь цього свідчать і важливі, усвідомлювані передовсім рибалками семантичні відтінки значень протиставних атрибутивних терміносполук. *Колівні блешні* конструктивно прості, *обертові блешні* — складніші вироби. Класична конструкція *обертової блешні* «містить у собі носійний стрижень (який сам по собі досить непростий — певна товщина, довжина й система спеціальних виточень), обертальний пелюсток і озброєння» [УДУР: 178]. Уже в самому тлумаченні наявна словосполучка *обертальний пелюсток* (якого змушує обертатися течія річки). А вже сама *блешня обертова*, бо вона сама собою суб'єкт дії, складний активний механізм.

Словотвірна модель із суфіксом *-ов-* цілком відповідає питомому українському словотворенню. У неоціненному науковому доробкові В. Підмогильного та Є. Плужника, які відроджували інтелектуальну сферу українського слова у 20-их роках минулого сторіччя, спостерігаємо, наприклад: *дім* > *домовé ув'язнення* [ФДМ: 13], *обгортати* > *папір обгортковий* [тс: 23], хоча є також *обгóртний матеріял* [тс: 140]. Проте перевагу рекомендуємо надавати формі на *-ов-*, оскільки прикметник *обгóртний* у сучасних тлумачних словниках має також значення 'якого чим-небудь обгортають' [ВТССУМ: 800].

Сучасні науковці розробили системні рекомендації до розрізнення термінів і терміносполук на позначення процесів. Це стосується віддієслівних прикметників і активних дієприкметників української ділової та фахової мови. «Віддієслівний прикметник, що означає здатність виконувати дію, спрямовану на себе або не спрямовану на інший об'єкт, утворюють від основи інфінітива *недоконаного* виду, віддаючи перевагу тим формам, що не мають префікса за допомогою суфіксів *-к(ий)*, *-лив(ий)*, *-уч(ий)*, *-юч(ий)*, *-ив(ий)*, *-ав(ий)*» [УДІФМ: 124]. Серед прикладів: *леткий* 'здатний швидко зникати, поширюючись у повітрі або випаровуючись' і *летючий* 'пересуватися в повітрі' [тс].

Зрідка серед рибальських терміносполук трапляються віддієслівні прикметники із суфіксами *-уч-*, *-ач-*: *бóсті лету́чі* ‘багор із декількома зубцями, яким ловлять рибу, з довгим держакком, на кінці якого залишено два-три ряди гілок’ [СлГр: III, 71], *хвátка стоя́ча* (яку опускають вертикально) [тс: IV, 391]. Щодо нормативності таких прикметників учені зазначають, що їх «зафіксовано у словниках української мови» і «їх можна широко вживати в словосполуках»: *летючий собака* ‘великий рукокрилий нічний ссавець-кажан’, *плавучий кран* ‘кран на самохідному чи несамохідному понтоні, призначеному для його встановлювання та пересування’ [УДІФМ: 126] тощо. Але в разі збігу форми віддієслівного прикметника із формою активного дієприкметника недоконаного виду (*лежачий, стоячий* тощо) такі віддієслівні прикметники науковці вживати не рекомендують, бо «ці спільні прикметниково-дієприкметникові форми не дають змоги відрізнити дійові властивості від ознак, спричинених перебуванням у дії» [тс].

Аналіз рибальських прикметникових дериватів уповноважує до низки висновків. За допомогою суфікса *-ов-/-ев-* утворюють прикметники від іменникових основ, отримуючи семантику подібності, співвіднесеності з чимось або кимось, родової належності чи ознаки, особливостей тілобудови (для риб), конструкції, розмірів тощо; від дієслівних основ + *-ов-* — отримуючи семантику дійового призначення або властивості виконувати певні дії. За допомогою суфікса *-н-* утворюють прикметники від іменникових і дієслівних основ, отримуючи семантику видової відмінності; у девербативах з *-н-/-льн-* — пасивної здатності.

3.6. Аналітичне судження як вихідна база однослівних рибальських найменувань

Лексика споконвічного рибальського промислу значною мірою зумовлена пізнаванням риби (первинного, створеного самою природою об’єкта матеріального світу) за допомогою органів чуття: на слух, на запах, зорово, на дотик, на смак [Міняйло 2020a]. О. Потебня щодо цього писав: «Чуттеві сприйняття постають для спостереження не однією суцільною масою, а рядом груп; стихії кожної із цих груп нарізно перебувають між собою в більш тісному зв’язку, ніж зі стихіями інших груп. Таке явище не першоббразне.

Поєднання сприйняття в окремі кола є вже форма, що її надає душа окремим сприйняттям, і в певному смислі може бути назване самодіяльністю душі, оскільки хоча й не виявляє її свободи, але *так само залежить від її власної природи, як і від ознак зовнішніх подразників*» (переклад і курсив Р. М.) [Потебня 1989: 128]. Учений привертав нашу увагу й до незмінності стихій ізольованого ряду сприйняття попри те, що цей ряд не завжди повторюється в тій самій послідовності, наприклад: спочатку можна бачити, як горять дрова, потім чути їхнє потріскування й відчувати теплоту або ж спочатку чути потріскування, а потім, уже наблизившись, побачити багаття й відчувати теплоту [тс: 129–130]. Згадаймо й учення видатного мовознавця про внутрішню форму слова як одну із ознак образу, яка переважає інші: «У самому колі ізольованого образу під час нових сприйняття одні риси проявляються яскравіше від частого повторювання, інші залишаються в тіні. При слові *золото* нам спадає на думку колір, а вага, звук можуть зовсім не спасти, бо не щоразу, бачачи золото, ми зважували його та чули його звук» [тс: 130].

О. Потебня розрізняв судження аналітичні й синтетичні. До аналітичних учений зараховував ті, у яких предикат — «лише виразне повторення момента, прихованого в суб'єкті, і тоді все судження постає розкладанням однієї мисленнєвої одиниці, наприклад, «вода біжить», «золото жовте», тобто вода + течія, золото + жовтизна». У синтетичних «предикат по відношенню до суб'єкта є дещо нове, те, що не мислиться безпосередньо в цьому останньому, але пов'язане з ним за допомогою низки думок» [тс: 141]. До того ж О. Потебня відзначав, що «синтетичне судження як таке, що передбачає більших розумових зусиль, мало з'явитися пізніше, що мав бути час панування лише аналітичних суджень із безпосередньо чуттєвого сприймання...» (курсив Р. М.) [тс: 142].

Думку про первинність аналітичних суджень знаходимо і в дослідженні відомих мовознавців В. Німчука і П. Білоусенка: «У праслов'янській мові або в період її розпаду започаткувалася тенденція до універбації, або семантичної конденсації, тобто творення за допомогою суфікса *-ica* однолексемних від дволексемних ботанічних найменувань: *černica* від *črna agoda*» [Білоусенко, Німчук 2002: 16]. Дослідниця східноpodільських говірок Т. Тищенко також звертає увагу на те, що в тематичній групі «Рибальство» однослівні найменування утворюють на базі аналітичних одиниць,

уживаних у говірці паралельно з універбами: *дónка* ‘риба, яка водиться у нижній частині водойми’ < *дónна риба, верховódка* ‘риба, яка водиться у верхній частині водойми’ < *риба верховódна, моря́к* < *о́кунь морський, простя́к* < *кóроп простій, пухля́к* < *ри́ба пухла, королéвич* ‘короп дзеркальний, *Syrpinus carpio* L.’ < *кóроп королéвський, живі́ць* ‘риба, яку використовують як принаду на гачкових знаряддях лову’ < *примáнка жива́* [Тищенко 2012: 326, 328]. Паралельне вживання універбів і аналітичних одиниць на позначення видових назв риб має загальнодіалектний характер. Порівняймо, наприклад, у слобожанському говорі: *піщáнка* ‘щука, яка водиться у водоймах з піщаним дном і від цього має світлий колір’ (сmt Нова Водолага Харків. обл.) < *піщána риба* ‘риба, яка мешкає у водоймах із піщаним дном’ (с. Високопілля Валківської територіальної громади Харків. обл.); *трав’я́нка* ‘швидка щука з прогонистим тілом, яка полює у водоростях, бо маскуватися їй допомагає «трав’янистий» колір тіла’ (сmt Нова Водолага Харків. обл.) < *трав’яна́ щу́ка* ‘те саме’ (с. Новолимарівка Біловодської селищної громади Луган. обл.) [КА].

Морфемна структура назви підказує, що універбацією від аналітичного номена *голова́та риба* утворено закарпатський іхтіонім *голова́тыця* ‘риба *Nucho hucho* L.’ [Владыков 1926: 85], а сам універб належить до мотиваційного типу назв риби за найпомітнішою ознакою її тілобудови.

Серед іхтіонімних універбів виокремлюємо локаційно мотивовані, які поділяємо на три семантичні підтипи: 1) назва риби на позначення місця її постійного перебування в межах водойми: уже згадані вище *донка, верховодка, піщанка*, також *вербля́нка*, оскільки голяни (*Phoxinus phoxinus* L.) великого розміру трапляються зазвичай під корінням прибережних дерев [Владыков 1926: 51–52] < очевидно, *вербляна риба*; 2) назва риби за загальною назвою водойми, де водиться риба цього виду або звідки чи куди вона мігрує: *лимáнка* ‘молодий оселедець (*Clupea pontica*), який живе в лимані Дніпра’ [Кравченко 2009: 94] < *лиманна риба* ‘риба, яка водиться в лимані’ («річкові і лиманні риби») [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 9], *жолобна́ риба* ‘риба, яка водиться в т. зв. «жолобі» — протоці, що сполучає зокрема річку з озером’ [Тарасенко 1961: 59]; 3) назва риби за географічною назвою водойми (гідронімна мотивація): *дніпро́вка* ‘щука, яка водиться в Дніпрі’ [тс: 59] < *дніпровá щука* ‘те саме’ [тс], *буговець* ‘судак морський (*Luciorerca*

marina) Дніпровсько-Бузького лиману' [Фауна України 1982: 58], *дунайка* 'дунайський оселедець, жирніший і смачніший від морського' [СУГО: 74].

Універби спостерігаємо й серед кодифікованих рибальських термінів, що, однак, у деяких випадках призводить до небажаної багатозначності деривата. Порівняймо: *частік* 'рибальська сіть із дрібними, густими вічками' і *частік* 'уся риба, крім осетрових, лососевих, оселедцевих та деяких інших' [Фахова лексика 2009: 432] < *частікова риба* 'за промисловою класифікацією — вся риба, крім осетрових, лососевих, оселедців та деяких інших родин' [СУМ-11: XI, 278].

Універбаційні процеси властиві й іншим тематичним групам рибальської лексики. Спираючись на укладену нами картотеку рибальської лексики Слобожанщини, констатуємо, що універбація є ще й продуктивним способом творення назв рибальських знарядь (*nomina instrumenti*). Подаємо приклади зафіксованих у говірковому континуумі синонімних універбів та аналітичних назв: *поплавчанка* 'вудка, якою ловлять верхову (переважно дрібну) рибу' (смт Нова Водолага Харків. обл.) < *поплавочна удочка* 'те саме' (м. Сватове Луган. обл.); *перстовка* 'сітка, у вічко якої можна просунути один палець' (с. Кононівка Біловодської селищної громади, смт Новпсков Луган. обл.) < *перстова сітка* 'те саме' (с. Новорозош Новопсковської селищної громади Луган. обл.); *очеретянка* 'вудка з очеретяним вудлицем' (с. Можняківка Білолуцької селищної громади, с. Кононівка і с. Новолимарівка Біловодської селищної громади Луган. обл.) < *очеретяна вудка* 'те саме' (с. Риб'янцеве Новопсковської селищної громади Луган. обл.); *парижанка* 'тришарова сітка, у якій середній шар має дрібніші вічка; не маючи змоги пропливти крізь нього, риба борсається й заплутується в зовнішній сітці' (м. Старобільськ Луган. обл.) < *поріжна сітка* 'те саме': *В осноўном на пор'їжну лови'ц'я крупна риба / та'ка йак толсто'лобик там / здорова ш'ч'ука* // (смт Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [КА].

Безперечно, універбацією утворено і назви *махівка* 'вудка, гачок із наживкою якої закидають з розмаху, «нахлистом»' (с. Безруки Дергачівської міської громади Харків. обл.) [КА] < (*махова вудка*); *щуківка* 'вудка, якою ловлять щук' (смт Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) < (*щукова вудка*); *глубінка* 'сітка ловити донну рибу' (с. Орільське Красноградського р-ну Харків. обл.)

[КА] < (*глубінна сітка*), хоча дволексемні найменування-відповідники у стійкому вживанні безпосередньо не засвідчено.

Низку рибальських інструментальних універбів у говірках Бузько-Інгульського межиріччя фіксує М. Ландер, відзначаючи звичне явище — співіснування двочленних і одночленних говіркових паралелей: *дónка* < *донна вудка*, *закидúха* < *закидна вудка*, *перíж* < *перíжна сітка*, *сподóвка* < *сподова вудка*, *ставнiк* < *ставний невід* [Ландер 2012: 28].

У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського, С. Недільського подибуємо словотвірні синоніми *локáтка* ‘крошня’ і *лакáта* ‘вид рибальської сітки’ [Малорус.-нім. сл. 1886: I, 412, 396], які за припущенням етимологів є фонетично видозміненими назвами **окáтка* і **оката (сітка)* < *окáтий* < *око* ‘вічко рибальської сітки’ [ЕСУМ: III, 282]. У такому разі назву *локатка* утворено універбацією атрибутивної словосполуки (*л*)*оката сітка*, а *лаката* — субстантивацією шляхом утинання іменникового складника цієї ж словосполуки.

Зворотний процес — утворення від віддієслівного суфіксального деривата дволексемного синонімного номена — спостерігаємо в українських говірках Одещини: *тягти* > *тягúля (тягúня)* ‘рибальська сітка’ [УмСп: IV, 103] > *тягúльська сітка* ‘сітка, якою ловлять рибу за допомогою «тягúль»’ [СУГО: 195]. Гадаємо, утворення аналітичної назви на базі однослівного номена зумовлено номінаційним протиставлянням рибалками своїх знарядь (див. підрозд. 3.8) не лише за атрибутивним (прикметниковим) складником, а й за видовою назвою снасті: *ставна сітка* — *ставний невід*, *обкидна сітка* — *обкидний невід* тощо. Дослідник рибальської термінології Північно-Західного Причорномор’я Є. Мотузенко в монографії «Етимология и семантика» наголошує: «сіть і невід — знаряддя лову, що принципово відрізняються одне від одного» [Мотузенко 2006: 148]. Відзначимо й те, що подекуди рибальські універби спричиняють небажану багатозначність, як-от *тягúлі* (рибальські сітки з примусовою тягою) і *тягúлі* ‘човни, які тягнуть за собою сіті під час рибальства’ (лише у множині) [СУГО: 195], а також *тягúлі* ‘спосіб ловити рибу, коли у вітряну погоду два човни — «тягúлі» з двома рибалками на кожному з них тягнуть викинуті у воду сіті човнами з напнутими парусами за вітром’ [тс].

Аналізований матеріал підводить до висновку, що універбацією в українських говірках утворено й деякі назви важливих для

рибалок локацій: сх.слов. *берегі́вка* ‘прибережні простори’ (сmt Мілове Луган. обл.; р. Мілова) [КА] < *береговий простір*; одес. *бичивнік* ‘приблизно 25-метрова смужка берега, якою тягнуть за кодоли невід, де просушують рибальські снасті’ [СУГО: 23] < очевидно, *бичивна смуга* (де водяться бички).

Важливо відзначити, що в аспекті найперших чуттєвих вражень, або ж відчуттів, рибальські номени (передовсім іхтіоніми) семантично співвідносні саме з якісними прикметниками, оскільки виражають ознаку, закладену в самій суті предметів. Отже, щоб глибше зрозуміти семантичні процеси постановки первісних назв, важливо враховувати насамперед такі специфічні особливості якісних прикметників, як здатність виражати ступінь вияву ознаки за допомогою суб’єктивно-оцінних суфіксів і здатність утворювати антонімічні пари [Грищенко 1978: 5]. Щодо особливостей значеннєвої природи якісних прикметників А. Грищенко зазначав ще й таке: «У плані вираження градації ознаки експресивно-оцінні прикметники певною мірою наближаються до прикметникових форм ступенів порівняння, але разом з тим вони виступають як абсолютні, безвідносні щодо порівняння зі звичайним ступенем ознаки суфіксальні похідні» [тс: 158]. Учений також наголошував, що важливим моментом у функціонуванні групи суфіксів, уживаних для творення експресивно-оцінних якісних прикметників, є те, що більшість з них однаковою мірою вживають і для творення експресивно-оцінних іменників [тс]. Із цього випливає, що протиставлення реалій рибальського промислу за сутнісними ознаками та суб’єктивне їхнє оцінювання — підґрунтя диференціації первісноознакової рибальської лексики, що корелює з якісними прикметниками.

Ураховуючи те, що сутнісною ознакою реалії може бути і її здатність вчиняти певну дію або перебувати в певному стані, структурно серед словосполучень, на базі яких постали універби, були не лише прості атрибутивні словосполучення з опорним якісним прикметником на взірць *біла риба*, *гірка риба*, *слизька риба*, а й предикативні словосполучення з опорним сенсорним дієсловом, тобто таким, що позначає фізичне чуттєве сприйняття: *дере риба*, *коле риба*, *пищить риба* тощо. Наприклад, іхтіонім *гірчак* ‘прісноводна риба родини корошових, *Rhodeus amarus*, *Rhodeus sericeus amarus* (Bloch.)’ етимологи пов’язують зі словом *гіркий* [ЕСУМ: I, 516], а іхтіонім *дерун* ‘йорж, *Acerina cernua* L.’ < **derunъ* зумовлений

семантичним розщепленням вихідної суб'єктної семантики дієслівної основи праслов'янського діалектизма **dьrati* [Нечитайло 2011: 191]. Такі утворення кваліфікуємо як **первономени** — сутнісні назви, значеннева природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів. Запропонований термін *первономен* не суперечить мовознавчій традиції називати *номенами* саме номенклатурні знаки, які «є не тільки другим за значущістю різновидом спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи, а й суттєвою складовою наукового стилю української мови» [Нікуліна 2010: 60]. Н. Швець, аналізуючи співвідношення понять «термін» і «номен» на матеріалі англійських іхтіонімів, доходить висновку: «Номенклатурні знаки, на відміну від власних назв, не пов'язані з одиничними поняттями, а, подібно до термінів, є позначеннями загальних понять, але не будь-яких, а специфічних» [Швець 2011: 169]. Зауважимо також, що належність майже всіх без винятку рибальських первономенив до ЛСГ «Назви риб» пояснюється вже згаданою емпіричністю (відчуттєвою пізнавальністю), що лежить в основі класифікації цих предметно-матеріальних об'єктів живої природи. Порівняймо, наприклад, сприйняття риб носіями східнополіських говірок: *солódка рíба* 'в'юн' [Дейниченко 1985: 7], *плóска рíба* 'густера', *біла рíба* 'жерех' [тс: 9].

На противагу первономенам виокремлюємо **усуспільнені найменування** — назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об'єктів матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єктів і явищ довкілля. Усупільнені найменування властиві будь-якій тематичній групі лексики будь-якої мови. У греків, споконвічних мореплавців і рибалок, від слова *αθέρας* 'лезо, гостра різальна частина' походить іхтіонім *αθερίνα* 'риба родини атеринових (Atherinidae) роду *A. Atherina*' (оскільки ця риба має гостре черевце), а вже від назви риби походить назва риболовецької сітки *αθερινιά* 'густа сітка, якою ловлять дрібну рибу' [ТМС: 64]. Українські діалектизми *балбéра* 'ряд рибальських гачків на вірвовці з поплавками', *барбéра* 'те саме', *балб́ира* 'те саме', *балб́ерка* 'поплавки у рибальських сітках', *бомбиркí* 'те саме', як припускають етимологи, постали внаслідок фонетико-семантичного освоєння італізму *barbaia* 'велика рибальська сітка', що своєю чергою походить від назви риби *barbus* (лат. *barbus*), яку ловлять цією сіткою [ЕСУМ: I, 125]. Таку саме мотивацію спостерігаємо і на прикладі східнослов'янських видо-

вих назв рибальських сіток: *плотва́* ‘невелика прісноводна риба родини коропових’ > *плотва́нка* ‘дрібновічкова сітка з розміром вічка 22×22 мм’, *кара́сь* (риба, що виростає більш крупною) > *карасьо́вка* ‘крупновічкова сітка з розміром вічка 50×50 мм і більше’ [КА]. Наведені назви рибальських знарядь засвідчують тривалий етап становлення рибальського промислу із постійним диференціюванням снастей відповідно до конкретних потреб рибалок та особливостей регіональної іхтіофауни.

Вершинним шаром усупільнених найменувань є **усупільнені метафоричні найменування** — різноструктурні мовні одиниці художньо-образного рівня колективного мислення. Усупільнені метафоричні найменування можуть мати статус як загальноновживаних, так і професійних назв у певному територіально-мовному континуумі. Наприклад, на початку другої половини ХХ ст. на півдні Одещини в с. Красна Коса Старокозацького (нині Білгород-Дністровського) р-ну А. Берлізов зафіксував рибальський професіоналізм *до́йти* зі значенням ‘шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за «верхі» і «споді»’ або ‘шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега човнами’ [СлБерл: 40]. Як бачимо, метафоризація загальнономовної лексики *до́йти* ‘надавлюючи на дійки, видушувати молоко з вимені’ [СУМ-11: II, 350] відбулася тут саме в межах рибальської сфери на відміну від загальнономовної метафоризації цього слова — ‘необмежено користуватися чийми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу’ [тс].

На прикладах інших типологічно подібних назв, як-от нижньонаддніпрянських *підсушувать* ‘тягти під берегом (про невід)’ [СлЧаб: III, 121], *нудза́ть* ‘ловити рибу вудочкою’ (фамільярно) [СлЧаб: II, 371], бачимо частиномовну відмінність між метафоричними рибальськими професіоналізмами і рибальськими первономенами: усупільнена метафорична лексика здебільшого дієслівна, первономени — переважно іменники. Суттєво відрізняється і спосіб творення цих мовних одиниць: для метафоричних професіоналізмів — це т. зв. семантичне словотворення, у якому базою для метафоричного перенесення стали дієслова загальнономовного вжитку, тоді як первономени утворено шляхом універбації, тобто суфіксальним способом від дволексемної основи.

Серед іменникових рибальських професіоналізмів здебільшого бачимо утворені суфіксальним або нульсуфіксальним способом

абстрактні назви на позначення загальної процесуальності. Упадає в око, що образність цих похідників на відміну від твірних метафоричних дієслів певною мірою «зітерта». Порівняймо: *сіпка* у складі стійкого вислову *сітки на сіпку* 'сітки, які рибалки забивають у воду на паколах, щоб у них потрапляла риба' [СУГО: 179] < *сіпать* 'розставляти, опускати в воду (про сітки)' [СлЧаб: IV, 63]; *пересип* 'перепона з сіток і ятерів, якою перегороджують вузьку плавневу протоку' («*ў плаўн'ах ставили пересипи*») [СлЧаб: III, 99] < *пересипа́ти*; *підпушка* 'процес роботи, пов'язаний з пришиванням до снасті частини сітки чи «мату́ли»' [СлБерл: 61] < *підпу́штити* 'зробити сітку, невід, «во́лок» ширшими, тобто вздовж «верхів» чи «сподів» снастей пришити частину сітки чи «мату́ли»' [тс]. Матеріали словника А. Берлізова засвідчують і той факт, що віддієслівні іменники-професіоналізми можуть мати предметно-конкретне значення: *підпушка* 'частина сітки чи «мату́ли», яку пришивають до снасті' [тс].

Тому до усупільнених метафоричних найменувань належать і фразеологізми — «одне з концентричних кіл мови, в якому в установленій формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [Селіванова 2004: 11].

О. Селіванова, урахувуючи безперечну вартість синтаксичного чинника в досліджуванні внутрішньої форми фразеологізмів, наголошує на тому, що «процеси фразеологічного семіозису не обмежуються ним, тому важливо зосередитися на ролі різних психологічних механізмів у стереотипізації внутрішньої форми фразем, зокрема почуттів, відчуттів, образів, асоціативної аналогізації тощо» [тс: 15]. Н. Клименко під час аналізу ФО, що передають темпоральну ознаку 'ніко́ли', відзначає показове використання в їхній структурі назв тварин, риб, птахів, які виконують не властиві їм дії: рак свистить, сова бачить білий світ (день) тощо. Такі фразеологізми «узагальнюють певні ситуації, але зорієнтовані на хибні, неістинні з логічного погляду судження щодо них» [Клименко 2014: 22]. Наприклад, абсурдний пареміологічний парадокс на позначення загального заперечення часу [Селіванова 2004: 189], а саме стійкий вислів з опертям на рибальський досвід ловлення стругів (форелі) *доки піде струг за саком 'ніколи'*, у буковинських говірках утворює парадигму синонімних діалектних паремій, що базуються на розумінні людиною законів природи (рослинного і

тваринного світу), а ширше — об'єктивних законів буття: *коли смерека черешні родитиме; коли взимі зозуля закує; як зійдуться дві середі докупи* тощо [СФПЧ: 82]. Абсурдний парадокс закладено й у внутрішню форму нижньонаддніпрянської ФО *ловить рибу бороною* 'робити що-небудь невміло, з допомогою таких засобів, які для цього не годяться' [ФСГНН: 74].

У романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» одна із персонажів твору — Дармограїха — характеризує недоречний одяг Хоми Прищепи приказкою *сидить дурень під кручею і ловить раки онучею* в контексті інших ФО зі значенням безглуздої дії: «припасувати лутку до дверей», «з хвоста хомута надівати», «кобилі пришивати хвоста, хоч у неї і свій довгий», «у криницю воду лити, коли вона і так повна» [Гуцало: 58-59].

Отже, найістотнішою ознакою усуспільнених метафоричних найменувань є можливість виходу цих мовних одиниць за межі лексико-семантичного і фразеосемантичного полів «Рибальство».

Водночас велику частину рибальських назв становлять суто рибальські метафоричні найменування, як-от стійкі вислови *ловить на мертвий якір* 'ловити рибу, не маючи відповідного знаряддя' [ФСГНН: 74], *піймають циганку* 'нічого не піямати' [тс: 106], *стягнуть бугая* 'нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу' [тс: 134], що побутують лише в середовищі рибалок Нижнього Подніпров'я, тобто не виходять за межі професійної фразеології.

3.7. Аналітизм у рибальській словотвірній номінації

У типологічному аспекті морфологічну будову української мови традиційно кваліфікують як синтетичну в основних виявах, але з виразними елементами морфологічного, синтаксичного і словотвірного аналітизму як найпрозорішого способу представити додаткові значення, зокрема й словотвірні [Кислюк 2014: 209]. Як справедливо зазначає Л. Кислюк, утворення складних і складноскорочених слів сприяє розвитку української терміносфери, а самі вони на протигагу словосполученням уможливають розгортання словотвірних ланцюжків за допомогою афіксальних засобів [тс: 212–213]. Ці висновки підтверджують і простежувані на різних історичних зрізах складні рибальські назви різного ступеня словотвірної продуктивності.

Так, припускають етимологи, із давнішої аналітичної форми **вѣсѣвѣль*, утвореної з основ *весь* (< **vьsь*) і *білий* (< **bělъ*) [ЕСУМ: V, 201], походить повсюдно вживаний у слобожанському говорі іхтіонім *сѣбель* (*сѣбиль*) 'верховодка, *Alburnus alburnus* L.' [КА]. Слово *біль* 'риб'яча луска' [Сучасна українська літературна мова 2002: 170] засвідчує саме колірну мотивацію цього іхтіоніма. Проте зумовлене часом перетворення форми слова своєю чергою зумовило й затемнення його мотиваційної основи. Тому в східнополіських говірках уже спостерігаємо деактуалізацію мотивувального чинника «білий (блискучий) колір риб'ячого тіла», що засвідчує фонетичний варіант *цібель* [СЛЛис: 228].

«Книга Київського підкоморського суду» засвідчила існування в староукраїнській мові агента *риболов*, який став основомотиватором для утворення назви орієнтира земельного володіння: «то(т) кгру(нт) ве(с)... подѣлили,... межи рудками Михалѣ(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилоѣ Рыболо(ва) Гне(зда) гредю» (Житомирщина, 1584) [СУМ XVI-п.пол.XVII: VII, 110]. У другому томі «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського, С. Недільського до назви *риболів* (-лів) подано синонім *риболівець* [Малорус.-нім. сл. 1886: II, 802].

Виходячи зі значень загальноукр. *риболів* 'той, хто займається ловінням риби' [СУМ-11: VIII, 529], бат. *риболán* 'те саме' [Верхратський 1912: 290], а також значень типологічно подібних живомовних слів на взірць іронічного нж.ндпр. *раколів* 'невдатний рибалка' [СлЧаб: IV, 4], висновуємо: назву *риболов* утворено основокладанням з нульовою суфіксацією. Своєю чергою, послуговуючись матеріалами того ж таки «Малорусько-німецького словаря», бачимо, що словотвірний ланцюжок продовжує фемінітивний похідник *риболівка* (< *риболів*) [Малорус.-нім. сл. 1886: II, 802]. У говорі галицьких лемків І. Верхратський засвідчив назву *рыборівка* на позначення водоплавної птахи крячки (*рыболівка*, *Seeschwalbe*) [Верхратський 1902: 60].

Дериватологи В. Ліпич і Н. Правда, фіксуючи в пам'ятках XI–XIII ст. похідники із препозитивною субстантивною основою на позначення істот за виконуваною ними дією, зокрема й *риболов* («пакостѣше рыболовомъ Галичьскымъ»), висновують, що цей структурний тип «у мові давньоруськоукраїнського періоду хоч і був малопродуктивним, але базувався на живій народній мові й функціонував майже поза церковнослов'янським впливом,

тобто нульсуфіксально-складні іменники більше відповідали народним мовним традиціям, успадкованим ще з праслов'янської епохи» [Ліпич, Правда 2016: 147]. «Живомовність» нульсуфіксально-складних українських рибальських найменувань (термінів і професіоналізмів) засвідчує й похідник *самоло́в* (nomina instrumenti): «Над водою сидять рибалки-аматори, їхні самолони на довгих прутах нахилилися в ряд. Самолов — це вудка з кількома гачками, на кожному з гачків насаджено рачка або дрібну рибу: сардельку чи фіринку» [Яновський: 45].

Як ми зазначили вище, базування деривата *риболов* на живомовній основі підтверджує наявність в українських говірках композитно-нульсуфіксального іменника з глузливою конотацією *раколов*. Така конотація зумовлена спостереженнями за діями невмілих рибалок, які лише марнують час, що зокрема ілюструє підсилена вдалим римуванням каламбурна приповідка *Ловили рибаки рибу, а вловили ра́ка; і цілий день шукали, де в нього ср.́ка* (с. Кармазинівка Коломийчеської сільської громади Луган. обл.) [КА]. В аспекті мотивації назви *раколов* твірною парою слів, які (на противагу твірній парі для назви *риболов*) складають зароджуваний фразеологізм, цінним є спостереження Н. Бойко і Т. Хомич: «Особливості семантики відфразем-експресивів зумовлені їхнім специфічним статусом. Відфраземи поєднали в собі риси лексичних і фразеологічних одиниць. Від перших вони запозичили значний експресивний потенціал, який виявляється через емоційний і образний складники (*крутихвіст, носодер, головодур, вітрогон* <...>) та властивість фразеологізмів співвідноситися з найрізноманітнішими об'єктами, явищами й ситуаціями, тобто володіння широкими референтними можливостями...» [Бойко, Хомич 2018: 113]. Дослідниці висновують, що експресивні-відфраземи (які є композитно-нульсуфіксальними утвореннями — *Р. М.*) «здебільшого зберігають емотивно-оцінне (позитивне / негативне) значення тієї фразеологеми, від якої вони утворені», і передусім є іменниками, що належать до ЛСГ «Емотивно-оцінні назви осіб» (на взірець *гаволов, варивода*) [тс: 117, 120].

По-іншому усвідомлюємо постання назви *риболóвець*, яка здебільшого трапляється в родинно-побутових піснях і, що важливо, у синтагматичному зв'язку з назвами рибальського знаряддя та способу його використання, порівняймо: «*Ой, вы рыболóвци, / Раздóбри молóдци! / Вы закіньте сітку; / Чéрезь б́ыстру річку...*»

[Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края: 159]; «Ой ви, *риболовці, роздобрі молодці, / Закидайте теню по синьому морю...*» [Відлуння лісу: 110]. Щоб зрозуміти словотвірну природу назв *риболов* і *риболовець*, порівняймо ці назви з типологічно подібними (на нашу думку) назвами *китобій* і *китобоець*. А. Нелюба, аналізуючи явища економії в словотвірній номінації, на прикладі номена *китобій* ілюструє можливість започаткування складним словом окремого словотвірного гнізда: *китобій* > *китобійний* > *китобоець* (*китобійник*) [Нелюба 2007: 180]. Припускаємо схожу послідовність словотворення і для назви *риболовець*: *риболов* > *риболовля* > *риболовець*, а отже, на нашу думку, назву *риболовець* утворено суфіксальним способом. На користь цього припущення свідчить і проникливе лексикографічне представлення назви *риболовець* у словниках: *риболóвець* (розм.) 'той, хто займається риболовлею' [СУМ 2012: 962].

В. Ліпич і Н. Правда запропонували субстантиви, утворені складанням основ із суфіксацією, називати композитно-суфіксальними, щоб уникнути навіювання думки про «складні суфікси», та відзначили, що композитно-суфіксальні похідники «розвиваються з наявних у мові синтаксичних сполучень, які перетворилися у складні слова через постійну потребу в їхньому вживанні» [Ліпич, Правда 2016: 12, 13]. Дослідниці також привернули увагу до того, що композитно-суфіксальні іменники можуть бути полімотивованими, проте не всі, проілюструвавши це на прикладі композита *дугогасник*, який «не має складного мотивувального імені, а лише твірну пару *дуга* і *гасити*» [тс: 10].

Таку безсумнівну семантико-синтаксичну мотивованість мають деякі іхтіоніми, як-от: *однобóчка* 'камбала' [УмСп: II, 5] < 'на одному боці очі'; *чорномóрка* 'оселедець, який першим потрапляє в солодку дунайську воду' [СУГО: 211] < 'із Чорного моря риба припливла'; сх.слов. *белорíбица* 'риба жерех' (сміт Новопоксов Луган. обл.) [КА] < 'білого кольору риба'; поліс. *плоскогóуб* 'плітка, *Rutilus rutilus*' [СлЛис: 163] < 'риба, що має пласкі губи'; *ніскоглі́д* < 'риба, що *нісо́к глода́є*' [ЕСУМ: IV, 414], *ніскозóба* < 'риба, що *нісо́к зоба́є* (*дзьоба́є*)' [тс]. Принагідно відзначимо деактуалізацію мотивувального чинника «дзьобати (зобати) пісок» у наддністрянському говорі: *вускузóба*, *маскозóб* 'вид риби' [СлШила: 87, 170]; у східно-поліському говорі: *бесказоб* 'дрібна річкова риба родини коропових; піскар' [Дейниченко 1997: 173].

Очевидно, композитно-суфіксальним способом утворено назви рибальських знарядь *бичко́ловка* ‘вудка з короткою рукояткою’ (с. Безруки Дергачівської міської громади Харків. обл.) [КА] і *рако́ловка* ‘ловушка для раків’ (с. Шульгинка Старобільського р-ну і с. Тарасівка Троїцького р-ну Луган. обл.) [КА], оскільки в центральній та східнослобожанських говірках не зафіксовано прикметників *бичколовна* (вудка) і *раколовна* (ловушка). А от назва *двохперстовка* (м. Сватове Луган. обл.), *двохперстовка* (с. Новолимарівка Біловодської селищної громади Луган. обл.) [КА] (*перст* ‘палець’ — одиниця вимірювання вічка рибальської сітки) у східнослобожанському говірковому континуумі має абсолютні синоніми *двохперсто́ва сі́тка* (с. Новорозсош Новопсковської селищної громади Луган. обл.) [КА] і *сеть на два персті́* (м. Сватове Луган. обл.) [КА], що, проте, також уможливило полімотивованість назви.

Прикладом подвійної мотивованості назви є іхтіонім *красно́пірка* ‘риба *Scardinius erythrophthalmus*’, до якого в «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілки подано ще синонім *краснопера* [УмСп: II, 45] — безумовно, утворений утинанням іменникового складника стійкої словосполуки *краснопера риба*, що опосередковано може свідчити про постання іхтіоніма *краснопірка* шляхом універбації: *краснопір/а риба* + -к = *краснопірка*.

Значну кількість рибальських дериватів, у структурі яких є інтерфікс і суфікс, сприймаємо як подвійно мотивовані. Здебільшого це стосується іхтіонімів: *червеноочиця* ‘краснопірка *Scardinius erythrophthalmus* L.’ [Владыков 1926: 53], *черлено́очиця* ‘те саме’ [Верхратський 1908: 28], *верховодиця* ‘верховодка звичайна *Alburnus alburnus* L.’ [тс: 68], *сухоребриця* ‘бистрянка *Alburnus bipunctatus* Bloch’ [тс: 69] тощо. Рідше маємо труднощі з визначенням мотивації та відповідно дериваційної сутності назв рибальських знарядь, як-от *верховодка* ‘вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка’ [Ліпкевич 1993: 115]. Це пов’язано з тим, що на відміну від іхтіонімів, для яких усталилися латинські номенклатурні відповідники, розмовні й діалектні назви рибальських знарядь здебільшого мають рідномовні терміни-відповідники. Наприклад, тлумачення нижньонаддніпрянських професіоналізмів *одно(х)сте́нка* ‘одностінна зяброва сітка’ і *трыохсте́нка* ‘тристінна сітка’ [тс: 86] за структурою повністю збігаються з офіційними галузевими складеними термінами «одностінна зяброва сітка», «тристінна сітка» [Рибництво: 250].

Отже, вихідний аналітизм рибальських словотвірних найменувань спостерігаємо передовсім у композитно-суфіксальних похідниках, мотивованих твірною парою слів (двовимірно). Властивою варіантністю людських суджень зумовлена й полімотивованість похідників, що подекуди спричиняє певні труднощі в розрізнуванні композитно-суфіксальної деривації і суфіксації атрибутивного складника-комполита дволексемної основи.

3.8. Складені рибальські найменування

Складені найменування властиві всім лексико-семантичним групам ЛСП «Рибальство», що вкотре підтверджує положення О. Потебні про передування аналітичних суджень синтетичним (див. підрозд. 3. 6). Водночас утілені в складених найменуваннях аналітичні судження є вагомим складником сучасної терміносистеми рибальства та дотичної терміносистеми рибництва. Так, наявність у «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілки утинків-субстантиватів *забіжна* 'сторона невода, яку заносять у воду' і *стояча* 'сторона невода, яку тримають коло берега' [УмСП: IV, 103] свідчить про існування в рибальській термінології кінця XIX сторіччя трикомпонентних назв *забіжна сторона невода* і *стояча сторона невода*.

Розмаїтість складених термінів на позначення рибальських знарядь узагальнюємо в таблиці-«матриці» (див. таблицю 3), у якій до вилучених із текстів фахової літератури або вибудованих автором відповідно до протиставних структурних елементів подано їхні можливі говіркові або професійно-жаргонні відповідники.

Внутрішньовидове диференціювання практично для всіх видів ряду осетроподібних найбільш яскраво проявляється у вигляді формування ярових та озимих рас у нерестових популяціях прохідних видів. *Ярові плідники* заходять у нерестові ріки ранньою весною, *озимі плідники* — наприкінці літа та восени, зимуючи потім на ямах і відкладаючи ікру наступною весною [Осетрівництво: 34]. Рибалки Середньої Наддніпрянщини, спираючись на прикмети, що супроводжують підходи марени на нерестовища, називають ці підходи «троїцький» і «петровський» [Фауна України 1981: 366]. Звідси й стійка словосполука-професіоналізм *петровський підхід* — результат метонімічного перенесення, пов'язаного з днем, «коли язичники відзначали своє рибальське свято 29 червня»,

а цей день своєю чергою збігся «з днем християнського апостола Петра» [Лозко 2004: 318].

Таблиця 3

Назви рибальських снастей із сіткового полотна

Особливість застосування та конструкції снасті	Видова назва снасті	Діалектні й ареальні відповідники-професіоналізми
<i>ставна поріжня</i>	<i>сітка =</i>	<i>ставнік</i> [СлМоск: 68]
<i>ставна обвічковувальна (зяброва)</i>	<i>сітка =</i>	<i>п'утанка</i> [КА]
<i>плавна обвічковувальна (зяброва)</i>	<i>сітка =</i>	<i>плав</i> [Юрківський 1928: 82]
<i>обкидна</i>	<i>сітка =</i>	<i>накидка</i> [СлГр: II, 493], <i>зана́мет</i> [УмСп: I, 250], <i>намо́т</i> [Ліпкевич 1993: 106]
<i>з примусовою тягою</i>	<i>сітка =</i>	<i>тягу́ля (тягу́ня)</i> [УмСп: IV, 103], <i>тягу́льська сітка</i> [СУГО: 195]
<i>одностінна зяброва</i>	<i>сітка =</i> [Рибництво: 250]	<i>одно(х)сте́нка</i> [Ліпкевич 1993: 86]
<i>тристінна</i>	<i>сітка =</i> [Рибництво: 250]	<i>трьохсте́нка</i> [Ліпкевич 1993: 86], <i>парижа́нка</i> [КА]
<i>плахова</i> (<i>плахи</i> — певного розміру й густоти вічок шматки сітки, з яких її зшивають)	<i>сітка =</i>	Видові назви: <i>семира́зка</i> [СлГр: IV, 114], <i>дев'я́тка</i> [тс: I, 365], <i>двана́дцятка</i> [тс: 361], <i>п'ятна́дцятка</i> [тс: III, 506], <i>вісімна́дцятка</i> [тс: I, 240]
<i>крупновічкова</i> (сітка з розміром вічка 50×50 мм і більше)	<i>сітка =</i>	<i>рідка́ сітка</i> , <i>прозірна́ сітка</i> [Ліпкевич 1993: 86], <i>пістрію́жна сітка</i> [СБІМ: 559] <i>карасьо́вка</i> [КА]

<i>дрібновічкова сітка =</i> (сітка з розміром вічка 22×22 мм)		<i>дрібніці</i> [УмСп: IV, 103], <i>густа сітка, сліпа сітка</i> [Ліпкевич 1993: 86], <i>плотвянка</i> [КА]
<i>річковий закидний</i>	<i>невід</i> [Основи пром. рибальства: 129]	
<i>обкидний</i>	<i>невід</i> [Основи пром. рибальства: 45]	
<i>ставний</i>	<i>невід =</i> [Основи пром. рибальства: 59]	<i>ставник</i> [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 30]
<i>підйомний</i>	<i>невід</i> [Основи пром. рибальства: 59]	
<i>частиковий</i>	<i>невід =</i>	<i>частік</i> [ТСФЛ: 432]
<i>селявочний</i> (ловити верховодку, тільки тощо; з діаметром вічка 7 мм)	<i>невід =</i> [Рибництво: 251]	<i>сімйорка,</i> <i>джинджиріка</i> [СУГО: 68]
<i>грядовий</i> (витягують на берег, на гряді)	<i>невід =</i> [СлГр: I, 334]	<i>приволочка</i> [СлЧаб: III, 260]
<i>розпорний</i> (витягують у човен)	<i>невід</i> [СлЧаб: IV, 34]	
<i>бичкова</i>	<i>драга</i>	
<i>тюльковий</i>	<i>трал</i>	
<i>малькова</i>	<i>тканка =</i>	<i>тканка</i> [УмСп: IV, 103], <i>мілявник</i> [Ліпкевич 1993: 116] <i>мулявник</i> [Говірки Черкащини: 105]

В. Усачова серед дволексемних іхтіоназв, у яких прикметник утворено від назв християнських свят, наводить приклади латиських складених найменувань *jurģu plauži* ‘лящ під час нересту’ (тоб-

то в Юріїв день) і *mikolskiji plauži* ‘лящ, який нереститься близько дня св. Миколая’ [Усачева 2003: 126]. Схиляємось до думки, що ці назви свідчать не про запозичення їх із білоруських говорів [тс], а про цілісність слов’янської і балтійської міфології. Відомо, що балтські народи індоєвропейської мовної групи в I–XI сторіччях населяли південно-східну Балтію до Верхнього Дніпра, а в балтійських (полабських) слов’ян язичницька релігія досягла високого рівня розвитку. Відомий польський історик А. Гейштор, дослідник вірувань слов’янських племен у дохристиянський період, аналізуючи міфологічний персонаж *Яровита-Ярила* (бога-помічника Перуна), писав: «У двох регіонах слов’янського Полаб’я — поморській Вологощі (Волгаст) та Облі (Гавельберг), укріпленому центрі надлабського племені Брежан, — поклонялися божеству з назвою Яровит (у німецьких джерелах — *Gerovit, Herovith*). <...> Тлумачення імені цього бога не зроджує сумнівів. Воно походить із кореня **jar-, *jaro-* зі значенням ‘сила’, ‘суворість’, ‘сила як породження мудрості’. Цей самий корінь бачимо у старослов’янському *ярь* (‘весна’). <...> Добре відомий величезний масив фольклорних матеріалів, у яких згадано образ св. Юрія Змієборця на білому коні. Тут ми бачимо поєднання книжних і народних мотивів, які у християнську добу не лише поширюються у слов’янській традиції, а й поглинають її» [Гейштор 2014: 126–128].

Спостереження іхтіологів засвідчують, що в басейні Дніпра (Десна, Прип’ять, Тетерів) з другої половини грудня до кінця січня — початку лютого нереститься *миньок* [Фауна України 1988: 125]. Тому рибалки Середньої Наддніпрянщини протиставляють три його біологічні різновиди — «*введёнський, рождэственський, хрещёнський*» [Тарасенко 1961: 59], пов’язуючи назви зі святами різдвяно-новорічного циклу: Введення у храм Пресвятої Діви Марії, Різдом Христовим і Хрещенням Господнім.

Упадає в око, що процес виокремлювання видових назв процесів рибалення супроводжувало обов’язкове номінаційне розрізнення рибалками об’єктів промислу — риб різних видів і порід, що передбачало й уживання аналітичних номенів. Порівняймо в говірках Середнього Подніпров’я: *невідна́ ри́ба* ‘риба, яку ловлять неводом’ і *сітна́ ри́ба* ‘риба, яку ловлять сіткою’ [Тарасенко 1961: 59]. Як бачимо, наявність спільного кореня у видових назвах знаряддя, суб’єкта, процесу та об’єкта промислу є вагомим чинником усталення назв в ареальному чи загальномовному континуумі.

Умовно кажучи, «Неводом (1) невідник (2) невідничить (3) невідну рибу (4)».

У східнословобжанських говірках ми зафіксували низку дволексемних видових назв щуки: уже згадуваний аналітичний номен *трав'яна́ щука* як основа для творення універба (підрозд. 3.6), *трав'яніста щука* (МЧ «трав'янистий відлив луски»), *глибінна щука* (МЧ «водиться на глибині»): *Три вида ш'ч'уки у сел'і / так ш'ч'ітайе"ц":а // це траўйа'ниста з зе"леним в'іт':інком спи'ни / а ш'ч'е йе |с'іра ш'ч'ука з та'кими б'ілими п'ятнами / і ш'ч'ітайе"ц":а ш'ч'ука гли'бин:а жоўта //* (с. Новобіла Білолуцької селищної громади Луган. обл.) [КА], *мелководна щука* 'щука, яка водиться на міліні' (сmt Новописков Луган. обл.) [КА]. У наведеному говірковому контексті вкотре спостерігаємо важливість МЧ «колір риб'ячого тіла (колір відливу риб'ячої луски)» для формування різноструктурних видових назв риби: зелений колір (*зелик, трав'янка, трав'яна щука, трав'яниста щука*), сірий колір (*сіра щука*, в історичному вимірі *са́ра* — див. підрозд. 1.3), жовтий колір (*жовта щука*).

Матеріалознавчу мотивацію простежуємо в назвах рибальських знарядь та їхніх складників: цн.слов. *льоско́ва сітка* 'фабрична сітка з капронового волокна': *Йа ло'виу вє"сло'носа сан'тиме"тр'іу п'ад':іс'ат / к'ілоз'рам'іу на два т'ри / ло'виу ў л'оскову |с'ітку //* (с. Мерло Богодухівського р-ну Харків. обл.) [КА]; сх.слов. *волосяна́ лёска* 'ліска, сплетена з кінського волосу' (с. Микільське Міловської селищної громади Луган. обл.) [КА].

У структурі східноподільської лексики Т. Тищенко виокремлює аналітичні номени на позначення особливостей будови рибальських знарядь, де один зі складників — це кількісний числівник *один* або *два*, чи то сам складник утворено від кількісного числівника *один* або *два*: *ятір з одним крилом* 'ятір з одним входом' [Тищенко 2017: 100], *ятір однокрілий*, *ятір однокáмерний*, *ятір однокольовий* 'те саме' [тс: 98]; *ятір з двома входами*, *ятір на два вході*, *ятір на два входи* 'ятір із двома входами' [тс: 100], *ятір двокáмерний*, *ятір двокрілий*, *ятір двокольовий* 'те саме', *вудочка двозвéнева* 'вудка, яка складається' [тс: 98].

У словобжанському говорі ми зафіксували аналітичні номени із числівниковим складником, постання яких спричинено двома мотивувальними чинниками: 1) МЧ «кількість додаткових елементів до основної конструкції снасті»: *вє́нтерь двухкрілий* 'ятір із

двома довгими сітковими полотнищами, по яких риба прямує до отвору рибальського знаряддя-пастки' (с. Кам'янка Дворічанської селищної громади Харків. обл.) [КА]; 2) МЧ «кількість пальців, які можна просунути у вічко риболовецької сітки»: *двохперстова сітка* (с.мт Новопокров Луган. обл.) [КА], *трьохперстова сітка* (с. Новорозсош Новопокровської селищної громади Луган. обл.) [КА].

Отже, більшість аналітичних рибальських найменувань складають дволексемні атрибутивні словосполучення — базові для творення універбів-професіоналізмів. Серед дволексемних рибальських номенів виокремлюємо групу найменувань, для яких атрибутивним складником є складне слово із числівниковим компонентом. Такі назви здебільшого мають трилексемні відповідники, які в аналітичному термінотворенні, безперечно, передують дволексемним словосполученням з атрибутивним складником, утвореним основоскладанням із суфіксацією (нульсуфіксацією): *ятір із двома крилами* > *ятір двокрилий*, *сітка на два персти* > *двоперстова сітка* тощо.

Висновки до розділу 3

Різноструктурність рибальських найменувань зумовлена насамперед багатством мотиваторів як маркерів матеріальної і духовної культури етносу. Актуальним є вивчення лексичної семантики в дериваційному аспекті, що передбачає встановлення мотиваційного зв'язку твірного і похідного слова.

Урахування під час структурного аналізу рибальських дериватів значеннєвої і стилістичної поліфункційності словотворчого афікса та семантичних відтінків твірного слова в деяких випадках уможливило бачення в історичному вимірі зближення формально подібних різнозначеннєвих суфіксальних дериватів.

Комплексне застосування аналізу можливих етимологій засвідченого в староукраїнських актових книгах слова *варунокъ* та його контекстного аналізу на матеріалі художньої літератури вповноважило відзначення таких еволюційних змін у семантичній структурі назви забороненої для вилову риби, як частковий значеннєвий збіг генетично різних віддієслівних дериватів, зумовлений утвердженням нових реалій феодального права. Такий підхід засвідчив результативність пошуків потенційних зв'язків між однаково мож-

ливими для постання рибальських найменувань твірними словами (словосполуками) в міфологічному, фольклорному, діалектному дискурсах, що сприятиме і встановленню мотивувальних чинників метафоричної номінації.

В основу типологічної класифікації рибальської лексики було покладено сутнісні ознаки речей, явищ, ознак, процесів, подій як передномінаційних поняттєвих первнів.

Аналіз рибальських суфіксальних дериватів за звуконаслідувальною сутністю дав змогу виокремити чотири мотиваційні типи: 1) МТ назв риби за звуком її контактування з водою; 2) МТ назв риболовецького знаряддя за звуком його контактування з водою; 3) МТ назв рибальської дії за звуконаслідувальною назвою задіюваного риболовецького знаряддя; 4) МТ назв рибальських локацій за характерним звуком води.

Аналіз суфіксальних дериватів, мотивованих ознаками рибальських реалій крізь призму зорового сприйняття (тобто об'єктивним визначенням тілобудови риби чи конструкції рибальського знаряддя), засвідчив продуктивні для творення різнозначенневих рибальських похідників суфікси *-иц(я)*, *-ник*, *-ак*, *-ач*, *-к(а)*, які передовсім є засобом актуалізації диференційної семи в семантичній структурі найменувань: *риба з великою головою* > *головач*, *риба з великим носом* > *носар*, *ятір з крилами* > *крилач* тощо.

Зумовлена зоровим сприйняттям параметрична мотивація властива рибальським суфіксальним дериватам лексико-семантичних груп «Назви риби» і «Назви рибальських знарядь», а зону перетину цих двох лексико-семантичних груп ілюструє сема 'гострокутна форма'.

У тактильно мотивованих назвах риб простежуємо споконвічні мотивувальні чинники «костисте, шкарубке риб'яче тіло» і «слизьке, клейке риб'яче тіло».

Суфіксальні назви риб за колірною мотиваційною основою показові у відображенні відмінних способів словотворення: основоскладання із суфіксацією або утинання іменникового складника атрибутивної словосполуки. В історичному вимірі однакові за способом словотворення колірні найменування можуть представляти різні мотиваційні типи: МТ назв риби за кольором (МЧ «колір риб'ячого тіла» або «колір прикметної частини риб'ячого тіла») — МТ назв риби за її смаковими якостями, де мотивувальний чинник «безкісткове смачне риб'яче м'ясо» відображає семантичне

зближення різних значень слова *красна* (риба) в той період, коли постала потреба номенклатурно виокремити риб із м'ясом рожевого кольору у значенні найціннішого харчового продукту серед інших, після чого аналітичний номен розширив своє значення й на породи безкісткових риб із м'ясом інших кольорових відтінків.

Мотиваційний тип назв риби за часовою прикметою нересту ілюструє важливість розрізнювання мотивувальних чинників у постанні суфіксальних дериватів, співвідносних у лексикологічному аспекті із семантичним процесом метонімії: МЧ «знання рибалками місяця, коли нереститься саме цей вид риби», МЧ «спостереження рибалками за рослинністю, що цвіте під час нересту саме цього виду риби», МЧ «належність рибалок до етноспільноти, релігійні свята якої припадають на час нересту саме цього виду риби», МЧ «часовий збіг нерестового періоду риби цього виду з нерестовим періодом риби іншого виду».

Суфіксальні назви рибалок в українській мові відрізняються іхтіонімною, зняряддевою і процесовою мотиваційними основами. Відіхтіонімні та відзняряддеві рибальські агенти мають тяглість щонайменше з праслов'янської доби, а еволюційно пізніші відпроцесові, очевидно, усталилися вже в протокраїнських діалектах. Відповідно виокремлюються мотиваційні типи назв рибалки: 1) за видом уловлюваної ним риби (МЧ «риба певного виду як об'єкт промислу»); 2) за задіюваним рибальським зняряддям (МЧ «вид рибальського зняряддя»); 3) за визначальними в процесі рибалення його діями (МЧ «дії рибалки під час колективного рибалення»).

Суфіксальні процесові найменування різняться передовсім двома мотиваційними типами: МТ назв рибальської дії за видовою назвою рибалки і МТ назв рибальської дії за задіюваним рибалкою зняряддям. А процесова назва *печеркувати* засвідчує локаційну мотивацію, більш продуктивну для творення назв риб за місцем їхнього основного перебування в межах водойми.

Усі нульсуфіксальні рибальські деривати мають процесову мотивацію і переважно складають лексико-семантичні групи «Назви рибальських локацій», «Опредметнені процесові назви рибальської сфери», «Назви рибальських знярядь».

Важливим способом деталізації семантики рибальських найменувань є прикметникова суфіксація. Значення схожості, співвіднесеності, родової ознаки, особливості форми рибальської реалії отримують додаванням суфікса *-ов/-ев-* до іменникової основи,

а семантику дійового призначення / властивості — додаванням суфікса *-ов-* до дієслівної основи. Додаванням суфікса *-н-* до іменникової чи дієслівної основи — значення видової відмінності; у девербативах з *-н-/-льн-* — пасивної здатності.

Теоретичним підґрунтям класифікації українських рибальських найменувань послужили лінгвістичні погляди О. Потебні на природу чуттєвих сприйнятих та їхню роль у постанні різноструктурних номінацій-суджень. Спираючись на психолого-семантичний підхід видатного українського мовознавця до аналізу номінацій-суджень, що відтворюють природу чуттєвих сприйнятих, визначено важливість вивчення рибальських найменувань в аспекті історичної еволюції мислення. На основі проаналізованого матеріалу виокремлено: *первономени* — сутнісні назви, значеннева природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів; *усуспільнені найменування* — назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об'єктів матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єктів і явищ довкілля; *усуспільнені метафоричні найменування* — різноструктурні мовні одиниці художньо-образного рівня колективного мислення, які можуть мати статус як загальноживаних, так і професійних назв у певному територіально-мовному континуумі.

Сутнісно-мотиваційний підхід до аналізу структури рибальських найменувань уможливив визначення типів їхніх мотиваційних основ, а також зони перетину лексико-семантичних груп за спільною мотиваційною основою. Ці спостереження презентуємо у вигляді таблиці (табл. 4), де в дужках — кількість перетинів у лексико-семантичних групах (ЛСГ) і типах мотиваційних основ (МО).

У заштрихованих комірках зазначено сумарний показник перетинів спільнокатегорійних мотиваційних основ і лексем.

Унаочнені в таблиці дані засвідчують найпродуктивніше творення рибальських найменувань від звуконаслідувальних та знарядєвих мотиваційних основ, що відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства: потребі розрізнявати специфічні звуки контактування з водою та потребі винаходити спеціальні промислові знаряддя.

Таблиця 4

**Кількісні показники перетину
лексико-семантичних груп і типів мотиваційних основ**

ЛСГ → МО ↓	«Назви риб» (8)	«Назви рибаль- ських зна- рядь» (5)	«Про- цесові назви рибаль- ської сфери» (4)	«Опред- метнені процесо- ві назви рибаль- ської сфери» (4)	«Назви рибаль- ських лока- цій» (4)	«Назви риба- лок» (3)
Звуконасліду- вальна (4)	+	+	+	+	+	-
Знаряддева (5)	+	10	+	+	+	+
Процесова (4)	+	+	8	+	+	-
Локаційна (4)	+	-	+	+	8	-
Іхтіонімна (3)	11	+	-	-	+	+
Параметрич- на (2)	+	+	-	-	-	-
Тактильна (1)	+	-	-	-	-	-
Колірна (1)	+	-	-	-	-	-
Темпораль- на (1)	+	-	-	-	-	-
Матеріало- знавча (1)	-	+	-	-	-	-
Суб'єктна (1)	-	-	+	-	-	4

Найбільшою розмаїтістю мотиваційних основ відзначена ЛСГ «Назви риб», що також відповідає сутнісній природі зародження рибальства як усебічного пізнання риби здобувачем.

З іншого боку, прив'язаність мотиваційної основи певного типу лише до однієї лексико-семантичної групи також відображає об'єктивні сутнісні явища рибальського буття. Так, темпоральна

мотиваційна основа властива виключно ЛСГ «Назви риб», оскільки лише риба має часові прикмети нересту та «особливої харчової активності» [Стройкова 2014: 133], важливі для планування рибальських дій. Так само, як і прив'язаність матеріалознавчої мотиваційної основи лише до ЛСГ «Назви рибальських знарядь» спричинена об'єктивною дійсністю: у сфері рибальства матеріали природного походження (каміння, кістки, гнучке гілля рослин) були призначені саме для створення знарядь лову.

Внутрішню синкретичність у становленні лексики рибальства засвідчують перехресні мотиваційні основи. Під перехресними мотиваційними основами розуміємо такі два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи рибальських найменувань. Так, від іхтіонімної мотиваційної основи, співвідносної з ЛСГ «Назви риб», продуктивно утворюють назви рибальських знарядь (*щуківка* 'вудочка, якою ловлять щук', *бубирчанка* 'вудочка, якою ловлять лише живців (бубирів)' [Білецька 1931: 160], *карасьовка* 'сітка, якою ловлять карасів' тощо), а від знаряддевої мотиваційної основи, співвідносної з ЛСГ «Назви рибальських знарядь», — назви риб (*удидка* 'риба, яку ловлять вудкою', *сітна риба* 'риба, яку ловлять сіткою', *бичколовка* 'вудочка з короткою рукояткою, якою ловлять бичків' тощо). Процесову назву *підсачувати* 'ловити рибу підсакою' утворено від знаряддевої мотиваційної основи *підсака* (< *сак* < нар.-лат. *saccus* 'мішок' < гр. *σάκκος* [ЕСУМ: V, 164]), так само, як *гачити* від *гак*, *остити* від *ости* тощо. Натомість процесова назва *підхватити* є мотиваційною основою для утворення знаряддевої назви *підхвát* 'рибальська снасть, якою підхоплюють і витягують зловлену рибу'. На прикладі дієслів *підхвачувати* і *підсачувати* відзначимо ще й принципову відмінність мотивувальних чинників для процесових назв. Так, обидва слова належать до мотиваційного типу назв рибальського знаряддя за способом його задіювання, проте в постанні деслівного рибальського професіоналізму *підхвачувати* (тобто рибальській спеціалізації дієслова) мотивувальним чинником виступає природне вміння людини підхоплювати об'єкт під час його стрімкого руху, а для терміна *підсачувати* мотивувальний чинник — це рибальське знаряддя.

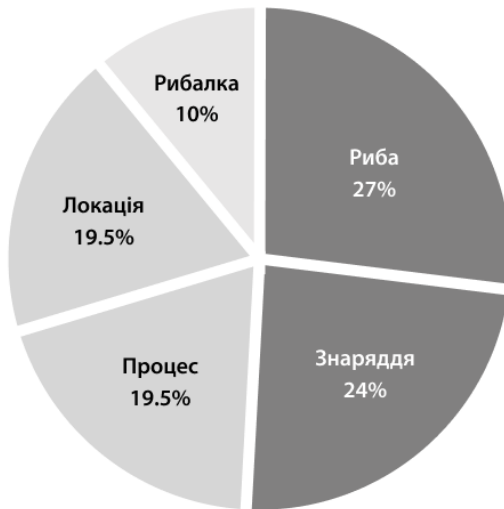
Визначальним же для встановлення ваги структурних частин мотиваційного ядра ЛСП «Рибальство» є сумарний показник перетинів (пересічностей) для п'яти найсуттєвіших категорій рибаль-

ського буття: *риба* (ЛСГ «Назви риб» + іхтіонімна МО), *знаряддя* (ЛСГ «Назви рибальських знарядь» + знаряддева МО), *процес* (ЛСГ «Процесові назви рибальської сфери» + процесова МО), *локація* (ЛСГ «Назви рибальських локацій + локаційна МО»), *рибалка* (ЛСГ «Назви рибалок» + суб'єктна МО). Найбільшу пересічну величину спостерігаємо для категорії «Риба» ($8 + 3 = 11$), за нею — категорія «Знаряддя» ($5 + 5 = 10$), далі — категорії «Процес» ($4 + 4 = 8$) і «Локація» ($4 + 4 = 8$), нарешті — категорія «Рибалка» ($3 + 1 = 4$).

Структуру мотиваційного ядра ЛСП «Рибальство» презентуємо у вигляді діаграми:

Діаграма 1

**Мотиваційне ядро
лексико-семантичного поля «Рибальство»**

Запропонований механізм визначення структури мотиваційного ядра дасть змогу простежити формування мотиваційних ядросистем різних лексико-семантичних полів української мови. У нашому випадку перевага мотиваційного ядрового складника

«Риба» значною мірою зумовлена існуванням риби як природного первня і символу міфологічного світобачення (див. підрозд. 1.1). Порівняймо: рибалка еволюційно пізніший, ніж риба, факт дійсності, тому мотиваційний ядроскладник «Рибалка» у ваговому вимірі поступається ядроскладникові «Риба», хоча в ранній християнській літературі образ апостолів-рибарів і набув символічного значення. Цілком логічно мотиваційний ядроскладник «Рибалка» поступається у ваговому вимірі ядроскладникам «Знаряддя» і «Процес», оскільки, щоб стати рибалкою по суті, первісній людині треба було навчитися виготовляти спеціальні знаряддя. Як певне логічне відхилення можна розцінити вагову перевагу мотиваційного ядроскладника «Знаряддя» над складником «Процес», проте цей факт характеризує типове явище еволюційного розвитку — виготовлювані людиною знаряддя поступово кількісно переважають той набір дій (процесів), необхідних для створення все нових і нових удосконалених знарядь.

В аспекті розвитку професіоналізмів як вагомої неофіційної частини термінологійної лексики рибальства продуктивним способом видового розрізнення риб, рибальських знарядь і ловців риби виступає композитно-суфіксальне словотворення. У кількісному співвідношенні найбільше усталилися композитно-суфіксальні назви рибальських знарядь як професіоналізми-відповідники кодифікованих складених термінів.

Складені рибальські найменування, з одного боку, є базою для утворення суфіксальних (нульсуфіксальних) похідників-дублетів і субстантивованих утинків-дублетів, що переконує в передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам. З іншого боку, складені назви відображають потребу постійного номінаційного диференціювання вдосконалюваних галузевих реалій.

РОЗДІЛ 4

Семантичні процеси в системі української рибальської лексики

Становлення предметно-термінологічних значень рибальських назв має тривалу історію, зумовлену прадавністю рибальства на теренах України. Водночас незамкненість рибальської культури, її проникнення в інші сфери суспільного життя сприяло різноманітним семантичним перетворенням у частині рибальських найменувань. До того ж «у семантично модифікованих словах завжди міститься (тією чи тією мірою) емоційність, оцінність, інтенсивність та стилістична маркованість» [Стишов 2019: 82]. Значна кількість рибальських назв у метафоричному значенні увійшла до інших концептосфер, ставши загальнонародним набутком. Крім цього, рибальство значно посприяло формуванню антропонімійного і топонімійного фондів української мови як через антропонімізацію рибальської апелятивної лексики, так і внаслідок розвитку в окремих стародавніх топонімах рибальської семантики через їхнє народноетимологічне переосмислення за аналогією до дійсно мотивованих рибальським промыслом топонімів. Семантичне творення української рибальської лексики триває завдяки постійному вдосконалюванню технологій риболовецького промыслу.

4.1. Спеціалізація значень загальноновживаних слів як продуктивний спосіб творення лексики рибальства

Ще в другій половині XIX сторіччя в основній теоретичній праці школи молодограматиків «Принципи історії мови» Г. Пауль акцентував: одним із найпростіших засобів творення технічної термінології є звичайне надання конкретнішого смислу загальнономовним словам і висловам. А за кількістю спеціалізованих значень, внесених різними професійними групами до загальнонародної мови, можна визначити, яку роль вони загалом відігравали в житті народу [Пауль 1960: 108].

4.1.1. Рибальська спеціалізація дієслівної лексики

Дослідження історії становлення дієслівної рибальської термінології належить до актуальних завдань сучасної лінгвістики. Солідаризуємося з думкою І. Прищепчук, що в семантичних реконструкціях дієслівної та девербативної лексики відображено картину світу носіїв певної мови (групи мов), їхню психологію, культові уявлення й ритуальні практики, особливості побуту [Прищепчук 2014: 165].

Прикладом історичної тяглості й етнозначущості є семантична еволюція дієслова *цідіти* ‘пропускати рідину через що-небудь (сито, полотно, сітку тощо) для очищення’ [СУМ-11: XI, 225] < псл. **čediti* ‘те саме’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 25–26] до рибальського значення у складі стійкої словосполуки *цідіти рибу*, яке Т. Осьмачка майстерно вплив у канву художнього образу у вірші «Україна» (1917 р.): «*Шляхи мої неміряні, / гори мої неважені, / звірі мої не наджені, / води мої не ношені, / риба у їх не ціджена, / птахи мої не злякані, / діти мої не лічені, / щастя моє не злежане... / Оце така я в тебе матінка, / в руці Господній / Україна синенебая!*» [Осьмачка: 200].

Історики мови, дослідивши успадковані з праслов'янської мови дієслова в лексиці давньоукраїнської мови, відзначили їхню переважну полісемантичність, завдяки якій у давньоукраїнських дериватах розвинулися досить далекі від вихідних значення [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 78]. Серед таких семантичних дериватів налічуємо не один приклад рибальської спеціалізації праслов'янської дієслівної спадщини, як-от **broditi* (*se*) > укр. *бродіти* ‘ловити рибу бреднем’ [СлГр: I, 101] — у стійкій словосполучі в складі паремії: «*З щастям по гриби ходіть, з щастям в рибу бродить, а без щастя ні вон, а ні за поріг*» (Житомирщина) [Номис: №1670]. Рибальська спеціалізація цього дієслова в українській мові особливо помітна на тлі широкозначності процесової назви в загальнослов'янському континуумі, порівняймо: болг. діал. *брѹдѣм* ‘ходити високими хлібами чи по нескошеної траві’, чес. *broditi* ‘купати (коней)’ тощо [ЭССЯ: III, 36]. Серед давньоукраїнських дієслів праслов'янського походження на позначення різноманітних дій, направлених на переміщення об'єкта по поверхні, виділяється процесова назва *волочи* < **volkti* ‘волокти’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 111], яка в ста-

роукраїнських пам'ятках функціює вже з рибальським значенням: *волочити* 'ловити рибу неводом' [СУМ XIV-XV: I, 193], *изволочити* що 'виловити рибу волоком (з чого)' (1507 р.) [СУМ XVI-п.пол. XVII: XIII, 48]. Отже, становлення рибальської дієслівної лексики від праслов'янської доби підтверджує висновок мовознавців: спеціалізація давніх і новіших лексем загальноновживаного фонду була одним з важливих шляхів розвитку староукраїнської термінології [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 269].

Лексикографічна практика другої половини XX сторіччя засвідчила можливість спеціалізації в рибальському значенні лише певної дієслівної форми: *забресті* 'піти у воді (під час ловлі риби неводом, волоком і т. ін.)' — тільки доконаний вид [СУМ-11: III, 28].

У підрозділі 3.6 ми наводили приклади рибальської метафоризації загальнономовної лексики в нижньонаддніпрянських говірках, де експресивною конотацією відзначена дієслівна назва *підсушувать* 'тягти під берегом (про невід)' [СлЧаб: III, 121] < *підсушувати* 'трохи висушувати' [СУМ-11: VI, 512]. В оповідках-бувальщинах про Великий Луг, що їх зібрав відомий український історик, етнограф і фольклорист Я. Новицький, у записі із с. Кушумівка, датованого 1887 роком, також подибуємо цей експресивний дієслівний професіоналізм у синтагматичному поєднанні зі словом *дуб* 'човен': «У насъ теперь, якъ прыстають до берега то кажутъ: «пидтягны дуба», а запорожци казали: «пидсушы дуба» [Новицький 1911: 52]. Дієслово *підсушувати* у складі стійких рибальських професійних висловів (фразеологічних сполучень за класифікацією В. Виноградова) ілюструє тип мовної метафори, на відміну від художньої — самостійної одиниці, «яка відносно вільно вступає в семантичні зв'язки й реалізується в різних лексичних оточеннях», «має системний характер, відображає колективні предметно-логічні зв'язки, виконує комунікативну функцію, є «анонімною» (не має автора), вільно відтворюється» [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 51].

Експресивний професійний жаргонізм *нуздать* (з ремаркою «фамільярне слово») 'ловити рибу вудочкою' [СлЧаб: II, 371], у доконаному виді *понануздувать* 'поналовлювати вудкою рибу' («Понануздуйе окун'іў, красноперок і варе йушку» [тс: III, 195]) на сучасному етапі ми сприймаємо як метафоричне вживання, пов'язане зі словом *вудэчка* на позначення частини кінської збруї. Проте в говорах південно-східного наріччя української мови слово *нуз-*

да́ти ‘гнуздати’ пов’язують не лише з конем, а й з іншими великими свійськими тваринами. Укладачі «Словника української мови» (1970–1980) значення слова *нуздати* проілюстрували уривком з роману Григорія Тютюнника «Вир», у якому воно співвідноситься зі словом *бугай*: «*Метушилися з дрючками люди, ганяючись за бугаем. — Направляй сюди, — відважно кричав Охрім... — Нуздай його! Нуздай!*» [СУМ-11: V, 454]. Отже, архетипний образ дикої тварини, яку слід приборкати, на лексико-семантичному рівні вможливило простеження в сучасному образному слові відголоски гіпероніма *тварина* (лат. *Animalia*) в його науковому значенні, тобто будь-який живий організм, який споживає готові органічні речовини та здатний активно рухатися. Людина також належить до царства тварин, але її традиційно розглядають окремо, уживаючи зворот «тварини, включаючи людину».

Проте в спільнокореневій парі *вузда* ‘прив’язана до крил невода довга мотузка’ [УмСп: IV, 103] і *понануздувати* ‘поналовлювати вудкою рибу’ нестерту образність зберігає саме дієслівна назва, оскільки дія більш значуща для спільноти в усіх її асоціативних проявах. Цю значущість образного осмислення рибальських професійних дій демонструють численні процесові професіоналізми: загальномовне метафоричне *заливати* (у док. виді *заліти*) ‘покривати, заповнювати собою який-небудь простір (про людей, тварин і т. ін.)’ [СУМ-11: III, 183] > одес. *заліти* ‘наповнити аж до бортів човен виловленою рибою’ [СлМоск: 34]; *підпушувати* (у док. виді *підпушити*) ‘робити що-небудь пухнастішим або пухкішим’ [СУМ-11: VI, 488] > нж.ндстр. *підпушити* ‘вздовж «верхів» чи «сподів» снастей пришити частину сітки чи «мату́ли»’ [СлБерл: 61]; *доїти* ‘надавлуючи на дійки, видушувати молоко з вимені’ [СУМ-11: II, 350] > *доїти* ‘шарпати невід у процесі рибальства’ [СлБерл: 40]; *підсушувати* ‘трохи висушувати’ [СУМ-11: VI, 512] > нж.ндпр. *підсушувати* ‘тягти під берегом (невід)’ [СлЧаб: III, 121]; *косіти* ‘зрізувати, стинати траву, збіжжя й т. ін. косою, косаркою тощо’ [СУМ-11: IV, 305] > сх.слов. *косіти* (рибу) ‘рибалити, закидаючи та рвучко тягнучи міцну ліску з грузилом і потрійним гачком, який чіпляє рибу за тіло’ (с. Микільське Міловської селищної громади Луган. обл.) [КА]; *підрізати* ‘різати, надрізати знизу, при основі або трохи, не повністю’ [СУМ-11: VI, 491] > сх.приаз. *підрізати* ‘ловити тюлька ака́ймою’ («*пойідем пидр’ізат’ т’ул’ку*») [Дуда 2010: 34]; *ламати* ‘згинаючи або б’ючи з силою, відділяти

частини чого-небудь або розділяти щось на частини' [СУМ-11: IV, 441] > сх.приаз. *ламáть* 'втягати невід' («*зáвтра пойдеш с'ітки ламáт'*») [ОмКл: 54]; *сiпáть* 'покривати що-небудь шаром чогось; посипати' [СУМ-11: IX, 192] > нж.ндпр. *сiпáть* 'розставляти, опускати в воду (про сітки)' [СлЧаб: IV, 63].

Рибальські дієслівні словосполучення з метафоризованим дієслівним складником мають тенденцію до фразеологізації (див. підрозд. 5.1), що засвідчує фразеографічна практика. Так, у «Матеріалах до словника східностепових українських говірок» З. Омельченко і Н. Клименко (2006) подибуємо стійку словосполуку з мовлення рибалок Східного Приазов'я *сiпáться каю́ками* 'закидати невід' («*пойідем вс'і каю́ками сiпáць'а*») [ОмКл: 93].

Опредметнено-процесова рибальська назва *сiпка*, утворена від спеціалізованого в рибальському значенні дієслова *сiпати*-ся (одес. *сiтки на сiнку* 'сітки, які рибалки забивають у воду на паколах, щоб у них потрапляла риба' [СУГО: 179]), свідчить про словотвірний потенціал загальнономовних дієслів, спеціалізованих у рибальському значенні.

Загальноновживане експресивне дієслово *дрáти* 'рвати, розривати на шматки кого-, що-небудь' [СУМ-11: II, 253] спеціалізувалося в рибальській професійно-жаргонній назві *драть* 'ловити рибу' [СлВащ: 31], оскільки різке «підсікання» вудкою риби може призвести до розриву в неї губи чи зябри. Той-таки мотивувальний чинник спостерігаємо в репрезентованій В. Чабаненком нижньо-наддніпрянській ФО *вiтягти із жабря́ками* 'втягти з нутрощами, з усім, що є всередині' («*Як потяг удочку, так і витяг із жабряками, а рибину впустив у воду*»), яка надалі усуспільнилася у ФО *вiрвати із (з) жабря́ками* 'вирвати з залишками матеріалу основи, з корінням' («*Хлястик був ушитий добре, ну він як схватив, идоляка, так і вирвав із жабряками*») [ФСГНН: 20–21].

Стерта метафоричність рибальських дієслівних назв свідчить про усталення їх у номінативному значенні, як, наприклад, дієслова *брáти* 'істи наживку на гачку; ловитися на вудку (про рибу)' [СУМ-11: I, 228]: «*А беруть коропи на світанку...*» [Вишня: 239], «— *Воно й брало потихеньку! Так тільки ледь-ледь на світ заблагословилося. Смик! І тихо... потім ще раз — смик! І знову — тихо*» (Коропів Хутір на річці Сіверський Донець — сучасне с. Коропове Зміївської міської громади Харків. обл.) [тс: 235]; дієслова *вибирáть* 'втягувати невід' [СлЄвт: 49]: «*Я сiті з моря вибираю Із сріблом*

трепетним живим» (Микола Нагнибіда) [СУМ-11: I, 351]. Усталелося в номінативному значенні й розмовне дієслово *тёртися* ‘нереститися (про рибу)’ [СУМ-11: X, 99], як і його спільнокореневі похідники: *терлянка* ‘риба *Phoxinus phoxinus* L.’ (мотивувальний чинник — тривалий час ікрометання риби цього виду) [Владыков 1926: 52], *тёрло риб* ‘місце в річці, де нереститься риба’ [СлШила: 252] *тирло́ва ри́ба* ‘риба під час нересту’ [Тарасенко 1961: 59].

Давню рибальську спеціалізацію має дієслово *карбува́ть* ‘робити зарубку, позначку на чому-небудь’ [СУМ-11: IV, 103] > *карбува́ть* ‘різати ножем рибу поперек тулуба’ [СлБерл: 45] (слово *карб* ‘нарізка, зарубка’ через польське посередництво запозичено з німецької мови [ЕСУМ: II, 387–388]). Спеціалізована в рибальському мовному континуумі дієслівна назва утворила словотвірний ланцюжок: *карбувати* > *карбо́вана ри́ба* ‘риба, з якої витягнуто нутроці й зроблено по ній розрізи для соління’ [СлГр: II, 221] > *карбо́вка* (*карбі́вка*) ‘те саме’ [ЕСУМ: II, 387–388], що свідчить про усталення дериватів із коренем *карб-* в ЛСГ «Назви рибообробки», формування якої ми досліджували в підрозділі 1.2.

Дієслово *розшива́ти* ‘розпорювати по шву що-небудь зшите’ [СУМ-11: VIII, 865] спеціалізувалося в нейтрально конотованому терміні на позначення техніки розкроювання сіткового полотна — *розшива́ть* ‘відділяти четверту чи шосту частину невода, тобто «пришивку» або «кусок» від усього невода’ [СлБерл: 69]. Відзначимо й широкозначність, різногалузеве вживання цього терміна: *розшива́ти* — термін будівництва (наприклад, *розшивати шви*) [УРСНТ: 294].

Отже, в українському словникарстві накопичено багатий матеріал дієслівної лексики рибальського промислу [Міняйло 2010г]. Частина цих назв усталилася як власне рибальські терміни й широкоживані назви на позначення процесів рибальства. Фонд рибальської дієслівної термінології формують також широковживані слова в переносному значенні; різногалузеві терміни і професіоналізми з конкретизованим у рибальській сфері значенням; ареальні професіоналізми, співвідносні з усталеними іменниковими термінами. За межею термінологізування залишаються професіоналізми з неприхованою експресивною конотацією (просторічні, звуконаслідувальні назви тощо); ареальні професіоналізми, фонетично чи граматично відмінні від усталених; численні діалектні професіоналізми.

4.1.2. Рибальська спеціалізація іменникової лексики

Оскільки рибальство належить до одного з найдавніших способів життєзабезпечення, становлення професіоналізмів цього промислу спостерігаємо вже в праслов'янській лексичній спадщині, як-от на прикладі загальнослов'янської назви **жілка** 'сухожилля, до якого в первісні часи прив'язували гачкувату кістку, щоб рибалити': вх.луж. *žilka*, чес. *žilka*, словен. *žilica*, серб. *жилица* [Ющук 2019: 120]. У сучасних діалектних словниках: полт. *жілка* 'волосінь для рибальської снасті' [СлКарп: 69], лемк. *жыўка* 'капронова волосінь' [СлТурч: 97]. Останній приклад засвідчує сталість назви попри зміну матеріалу для виготовлення цієї важливої рибальської реалії: від природного до синтетичного матеріалу.

Праслов'янізм **kaganъ* з можливим, на думку етимологів, значенням 'залізний чи дротяний кошик для світла або для одягання тваринам на морду' [ЕСУМ: II, 337] в західнополіському говірковому континуумі спеціалізувався як назва допоміжного рибальського знаряддя: **каган** 'баняк, чавун' > 'пристрій у човні для розведення вогню, коли ловили рибу на *посвіт*' [СлАрк: I, 203].

Як ми вже відзначали, одним із засобів поповнювання рибальського лексичного фонду є мовна метафора, зокрема спеціалізований рибальський професіоналізм **вузда** 'довга мотузка, прив'язана до крил невода, щоб витягати його' [УмСп: IV, 103]. Як припускають етимологи, псл. **uzda* утворене від кореня слова *us-ta* шляхом приєднання кореня *da-* (іє. **dhē-* 'класти'), а отже, первісне значення — 'вкладене в рот' [ЕСУМ: I, 438]. Тому назва *вузда* на позначення частини рибальського знаряддя є номінативно-вивідним значенням (стертою метафорою) до загальномовного *вузда* (*вуздечка*) 'частина збруї — ремені з вудилами та поводами, які надівають на голову коневі, щоб правити ним' [СУМ-11: I, 783]. І хоч полісемія є небажаним явищем для будь-якої галузевої терміносистеми, староукраїнські пам'ятки до назви *вузда* засвідчують і відповідник **крига** (сучасне ср.поліс. також 'рибальські вудила у вигляді натягнутої на обручі сітки з крилоподібним пристроєм для спрямування риби в середину сітки'): «не бѣдѣте яко ко(н) и мѣ(л), которы розѣм(а) нѣ мае(т) кри(к)гами и оу(з)дою челюсти и(х) востагниши...» (1635 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: XV, 112].

Метафоричне перенесення на базі лексики конярства простежуємо й у рибальській спеціалізації терміна *попруга* 'широкий

ремінь, який зтягають попід черевом коня, закріплюючи сідло' [СУМ-11: VII, 237] > **нопруга** 'мотузка, що утримує на визначеній відстані кінці верхньої дерев'яної дуги рибальського сака (тобто ту частину снасті, де в сітковому полотні отвір для потрапляння риби)' [СлГр: IV, 97].

Серед представленого в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка детального опису складників рибальського знаряддя *сак* [СлГр: IV, 97], окрім «конярсько-наїзницької» метафори (*вззда, попруга*), спостерігаємо й перенесення на основі подібності деталей рибальської снасті до назв частин тіла тварини: *го́рло* 'передня частина шиї, у середині якої знаходиться початок стравоходу і дихальних шляхів' [СУМ-11: II, 132] > *го́рло* 'вхід у сак'; *че́рево* 'те саме, що живіт' [тс: XI, 303] > *че́рево* 'найширша частина сака'; *ошійок* 'частина м'ясної туші, що прилягає до шиї' [тс: V, 837] > **ошійок** 'частина сака вище ґоговника'.

I. Верхратський, описуючи будову й спосіб застосовування рибальського знаряддя *ліска* (*ліса́, совп, подошóв*), засвідчує й назву складника цього знаряддя — *рот*: «Пліть 1½ сяжня довга, а якъ до ріки 2–3 лікті широка. До тої плети городять по обохъ бокахъ подовжъ до половини ріки зъ одної и другої сторони плотики; решта плети вільна и виходить въ кінець кешеневатий, так званий ротъ. Наставляючи той приладъ підкладають підъ пліть каміння, а вигинають її ротомъ на ділъ. Риба перескакуючи викулену (опуклу — Р. М.) пліть, попадає въ ротъ и зловлена» [Верхратський 1869: 24].

«*Козулька*. Більшу рибу и пр. щупаки, соми и ин. ловлять на козульку. Єсть то подвійний зазубецъ, на котрий засаджуєся звичайно мала рибка, яко принада (жирь)» [тс: 25].

Значення назви **сак** 'рибальська снасть із сітки, що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до держална' [СУМ-11: IX, 16] в історичному вимірі також кваліфікуємо як номінативно-вивідне від *сак* < *saccus* 'мішок', за припущенням етимологів — давнього запозичення з народно-латинської мови, що своєю чергою походить від грецького слова *σάκκος*, яке зводиться до фінікійського *śaq* 'мішок, вовняна тканина' [ЕСУМ: V, 164–165]. Спеціалізовано в рибальському значенні й назву складової частини цієї господарської реалії: *гузір* 'місце, де зав'язаний мішок' [СУМ-11: II, 190] > **гузір** 'самий зад невода' [УмСп: II, 178], цн.слоб. 'частина волака, невода, ятера' [СлСаг: I, 77]. У східнословобожанських гвірках ми зафіксували спеціалізацію слова

гузир ще й на позначення рибальських локацій: гузірь 'залишок чистої поверхні води в зарослій очеретом частині ставка (сmt Троїцьке Луган. обл.), 'заповідь, місце, де течія річки значно вповільнюється' (с. Тарасівка Троїцького р-ну Луган. обл.) [КА].

У постанні назв рибальських локацій відзначаємо й уже згадувану рибальську спеціалізацію назв частин тіла тварини: сх.слоб. **хвіст** 'звужений кінець ставка': П'їду ў хв'іст ловит' (сmt Марківка Луган. обл.) [КА].

Водночас у буковинських говірках соматичну назву *фіст* 'хвіст' спеціалізовано в значенні складника рибальського знаряддя — 'частина невода у вигляді вузького мішка, куди потрапляє риба' [СБГ: 592]. А це означає, що в українському діалектному дискурсі одна й та сама загальноновживана назва (*хвіст*, *гузир*) може спеціалізуватися в різних рибальських значеннях унаслідок відмінних типів мотивації — знаряддевої чи локаційної.

Упадає в око рибальська спеціалізація будівельної лексики. Наприклад: «**Стінки** уживають на рікахъ. Ихъ великість різна після великості ріки. Суть то сіти, котрими перепинають ріку відъ одного берега до другого. Звичайно припинають дві стінки, и то 40° одну від другої. Щобъ ліпше сіти держалися, и щобъ ихъ вода не понесла, повбивані въ землю палики, на котрі сітка розп'ялена, а долом кладуть на сіть каміння. Межи одною и другою стінкою накидують вязанки шувару, трости, соломи то що — и такъ лишять цілий заставъ зъ кількя день. Відтакъ відпинають стінки бережно и зближають ихъ на 5° одну до другої, а другі рибакі починають зъ кімлями и саками на місци межи стінками ловити рибу, що черезъ той часъ, якъ бувъ заставъ, межи стінки зібрала ся» [Верхратський 1869: 22]. «**Комора**. На рікахъ, де вода шибка, понизше колубахівъ або вирівъ кладуть комору. Перемече ся камінемъ черезъ усю воду. Передъ товъ заготовъ городять пліть ускісний, більше якъ до половини ріки сягаючий. Въ узке місце межи плотомъ а берегомъ накидають вязанки трости, соломи, хабузья то що. Прудъ води побільшений ще черезъ той ускісний пліть біжить зъ цілою силою на камінну загату, відтакъ ударяє назадъ въ місце межи плотомъ а берегомъ. Риба пливуча до гори зъ прудомъ відбитовъ відъ каміння водовъ притьмомъ буває перта на узке місце межи плотомъ а берегомъ и зашибається або на берігъ, або на тоті въязанки шувару, трости и пр., звідки її рибакъ тамъ пилюючий (який стежить і швидко діє — Р. М.) бере руками» [тс: 24–25].

Мотивувальний чинник 'кучерявість' («*Кучерявий баране, Чого гаєм скачеш?*», Павло Чубинський, 1874 [СУМ-11: I, 103]) простежуємо в ареальних професіоналізмах, що засвідчують спеціалізацію тваринницької іменникової лексики: **баран**: буз.-інг. 'лебідка на борту рибацького човна, якою підтягують і підіймають сіті з рибою' [СБІМ: 45], *херсон*. 'прилад накручувати кодола невода, витягаючи невід із моря' [Мар'ямов 1933б: 510], *слов.* **баранчик** [ба'ран'ч'ік] 'дротяний механізм на вудочці для того, щоб не закручувалася ліска' [КА].

Природний гумор українських рибалок бачимо в професійно-жаргонній спеціалізації загальноновживаного іменника **бутерброд** 'шматочок хліба з маслом, ковбасою, сиром або шинкою чи ікрою' [СУМ-11: I, 264] > 'личинка м'ясної мухи з мотилем, або рухливий хробак, якого треба зберігати в мохові' [Машуков 2003: 27].

Є всі підстави стверджувати, що рибальська спеціалізація іменникової лексики засвідчує сприймання довкілля рибалками як передусім представниками свого етносу, і відповідно семантична деривація відбувається на основі слів-знаків етнокультури (за В. Жайворонком), наприклад: *кружальце* (мн. *кружальця*) — зменш. до *кружало* 'предмет, що має округлу, овальну або кільцеподібну форму' [СУМ-11: IV, 370, 368] > **кружальця** 'снасть для ловіння хижих риб у вигляді дерев'яних, пінопластових чи коркових дисків-поплавців зі стрижнем, які в разі клювання перевертаються' [Машуков 2003: 171].

Отже, історичну тяглість рибальської спеціалізації іменникової лексики простежуємо передовсім у номінативно-семантичних моделях «найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збуєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком». Продуктивним мотиваційним типом рибальської спеціалізації іменникової лексики є знаряддевий, непродуктивним — локаційний.

4.2. Рибальська спеціалізація праслов'янського анімалістичного номена

Як свідчить аналізований матеріал, серед прадавніх мотиваторів лексики на позначення знарядь та інших рукотворних реалій промислово-господарської сфери важливе місце належало образам-символам тварин (тотемам). Архаїчність таких анімалістичних етнокультурних знаків, як *бик*, *кінь* (*кобила*), *коза* спричинила, крім вторинних символічних номінацій, і семантичні зрушення — появу нових лексико-семантичних варіантів слова, які поступово віддаляють нас від етимона (архетипного образу). Так, наприклад, П. Гриценко звертав увагу на вторинність в українському діалектному континуумі лексеми *коза́* як репрезентанта семени 'пропуск при косінні' відносно назви ритуального снопа, символу родючості [Гриценко 1990: 127, 140]. Загалом же мовознавці повсякчас констатують, що «дедалі більше загальнозживаних слів включається у сферу термінологічної лексики», і це спостерігаємо, наприклад, у вторинній номінації судноплавних споруд козацької доби: *коза*, *бик* тощо [Андріянова 2004: 35].

Досліджуючи структурно й фонетично подібні назви рибальських знарядь, причини виникнення багатозначності та паронімії [Міняйло 2013а; Міняйло 2013] в рибальській лексиці, ми аналізували можливу мотиваційну природу всіх засвідчених говіркових назв того чи того рибальського знаряддя [Міняйло 2010а]. Такий підхід у поєднанні з етнографічними даними та лінгвокультурологічним і контекстним аналізом дає змогу встановити: це випадковий збіг звукової оболонки етимологічно різних слів чи генетична спорідненість етимонів (або ж їхнє часткове зближення на певних еволюційних етапах становлення рибальського промислу).

Аналіз праслов'янських лексико-семантичних реконструкцій переконує, що тваринний образ в основі метафоричного перенесення мають не лише образні найменування людини за її зовнішністю чи вдачею, а й назви галузевих знарядь із подібною до тілобудови свійської копитної тварини конструкцією дерев'яного каркаса. Праслов'янська назва **kobyła* у вивідному (метафоричному) значенні 'знаряддя або предмети, схожі на коня' [ЕСУМ: II, 477] у говірках південно-східного наріччя української мови еволюціонувала до назви рибальського знаряддя: цн.слоб. *кобіла* 'пристрій для ловіння риби у вигляді трикутної піраміди, обтягнутої

сіткою (з отвором)» [СлСаг: I, 173], сх.слоб. *кобіла* (*кобілка*) «бродове рибальське знаряддя: дерев'яний каркас, обтягнутий сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу» (смт Красноріченське Сватівського р-ну Луган. обл.) [КА], пд.-сх.полт. *кобілка* «рибальський прилад, що має форму даху на будинку; ним ловлять рибу вбхід» [СлСиз: 43]. Засвідчено назву і для інших промислових чи господарських знарядь: нж.ндпр. *кобілка* «перпендикулярна до лопаті ручка у гребковому веслі» [СлЧаб: II, 180], цн.слоб. *кобілка* «паличка, якою натягають мотузку на рамці лучкової пилки» [СлСаг: I, 173], лемк. *кобылка* «частина печі» [КСГСУ: 45].

У «Словникові діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини» А. Сизька (1990) не випадково в тлумаченні назви *кобилка* конструкцію рибальського знаряддя порівняно з дахом (покрівлею) будинку, адже у традиційному народному житлі Середньої Наддніпрянщини «подовжні та поперечні сволоки виходять назовні у формі різьбленої кінської голови» [Шкіра 2018: 426]. Загалом же композиційне оформлення бокової частини даху у вигляді кінської голови (двох кінських голів) є одним із дохристиянських знаків, пов'язаних з культом сонця — символом колісниць Бога сонця [Тарас 2012: 1157]. Також зауважимо, що композиційне оформлення прадавніх споруд на теренах України було пов'язане не лише з тотемом *кінь* (*кобила*). Так, С. Губерначук відзначає, що фронтони віднайдені археологами моделей трипільських храмів зазвичай «прикрашені бичачими рогами (букраніями). А вхідні двері деяких храмів оздоблені сонячними знаками. <...> Можливо, те розумілось так: входження до храму — то входження у Світ Сонця і Світ той охороняє тотем-бик» [Губерначук 2005: 112]. Бичачі роги на знайдений у трипільських шарах на Росі глиняній моделі храму — «загалом характерна риса трипільської образотворчості», а сам «Бик-Тур надзвичайно рясно відбитий в українських іменах і прізвищах, назвах народів, міст і річок, <...> побутових і фахових термінах» [Наливайко 2008: 35]. У багатьох стародавніх народів **бик** — тварина, «овіяна ореолом святості й божественності, з якою пов'язані найдавніші світоглядні уявлення людства. <...> Лад організований, справедливий, упорядкований — його й уособлює бик-тур, опора й захисник світоладу, запорука непохитності космічних процесів, моральних, етичних, суспільних і релігійних норм та устоїв. Як на опорі тримається міст, так і світ тримається

ся на бикові-законові-ладові. Мостова опора в українській мові — *бик...*» [тс: 34]. У білорусів найдавнішим видом декоративної прикраси збудованої хати було фігурне оброблення вільчика — перехрещених зверху кінців причілків (бокових частин даху), яким надавали форми бичачих рогів або кінських голів [Гурков 1979: 13].

В аспекті співвіднесеності назви і реалії згадаймо й уже аналізовану (див. підрозд. 1.2) назву рибальського знаряддя *крóшня* ‘рибальський сак’, мотивувальним чинником постання якої є саме конструкція дерев’яної основи (кросен), та відзначену Д. Яворницьким дублетність термінів *крóшни* і *кóзли* ‘різні назви козел, що ставлять по гребневі солом’яного даху, щоб вітер не зносив соломи’ [СлЯв: 396, 365]. П. Гриценко, аналізуючи зв’язки між різними тематичними групами лексики (будівельної, ткацької, землеробської, транспортної тощо), згадує спостереження видатного славіста М. Толстого, що використання термінів ткацтва в інших термінологічних сферах є специфічно слов’янською рисою, чи рисою, характерною для однієї з локальних груп індоевропейських мов [Гриценко 1990: 126].

Згадаймо рибальський термін *цiв’я* (= *цiвка*) ‘прямолінійна ділянка рибальського гачка з кільцем або лопаточкою на кінці для прив’язування волосіні’ [Машуков 2003: 172] < *цiвка* ‘шпулька для намотування ниток (у ткацькому човнику, прядці і т. ін.) [СУМ-11: XI, 224] < псл. **сѣва*, **сѣвъ* споріднений з лит. *šeivà* ‘починок; цівка’, лтс. *saiva* ‘тс., човник’, давній балтослов’янський ткацький термін, який виник на базі іє. **sqēi-* ‘різати, відділяти’ [ЕСУМ: VI, 256].

Співзвучне з рибальським терміном *кобiла* східнополіське слово *кабiла* ‘склепіння печі — внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню’ [Дорошенко, Михайлюк 2005: 37] демонструє лише формальний збіг назви гострокутної і назви дугоподібної реалії, мотивованої способом її виготовлення — надаванням конструкції округлих згинів. Таку саму внутрішню форму простежуємо і в західнополіському слові *кобiйáлка* ‘кошик з лозових прутів’ [СлАрк: I, 231]. Згадаймо в цьому аспекті й застаріле слово *кибáлка* (*гибáвка*, *гибалка*, *гибалка*) ‘вид жіночого головного убору; шнурок або туго скручений кусок полотна, пов’язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев’яного обруча’ (від *гибáти* ‘бгати’, первісно ‘згинати’) [ЕСУМ: II, 428].

Водночас широкозначність співвідносного з нижньолужицьким словом *кобjela* ‘кошик’ і польським *kobiel* ‘те саме’ українсько-

го діалектизма *кобеля* ‘корзина, кошук’, ‘рибальське знаряддя, схоже на сак’ (Чигиринщина) [СлГр: II, 258], за висновками етимологів — запозичення з німецької мови, де *kobel* ‘халупа; курник, саж; коробка воза’ [ЕСУМ: II, 476], уможливило простеження певного мотиваційного зв’язку між праслов’янізмом **kobyła* та германізмом *kobel*: це передовсім назви споруд із дерев’яних брусів чи лозових прутів.

На користь мотиваційного зв’язку в постанні назв плетених із верболозу і назв з’єднаних із жердин і обтягнутих сіткою рибальських знарядь свідчить і етнографічний матеріал. Так, у «Народознавчих роботах» знаний мовознавець В. Чабаненко писав: «У другій половині літа і ранньої осені в лиманах, озерах та бакаях Великого Лугу рибу ловили *корзінами* й *ругелями* (*рукелями*).

Корзіна являла собою зрізаний конус, виплетений із тонкої лози. Нею накривали (притискаючи до дна ширший край) куширі і водорості, а потім шарили у воді рукою, шукаючи рибу. Таким способом ловили здебільшого неповоротких линів та карасів, які люблять розкошувати в мулі. *Ругеля* (*рукеля*) — це тригранна (грані дерев’яні) піраміда, обтягнена густою сіткою, з відкритою основою. Користуватися нею під час риболовлі треба було удвох. Один рибалка опускав снасть у воду біля куща або куширя, а інший, сильно брѳохаючись, обходив (оббігав) цей куш або кушир, заганяючи рибу в пастку, що її тримав незрушно *рукою* (звідси й назва знаряддя) його напарник. Потім пастка піднімалася ширшим краєм угору і з неї вибирався улов» [Чабаненко 2010: 80].

Докладний опис В. Чабаненком способів рибалення на території колишнього Великого Лугу дає змогу побачити схожість застосування відмінних за конструкцією знарядь — притискання основи (ширшого краю) снасті до дна, щоб риба потрапила в пастку.

Відзначимо, що в українському діалектному континуумі схожість конструкції деяких рибальських знарядь на погано придатну для проживання людини будівлю вможливила появу стійких порівнянь-алогізмів: нж.ндпр. *гріє, як цигана ятір* ‘ніяк не гріє’, *тепло, як циганові під в’ятеринкою* ‘холодно’ [Гартоване слово: 31, 122], ср.поліс. *тепло як циганові під ятером* ‘хтось змерз’ [СлДобр: 121], *нагрівся як циган в неретку* ‘хтось змерз’ [ЮрчІвч: 159] тощо. Образне порівняння ятера із житловою будівлею бачимо й у нижньонадніпряньській приказці *В’юнові у ятері сімнадцять дверей* [Мудре слово: 25].

Наведені приклади із діалектного фразеологічного фонду за-свідчують, що мотивувальним чинником постання цих образних найменувань є каркас рибальського знаряддя-пастки з отвором, у який потрапляє («входить») риба безвідносно до особливостей конфігурації снасті.

В українсько-білоруському Поліссі привертає до себе увагу діалектизм *réga* (біл. *ręga*) ‘рибальське знаряддя (основа із дерева з натягнутою сіткою)’, який українські етимологи пов’язують з іншою діалектною назвою рибальської снасті — *кріга* [ЕСУМ: V, 10–11]. Білоруські етимологи небезпідставно пов’язують назву рибальського знаряддя *ręga* з литовською назвою полозів (загнутих спереду ковзких брусів) *rāgai* [ЭСБМ: XI, 164], аргументуючи це наявністю дублетних діалектних назв *палазэ* («рыбалоўная крыга»), *сані* ‘те саме’, мотивованих схожістю реалій: прилад складається з двох полозів, за які його тягнуть по дну [тс: IX, 270]. У загальноукраїнському континуумі інтегральну сему ‘волочіння знаряддя по поверхні’ простежуємо і в багатозначній назві *волок*: 1) ‘невелика сіть з гузирем, якою ловлять рибу два рибалки, ідучи вбхід’; 2) ‘вірówka, міцний мотузок для перетягування копиць сіна або колод з одного місця в інше’ [Міняйло 2007: 252]. А в аспекті анімалістичної мотивації згадаймо українські діалектизми *réga* ‘назва вола з головою і рогами, як у бугая’, *рiга* ‘бугай’ [ЕСУМ: V, 42].

Із назвою рибальського знаряддя пірамідальної форми *рогеля*, уживаного на Полтавщині [Міняйло 2007: 253–254], Харківщині [СлСар: II, 175], співзвучне слово *рогель* ‘брус, який з’єднує дві крокви’ (Білоруське Полісся), що його етимологи трактують як германізм, запозичений за посередництва польської мови (пол. *rygle* ‘те саме’ < нім. *Riegel* ‘те саме’), а появу -о- в першому складі слова пояснюють впливом білоруськополіських діалектизмів *рог*, *рогі* ‘схрещення схилів стріхи’ [ЭСБМ: XI, 164].

В аспекті схожості свійських копитних тварин *бика* і *кобили* як мотиваторів постання вторинних найменувань важливими є спостереження дослідника мовних реліктів трипільської культури Ю. Мосенкіса: носії трипільської культури (із середземноморським культом *бика*) тривалий час взаємодіяли з носіями праїндоевропейської мови (із розвиненим культом сонячних *коней* і колісниць). А з носіями майбутніх слов’яно-балто-германських мов, відзначає мовознавець, трипільці мали найбільш активні контакти [Мосенкіс 2002: 4–5].

Спираючись на праслов'янське **kobyła* 'кобила', грецьке *kaballes* 'робочий кінь', латинське *sabo* (род. відм. *cabonis*) 'кінь', грузинське *q'abaxi* 'вид перегонів на конях', а також на теонімічну лексику, у доіндоевропейському чорноморсько-східносередземноморському (трипільсько-егейському) субстраті Ю. Мосенкіс виділяє суфікс -*VI-* (-*al-*, -*el-* тощо) [тс: 14].

Ураховуючи спостереження дослідника, надто щодо активних мовних контактів носіїв майбутніх слов'яно-балто-германських мов із трипільцями, певніше бачиться можливий мотиваційний зв'язок праслов'янізма **kobyła* і германізма *kobel*, діалектизма *p[e^u]rēja* і германізма *Riegel*.

Багатий говірковий матеріал спонукає мовознавців до постійних пошуків у царині етимологій назв рибальських знарядь.

О. Карпенко, досліджуючи етимологію середньополіського слова *крига* 'рибальська снасть у вигляді натягнутої на обручі сітки з крилоподібним пристроєм для спрямовування риби в середину сітки' та інші поліські його варіанти (*réga*, *reǵeļa*, *reǵeļņa* тощо), звернулася до діалектного слов'янського матеріалу, у якому лексему вжито в інших значеннях, як-от *кріґа* 'рівно складені в стіс дрова', у результаті простеживши в семантичній структурі назви ту саму ідею '**вигнутості, округлості**' [Карпенко 2003: 115–116]. Багатий слов'янський лінгвістичний матеріал, зазначає О. Карпенко, уможливив обстоювання Р. Козловою позиції про питоме слов'янське походження назви *кирган* 'великий очеретяний курінь, де проживає і зберігає свої знаряддя рибальська артіль на Дністрі', яку українські етимологи досі кваліфікували як запозичення з турецької мови [тс: 117]. Свого часу білоруський етнолог І. Браїм подав докладне значення й удоступнив рисунок рибальського знаряддя під назвою *крыга*, засвідчивши: це сіть, прикріплена до двох зігнутих дерев'яних полозів і палиці, якою ловлять бродовим способом утрюх [Браим 1979: 93]. Із рисунку дослідника можна виснувати, що своїми обрисами *кріґа* схожа на інші рибальські знаряддя пірамідальної форми (*сак*, *регелю*, *крошню*, *кобилу*). Таке саме і функційне призначення *криги* — бути рухомою пасткою для риби під час колективного рибалення. Також особливістю конструкції *криги*, відзначає І. Браїм, є те, що з'єднані між собою полози рибалки можуть розвертати під будь-яким кутом, коли охоплюють водний простір із водоростями. Потім вони (як і під час ловлення риби *кобилою*, *клуMLEю*, *рогелею*) підносять

снасть над водою, щоб перевірити улов [Браїм 1981: 66]. Щодо ще однієї рухомої пастки під назвою *тантұха*, поширеної на території українсько-білоруського Полісся, дослідник відзначає: крім звичної напівконусної її форми, трапляється й пірамідальна конструкція снасті, а найархаїчніший її тип — плетена із прутів. Таку саму (плетену, пруткову) форму відзначає етнолог і для архаїчної *кломлі* / *кóмлі* (рухомої пірамідальної пастки). До того ж і для *тантұхи*, і для *кломлі* І. Браїм засвідчує синонім *баўтұха*, оскільки рибу до такого типу снасті заганяють ногами [тс: 68–69]. Звідси можна дійти висновку: розвиткові широкозначності назви рибальського знаряддя сприяє передовсім спосіб його застосовування, який у мотиваційному аспекті переважає деякі відмінності конструкції снасті.

В етнографічних даних (докладних тлумаченнях і рисунках) із Білоруського Полісся також убачаємо генетичний зв'язок між реаліями землеробства і риболовства, бо основна робоча частина сохи — трохи вигнута і знизу роздвоєна дошка. На ці кінці («рагі») набивали залізні «нарогі» [Мінько 1981: 36].

До назви рибальського знаряддя призматичної форми *кобила* засвідчено абсолютний синонім *регéля* (*регéля*) в центральнорубанських говірках (с. Кам'янка Дворічанської селищної громади Харків. обл.; р. Оскіл) [КА] і південнорубанських [Сіренко 2010: 102], що свідчить ще й про інший, аніж для польської реалії з назвою *регéля*, спосіб виготовлення знаряддя — не згинання гілок верболозу у вигляді обручів, а з'єднання дерев'яних палиць у формі призми (фігури, що має як прями, так і гострі кути). Конструкція снасті може бути й пірамідальної форми: цн.слоб. *регéля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди, обтягнутої з боків сіткою' [СлСар: II, 171], нж.ндпр. *регéля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди' [СлЧаб: IV, 5]. У можливому фонетичному варіанті *другóла* 'снасть для лову сомів' (пол. *dryga* 'вид невода для осетрів', *drygawica*, *drygulica* 'рибальська сіть') у співвіднесенні його з етнонімом *дреговичі* та іншими назвами без з'ясованої етимології (наприклад, *другáла* 'пристрій для підвішування коліски на полі') знаний український мовознавець К. Тищенко вбачає відголоски технологій «кмітливіх кельтів» [Тищенко 2015]. В аспекті схожості із дитячою коліскою згадаймо нижньоаддніпрянський вторинний номен *лю́лька* 'виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба' [Ліпкевич 1993: 120].

Гадаємо, мали рацію укладачі Етимологічного словника української мови, семантично пов'язавши лексеми *дриго́ла* і *кри́га* й навівши відповідники з польської мови: *dryga*, *drygawica*, *drygubica*, оскільки визначальним у конструкції снасті є **наявність трьох стінок** [ЕСУМ: II, 126]. Підтримуємо версію, за якою етимон лексеми *drygubica* виводять безпосередньо з псл. ****drgnōti*, **drgati*** з мотиваційною ознакою 'дрижати' (від рухів зловленої риби) [Войцева 2010: 183]. Дійсно, рвучко витягаючи («дъоргаючи») приладдя з води, рибалки відчувають, як тріпоче («дригається») спіймана риба [Міняйло 2014: 336]. Думається також, що низка формально подібних лексем, що їх зафіксували авторитетні українські мовознавці в різних діалектних масивах, є семантично близькими: нж.ндстр. *дриго́ла* 'снасть для лову сомів' (Й. Дзендзелівський) [ЕСУМ: II, 126], ср.поліс. *péra*, *peńálya*, *ryńólya* 'рибальська снасть' (М. Никончук) [ЕСУМ: III, 89], ср.ндпр. *pyńélya* 'знаряддя ловити рибу' (Д. Баранник) [Баранник 2008: 21].

Побутування на початку минулого сторіччя на Полтавщині синонімних назв **коби́ла** і **кімля** засвідчили «Очерки домашних промысловъ и ремеслъ Полтавской губерніи» С. Лисенка: «Рыбалки дѣлають еще *кобылы* или *кимлы* — четырехугольные саки» [Лисенко 1904: 8]. Порівняймо — у І. Верхратського: «*Кімля* або *Климля* подобає на ребтюхъ для коней. Зъ патикивъ повъязані два паралёграми и косо до себе звязані такъ, що підставу мають спільню, нею отже сходяться до купи. Тая снасть обтягнена сіткою, зо всіх бокивъ, лише въ горі, де паралелёграми найбільше розходяться, не ма сітки. Тутъ то и отвірѣ. Тамъ, де паралелёграми найбільше розходяться, є зъ краю до їх углівъ присилений обручъ або натикъ. Велика кімля тримає въ отворі 5–8' завздовжки а 3–4' завширшки. Той приладъ наставляють підъ береги: одинѣ зганяє тамтуда рибу, а другий витягає за якийсь часъ кімлю до гори» [Верхратський 1869: 22]. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексема **клумля** має значення 'рибальське знаряддя — сіть, що нап'ята на пруття, з'єднані на зразок тригранної призми' з локалізацією Радомишльський повіт (зараз східна частина Житомирської обл. — Р. М.) [СлГр: II, 253].

Попри небажаність багатозначності та зайвих асоціацій під час творення термінів наука все-таки «порівнює дійсність із поняттям і прагне зрівняти одне з іншим, але через те що кількість ознак у кожному колі сприйнятів невичерпна, то й поняття ніколи не

зможе стати замкненим цілим» [Потебня 1990: 38]. Так, у сучасних говірках Рівненщини назви *клумля*, *клумня* співвідносні зі семемою ‘верша, рибальська лозова снасть, що має форму лійкоподібною корзини’ [СлЄвт: 72]. Історики мови українські діалектні назви риболовецької рухомої пастки *клómля*, *клómня*, *клóўня*, *кóмля*, *кімля*, *клумля* (**klomjа*) пов’язують із погано збереженим праслов’янським коренем **klot-*, варіантним до **kloniti* (**klo-m-* : **klo-n-*). Назви мотивовані тим, що реалія виготовлена з гнучкого гілля (розрядка *Р. М.*) [ЭССЯ: X, 65–66]. Тож стає очевидним: багатозначність (а швидше — широкозначність) назви **клумля** пов’язана з важливим моментом у процесі виготовлення деяких рибальських знарядь — *вигинанням* довгого стебла кушової рослини (безвідносно до майбутньої форми знаряддя). На користь «*вигинання*» як основи внутрішньої форми свідчить той факт, що за формальною ознакою з архетипом **klomjа* співвідносні назви рибальських знарядь із каркасом саме **заокругленої** форми, засвідчених у північному наріччі української мови: *клумля*, *клумня* (на взірець верші) [СлЄвт: 72], *клімня*, *клómля* // *клóm’я*, *клómня*, *клумля* (у вигляді натягнутої на обручі сітки) [СлЛис: 97]. А отже, ці назви (варіанти назви) найближчі до псл. **klamati* ‘хитатися, гнутися’ [ЕСУМ: II, 446].

Інші назви, що сягають псл. **klomjа*, є абсолютними синонімами діалектизмів *регеля* і *кобила* зі значенням рибальського знаряддя **призматичної** форми: *клумля* (Житомирщина) [СлГр: II, 253], *кімля* (с. Хитці Лубенського р-ну Полтав. обл.; повідомив проф. Неживий О. І.) [КА]. Зазначимо, що подекуди стислість словникових дефініцій не дає змоги точно відтворити конструкцію снасті: ср.поліс. *кумля* ‘снасть, зроблена з дерев’яних прутиків’, *кóмля* ‘різновид снасті’ [СлЛис: 110, 102], зх.поліс. *кімля* ‘рибальська сітка, менша за невід’ [СлАрк: I, 222] тощо.

У східностеповій говірці с. Олексіївка Перевальського р-ну Луган. обл. семема ‘бродове рибальське знаряддя у вигляді дерев’яного каркасу, обтягнутого сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’ співвідносна з лексемою **уголók** [КА]. Тобто визначальна сема в семантичній структурі цієї назви — ‘геометрична фігура, утворена двома лініями яких-небудь предметів, що виходять з однієї точки’

Визначальну сему ‘**кут, роздвоєння, роги**’ простежуємо й у нижньонаддніпряньській назві *рогеля* у тлумаченні Д. Яворницько-

го: «як уткнеш було рогелю у Ніпро, так аж ручка тріщить, як назад потягнеш» [СлЧаб: IV, 12]. Припускаємо, що згадане Д. Яворницьким рибальське знаряддя співвідносне із семемою 'обтягнутий сіткою каркас із дерев'яних жердин у вигляді тригранної піраміди з довгим масивним держакком, який підтримують плечем, коли рвучкими рухами витягають зловлену рибу, що «вдарила» в сітку'. У центральнотрипільській говірці с. Кам'янка Дворічанської селищної ради Харків. обл. із цією семемою співвідносна назва *sak*, якою позначають як пірамідальне рибальське знаряддя з держакком, так і без нього [Міняйло 2007: 255–256]. А в північному ареалі Східної Слобожанщини назві *sak* відповідає таке саме рибальське знаряддя з довгим держакком, але каркас цього знаряддя має форму півконуса [тс], що вкотре підтверджує: виготовляли цю снасть як з'єднанням дерев'яних палиць, так і з'єднанням вигнутих дугою гілок верболозу.

Отже, припускаємо, що в українських говірках видозміни звукової структури назв рибальських знарядь із призматичною чи пірамідальною конструкцією каркасу (схожою на тілобудову копитної тварини) пов'язані із частковим зближенням різних етимонів спільнослов'янської доби.

Для назви *регеля* (*регеля*, *ругеля*, *рукеля*, *рогеля*, *дригола* тощо), очевидно, відбулося зближення таких етимонів: 1) псл. **rogъ* > *rig*: МЧ «каркас рибальського знаряддя з перехрещеними палицями, що нагадує тварину з рогами», згадаймо тут і назву *рогуля* 'предмет з розгалуженням у вигляді рогів' [ЕСУМ: V, 88]; МЧ «утворений з'єднанням двох палиць кут у конструкції рибальського знаряддя» — *rig* у вивідному значенні (як, наприклад, у вислові «за рогом хати»); МЧ «роздвоєна на кінці дерев'яна палиця (рогатина) як важливий елемент конструкції пірамідального рибальського знаряддя з держакком; 2) псл. **drygati* > *drygati*: МЧ «рвучке «видьоргування» із води снасті з уловленою рибою; МЧ «здригання вловленої риби й відповідно здригання снасті»; 3) псл. **goba* > *guba*: МЧ «трикутний (тристінний) отвір рибальського знаряддя нагадує тригубий рот», звідки назва рибальського знаряддя *тригубиця* (пол. *drygubica*). Відзначимо й широkozначність назви рибальського знаряддя *тригубиця* 'пешня, розмірами 27×5 см' — відомої «з листів князя В.-К. Острозького від 1571 та 1600 рр., у яких ідеться про привілей Дубенських монастирів на вільний вилов риби тригубицею на всякий час, але лише для власних потреб»,

а самі «тригубиці були розраховані на крупну рибу, яку можна було ловити «на посвіт» на мілинах» [Пшеничний 2019: 282].

Метафоричне перенесення на основі образу рогатої тварини найпевніше простежуємо в назві рибальського знаряддя *réga* (*рэ́га*), яка побутує в ареалі українсько-білоруського Полісся і в аспекті балто-слов'янських мовних контактів пов'язується із такою реалією, як два загнуті дерев'яні бруси-полози, що нагадують заокруглені роги, а в українському діалектному континуумі пов'язується із назвою вола чи бугая. Значна кількість фонетичних і словотвірних варіантів цього слова свідчить про його стародавність. Упадає в око, що т. зв. народні етимології цього слова здебільшого знову актуалізують образ рогів, що яскраво засвідчує полтавсько-слобожанський діалектизм *рогеля*. В інших випадках народна етимологія спричинює видозміну звукової структури назви (*ругеля* > *рукеля*), де мотивувальним чинником виступає «притискання рукою снасті до дна, щоб риба не пропливла під нею».

Для назви *клóмля* (*клóмня*, *клóўня*, *кóмля*, *кімля*, *клúмля* тощо), очевидно, відбулося зближення таких етимонів: 1) псл. **klamati* > *хитати*(ся), *гнути*: МЧ «вигинання гілля верболозу для виготовлення рибальського знаряддя округлої форми»; 2) псл. **kloniti* (**klo-m- : *klo-n-*) > *клонити*: МЧ «рибалки «клонять» снасть, притискаючи її до дна».

У запереченому українськими етимологами зіставленні Е. Бернекером слова *клúня* 'стодола' з польською діалектною назвою рибальського знаряддя *klómia* 'кімля' [ЕСУМ: II, 467] вбачаємо можливий вплив на цю етимологію німецького славіста вже згаданого екстралінгвального чинника — схожості об'ємного рибальського знаряддя на будівлю для зберігання врожаю чи господарського реманенту, утримування свійської худоби й птиці, тимчасового проживання людини тощо, що й зумовлює постійний пошук мовознавцями генетичної спорідненості між назвами цих реалій. Згадаймо: *крига* 'рибальська снасть у вигляді натягнутої на обручі сітки' і *киран* 'великий очеретяний курінь'. Згадаймо в цьому аспекті й карпатоукраїнську назву *кутиці* зі скотарським значенням 'обгороджене місце в стайні для свиней' і рибальським 'обгороджене місце для ловлі риби', яка сягає праслов'янського архетипу **kotьсь* (< **kotь*) із визначальною семою 'внутрішній, увігнутий кут' (див. підрозд. 2.6).

Наші спостереження вповноважують до висновку: найбільш стійкою до видозмін звукової структури виявилася назва рибальського знаряддя призматичної (іноді пірамідальної) форми *кобіла* < псл. **kobyła*. Тяглість і стійкість цієї назви вбачаємо в розвиткові символіки кінської (кобилячої) голови як композиційного елемента художнього оформлення даху житлового будинку — загальновідомої конструкції, що посідає вагоме місце в ряді промислових і господарських знарядь призматичної форми.

4.3. Усупільнена метафоризація рибальської лексики

Загальнономовний і діалектний фонди української мови здавна збагачувала рибальська лексика в її метафоричному вживанні. І насамперед експресивно-живомовна метафоризація властива іхтіонімам, оскільки до важливих ознак назв риб належить те, що впродовж історичного розвитку вони не виходили з активного вжитку, зберігаючи міцний зв'язок із денотатами-референтами. Так, у говірках Одещини слово *ка́мбула* (*ка́мбала* — важлива для промислового лову в цьому ареалі риба) метафоризувалося у значенні 'людина, яка недобачає, підсліпувата': *От сл'іна́ ка́мбула / куді́ л'ізиш на грудкі́ / на́ч'е до́роги нема́йе* [СУГО: 91]; у центральнослобожанських говірках іхтіонім *бу́бір'ь* метафоризувався у значенні 'незадоволена, похмура людина' [СлСар: I, 43].

Етнозначущим для українців є слово *оселедець* на позначення старовинної чоловічої зачіски у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові, яку носили переважно запорозькі козаки [СлЖайв: 422]. Таке номінативно-вивідне значення постало на основі подібності форми зачіски до тілобудови риби [ЕСУМ: IV, 218]. А усупільнення освоєного давньоукраїнською мовою давньоісландського запозичення *sild* > *оселедець* [тс] у значенні зачіски саме в середовищі запорожців, безперечно, пов'язане з ареалом, де водиться ця риба і де козаки почали її виловлювати в промислових масштабах, — Приазов'ям і Причорномор'ям.

У сатиричному оповіданні В. Дрозда «Секс словниковий» герой твору (письменник) ніяк не міг пригадати «стиднее слово», «яке до непутньої жінки ліпиться», ужите колись однією з мешканок села. Письменник відзначає, що це слово було «точне, образне і благозвучне», і жалкує, що він «того несподіваного, не внесеного

у словники слова не записав одразу, воно опустилося на денце художньої пам'яті, ятрило <...>, але — ніяк не спливало» [Дрозд: 247, 248]. Відкинувши численні пропозиції сусідок, які взялися було допомагати згадати потрібне слово («підстелюшка», «курвища», «лярва»...), зрештою письменник знов почув бажане слово з вуст тієї-таки мешканки — «**трав'янка**», коли вона спересердя знов вилаяла сільську повію, що приходила до її чоловіка та взяла за це кроля, якого все одно не зможе прогодувати, бо ж «*увесь беріг витовкла, випрасувала худими ребрами своїми, трав'янка погана!*» [тс: 248, 249, 251].

Згадуючи, що *трав'янкою* (див. підрозд. 3.6) українські рибалки називають жваву й спритну щуку із зеленим відливом луски (яку вони протиставляють тьмяній малорухливій донній щуці), та враховуючи діалектні назви риб за характерною прикметою нересту: *мартюк* («Сначала трется мелкая щука «Мартюк» — нередко в конце февраля или начале марта») [Рябков 1890], *мартянка* («Очень характерно для подуствы, что ея икрометаніе протекает в нѣскольких періодах. Первый из них приходится на март мѣсяц, почему этих рыб (самых крупных) называют — “мартянками”») [Владыков 1926: 60], а ще порівнюючи наведені назви із кашубським найменуванням розпусної жінки *m'arcòvka* ('kobieta gozrustna') — очевидним похідником від дієслова *marcovac* 'виявляти бажання задовольнити статевий потяг' (про котів) [Syhta: III, 48], яке в семантичному вимірі корелює з евфемістичним висловом *вести мартівське життя* 'зраджувати в подружньому житті' [Мілева 2012: 162], вияскравлюється мотивувальний чинник постановки цих усупільнених метафоричних найменувань: *травень* (*март*) — той місяць, коли починається активне парування тварин і нерестування риб (коли після зими все живе починає «виявляти статевий потяг»).

У говірці села Ковалівка на Коломийщині (з рисами гуцульського й покутського говорів) діалектний іхтіонім *сікса* 'хижа прісноводна риба' в порівнянні набув метафоричного значення 'люта жінка' [Лесюк 2008: 118]. У середньополіських говірках на позначення сварливої, злої жінки побутують стійкі порівняння з іхтіонімом *щука*: *зла як щука, зубата як щука* [СлДобр: 35, 36].

Назва рибальського знаряддя *вѣрша* метафоризувалася зі зневажливою конотацією у значенні 'рот' [СУМ-11: I, 337].

Отже, усупільнене метафоризування рибальської лексики — важливий спосіб експресивно-оцінного збагачування загально-мовної синонімії парадигми.

4.4. Топонімізація рибальської лексики

Лексика рибальської сфери посприяла й формуванню топонімійного фонду. Переважно основою для топонімізації ставали збережені в діалектах української мови найдавніші назви риб, як-от уже згадуваний (див. підрозділ 2.1) іхтіонім *мень*. Так, досліджуючи походження назви міста *Мéна* на Чернігівщині, О. Салтан віддає перевагу мотивації гідроніма (потім топоніма) природним багатством річки — рибою, а саме прісноводними представниками родини миневих — *Lotidae*. Співзвучність назв *минь*, *мина*, *міна*, *меня*, *мена* дослідник пов'язує з промислом *миня річкового*, якого виловлювали, розводили й продавали прадавні мешканці *Мени*, тому гідронімне рослинно-зооморфне ім'я вплинуло на назву поселення майбутнього городища Чернігівського князівства [Салтан 2015: 102-104]. О. Салтан доходить висновку: в етно-гідронімному колажі Чернігово-Сіверщини лежить розуміння юхнівцями (стародавніми балтами) річки як такої, що здавалася маленькою. «Для фінів поняття *тъльь сомъ* було двома частинами єдиного цілого. Гідронім вони ототожнювали з *річкою*, *багатою на маленьких сомів* (курсив *Р. М.*) — налимів, схожих на сомів річкових. А слов'яни пов'язували назву річки з минем (налимом), а можливо, маленьким налимом» [тс: 108].

Серед гідронімів Київщини О. Карпенко привертає увагу до потамоніма *Снітка* (*Снитка*), зазначаючи, що шлях до його етимологізації відкривають іхтіоніми, семантична характеристика яких указує на розвиток рибальського промислу корюшкових риб: укр. діал. *снідка* 'тюлька' < *снитка*, біл. діал. *снітка* 'якась риба', дв.-рус. *снѣтъ* 'риба *Osmerus eperlanus*' [Карпенко 2017: 155-156].

Закарпатський гідронім *Нерѣсниця* сягає праслов'янського архетипу **Nerst̥nica* (пор. хорв. *Мресница*). Для цих гідронімів основою для перенесення став апелятив **nerst̥nica*: макед. діал. *нършници* 'місце, куди риба приходить на нерест', серб., хорв. *trijesnica*, (Боснія) *trijestnica* 'дрібна риба', укр. діал. *мересніця* 'різновид дрібної риби' [Гліаді 2008: 299]. За висновками етимологів, українські діалектні назви гольяна (*Phoxinus phoxinus* Pallas) *нересніця*

і *мересніця* пов'язані з назвою трави *мѣрест*, у заростях якої нереститься риба [ЕСУМ: II, 58]. Середньополіський гідронім *Нересна* й верхньодніпровський *Нересно* сягають праслов'янського архетипу **Nerstьna(ja)*/**Nerstьno(je)* й у плані номінації близькі до російського гідроніма *Икряная* [Гліаді 2008: 299]. Звідси маємо НСМ «найменування річки за назвою риби, яка нереститься в цій річці».

Відомо, що давні поселення часто отримували свої назви від назв річок. І ці однойменні гідроніми та ойконіми, справедливо наголошують історики мови, мають важливе значення як нашарування багатьох попередніх етапів історичного розвитку мови. У процесі пристосовування до нових мовних норм топоніми неодноразово змінюються фонетично і граматично, семантично зближуючись із загальними назвами. Проте навіть помилкове з точки зору етимології осмислення мовцями XIV–XV ст. топонімів як похідників від назв тварин є важливим свідченням функціонування відповідних апелятивів у мові українців [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 215]. Так, у тексті Підкоморського декрету від 4 листопада 1598 р. про ануляцію судового дільчого спору за спадкові маєтки у зв'язку з полюбовною угодою сторін привертає увагу назва маєтку *Крошня*: «по (с)мерьти ѿ(т)ца своего Григорья Вороны маючи у себе в схованю вси права, привилгья на добра деди(ч)ные Трояно(в)ку, Мокрятичы, Ха(н)тулинъ, Денешы и Крошню» [ККПС 1584–1644: 102]. Щодо походження цього топоніма є кілька версій. Б. Дубман, розглядаючи можливість утворення назви населеного пункту шляхом приєднання до основи *крош-* продуктивного для цієї словотвірної моделі форманта *-ня* (оскільки одним зі стародавніх промислів українців був видобуток і крошіння каменю), відкидає її, спираючись на опис села *Крошня* в документах 1440–1498 рр. третьої книги записів «Литовської метрики», виданої у Вільнюсі 1998 року. Дослідник висновок: у XV ст. серед її жителів каменярів не було, а були хлібороби, бортники, мисливці й слуги. Проти мотиватора «крошіння каменю», переконаний Б. Дубман, і той факт, що найголовнішу споруду — Житомирський замок — побудовано з дерева [Дубман 2016]. Назву річки, а згодом і села, могли утворити від давнього рибальського професіоналізму *крѡшня* 'рибальський сак' [ЕСУМ: III, 106], але, як бачимо з історичних джерел, рибальство також не було основним заняттям крошнян. Більш прийнятні версії (за Б. Дубманом), в основі яких лежить демінутив як першооснова назви: а) гідронім,

а від нього й топонім, могли утворити від назви дрібної річкової риби *крошиця* (*крошниця*); б) назва річки *Крошенка* постала через відносно невеликий (крошечний) її розмір, після чого цей демінутив дав назву поселенню. Але чисельність його жителів була чималою для XV ст. — двадцять сім господарств, і назва села цілком могла перетворитися на *Крошня* [Дубман 2016].

Гадаємо, внутрішня форма потамоніма *Крошенка* подібна до назви річки на Полтавщині *В'юночка* [Стрижак 1963: 17] — тобто обидві назви, що містять відповідно інтегральні семи 'крошечна' і 'в'юнка', можна співвіднести як із характеристикою річки, так і з характеристикою риби певної породи, у другому випадку — *в'юном*, *Misgurnus fossilis*.

Загалом же етимології наведених вище потамонімів (включно з можливим народноетимологічним переосмисленням) переконливо засвідчують усталену в українській мові НСМ «найменування річки за назвою виду риби, що переважає в цій річці». Саме із цією мотиваційною моделлю та народним переосмисленням пов'язане переформатування етимологічно відмінних первинних назв, що свідчить про утвердження українського ономастичного простору, пов'язаного з рибальством. В. Лучик назву річки *Карасівка* (притоки річки Салгир, що впадає в озеро Сиваш) у сучасній її формі справедливо називає «хрестоматійним прикладом наслідку народної етимології, зумовленої слов'янизацією за допомогою *-івка* незрозумілого іншомовного утворення *Кара-су* під впливом асоціативного зв'язку із широко вживаною назвою риби *карась* за надуманою мотиваційною ознакою «річка, в якій водяться карасі». Насправді ж гідронім виник за кольоровою ознакою річки (курсив Р. М.) як композит на основі тюркського *кара* 'чорний', можливо, 'темний, джерельний' і су 'вода'» [Лучик 2015: 254]. Поза сумнівом, освоєння тюркського потамоніма відбувалося шляхом уподібнення до питомих назв річок України, мотивованих видовими назвами риб, що переважають у цих річках, як-от на Середньому і Нижньому Подніпров'ї: *Осятровка* — «в платнїровского козака Тимошика, жиючого над рїчкою Осятровкой, от августа мсця в невода осеноваль» [АКНЗС 1734-75: IV, 227], *Осетрівка* — рукав річки Кушугум поблизу однойменного села, *Осетрівка* — інший рукав Кушугума нижче колишнього Микитинового Рогу (за місцевими даними, у річці ловили осетрів, які дійсно входили в неї з Чорного й Азовського морів), *Сомівка* — ліва притока Дніпра [Стрижак 1967: 59–60], *Кара-*

сиківка, Лящівка, Линовиця, Сомовиця — назви річок Полтавщини й Черкащини [Стрижак 1963: 16-17, 92]. Про те, що твірною основою перелічених потамонімів могли бути давні ознакові назви, свідчать гідроніми *Осетрѡва* — рукав Дніпра, вище острова Рибачий у районі річки Кушугум, *Сомова* — притока Конки вище Олешок [Стрижак 1967: 59-60], а також лімнонім *Уюньне* в Підкоморській справі за декретом Люблінського трибуналу з розмежуванням між маєтками Обухів Павла Монвида-Дорогостайського і Трипілля братів Дідовичів-Трипольських: «также и въ ѡзери Ую(н)немъ рыбы и уюны ловити» [ККПС 1584-1644: 132].

На підставі наведених прикладів висновуємо: процес творення назв річок і озер спочатку проходив стадію аналітичного номінування на взірець *осетрова річка, уюнне озеро* з подальшим утинанням іменникового складника. А вже далі від субстантивованої назви за допомогою суфіксації могли утворити нову, порівняймо: *уюнне озеро* > *Уюнне, осетрова річка* > *Осетрова і сомова річка* > *Сомова* > *Сомовиця, Сомівка*. Упадає в око й те, що в потамонімному фонді української мови переважають саме суфіксальні відсубстантиватні похідники як завершальна стадія творення назв річок, мотивованих видовими назвами риб. Отже, спостерігаємо продуктивний відсубстантиватний (від субстантивованого прикметника) словотвірний тип потамонімів на *-к(а)* або *-иц(я)*.

Загалом спосіб творення «рибних» гідронімів різноманітний. В афіксальному способі творення виділяються інші словотвірні типи з іншими суфіксами, як, наприклад, *-их(а)*: *Соміха* — лівий рукав Дніпра супроти села Фаліївка на Херсонщині [Стрижак 1967: 60]. Спостерігаємо й безпосередню потамонімізацію апелятивів-іхтіонімів: *Рибець, Чехоня* [Стрижак 1963: 17] < *рибець* 'риба родини коропових, *Vimba vimba* L.', *чехоня* 'промислова риба родини коропових, *Pelecus cultratus* L.'.

І, як уже було зазначено вище, помітну роль у формуванні гідронімів відіграє переосмислення етимологічно затемнених потамонімів унаслідок уподібнення їхньої структури до відомих назв риб. Так, за припущенням І. Муромцева, назва річки *Плотва* може походити зі слов'янського дієслова *пловти* 'пливти', а суфікс *-в(а)* міг з'явитися за аналогією до утворень на взірець *Калитва, Голова* тощо або *під впливом відомого апелятива-назви риби* [Муромцев 2009: 252–253]. В. Лучик наголошує на тому, що «всі 14 українських гідронімів з компонентом *Плотва́*, а також демінутив

Плотáвка виявляють нехарактерну для іхтіоніма *плотва* територіальну обмеженість винятково басейном р. Сіверський Донець, що свідчить про діалектний (східноукраїнський) характер твірного слова» [Лучик 2013б: 56]. Науковець припускає, що твірним словом міг бути утрачений апелятив **плотва́* ‘плоскодонна западина; улоговина, балка з рівним широким дном’, утворений за допомогою *-в(а)* в релятивному значенні. Тоді апелятив можна етимологізувати в праслов’янському гнізді **ploskь/*plotskь* ‘широкий, просторий; сплющений’ [тс]. У зв’язку із цим значенням згадаймо подвійний етимологічний зв’язок у структурі іхтіоніма *плотва́*, коли після встановлення зв’язку назви зі значенням ‘*пловский*’ змінилося коло позначуваних нею видів риб, а саме обмеження такими видами, що дійсно відрізнялися помітно пласкою формою тулуба [Коломиец 1983: 74].

В. Лучик навів приклад утрати східнополіським топонімом *Кóрон* < *Хороборь* (1153 р.), *Коронь* (*Коробь*) (XIV ст.) внутрішньої форми внаслідок етимологічного віддалення сучасної назви від архаїчного імені *Хороборь*, коли топонім розвинув асоціативний зв’язок спочатку з *коробом*, а потім з *коропом*. Мовознавець припускає, що в основі цих назв псл. **korpa/*korьpь* ‘вигин, випуклість’, ‘нерівна, горбиста поверхня’ < іє. **(s)ker-* ‘гнути, згинати; крутити, вертїти; плести’ [Лучик 2013б: 55].

Отже, тяглість рибальської культури на теренах сучасної України спричинила постання гідронімів і прізвищ від назв, пов’язаних з риболовецьким промислом. Як свідчать етимологічні дослідження, рибальські гідроніми утворено за НСМ «найменування водного об’єкта за видовою назвою риби, що переважає в ньому». Менш вірогідною видається мотивація «найменування річки за зовнішньою або поведінковою ознакою риби», оскільки, спираючись на розвідки етимологів, внутрішню форму таких потамонімів можна пов’язати як із характеристикою риби, так і з характеристикою самої річки (*крошечна*, *в’юнка* тощо). Проте народне переосмислення етимологічно затемнених потамонімів у контексті іхтіонімної мотиваційної моделі свідчить про утвердження рибальського ономастичного простору. Серед способів творення рибальських гідронімів вирізняємо: безпосередню гідронімізацію апелятива-іхтіоніма; гідронімізацію субстантивата, утвореного утинанням іменникового складника атрибутивної словосполуки; гідронімізацію-універбізацію атрибутивної словосполуки.

4.5. Антропонімізація рибальської лексики

Значну частину усупільненої рибальської лексики складають засвідчені в пам'ятках ділового письменства антропоніми. Це зумовлено тим, що риба від часів феодального права була важливим торговельним об'єктом, а отже, і чинником поповнювання скарбниці.

Значну кількість антропонімізованих видових назв риб містить прізвищевий реєстр запорозьких козаків: Сидорь *Рибець* [АКНЗС 1734-75: V, 233] < *рибець* 'риба родини коропових; *Vimba vimba*'; Кирикь *Карась* [тс: 129], Ивань *Карас* [тс: 160], Грицко *Карась* [тс: 191], Марко *Карась* [тс: 220], Петро *Карась* [тс: 257] < *карась* 'невелика прісноводна риба родини коропових мідно-червоного або сріблястого кольору; *Carassius*'; Савка *Коронь* [тс: 209], Панас *Коронь* [тс: 292] < *корон* 'прісноводна (переважно ставкова) костиста риба родини коропових, що має темно-золоту луску; *Syrpinus*'; Степань *Окунь* [тс: 181] < *окунь* 'прісноводна хижа риба родини окуневих зеленувато-жовтого кольору, з чорними поперечними смугами і червонуватими нижніми плавниками'; Олєѣѣ *Чабакь* [тс: 115] < *чабак* 'лящ; *Abramis brama*' (із крим.тат. *çabaq* 'те саме'). Мотивацію запорозького прізвища *Бобирь* (Омєлко *Бобир* [тс: 157], Даніло *Бобирь* [тс: 180], Петро *Бобирь* [тс: 234]) простежуємо на основі мотивації сучасного нижньонаддніпряньського прізвиська *Бобірь*: цей чоловік завжди надутий, набундючений [СлЧаб05: I, 65], а також на основі метафоричного значення слова *бубірь* 'незадоволена, похмура людина' в центральнослобожанських говірках: *Йаг бубірь хóде — набурмо́сиу́с'а* [СлСаб: I, 43].

У похідних за структурою запорозьких «рибних» прізвищах безпосередню антропонімізацію іхтіонімів-демінітивів на кшталт Грицко *Коропець* [АКНЗС 1734-75: V, 183] < *коропець* (зменшено-пестливе від *корон*), Матв'їй *Окунець* [тс: 192] < *окунець* (зменшено-пестливе від *окунь*) відрізняємо від похідників, утворених суфіксацією прізвища батька, порівняймо: Остапь *Карасенко* [тс: 206] < *Карась* (прізвище батька) + *-енк(о)*.

Окремо виділимо запорозьке прізвище, утворене антропонімізацією субстантивата *неводъничий* > Гарасим *Неводъничий* [тс: II, 548], Євхимь *Невъднычій* [тс: V, 129]. Словом *неводъничий* називали наглядача за ловленням риби неводом, який до того ж збирав частину улову для продажу з метою поповнення скарбниці: «У ко-

зака Коренѣвского куреня Ивана Краснѣштана, неводничого, с товарищи тридцяты человѣки заграбленно разных пожитков ценою на тысячу на восемсотъ на девятъ рублеѣв на тридцять на двѣ копейки» [тс: I, 381–382].

Активно розвивалася риболовецька термінологія в Нижньому Подунав'ї, де після ліквідації 1775 року Запорозької Січі розташувалася Січ Задунайська. Автор історичних повістей з історії України А. Кащенко засвідчив: «Після Литвина на протязі кінця року 1816 та у 1817 перебувало аж п'ять кошових: Білюга, Гордина, Василь Смик, Олекса Рясний та Олекса Сухина» [Кащенко 1919: 342]. Поза сумнівом, прізвище *Білюга* утворено шляхом антропонімізації говіркового варіанта іхтіономена *білуга* *Huso huso* L. — *білюга*.

І. Фаріон серед первісних етимонів-мотиваторів частини українських прізвищ Прикарпатської Львівщини також виокремлює назви риб: *Карась* (*Karas*) < *карась* [УПНПЛ: 201], *Малявка* (*Malawka*) < *малявка* 'мальок риби, різні види дрібних риб, риба гірчак' [тс: 235], *Плотиця* (*Plotyca*) < *плотиця* 'плітка — невелика прісноводна риба родини корошових' [тс: 264], *Рибка* (*Rybka*) < *рибка* [тс: 272], *Щунак* (*Szczuprak*) < *щунак* 'самець щуки' (на Галичині *щука* взагалі) [тс: 318], *Лукас* (*Pukas*) < *пукас* 'риба *Rhodeus amarus*, гірчак' [тс: 269]. Щодо прізвища *Лукас*, метафоризація-антропонімізація відбулася, очевидно, за ознакою *опасисте тіло* або *вирячкувати очі* (див. підрозд. 2.1).

Загалом же мотиваційні моделі, за якими утворено рибоантропоніми, різнорідні й заховані в глибинах минувшини. Постання одних прізвищ (прізвиськ) могло відбутися внаслідок метафоризації на основі аналогії зовнішніх ознак риби певної породи й зовнішності людини, інших — через асоціативне переосмислення поведінкових рис риб різних порід. В українських говірках названі мотиваційні моделі простежуємо завдяки фразеологізації кількох слівних найменувань за: а) зовнішніми ознаками: цн.слоб. *горбата сула* 'горбань', ср.поліс. *сухий як вобла* 'людина з нездоровою худорлявістю'; б) рисами характеру, типовою поведінкою: сх.слоб. *окунь заморожений* 'нерухомий, неповороткий', *слизький як налим* 'дуже непевний, хитрий', ср.поліс. *зла як щука, дурний як карась* тощо [Міняйло 2013б: 95].

Виявити мотиваційні моделі постання рибоантропонімів можна також шляхом порівнювання їх із сучасними неофіційними

локальними відповідниками, особливості творення яких знають односельці. Адже прізвиська як органічний складник антропонімікону «дають можливість з'ясувати асоціативне мислення носіїв, соціально-історичні та соціально-культурні чинники» [Микитин-Дружинець 2010: 279]. Так, М. Наливайко виявила у сучасних прізвиських переселенців з Лемківщини своєрідний принцип номінації «назва людини за її захопленням чимось» на прикладі відапелятивного прізвиська *Карась* — людина, яка захоплюється риболовлю [Наливайко 2009: 121–122]. Цей принцип номінації продуктивний і в інших говірках української мови: нж.ндпр. *Бубірь* 'заядлий рибалка' [СлЧа605: I, 65], *Кóрон* 'завзятий рибалка' [тс: 216], *Ріба* 'те саме' [тс: II, 357], *Чабáк* 'те саме' [тс: 449].

Для встановлення якомога повнішого реестру мотиваційних моделей в українському рибальському антропоніміконі багато важить словник В. Чабаненка «Прізвиська мешканців Нижньої Наддніпряни» (2005). Так, для прізвиська *Карась* у різних населених пунктах дослідник зафіксував такі мотивації: 1) має великі, як у *карася*, очі; 2) має великий, як у *карася*, живіт; 3) спритний; вислизне, як *карась*, із небезпечної ситуації; 4) слизький, підлабузник; 5) небалакучий; мовчить, як риба; 6) добре плаває; 7) любить купатися, довго не виходить із води; 8) любить пірнати й довго бути під водою; 9) мріяв плавати на кораблі; 10) любить смажені *карасі*; 11) завзятий рибалка; 12) дружить із дівчиною, яку дражнять *Щукою*; 13) від імені *Юрась* (*Юрій*); 14) від імені *Карп* (*Карпó*) (асоціація *Карп* — *Кóрон* — *Карась*). Також зафіксовано 12 відпрізвищевих мотивацій: *Карась* < *Карасьóв*, *Карáсенко*, *Карма́зь*, *Касья́н*, *Корсю́к*, *Красю́к*, *Карпéнко*, *Ка́рпов*, *Кóробов*, *Тара́сов*, *Рибáльченко*, *Рибчíньський* [тс: I, 180–181].

Відпрізвищева (відіменна) номінація на основі звукоподібності прізвища (імені) й назви поширеної в цій місцевості породи риби виступає в українській мові досить активно: *Анчо́ус* від прізвища *Ча́усов* [тс: 32], *Тю́лька* — від імені *Ю́лька* (*Юлія*); від імені *Витю́лька* (*Віта*); від прізвища *Тю́рін* [тс: II, 421] тощо.

П. Чучка подав надзвичайно цінний староукраїнський антропонімний матеріал Закарпаття, у якому простежуємо мотиваційну модель «прізвище сина від андронімного найменування матері, що вказує на зв'язок родини з рибальським промислом»: Кіндрат *Рибаччин* (1567 р.; закарп. зникле прізвище) — утворення з посесивним суфіксом *-ин* від місцевого андроніма *Рибáчка* 'дружина

рибака' [ПЗУ: 482], Стефан *Щучканич* (1715 р.; закарп. зникле прізвище) від андроніма *Щучкánя* 'дружина Щучки' [тс: 640].

Серед народнопобутового антропонімікону жителів Львівщини, представленого М. Наливайко, виділяються і рибальські антропоніми: Олько *Рибів* — прізвисько, *Рибиха* — прізвисько заміжньої жінки за прізвищем чи прізвиском чоловіка [Наливайко 2018: 168].

Отже, тяглість рибальської культури на теренах сучасної України спричинила постання значної кількості прізвищ і прізвиस्क від назв, пов'язаних з риболовецьким промислом.

У творенні рибальських прізвищ спостерігаємо широкий спектр мотиваційних моделей: за подібністю зовнішності людини до зовнішніх ознак риби певної породи; за подібністю характеру людини до поведінкових рис риби певної породи; за видовою назвою члена риболовецької бригади; від прізвища (прізвиська) батька або матері, яке вказує на зв'язок родини з рибальським промислом. Ще більшою розмаїтістю мотивацій вирізняються рибальські прізвиська. Частина з них утворено за тими самими мотиваційними моделями, що й рибальські прізвища, оскільки за своєю суттю у постанні антропоніма прізвисько нерідко стає проміжною ланкою між апелятивом і прізвищем. Для рибальських прізвиस्क-фемінітивів продуктивною є ще мотиваційна модель «найменування дружини за рибальським прізвищем чоловіка». Іншу частину рибальських прізвиस्क утворено за мотиваційною моделлю «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора», що часто передбачає несподівану (оказіональну) мотивацію. Серед способів творення рибальських прізвищевих назв: антропонімізація видової назви риби, рідше — рибалки; суфіксація рибальського антропоніма; свідомо паронімічна атракція (гумористичне обігрування антропоніма як рибальського прізвиська).

4.6. Витоки рибальської метафори і зародження рибальської фразеології

Смислова природа праслов'янської лексики є постійним предметом зацікавлення мовознавців. Про це свідчать хоча б ґрунтовні дослідження кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя: «Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)» В. Шультгача (1998),

«Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)» Т. Черниш (2003), «Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан» О. Гладі (2008), «Історія і типологія праслов'янських девербативів» І. Нечитайло (2011). Важливим завданням сучасної лінгвістики залишається реконструкція праслов'янської фразеології.

Фразеологізми — мовні знаки вторинної номінації, семантично пов'язані стійкі сполучення слів. Тому в пошуку витоків українських метафоричних рибальських найменувань спираємося на висновки авторитетних мовознавців про основне ядро лексичної системи української мови, яке складають успадковані з індоєвропейської прамови праслов'янські слова, збережені без особливих змін або з деякими модифікаціями, та слова, що виникли на базі праіндоєвропейських коренів унаслідок словотворчої праці слов'ян [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 15].

О. Гладі справедливо зазначає, що «будь-яке дослідження в галузі мовної реконструкції залежить від кількості матеріалу, тому введення в обіг нових фактів часто доповнює, збагачує фактами картину мовної ситуації, яку раніше лише окреслювали, або вносить суттєві корективи в усталені погляди на різні проблеми» [Гладі 2011: 66]. З розширенням нового емпіричного матеріалу і його опрацюванням, переконана Т. Черниш, збільшений словник праслов'янської мови постане «перед очима дослідників як повнокровне і самодостатнє утворення, організоване на кшталт живої природної мови». Дослідниця передбачає, що «в межах такої натуральної мови, зокрема на її лексико-семантичному й лексико-дериваційному рівнях мали відбуватися зміни й перетворення, подібні до історично засвідчених процесів у сучасних мовах» (розрядка Р. М.) [Черниш 2008: 50].

Етимологічні словники сприяють заглибленню в емоційно-експресивну смислову природу метафоричних перенесень спільнослов'янської доби [Міняйло 2019а]. Так, для праслов'янської реконструкції **kьrta* (біл. діал. *карма́* 'задня частина риболовецького приладу', рос. діал. *корна́* 'мішок, мотня риболовецького знаряддя') науковці припускають метафоризацію значення на тій основі, що занурювання у воду кормового (найважливішого!) корабельного весла у наших предків понятійно стикалося з магією годування, задобрювання небезпечної водної стихії. Тому з мотиваційного зв'язку *'корма човна'* — *'мішок, мотня риболовецького*

знаряддя' — 'живіт, утроба' впливає те, що набита рибою мотня дуже схожа з угодованою утробою [ЭССЯ: XIII, 221–222].

Неабиякий емоційно-експресивний потенціал для метафоричного перенесення мають і самі праслов'янські назви живота. Так, слово *черево* 'частина рибальського знаряддя' сягає «типового продукту слов'янського словотворення» **červo* 'живіт, черево' [ЭССЯ: IV, 82–83], а діалектизм *ковбуша* 'знаряддя для рибалення' (Полтавщина) — праслов'янського архетипу **kьlbuxь* (пор. з пол. *telbuch* 'черево') [ЭССЯ: XIII, 182]. Прадавню метафоризацію назв живота бачимо в похідниках-іхтіонімах *черевань*, *черевуга/череву́ха* 'риба гірчак' < псл. **červo* 'черево' [ЕСУМ: VI, 300], *кóвбен/кóвбель* 'риба піскар' < псл. вторинного **kьlbь/*kьlbь* 'те саме' [ЭССЯ: XIII, 182]. Зауважимо також, що в праслов'янському архетипі **červo* етимологи виявили особливу (технічну) ономасіологічну природу, що відрізняє його від архетипу **br'uxo* [ЭССЯ: IV, 82–83]. Помітно, що ономасіологічні відмінності характерні й для метафоричних рибальських найменувань, у яких основою для перенесення стали різні ознаки тієї самої реалії: для назв знарядь — порожнистість черева, для назв риб — його опуклість. Згадаймо також подібний мотиваційний зв'язок у постанні іхтіоніма *пукáс* 'гірчак *Rhodeus sericeus*' (дрібна риба, у якої тріскається черевце).

Праслов'янського архетипу **duxь* (< **dous-*), пов'язаного чергуванням голосних з **dъхь*, **dъхnотi* (< **dŭs-*), **duxati* (< **dŭs-*) [ЕСУМ: II, 149], сягає назва *придуха*. У прип'ятських поліщуків *придуха* — спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом» («мару»). Щоб подіхати, риба лізла до такої ополонки й потрапляла в пастку [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року: 463]. Порівняймо: *духá* 'ополонка; продуховина, прорубана в льоду річки, ставка тощо' (щоб ловити рибу) [СлЛис: 71], *на духi ловити рiбу* 'ловити рибу, роблячи ополонку в кризі' [СлКрим: 443], *дух* 'ширша частина *кошиці* — рибальської лозової снасті у формі лійки' [СлАрк: I, 148]. Цей стародавній спосіб рибалення відображає діалектна фразеологія. Так, дослідниця середньополіських народних порівнянь Г. Доброльожа зафіксувала вислів, що відбиває цю реалію рибальського промислу, але вже зі зрушенням у семантиці: *лізе як риба до продухи* 'чванливий' [СлДобр: 70].

У лексиці давньоукраїнської мови чітко окреслену семантичну групу утворюють успадковані з праслов'янської мови дієслова на позначення положення предмета, серед яких дієслово *ста-*

ти < **stati* ‘стати; зупинитися, з’явитися перед кимось; *проти-стояти*’. У рибальській фразеології метафоричне значення ‘протистояти’ бачимо в зафіксованому українським фольклористом та етнографом Г. Лькевичем стійкому порівнянні *ставится, як окунь протѣ водѣ* [Гал. приповѣдки и загадки 1841: 88], що його І. Франко витлумачив як ‘ставить острый опір’ [ГРНП: III, 167].

Загалом в українській діалектній фразеології ознаки *рішучість* і *впертість* яскраво проявляються в образі *окуня*. Сему ‘рішучість’ виділяємо в значеннях східнословобжанського стійкого вислову (*стати*) *як окунь проти води* ‘настійно, вперто, рішуче (про вчинки людини)’ [СлУжч: 231] і західноволинського *окунем ставате* ‘рішуче заперечувати щось, протестувати’ [СлКорз: 175]. Відзначаємо, що в українському концептуальному просторі ознака *рішучість*, вербалізована в цих варіантних позитивно-оцінних фразеологізмах рибальської сфери, корелює з поняттям *волі/свободи*, виборювання якої «стало сенсом суспільного буття українців», а усвідомлення її онтологічної цінності «набуло ментального вияву» [Маленко 2010: 237].

Своєю чергою, еволюціонувавши до статусу архісеми, потенційна сема ‘впертість’ розвинула в семантичній структурі фразеологізму амбівалентні ознаки: ср.поліс. *став як окунь проти води* ‘упертість’ [СлДобр: 50] і волин. *як окунь протѣ водѣ* ‘упиратися’ (до того ж конотованого відтінком зневажливості) [СлКір: 112].

Сучасні діалектні записи серед різних структурних перетворень цього фразеологізму дають змогу побачити найважливіше — зникнення давнього ядрового дієслівного складника *стати* й перенесення основного семантичного навантаження на іменниковий складник *окунь*. Таку трансформацію спостерігаємо на прикладі стійкого вислову з теренів Центральної Слобожанщини *як окунь проти річки* ‘сміливо’, внутрішню форму якого рибалки с. Безруки Дергачівської міської громади Харків. обл. (на річці Лопань) пояснюють тим, що окуню треба нереститися вище за течією, і тому він пливе проти неї [КА].

Закоріненість в образно-метафоричний світ українців образу окуня, що вперто протистоїть течії, переконливо засвідчують твори письменників. У химерному романі Є. Гуцала «Позичений чоловік», у якому неповторність і водночас органічність мови головного героя Хоми Прищепи значною мірою утворюють фразеологізми, аналізоване стійке порівняння зі значенням ‘вперто

протистояти' заграло новим семантичним відтінком — 'протистояти, активно сперечаючись': «— *Що ж ти, Мартохо, — зі сльозами дорікаю, — стала, як окунь проти води? Я тобі печене, а ти мені — смажене! Я тобі про цибулю, а ти мені про часник! Гайда на корабель, Мартохо, поки ще є хоч найменша змога*» [Гуцало: 174]. М. Дочинець у романі «Лис. Віднайдення загублених слідів», описуючи історію життя колишньої акушерки Єлизавети Петрівни, яка спромоглася нетривіально протистояти викликам долі, також використав цю стійку словосполуку зі значенням 'діяти всупереч встановлених правил': «*А вона вже з другою ходкою [сухих каштанів як палива для старої чеської грубки, «власної програми енергозбереження» — Р. М.]. Ліза вона і є Ліза. Завжди щось вигадає. Вічно, як окунь, проти води...*» [Дочинець 2013: 59].

На сучасному етапі серед різних аспектів вивчення української фразеології мовознавці надають перевагу когнітивному та лінгвокультурологічному, завдяки яким можна характеризувати постійно відтворювані зв'язки фразеологізмів зі структурою етносвідомості, смислотворчими механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція (розрядка Р. М.) [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 132]. Саме за таких підходів можна якнайглибше зануритись в етимологію фразеологічних одиниць, сягнути стародавнього язичницького світогляду автохтонців України, який ґрунтувався «на визнанні універсальної гармонії природи та суспільства» [Чмихов 2001: 391]. Специфіку ж рибальської фразеології якраз і визначає те, що її становлення з первнів нерозривно пов'язане з образно-чуттєвим сприйманням явищ природи, головним чином стану атмосфери: хмарності, дощу, вітру тощо. Так, у говірках української мови серед стійких словосполук на позначення зграйного руху риб виділяється занотований І. Франком у Нагуєвичах вислів *оболоком риби ходьит* 'громадою, хмарою' [ГРНП 1908: 464]. Складником цього образного вислову є поширене в давньоукраїнській мові слово *оболокь* 'хмара', своєю чергою успадковане з праслов'янського **obvolkь* [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 96–97]. На сучасному етапі слово *оболок* кваліфікують як «застаріле поетичне» [СУМ-11: V, 549]. Саме стародавність образно-символічного сприймання хмарного неба сформувало в українській мові та її діалектах численні полісемантичні фразеологізми, у яких метафоризовано значення цьо-

го атмосферного явища: наприклад, *хма́ра хма́рою* 'дуже багато, надзвичайно велика кількість' (у творі Г. Квітки-Основ'яненка), 'дуже сумний, похмурий, невеселий' (у творі Марка Вовчка).

В. Німчук глибоко проаналізував внутрішню форму перифраза зі збірки М. Номиса (Симонова) *шуварова сестра* (у складі загадки «Шуварова сестра шуваром ишла = *риба*» з локалізацією «Галиція»). Зафіксовану в пам'ятці XVIII ст. назву рослини *шувáр*, що росте на вологих і болотистих місцях, мовознавець пов'язав зі старішою, закономірною українською діалектною формою *шова́р*, яка виникла ще в ранній давньоукраїнський період унаслідок переходу *e* в *o* після м'яких приголосних перед твердими, а перехід ненаголошеного *o* в *y* відбувся пізніше. Учений припустив, що від українських пастухів-«волохів» назва перекочувала до словацької мови, де *šivar*, *šivarina* 'різновид шурхотливої трави, осока'. Загалом же дослідник дійшов висновку, що **ševarъ* — праслов'янське слово, можливо, звуконаслідувального походження [Німчук 2003: 24-26]. У діалектному континуумі слово охоплює Галичину й Волинь: *шувáр* 'осока (*Carex*)' [ПіпГал: 230], *шавáр* 'зарослі водяних рослин в озері', 'широколиста осока (*Carex L.*)' [СлКорз: 258; СлАрк: II, 258]. Реконструювавши серію ботанічних назв, етимологи пересвідчилися в тому, що праслов'янська мова мала свій власний суфікс збірності **-arъ*, а через етимологічні словники польської, білоруської та української мов як складник германо-балто-слов'янської ізоглоси проходить форма *wiszar*, *višar*, *višar* від *wisz* 'очереття', *viš* 'торішня трава' та *viš* 'те саме' [Індоевропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси: 210, 214].

У синонімній (*чари* = *комиші*) прикладковій конструкції *чари-комиші* (згадаймо «Чари-Комиші» Олеса Гончара) слово *чари* споріднене з санскр. *sharu-shara-shari* 'очерет, комиш, тростина'; гідронім *Шарай* (Дніпропетровщина) «має свого індійського двійника *Шараю* (*Сараю*) 'Очеретяна'» [Наливайко 2008: 309, 327]. Саме таку мотиваційну основу, як і перифраз *шуварова сестра*, — **образ риби в шурхотливій прибережній траві** — має українська загадка «Очеретом-рогозою шарить, / Сімсот сорочок на собі носить = *риба*». С. Єрмоленко розглядає загадки як мовно-естетичні знаки української культури, які вибудовують свій світ навколишньої природи, і наголошує на тому, що характерні для загадок принципи метафоричних номінацій визначають саме екстра-

лінгвальні чинники [Єрмоленко 2009: 31]. «Кру плітка відкладає звичайно на торішню болотно-лучну рослинність (осоку, комиш, рогіз, сусак, рдести тощо), на коріння очерету, осоки, півників, верби, вільхи, комишу, латаття, глечиків, на опале листя, старе гілля, кору, а також на кореневища та коріння відірваних від дна і піднятих на поверхню так званих плавів з рогозу, комишу, м'яти, череди, кропиви тощо, на цьогорічні, переважно злакові й осокові трави, м'яку водну рослинність — нитчатку, кушир, уруть, ряску, залиті куці молоді верби й інших рослин...» [Фауна України 1981: 59–60].

Однією з характерних особливостей метафоричного освоєння світу українцями є персоніфікація в усній народній творчості водяних рослин, а саме — їхнього шурхотіння як розмови між людьми, пор.: «*Очерет з лозою не помиряця: хоч вітру нема, все лаюця*» [Номис: №4150]. У МКС українців виокремлюється й етнокультурний симбіоз образів водного і трав'яного просторів, вербалізований натуроморфною метафоризацією, у процесі якої «увиразнюються семи 'простір', 'стихія'» [Серебрянська 2018: 223]. Природне порівняння степової трави з хвилястим морем передав Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» (хоч і з наданням переваги водному як більш властивому козакам): «Козаку, природному воину, искони в'яковъ сподручнѣ было бороздить веслами высокія волны рѣкъ и морей, чѣмъ рѣзать косою густую траву луговъ...» [Эварницкій 1892: 465].

Цей природний образ в українській картині світу сприяв подальшому семантичному розвитку значення 'риба, яка розкошує на вологих луках', що метафоризувалося в іншій відомій українській загадці:

*Гуля жука в жнива в полі,
На широкому роздоллі;
А де вона повернеться —
Усе пада, усе гнеться = коса.*

Вибір основи для перенесення (*жука в жнива в полі*) розкривається завдяки народному календареві: «Ловіння щук буває в жнива і коло другої Пречистої. В ту пору найліпше їх ловити, бо вони плавають тоді коло берега» [Крушельницький 1922: 82]; пор. також

у поліських говірках: *Шчу́ка йак у нєрест, то ви'хóд'т' на траву́ і кача́йце'а, ви'хóд'т' на одм'єл'* [СлЛис: 58].

Д. Разаускас, проаналізувавши міфологічний складник слов'янської іхтіологічної термінології, навів приклади прямого ототожнення леза коси зі щукою та вугрем в литовській традиції: *Juoda lydeka nère, žalią girią pakėlė* «Чорна щука пірнула, зелений ліс підняла», *Plieno ungyrys kai tauna, visą girią pargriauna* «Сталевий вугор як пройде, увесь ліс зігне». Виділяє дослідник у цьому контексті й такі слов'янські назви риб, як рос. *кoсáрь* 'чехонь' (буквально 'широкий скісний ніж, який часто робили з уламка коси), болг. *костур* 'вид риби' (букв. 'скісний ніж'), серб. *косац, косач, косир, косијер* 'чехонь' (букв. 'великий садовий ніж') [Разаускас 2009: 326–327].

Г. Галаш пов'язує українські загадки зі стародавніми ритуалами перевірки знання члена колективу, що дозволяє заглибитись у давнє фольклорне світобачення, з'ясувати головні семантичні аспекти, які в когнітивному вимірі має концепт РИБА в народній свідомості українців [Галаш 2013: 22]. Так, міцну закоріненість «косарсько-рибальського» образу в українській мовній картині світу ілюструють численні ремінісценції, зокрема «Пливе щука з Кременчука, / Куди гляне — трава в'яне». Ширший етнокультурний контекст «щуки з Кременчука» бачимо в народних піснях. 1846 року в Кам'янці-Подільському П. Чуйкевич записав в альбомі Т. Шевченка:

*Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха,
Хто не знає закохання, той не знає лиха;
Пливе щука з Кременчука, луска на ней сє,
Хто не знає закохання, той щастя не знає;
Пливе щука з Кременчука, підстрелена з лука,
А все ж мені, серце мое, з тобою розлука*

[Енцикл. життя і творчості Т. Шевченка].

В українській культурі фольклорно-пісенний образ щуки у воді традиційно актуалізує семантику нерозділеного кохання або важкої долі. Остап Вишня (П. Губенко) в усмішці «Щука» майстерно вплітає стародавню пісню в тканину твору, передаючи суперечку херсонських рибалок:

- Ти пісню знаєш? — сердито запитав дід Круча.
 — Яку пісню?
 — Що отаман Іван Сірко співав!
 — А мало хіба Іван Сірко пісень співав?
 — Та я про щуку питаю. Пісню про щуку? Оту:

*Та щука-риба в морі
 Гуляє по волі...
 А мені молодому
 Нема щастя-долі [Вишня: 258].*

Отже, постання метафоричних рибальських найменувань, що сягають балто-слов'янської і праслов'янської доби, пов'язане з емоційно-експресивним осмисленням різних ознак тієї самої реалії або явища довкілля, а також традиційним народно-поетичним осмисленням явищ природи, унаслідок чого утворився комплекс пов'язаних з рибальством етнокультурних універсалій: водна стихія, хмарне небо, шурхотлива прибережна трава тощо.

Висновки до розділу 4

Семантично перетворені рибальські найменування збагачують як суто рибальський лексикон, так і загальнономовний.

Продуктивним способом творення рибальської лексики є спеціалізація значення загальноновживаного слова. Частина спеціалізованої в рибальському значенні дієслівної лексики усталилася як власне рибальська термінологія, інша частина — увійшла до загальнономовного фонду відомих назв на позначення процесів рибальства. Вагому частину спеціалізованої в рибальському значенні дієслівної лексики складають ареальні й діалектні професіоналізми.

Спеціалізована в рибальському значенні іменникова лексика вкладається передовсім у номінативно-семантичні моделі «найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збруєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком».

Спеціалізований у рибальському значенні праслов'янський анімалістичний номен **kobyła* демонструє вагомість образів тотемних тварин як прадавніх мотивувальних чинників творення

промислово-господарської лексики. Зіставлення назви рибальського знаряддя *кобила* (< **kobyła*) з дублетними в українському і білоруському діалектних континуумах назвами *кломля* (< **kłomja*) і *регеля*, що також належать до номінативно-семантичної моделі «риболовне знаряддя, каркасом схоже на коня (кобилу) / бика», засвідчило стійкість звукової структури спеціалізованого номена *кобила* й відповідно його прозору мотивацію, підтримувану етно-символікою кінської (кобилячої) голови.

Зворотним боком семантичних перетворень рибальської лексики є її усупільнення, перехід до статусу загальноновживаної з виходом на периферію ЛСП «Рибальство». Усупільнена метафоризація насамперед заторкнула іхтіоніми, які в історичному вимірі не виходили з активного вжитку й зберігали міцний зв'язок із денотатами-референтами. Усупільнені метафоризовані рибальські найменування живомовного експресивного характеру значно поповнили загальнономовний і діалектний фонди української мови.

На теренах України лексика рибальства посприяла формуванню топонімів, етимологізація яких відображає особливості розвитку рибальського промислу певних ареалів.

Аналіз частини українських іхтіонімічних гідронімів засвідчив номінативно-семантичну модель «найменування річки за назвою риби, яка нереститься в цій річці». У частині топонімів спостерігаємо зближення мотивувальних чинників «характеристика річки» і «характеристика риби певної породи». Загалом же народноетимологічне переосмислення затемнених топонімів, пошук їхньої мотивації у сфері рибальства, уподібнювання неслов'янських гідронімів до питомих назв річок, мотивованих рибальською сферою, свідчить про утвердження українського ономастичного простору, пов'язаного з рибальством.

Процесові топонімізації рибальської назви може передувати стадія аналітичного номінування із подальшим утинанням іменникового складника, що в словосполученні утвореної власної назви із загальною назвою водойми чи водотоку виглядає як інверсія: *уюнне озеро* 'озеро, у якому багато в'юнів' > озеро *Уюнне*; *сомова річка* 'річка, у якій багато сомів' > річка *Сомова* тощо. Усвідомити цей процес допоможе і спостереження академіка Д. Багалія, який в «Історії Слобідської України» (1918) писав про місто Острогозьк: «Острогозьк прозивали ще іноді Рибним, бо біля його було Рибне озеро і тут ще раніше був великий рибний торг» [Багалій 1993: 28].

Антропонімізація рибальської лексики відбувається передовсім в її іхтіонімній частині на основі зовнішніх і поведінкових ознак риби певної породи. Від окремих рибальських прізвищ (антропонімізованих іхтіонімів) утворено суфіксальні похідники, як-от *карась* > *Карась* > *Карасенко*. Суфіксація рибальських прізвищ відбувалася за НСМ «прізвище сина за прізвищем (прізвиськом) батька», від якої відрізняємо безпосередню антропонімізацію демінутива (на взірець *карасик* > *Карасик*), і НСМ «прізвисько жінки за прізвищем чоловіка». У закарпатському говірковому континуумі засвідчені зниклі нині прізвища, які було утворено за НСМ «прізвище сина за андронімним найменуванням матері, що вказує на зв'язок родини з рибальським промислом».

Семантичне творення прізвиськ від назв риб відрізняється мотиваційною розмаїтістю, яка загалом вкладається в мотиваційну модель «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора».

В аспекті синтагматичних відношень (важливих для творення фразеологізмів) семантично перетворені (метафоризовані) слова рибальської сфери простежуємо в балто-слов'янських лексико-семантичних паралелях, праслов'янських архетипах, давньо- і староукраїнській лексиці.

РОЗДІЛ 5

Фразеологічна рибальська номінація

Народжені в мовленні рибалок стійкі вислови складають вагомую частину і професійного лексикону, і загальнонародного фразеологічного фонду — найбільш стабільного, який «сприймається вже поза часом, належить не сучасному дискурсу, а національній культурі» як невід’ємний складник концептуальної сфери [Семенюк 2013: 291].

Фразеологи наголошують на постійній необхідності вивчати способи й процеси фразеотворення: виникнення фразеологізмів на базі вільних словосполучень і так звану фразеологічну деривацію, тобто постання фразеологізмів на базі наявної фразеології [Баран 2008: 76]. Л. Скрипник відзначала особливе місце у фразеологічному складі мови термінологійних висловів, які, вийшовши за межі вузького професійного вжитку, «стають вдячним матеріалом збагачення словесно-образних засобів загальнонародної мови, невичерпним фондом поповнення фразеології» [Скрипник 1973: 159]. С. Форманова справедливо констатує, що завдяки метафоричному оцінюванню мовцями реалій і понять докільля «отримуємо глибинне, приховане, справжнє ставлення людини до оцінюваного поняття, яке вона може навіть не усвідомлювати» [Форманова 2015: 164].

Приймаючи як оптимальну терміносполуку «фразеологічна рибальська номінація», ми враховували думки знаних фразеологів, зокрема таке міркування Д. Ужченка: «У синхронічному плані «мова спеціальності» передбачає специфічний склад фразеології в тому чи іншому підтипі мови й особливості функціонування відповідних фразеологізмів. У діахронічному аспекті професійна мова може інтерпретуватися як джерельна база тієї чи іншої групи фразеологізмів» [Ужченко, Ужченко 2007: 271]. Спираючись на розуміння власне рибальського лексико-фразеологічного фонду як джерела, з якого найменування можуть проникати до загальнономовних концептосфер [Міняйло 2018а: 203], у кожному запо-

чаткованому в рибальському середовищі загальнонародному фразеологізмові вбачаємо нерозривну кінцеву метафоричну ланку ланцюжка семантичних перетворень стійкої словосполуки ФСП «Рибальство», укорінену в структуру ФСП-отримувача з новим семантичним відтінком.

5.1. Класифікаційно-номенклатурні рибальські фразеологізми

Серед рибальських фразеологізмів вирізняються вузькоспеціальні стійкі словосполуки, що засвідчують усі класифікаційні нюанси становлення галузевої термінології. «Розшифрування» таких ФО потребує занурення в систему специфічних (іноді метафоризованих) складників-мотиваторів.

В Україні, якщо не брати до уваги узбережжя Чорного й Азовського морів, пониззя Дніпра, Південного Бугу та Дністра, рибальські знаряддя досі особливо не модернізували, тому в науковій і науково-популярній літературі їх називають архаїчними. Проте називати архаїзмами, а тим паче історизмами, назви рибальських знарядь (хіба що за деякими винятками) не можна, бо їх активно вживають у живому мовленні, а в складі стійких словосполук-професіоналізмів ці назви постійно фігурують у художніх текстах і ХХ-го, і вже нового ХХІ-го сторіччя. Так, Остап Вишня (П. Губенко) у своїх усмішках представив чимало живомовних рибальських стійких словосполук із теренів північно-східної Харківщини (Куп'янщини), як-от: «Я *взавтра ятери не ставлятиму, підіть, посидьте з крякухою*» [Вишня: 209], «*Дід Ступак саме ятері на озері трусив*» [тс: 260], а Григір Тютюнник із такою ж етнографічною точністю відтворив у новелах і оповіданнях рибальські вислови в мовленні селян північно-східної Полтавщини (Опішнянщини): *виставити сітку* [Тютюнник: 103], *заставити* [кімлю] [тс: 184] тощо.

Із-поміж класифікаційно-номенклатурних рибальських ФО виокремлюємо стійкі вислови з дієслівним складником *трусити* (у різних граматичних формах): *затрусить паху* 'потрусити рибу в матню, коли невід вибрали з води' [СУГО: 148], *потрусить сіткі* 'вibrати, виплутати із сіток рибу' [тс: 180], *трусити жакі* (жак 'рибальська снасть у вигляді натягнутої на декілька обручів конусоподібної сітки') [СУМ 2012: 280] тощо.

На прикладі неподільної словосполуки *трусити ятері* (*сітки, жаки*) спостерігаємо особливий спосіб фразеологізації, про який, покликаючись на праці О. Куніна й В. Виноградова, пише О. Селіванова: утворення фразеологізмів поза стадією вільного сполучення слів; можливість під час фразеотворення переосмислити один зі складників сполучення [Селіванова 2004: 16]. Цей процес простежуємо вже в пам'ятках української мови середньоукраїнського періоду: «са(м) призна(л)се, ижъ вытрусил по злодѣиску рибу из того вятира» [Лохв. ратуш. кн. 2 пол. XVII: 131]. Відбито його і в художній літературі другої половини XX сторіччя: «[Федько] ударив себе книжками по гузенцю, крикнув: «Гат-тя-вій!» — і подався до річки *трусити ятері*» [Тютюнник: 35]. Звідси висновуємо: утвердження в суспільстві права приватної власності зумовило розширення семантичної структури стійкої словосполуки *трусити ятері*: від базової семеми 'видобувати рибу зі стаціонарної плетеної конусоподібної риболовної пастки' до семеми 'незаконно заволодівати чужим уловом'.

А. Романченко відзначає таку особливість дієслівної сфери лексичних фразеоваріантів, як субституція дієслова й дієприкметника або дієприслівника, які замінюють дієслова узуального фразеологізму на кшталт *занепадати духом* — *занепалий духом* [Романченко 2020: 17]. Властивий цей процес і рибальським фразеологічним найменуванням, наприклад: *узуальне гуляє риба* і *гуляща риба* (Полтавщина):

— *Якби сонечко вгріло, — гомонів Дзякун, — і вода потеплішала б, і риба стала під берег, бо зараз вона гуляє.*

— *Я й гулящу піймаю, — сказав Павло* [Тютюнник: 184].

Характеризувати такі стійкі словосполуки варто, спираючись на відому теорію основних (трьох) типів зв'язаності слів Д. Шмелєва: парадигматичної (спільний вибір слів у їхній сполучуваності), синтагматичної (зв'язок між складниками детермінований) і дериваційної (у словосполученні значення похідних слів дериваційно пов'язані з вихідними значеннями) [Шмелєв 1973: 101, 156, 158–159, 268–269]. Серед аналізованих словосполук є вислови із синтагматичною зв'язаністю, коли дієслово потребує відповідного оточення, вираженого іменником у знахідному відмінку: *ставляти + ятері, виставити + сітку, заставити + кімлю* тощо. Багато подібних стійких висловів знаходимо в романі Ю. Голобородька «Великий лиман», у якому змальовано працю й побут рибалок

Херсонщини: *поставити лаву* («Поставивши останню лаву, Сербин прихопив жердини і підійшов до саней») [Голобородько 1987: 205], *засипати сітки* («Засипали ніби вдало», — спроквола думав Андрій, натискаючи руками на приладнаний до саней держак») [тс: 202] тощо. Про такі дієслова Л. Скрипник писала: «Компонентами багатьох фразеологічних одиниць стали дієслова загальнонародного вжитку, що є найменуваннями життєво важливих дій і станів, виробничих і суспільно-політичних процесів і под. (див. зокрема фразеологію, згруповану у словниках при реєстрових словах *варити, брати, давати, іти, бити* тощо)» [Скрипник 1973: 104].

Подаємо приклади класифікаційно-номенклатурних рибальських ФО з дієслівними складниками *брати* і *бити*: *брать споді на віворот* 'тягнути невід з води на сушу руками за «верхі» і «споді» в такий спосіб, щоб «споді» були відвернуті назовні» [СлБерл: 31], *брати з пахою* 'обережно брати матню густого невода, щоб не прорвати матню під час вибирання риби» [СУГО: 148], *брать в перебórку* 'стелити мокрий невід на березі для сушіння після рибальства' [тс], *брать на розпáшку* 'витягувати невід з води руками, коли «споди» не занурені у воду' [тс: 173], сх.слоб. *забрáла риба* 'риба проковтнула гачок' (с. Микільське Міловської селищної громади Луган. обл.) [КА]; *езь бити* 'ставити загороду в річці, ставку для риболовлі' [СУМ XVI-п.пол.XVII: 88], *перебíть рибу* 'пересипати, виловлену влітку рибу, льодом, щоб вона не псувалась' [СлМоск: 56].

Номінаційні процеси утворення стійких рибальських словосполук часто мають універсальний характер [Міняйло 2011в: 25]. Порівняймо структурно-семантичні моделі «вести + назва риболовецького знаряддя» і «вести + назва риби»: «...коли веслує Валентина Василівна, а *веде доріжку* Гаврило Іванович — дуже рідко бра-лася жука!» [Вишня: 265], «Під час клювання дрібний *карась веде поплавець* з пришвидшенням, а відтак сповільнює рух — саме в цю мить його підсікають» [Машуков 2003: 34]; «...ліска ваша натяглася, як струна, а вудлице — дугою і тремтить! Єсть! Він, *корон!* *Ведете його до берега...*» [Вишня: 240–241].

Від уживаних у стійких словосполук рибальської сфери загальнонародних дієслів можливе утворення назв рибальських знарядь: *озеро волочивати (волочити)* 'ловити в озері неводом рибу' [СУМ XVI-п.п.XVII: IV, 214] > *заволоть* 'різновид рибальської сітки' [СлГр: II, 21], нж.ндпр. *приволочка* 'невід' [СлЧаб: III, 260]; сх.слоб. *підхвáчувати шук* 'ловити рибу, зокрема шук, схожим

на сачок зняряддям' (с. Шульгинка Старобільського р-ну Луган. обл.) [КА] > сх.слов. *підхватка* 'обтягнуте сіткою рамове риболовне зняряддя' (с. Новорозсош Новопоксовської селищної громади Луган. обл.) [КА].

Рибальська лексика на позначення опредметнених дій здебільшого стає невід'ємною частиною стійких словосполук на позначення важливих для певного регіону виробничих процесів. У синтагматичній зв'язаності подібних висловів віддієслівний похідник підпорядковується іншому дієслову, яке деталізує загальне значення: *ходити на лавівку* 'займатися ловленням риби руками' в буковинських говірках [СБГ: 252] тощо.

У контексті спеціалізації дієслівної лексики (див. підрозд. 4.1.1) в її синтагматичному зв'язку з іменником привертають увагу стійкі говіркові словосполучення-професіоналізми. Так, на теренах Слобожанщини ми зафіксували: *дихає риба* 'риба скидається на воді' (сміт Біловодськ Луган. обл.), *жиріє риба* 'період, коли риба не ловиться' (с. Нововодяне Красноріченської селищної громади Луган. обл.), *катається риба*: *Ли^енок і ка^ттай^ец^а:а там і не^{ре}с^тиц^а:а, колóти рибу* 'ловити рибу за допомогою остів': *Цей год н'ї / а той год колóу і сазан'ї / і ш'ч'ук* (с. Новобіла Білолуцької селищної громади Луган. обл.), *заваліти рибу* 'зловити велику рибу' (сміт Нова Водолага Харків. обл.), *викладає поплавок* 'риба тягне за ліску так, що поплавець лягає на воду' (сміт Новопоксов Луган. обл.) тощо [КА].

Відзначаємо й те, що з огляду на прадавність рибальства на теренах України коріння складників класифікаційно-номенклатурних фразеологізмів варто шукати в праслов'янській лексичній спадщині. Цілком очевидно, що праслов'янського дієслова **kloniti* сягають рибальські причорноморські професіоналізми *слоніти* (*слоніть*) 'зближувати, зводити крила невода до купи, коли його мають витягати на берег' (Овідіопольський і Кілійський р-ни Одеської обл.) [СлМоск: 67; СУГО: 181], *слоніть на послон* 'те саме' (Нижнє Подністров'я і Одещина) [СлБерл: 72; СУГО: 181], *віслоніти на здойму* 'звести «кріла», тобто кінці невода до купи на «здойму» — місце, де будуть вибирати невід з води під час рибальства' (Нижнє Подністров'я) [СлБерл: 34], а також загальноновживану в буковинських говірках лексему *клоніти* 'хилити' [СБГ: 210]. Спираючись на наведені приклади, *слоніти* вважаємо фонетичним варіантом лексеми *клоніти*, бо ж відомо, коли рибалки зводять до купи крила невода, то в кінці цього процесу вони нахилиють

(«клонять») палиці, щоб верхи невода зімкнулися й риба опинилася в пастці. Порівняймо також із псл. **sloniti* ‘притуляти, прихилити’ [ЕСУМ: V, 308].

Отже, класифікаційно-номенклатурна рибальська фразеологія входить до тієї частини фразеологічного фонду української мови, для якої усталилася назва «професійна фразеологія». Підґрунтям класифікаційно-номенклатурних рибальських фразеологізмів є живомовні говіркові стійкі словосполучення-професіоналізми, що утворюють систему структурно-семантичних моделей, як-от ССМ (*ставити, ставляти, засипати...*) (*ятері, лаву, пересипи* [СлЧаб: III, 99], *яхана* [СБГ: 687]...). Такі моделі є базою для подальшого становлення кодифікованих термінів рибальства.

У класифікаційно-номенклатурних ФО у вивідному (спеціалізованому рибальському) значенні виступає переважно дієслівний складник, живомовна природа якого нерідко зумовлює розширення семантичної структури стійких словосполучень в усупільненому метафоричному аспекті.

Своєю чергою спеціалізований у рибальському значенні дієслівний складник класифікаційно-номенклатурних рибальських ФО, як правило, виступає твірним словом для постання абстрактних іменників зі значенням опредметненої рибальської дії (*заставка, сипка, лапавка, переборка* тощо), зрідка — на позначення рибальського знаряддя (як-от *підхватка, приволочка*).

5.2. Фактично-констатувальні рибальські фразеологізми

У фразеосемантичному полі «Рибальство» чимало ФО із надзвичайно прозорою внутрішньою формою, оскільки їхньою мотиваційною основою є вислови, що точно відтворюють повсякденні реалії рибальського промислу. Це «конкретнооцінні фраземи», часто раціоналістичні — на противагу загальнооцінним, у яких «загальна оцінка формується на ґрунті сукупності певних ознак» [Краснобаєва-Чорна 2017: 9]. На відміну від класифікаційно-номенклатурних рибальських фразеологізмів фактично-констатувальні мають різноманітні стилістичні відтінки: незадоволеності, жартівливості, повчальності тощо.

Показовою в цьому аспекті є зафіксована В. Ужченком у східнословобжанських і східностепових говірках рибальська ФО *принести бобиллям* ‘нічого не вловити під час риболовлі’ [СлУжч: 65]. За

академічним тлумачним словником слово *бобіль* означає ‘бідний, безземельний селянин; бідар’ (із ремаркою *застаріле*) і ‘безпритульна, самотня людина’ (із ремаркою *розмовне*) [СУМ-11: I, 205]. Мотиваційна основа цього фразеологізму — ‘віддати без жалю те, що тобі не потрібно, а іншим треба’. Згадаймо тут і каламбурно-мотивовану ФО *котяча риба* — риба, що потрібна хіба що котові, а також відоме прислів’я *На тобі, небоже, що мені негоже!* [тс: V, 278].

Незадоволення процесом або результатом риболовлі відображають ще й такі стійкі вислови в говірках української мови: нж.ндпр. *Поплавок стоїть, як у колодязі* ‘риба не клює; не ловиться на гачок’ [Гартоване слово: 91], одес. *І живіт не бачить* ‘зловити невелику кількість риби, або зовсім нічого не зловити’ [СУГО: 75], *І на казан немає* ‘невелика кількість виловленої риби’ [тс: 90], ср.поліс. *Хоч на юшку вловиться* ‘зовсім мало’ [ФСГЖ: 198], цн.слоб. *Ні ока* ‘не спіймав нічого, навіть «риб’ячого ока»’ (смт Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [КА], цн.слоб. *Іюнь, іюль* — *на рибу плюнь* ‘червень і липень зазвичай місяці безриб’я’ (смт Печеніги Харків. обл.) [КА], сх.слоб. *тягать крючок* ‘безрезультатно ловити рибу’ (с. Титарівка Старобільської міської громади Луган. обл.) [КА].

Навпаки, задоволення результатом риболовлі ілюструють стійкі вислови *Риби не в підйом* ‘багато виловленої риби, яку важко забрати на човен’ [СУГО: 169], *Клює як камса* ‘безперервне клювання риби’ (смт Нова Водолага Харків. обл.) [КА].

Формування народного звичаєвого права ще від часів розпаду первіснообщинного ладу відбивають фактично-констатувальні рибальські фразеологізми *Чий берег, того й риба* [Номис: №7450], *Держись берега, а риба буде* [УмСп: I, 28].

Повчальний характер, зумовлений набутиим досвідом, має фактично-констатувальна рибальська ФО *Риба не хліб, ситий не будеш* [ВиргПил: 844].

Фразеологізми цього мотиваційного типу можуть бути жартівливими емоційними висловами у вигляді нарощених структур, наприклад, *мело[ч] в ряске* ‘дрібна риба’ (смт Нова Водолага Харків. обл.) [КА].

Отже, визначальною рисою фактично-констатувальних рибальських фразеологізмів є те, що вони не лише точно відтворюють повсякденні реалії рибальського промислу, а й передають увесь спектр психічних і фізичних відчуттів рибалки.

5.3. Уявно-констатувальні рибальські фразеологізми

На противагу фактично-констатувальним ФО мотиваційна основа уявно-констатувальних фразеологізмів — це пов'язана зі сферою рибальства уявна ситуація, завдяки якій рибалки метафорично, найчастіше гіперболізовано відображають дійсність. Промовистим прикладом фразеологізму уявно-констатувальної мотивації виступає нижньонаддніпряньська фразама *Хоч дубівкою зайждй* 'про велику дірку в неводі, сітці, ятері' [ФСГНН: 147], де слово *дубівка* означає те саме, що й дуб 'великий човен' [СлЧаб: I, 301]. Образ човна, якого спрямовують в обмежений і необмежений водний простір, є постійно актуалізованим та по-різному стилістично конотованим передовсім рибальським засобом метафоричного вимірювання об'єктів довкілля з опертям на практичний досвід. Чудово ілюструє цей досвід фрагмент із повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», коли Мокрина везе човном Миколі на озеро питну воду й харчі: *«Швидко зашелестів об човен густий оситняг, і Мокрина погнала човна між двома рядками оситнягу, ніби по канаві. Чисте незаросле місце то зужувалось, то місцями розходилося, ніби озерце, то йшло між очеретами, неначе широка річка, потім знов зужувалось, крутилось на всі боки, а далі човен заплив в таке вузьке місце, що ледве сунувся між двома стінами високого, як ліс, очерету»* [Нечуй-Левицький: 130].

Уявно-констатувальною є східнословобожанська ФО *Тобі тіки на сояшник ловить!* (тобто на стебло соняшника — Р. М.) 'невмілий рибалка' (с. Половинкине Старобільської міської громади Луган. обл.) [КА], що має конотацію глузливості та вкладається в семантичну модель «придатність чи непридатність гілки рослини для використання її як вудлища».

Гіперболізовано-вигадкове язичницьке уявлення про причини скресання криги відбиває стійкий вислів *На Теплаго Олексі (17 Березія) шука риба лід хвостом розбиває* [Номис: №410].

Отже, уявно-констатувальні рибальські ФО відзначені розгалуженими випадковими значеннями, що не дозволяє віднести їх до визначених фразеосемантичних груп, окрім однієї ФО, що належить до ФСГ «Нездатність до рибальського промислу».

5.4. Етносимвольні рибальські фразеологізми

Становлення української рибальської фразеології зумовлене складною системою мотиваційних ознак, через які образи рибальської концептосфери абстрагуються до складників інших концептосфер, а загальновідомі знаки етнокультури у професійному мовленні своєю чергою семантично трансформуються. Тож цілком справедливо головними аспектами вивчання фразеології на сучасному етапі мовознавці вважають когнітивний та лінгвокультурологічний, що передбачає відшукування «постійно відтворюваних зв'язків фразеологічних одиниць зі структурою етносвідомості, смислотворчими механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція» [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 132].

Такий дослідницький підхід особливо виправданий для аналізування рибальських фразеологізмів із семантичною злютованістю складників («фразеологічних зрощень» за класифікацією В. Виноградова), коли встановлення мотиваційної бази потребує занурення у світ міфологічної свідомості або знання відповідного історико-етнографічного контексту, як у випадку із мотивованим етносимвольною іменникового складника фразеологізмом *піймать циганку* 'нічого не піяти' (див. підрозд. 1.3). Для подібних стійких образних висловів, на нашу думку, найкраще підходить означення *етносимвольні*, що зумовлює відповідну назву мотиваційного типу — етносимвольні найменування.

Пошук мотиваційної основи іншої етимологічно непрозорої нижньонаддніпряньської ФО *стягнуть бугая* 'нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу' [ФСГНН: 134] потребує дещо іншого підходу. Реконструювати ВФ подібних фразеологізмів варто через етимологізацію іменникового складника з опертям на цілісний образ у системі етнокультурних стереотипів.

Ураховуючи наявність структурно подібних рибальських ФО в українських говірках: сх.слоб. *стягнути волок* 'звівши до купи крила волока, щоб не вийшла риба, витягти його на берег' (с. Містки Сватівської міської громади Луган. обл.) [КА], нж.ндстр. *стягнуть тоню* 'протягти певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу' [СлБерл: 74; СУГО: 191] та зважаючи на багатознач-

ність слова *тбня* в говірках української мови: 'улов риби, добутий одним закиданням невода' [СлКорз: 239], 'простір води, який протягують неводом, виловлюючи рибу' [СУГО: 191], із можливого значення слова *бугай* в шуканому цілісному образі-прототипі обираємо значення, співвідносне із синонімною рибальською ФО *цідить воду*, що в українських говірках Нижньої Наддніпряниці і Подунав'я має значення 'безрезультатно рибалити' [ФСГНН: 151], або ж 'протягнути *тбню* і впіймати дуже малу кількість риби' [СУГО: 42]. Це підводить нас до розуміння назви *бугай* саме як назви водного простору. У цьому аспекті привертає увагу гідронімний матеріал, а саме низка річок Середньої і Нижньої Наддніпряниці із назвою *Бугай*, яку мовознавці з огляду на варіативність форм *Богай/Бугай* виводять із основи з гідрографічним значенням *бог-* / *буг-*, співвідносної з герм. *bak-* 'потік, ручай' або псл. **bogъ* 'річка, вода-бог', до якої додано топонімійний суфікс *-ай* [ЕСТУ: 76]. Отже, мотиваційна основа ФО *стягнуть бугая* — це образ рідини, що не тримається в промислово-господарському предметі з перехресних ниток, мотузок, дроту тощо. Порівняймо цей рибальський фразеологізм із загальнонародним з іронічною конотацією *як у решеті воді* 'зовсім немає' [СФУМ: 121].

Не останню роль в утвердженні слова *бугай* у складі ФО *стягнути бугая* відіграла і його співзвучність з етнозначущою назвою *бугай*, якою, окрім позначення некастрованого племінного бика та нічного болотяного птаха з родини чапель [СУМ-11: I, 246], іменують багато інших важливих реалій у житті українців. Так, у слобожанському говорі усталася ФО *робить на бугай* 'працювати задарма, безоплатно' [СлУжч: 75; МФСХ: 27]. У степових говірках Донбасу побутують етнографічні вислови *бугая викупати* 'весільний обряд викупу украденого «бугая», *бугая поставити* 'відкласти з дня весілля певні предмети — символи весілля — з тим, щоб через рік до них повернутися', *бугая (бугаїв) розпивати* 'через рік після весілля відкорковувати горілку та шампанське' [СлУжч: 75]. Мотиваційною основою цих фразеологізмів, очевидно, стала схожість *коровая*, на якому лежать дві перев'язані стрічкою дерев'яні ложки («подвоєння» — символ молодят) [тс: 58], на бугая (бика).

Прикладом помилкового етимологізування ФО *виводити на чисту воду* 'викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін.' [СФУМ: 66] є пов'язання її з професійним рибальським висловом як можливою основою для метафорично-

го перенесення. За припущенням деяких дослідників історичної фразеології, етимон цього вислову такий: удар виводить рибу на відкриту, «чисту» воду, щоби та не зійшла з гачка, заплутавшись у водоростях чи корчах [СРФ: 88]. Отже, може здатися, що постановою цього фразеологізму в загальнонародному значенні міг сприяти концепт *вода* як міфологічна універсалія, першоелемент язичницької свідомості, коли чистоту в усіх її значеннях пов'язували з очищувальною силою води. Але М. Жуйкова надає перевагу іншій етимології — тій, що найкраще узгоджується із запропонованим дослідницею механізмом ідіомотворення: «значення ідіоми виникає з імплікацій, отриманих з базової ситуації, яка позначена вільним словосполученням». Це дозволило визнати рибальську етимологію малопереконливою, оскільки на її основі не можна пояснити походження семи 'викриття злочину'. Учена солідаризується з В. Мокієнком, який висунув гіпотезу про зв'язок вислову з магічною практикою слов'ян — обрядом ворожіння на свіжій, щойно набраній воді [Жуйкова 2007: 44–46]. М. Жуйкова наголошує на тому, що етимологія ворожіння єдина, яку можна прокоментувати в межах когнітивних процедур: ВФ фразеологізму *виводити на чисту воду* відбиває найрелевантніші ознаки ситуації, опускаючи несуттєві: наявність агента (чаклун), об'єкта (образ злочинця), локатива (поверхня води) і мислення руху об'єкта (як такого, що скеровується з глибин води); базову ситуацію можна номінувати іншими предикатами, що утворюють ідіому з тою самою семантикою (*многое выйдет на чистую воду*) тощо. А отже, помилки у відновленні образної основи сталих висловів найчастіше зумовлені «втратою тої інформації, яка раніше входила у колективну свідомість носіїв мови, становила фрагмент їх концептосфери» [тс: 47–49].

Трапляються етносимвольні ФО із прозорішою внутрішньою формою, як-от фразема *Летів крук*, — *щоб наловили жаб та гадюк* (жартують, як стринуть, що ідуть риби ловить) [Номис: №10440]. *Крук* за народними повір'ями «нечистий птах, пов'язаний зі світом мертвих; не користується симпатіями передусім через чорне оперення» [СлЖайв: 115]. Жартівливо-зневажливу конотацію фраземи розуміємо в аспекті іншої — *Де стерво, там і круки* (І. Франко) [тс: 116]. Разом ці дві фраземи унаочнюють рибальську семантичну модель «вдале чи невдале рибалення». Додамо, що

в образах жаби та гадюки відображено дохристиянські міфологічні уявлення про нижню частину Світового дерева (див. підрозд. 2. 2).

Отже, етносимвольні рибальські фразеологізми пов'язані з національно значущим комплексом уявлень, що походять із праукраїнської міфології і постійно актуалізовані в історичному вимірі в етнографічних реаліях та обрядодіях. Занурення в комплекс цих уявлень уможливило встановлення вірогідної мотиваційної основи рибальських фразеологізмів визначеного мотиваційного типу. Виправданим методологічним прийомом під час аналізу етносимвольних рибальських фразеологізмів є зіставлення структури досліджуваного фразеологізму зі структурою інших ФО, що входять до однієї з ним фразеосемантичної групи, і ширше — зі структурою загальнонародних ФО узагальненого значення (принагідно згадаймо метод Є. Мотузенка досліджувати етимологічно непрозорі рибальські лексеми, що позначають ту саму реалію, на основі схожості їхньої семантичної еволюції — див. підрозд. 1.5). Більшість ФО цього мотиваційного типу належать до ФСГ «Погааний або ніякий улов».

5.5. Каламбурні рибальські фразеологізми

Відомо, що фразеологізми постають не лише на базі вільних синтаксичних конструкцій (словосполучень і речень), а й на базі таких видів народної творчості, як казки, байки (небилиці), анекдоти. В. Ужченко відзначав, що такі «фразеологічні конденсати» екстралінгвального типу фразеотворення не можна інтерпретувати за допомогою відомих логіко-семіотичних закономірностей [Ужченко, Ужченко 2007: 142]. Розвиваючи думку знаного фразеолога, зауважимо: своєрідну несподівану логічність мотиваційного ланцюжка фразеологізмів цього типу формує каламбур [Міняйло 2021б: 138]. А ця фігура мови ґрунтується переважно на прямому й метафоричному значеннях слова, які «не тільки протиставляються, але й одночасно діалектично поєднуються» [Волошук 2013: 76].

Яскраво ілюструє цю тезу ФО *роги помочити* 'нічого не впіймати (про невдалого рибалку)' [СлУжч: 425]. Виходячи з розуміння каламбурної багатозначності, шукати розгадку варто за словниковою вокабулою. Так, у «Фразеологічному словникові східнословобанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка і Д. Ужченка під

вокабулою *ріг* маємо ще: *роги в двері не проходять (не пролазять)*, *роги на вулиці не вміщаються*, *роги дерева чіпляють*, *роги проводі чіпляють* ‘кого-небудь зраджують у подружньому житті (звичайно про чоловіка)’, *наставляти (ставити) / наставити роги* ‘зраджувати в подружньому житті’ [тс: 424–425]. Із наведених прикладів визначаємо можливий елемент мотиваційного ланцюжка — ‘зраджений жінкою чоловік’.

Другий крок — це звернення до сюжетів байок чи анекдотів, як-от:

— *Жінко, я з хлопцями їду у вихідні на полювання!*

— *Та хто ж тебе за роги тримає?..* [Анекдоти про мисл. і рибалок: 222].

Маленький Василько дзвонить до сусіда і, коли той відчиняє двері, сповіщає:

— *Мама веліла вам передати, що татко пішов вудити рибу, а я буду гратися у дворі...* [тс: 231].

Отже, другий елемент мотиваційного ланцюжка — ‘чоловіка немає вдома, оскільки він пішов рибалити’.

Ураховуючи постійне висміювання невдалої риболовлі («*У Микити й Опанаса риболовля не вдалася*» [тс: 181] тощо), висновуємо: мотиваційна основа ФО *роги помочити* ‘нічого не впіймати’ — каламбурне обігрування сюжетів анекдотів про подружню зраду дружини рибалки, оскільки це зручно, бо його часто немає вдома.

Загалом же ‘невдала риболовля’ — частотна мотиваційна основа творення каламбурів, зокрема римованих, особливість яких полягає не в каламбурній багатозначності слова, а в каламбурній співзвучності слів, як, наприклад, у згадуваній в підрозд. 3.7 східнословобожанській приповідці *Ловили рибаки рибу, а вловили рака; і цілий день шукали, де в нього ср.́ка*, яка в загальноукраїнському просторі саркастичних висловлювань корелює із покутською (Коломийщина) приповідкою *Бум, дзінь, вісіле, зарізали рака: кому хвіст, голова — молодому ср.́ка* ‘саркастично про весілля’ [НМК: 25].

Аналізований матеріал переконує в тому, що мотиваційну основу фразеологізмів (для каламбурно-логічних — мотиваційний ланцюжок) можна встановити саме в загальнонародному дискурсі, тобто через загальнономовні механізми утворювання каламбурів. Так, встановлюючи мотиваційний ланцюжок ФО *підтягнути окуня* ‘нічого не впіймати’, яку укладачі «Словника українських

говорів Одещини» позначили як синонімну до ФО *облизать мако́гна* [СУГО: 155], передовсім зважаємо на каламбурне (хибно спільнокореневе) зближення загальноновживаного іхтіоніма *окунь* із загальноновживаним розмовним дієсловом *куня́ти* ‘перебувати в сонливому стані’. Згадаймо інші ФО, породжені постійно актуалізованим образом рибалки, який, спостерігаючи за нерухомим поплавцем і гладким дзеркалом води, потроху засинає: *лові́ти [но́сом] окуні́в (окуні́, окунці́в)* ‘дрімати, куняти, схиливши голову вниз’ [СФУМ: 352].

У південнокиївських говірках зафіксовано фразему із затемненою ВФ *Ловили, ловили, та й піймали сома* ‘не пішла справа’ [Номис: №1820]. У наших дослідженнях ми висловлювали припущення [Міняйло 2012б: 318], що становлення стійкого вислову із таким значенням відбулося завдяки звукоподібності лексем *сом* і *сон*, на що опосередковано вказують слова *сом’я́к, сонм’я́к* ‘сплюх’, *сомня́чий* ‘сонний, заспаний’ [ЕСУМ: V, 351]. Ураховуючи існування в українській мові ФО *лові́ти [но́сом] окуні́в* ‘дрімати, куняти, схиливши голову вниз’, прогнозуємо наявність структурно-семантичної моделі ‘дієслово, що позначає процес ловлення риби’ + [носом] + ‘іменник, подібний за звуковим складом до називання процесу засинання’ = ‘засинати’. На користь цієї моделі свідчить і наявність численних фразеологізмів зі складником *ловити*, якими позначають невправність у роботі або марнування часу: *ві́трішки лові́ти, гав лові́ти, зівáк лові́ти* тощо [СФУМ: 350–351].

«Мовний образ риби в рибальських оповіданнях, — відзначає польський дослідник К. Голдовський, — надзвичайно різноманітний» [Goldowski 2014: 152]. Так, внутрішню форму каламбурної ефемістичної ФО *подáрок тьо́щі* ‘окунь’ (с. Високопілля Валківської територіальної громади Харків. обл.) [КА] оповідачі тлумачать так: потрібно чимало зусиль, щоб очистити окуня від луски. Каламбур побудовано на іронічному антонімному обігруванні конотативного значення слова *подарок* (*подарунок*): ‘річ, що викликає приємні емоції’ — ‘річ, що викликає неприємні емоції’. Згадаймо в цьому аспекті численні анекдоти про іронічне кепкування зятя з тещі, зокрема найпопулярніший:

Приїхала теща до зятя в гості. Той її питає:

— *Мамо, а Ви до нас надовго?*

— *Поки не набридне.*

— *Що, навіть чаю не поп’єте?!*

О. Горбач у південноволинських говірках зафіксував фрагменти текстів народних пісень, у яких також простежуємо символіку дарування спійманої рибалкою риби певного виду (породи) як спосіб виявити своє ставлення до об'єкта симпатії чи антипатії. Порівняймо: «*a шо карас'і то дл'а кумас'і*» [Горбач 1973б: 463] — «*a шо о́кун'ці, то дл'а ба́бун'ці*» [тс: 486]. Тож у розмовному й народно-пісенному дискурсах убачаємо рибальську УОСМ «подарунок у вигляді риби відповідної поживної цінності особі жіночої статі як вияв свого ставлення до неї».

У збірці М. Номиса під темою 'кохання' подибуємо східнополіське прислів'я іншого гендерного спрямування — жінки до чоловіка: «*В кого чорний усок, тому рибки шматок; в кого сива борода, тому юшки шкода*» (Кролевецчина) [Номис: №8730]. В. Жайворон, коментуючи вже згадуваний (див. підрозд. 1.1) контекст «*Звари мені судака, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка*», відзначав: в українських піснях образ вареної риби «свідчить, що стосунки між кумами зайшли поза визначену моральними устоями межу» [СлЖайв: 320]. Але саме в «чоловічому» (рибальському) вимірі у фразеологізмах та інших стійких словесних комплексах реалізується визначена метафорична модель, у якій фігурує вид риби за ціннісною для рибалок шкалою. У фемінному ж вимірі їй протиставляється інша (уже кулінарна) УОСМ «приготована жінкою відповідна страва як вияв її ставлення до особи чоловічої статі». А для мовних репрезентантів цієї метафоричної моделі вже не так важливий вид риби (сфера рибальства), як смакові якості приготованої страви (сфера кулінарії).

У східностепових говірках каламбурно-логічно мотивованим є перифраз *коша́ча радість* 'дрібна, сміттева риба' (м. Боково-Хрустальне Луган. обл.) [КА]. Логіка стійкого вислову полягає в тому, що маловартісну рибу завжди можна віддати котові, а каламбурний складник — в олюдненні свійської тварини й утіленні абстрактної назви *радість* в конкретній формі (риба).

Більш прозорою за ВФ, проте також каламбурно-логічно мотивованою є синонімна ФО *котя́ча риба* 'те саме' (с. Микільське Міловської селищної громади Луган. обл.) [КА]. Каламбурний складник цього перифраза полягає в жартівливому поєднанні значень прикметника *котя́ча*: 1) та, що призначена для kota; 2) та, що належить котові. Таке саме каламбурне обігрування полісемантичності прикметникового складника бачимо й у перифразі *ца́рська риба*

‘лин’ (бо дуже смачний і практично без кісток) (сmt Печеніги Харків. обл.) [КА].

Інша східнословобожанська перифрастична назва лина *річний* (*річковий* — Р. М.) *свин* (м. Старобільськ Луган. обл. на р. Айдар) [КА] мотивована тим, що ця риба водиться в замулених місцях. Стийкий вислів відзначений каламбурною (квазіреальною) семантичною єдністю складників: копитні не можуть жити у воді. Таку саме каламбурну єдність складників спостерігаємо в перифразі *річковий осетёр* ‘бубирь’ (сmt Новопсков Луган. обл. при впадінні р. Кам’янки в р. Айдар) [КА]. Бубирь зазубринками на тілі схожий на осетра, який не водиться в річці Айдар.

За давньою метафоричною моделлю «відрізняється від звичайного так, як відрізняється людина іншого віросповідання» каламбурно обіграно полісемантичність метафоризованого прикметникового складника перифраза *жидовска рыба* ‘плітка’ [Усачева 2003: 124], оскільки в більшості внутрішніх водойм її «традиційно вважають малоцінною, або смітною, рибою через невеликі розміри, відносно поганий темп росту і низькі смакові якості досить кістлявого, іноді гіркуватого м’яса» [Фауна України 1981: 51]. Принагідно відзначаємо більш притаманну фразеологізмам на відміну від однослівних афіксальних дериватів багатовимірність мотиваційної основи, у нашому випадку: параметричної (МЧ «дрібна»), тактильної (МЧ «кістлява»), смакової (МЧ «гірка»).

Подібність стебла комишу до риб’ячого тіла за циліндричності форми спричинила появу кепкувальної ФО *вловить каміш* ‘не впіймати риби’ (с. Титарівка Старобільської міської громади Луган. обл.) [КА], що вкладається в рибальську семантичну модель «піймати будь-що, окрім риби».

Отже, каламбурно-мотивовані фразеологізми — це особливий тип стійких образних висловів, у яких ядровою ланкою мотиваційного ланцюжка (тобто умовиводів, логічних дій) є жартівливе поєднання різних значень одного слова або співзвучних слів. Зауважимо, що саме для цього мотиваційного типу рибальських фразеологізмів придатний термін *мотиваційний ланцюжок*, тоді як для інших — *мотиваційна основа*. Встановлення мотиваційного ланцюжка каламбурно-мотивованих ФО можливе через розуміння етнокультурних стереотипів, що є надбанням усього народу, а не лише рибальського соціуму. Як і етносимвольні, каламбурні рибальські ФО переважно належать до ФСГ «Поганий або ніякий улов».

5.6. Почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми

Особливістю почуттєво-оцінювальних рибальських ФО є те, що їхньою мотиваційною основою є не так реальна ситуація, як емоції, викликані цією ситуацією. В аспекті семантичної класифікації такі фразеологізми близькі до фразеологічних суміщених омонімів (термін Л. Ройзензона та І. Абрамець), у яких внутрішня форма «практично збігається із самим змістом ситуацій, дією, поведінкою суб'єкта, оскільки зумовлена жестами, мімікою, узагалі рухами суб'єкта» [Ужченко, Ужченко 2007: 124]. Дослідник рибальського соціолекту польської мови К. Голдовський справедливо відзначає: «шкала емоцій безпосередньо впливає на лексикон рибалок, який насичений різноманітними засобами експресії» [Gołdowski 2014: 145]. Важливо й те, що вербалізацію (омовлення) рибальської емоції визначають не лише індивідуальні характеристики мовця-рибалки, а й мовний соціум, у якому «протікає його [індивіда — Р. М.] мовленнєво-мисленнєва діяльність», фіксуючи розбіжність «між позитивним і негативним, релевантним для носіїв певної культури» [Краснобаева-Чорна 2016: 99, 117].

Значна кількість почуттєво-оцінювальних ФО у межах суто рибальського вжитку відображає надважливі для рибалок семантичні моделі «добрий чи поганий кльов», «вловлена чи невловлена риба»: *Карась дубáсе!* 'гарно ловиться риба' (сміт Нова Водолага Харків. обл.) [КА], *Ой, лихо яке вивернулося!* 'упіймав велику рибу' (с. Кононівка Біловодської селищної громади Луган. обл.) [КА], *Бісова риба!* 'риба, що зірвалася з гачка' (с. Риб'янцеве Новопсковської селищної громади Луган. обл.) [КА], *Гадська риба!* 'те саме' (с. Байдівка Шулгинської сільської громади Луган. обл.) [КА]. Почуттєво-оцінювальна ФО *Хоч вірви кувáйку!* вирізняється широкою значністю: 'не втримав рибу на гачку', 'забув наживку', 'зламав вудлище' тощо (сміт Біловодськ Луган. обл.) [КА].

Зауважимо також, що в структурі почуттєво-оцінювальних ФО означувальні складники *бісова* і *гадська* є (на протипагу етносимвольним ФО) лише відгомоном міфологічних уявлень про нечисті сили, а не мотиваційною основою фразеологізмів.

Отже, почуттєво-оцінювальні рибальські ФО засвідчують свою належність до протиставних ФСТ «Вдале рибалення» — «Невдале рибалення».

5.7. Етикетні рибальські фразеологізми

Стійкі етикетні висловлювання рибальської сфери невеликий, проте значущий в аспекті етнокультури складник фразеологічного фонду, сутнісно пов'язаний з етносимвольними та уявно-констатувальними рибальськими фразеологізмами. Уявність як складник семантичної структури полягає в тому, що в частині етикетних рибальських ФО є пряме чи опосередковане звертання до небесних оберегів (у формі імператива і вокатива як первинних засобів апеляції [Скаб 2014: 65]), як у вірші Я. Щоголева «Рибалка» (1877), у якому подибуємо властивий слобожанським рибалкам стійкий вислів, що ним належало розпочати вдалу риболовлю: «Довгий бовт і сак і сіті / Я у човен положу; / Поможи мені, царця, / Одпливаючи, скажу» [Щоголів: 142]. У сучасному часовому вимірі, як свідчать наші записи діалектного мовлення, рибалки Східної Слобожанщини послуговуються звичним ритуальним висловом «Ну, з Богом!»: Об'і'зат'іл'но ьнада ска'зат' / ну / з ьбогом / і то'д'і нач'і'нат' ло'вит'... (с. Байдівка Шулгинської сільської громади Луган. обл.) [КА].

В іншій етикетній рибальській ФО контекстуальне оточення слова «Бог» маніфестує виникнення фраземи вже після утвердження на теренах України християнства: *Сам Бог з рибалок апостоли вчинив* (похвала рибалці, який добре знає своє ремесло) [Номис: №10450].

Етикетні варіантні фраземи *Ні лускі ні зябри!*, *Ні лускі ні хвостá!* (жартівливе побажання удачі, успіху, переважно у риболовлі) [СФУМ: 357] фразеографи справедливо маркували як такі, що остаточно не усульїнилися, залишилися етикетними стійкими висловами переважно в середовищі рибалок — на противагу усульїненій мисливській ФО *Ні п'уху ні перá!* як усталеній формі побажання удачі, успіху в якійсь справі [тс: 588].

Ще одну етикетну рибальську фразу репрезентовано в повісті М. Трублаїні «Шхуна “Колумб”»: «*[Стах Очерет] при'яв до корми каюк і привітався з командою своїм звичаєм: — Тихої погоди, ба-затої риби!*» [Трублаїні: 201], а етикетну «казкову формулу» *Лови і малу і велику* (як побажання успіху в риболовлі) містить «Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття» за ред. В. Д. Ужченка [ФПСС: 149].

Отже, пов'язані з народними віруваннями й забобонами етикетні рибальські фразеологізми якнайкраще засвідчують невіддільність розвитку рибальської культури від розвитку загально-світоглядної культури етносу. Саме ця невіддільність є чинником усупільнення значної кількості фразеологізмів рибальської сфери.

5.8. Усупільнені рибальські фразеологізми

Ураховуючи специфіку стійких словосполук і висловів рибальського походження, Л. Скрипник свого часу дослідила ті з них, що «розвинули переносне значення і стали вживатися з цим значенням в загальнонаціональній мові» [Скрипник 1973: 72]. Тут знайий фразеолог солідаризувалася з Б. Ларіним, який зближував із фразеологічними одиницями (єдностями) лише «давні термінологічні пари, у яких помітне віддалення від первісної семантики, затемнення основного значення слів-компонентів» [тс: 70–71].

Важливо відзначити ще й незамкненість фразеології рибальського вжитку, її закоріненість у загальнономовний простір, зумовлену прадавністю рибальства як складника матеріальної і духовної культури людства. Польська дослідниця О. Земба справедливо висновує, що рибальський соціолект виявляє більшість характерних мовних тенденцій, які можна спостерігати й у повсякденному мовленні [Zięba 2021: 20]. Аналізований матеріал засвідчує: особливістю усупільнених рибальських фразеологізмів є їхнє постання не лише на базі вільних синтаксичних конструкцій, а й на базі рибальських фразеологізмів інших типів. А це вповноважує до засадничого принципу аналізу: кожную усупільнену рибальську ФО розглядати як кінцеву ланку образно-семантичної еволюції стійкого вислову.

5.8.1. Усупільнені рибальські фразеологізми на базі вільних синтаксичних конструкцій

За О. Потебнею внутрішню форму фразеологізму можна представити через значення і структуру вільного словосполучення, на основі якого він виник. А особливістю стійких словосполук, мотивованих реаліями рибальського промислу, є те, що їхня вну-

трішня форма постійно актуалізована. Фразеологи відзначають і «прагматичну мотивацію» таких ФО, наприклад: чес. *nasadit štiku do rybníka* 'замість покарання створити умови кращі, ніж були' — шука змушує лінивих коропів рухатися швидше, завдяки чому вони не жиріють, тобто м'ясо не позбувається належних смакових якостей [Мокиєнко, Николаєва 2008: 155–156].

У фундаментальній праці «Фразеологія української мови» (1973) Л. Скрипник привернула увагу до «словесних груп, нерозкладних за структурою і цілісних за значенням, <...> поява яких зумовлена постійним розвитком різних галузей науки, техніки, мистецтва та ін.», дослідивши ті з них, що «розвинули переносне значення і стали вживатися з цим значенням в загальнонаціональній мові» [Скрипник 1973: 69–70, 72]. Учена навела чимало прикладів започаткованих у середовищі рибалок загальнонародних фразеологізмів, як-от *закидати вудку (вудочку), попускати вудку, змотувати вудки (вудочки), іти на вудку, спіймати (спійматися) на вудку, увірвалася вудка* [тс: 162], що побутують поруч із вільними словосполученнями-прототипами. Такі фразеологізми співвідносні з реаліями і подіями, які вербалізують усі мовці, а не лише рибалки: *луску шкребті* з кого 'експлуатувати кого-небудь' [СФУМ: 777], *брати / взяти за зябра (за жабри)* кого 1. 'примувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось', 2. 'притискати кого-небудь, обмежувати в діях' [тс: 40] тощо.

Водночас на прикладі фразеологізмів із можливим дієслівним складником активного чи пасивного стану (особливо тих ФО, що мають варіантне постфіксальне дієслово: на взірець *упійматися на гачок* чий 'дати себе ошукати, обдурити (переважно довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь)' [СФУМ: 353] на тлі *спіймати на гачок* кого 'намагатися ошукати, перехитрити, ввести в оману когось' [тс: 351]), спостерігаємо різні типи метафоризації: а) на базі синтаксичної конструкції констатувального характеру, яку можна співвіднести зі звичайним неповним реченням, стандартною фразою з вуст рибалки по відношенню до риби: «*Спіймав на гачок!*», «*Узяв за жабри!*» тощо; б) на базі синтаксичної конструкції уявного характеру (рибалка уявляє себе на місці риби). А отже, фразеологізми першого типу презентують суб'єктну мотивацію, де мотиваційною основою є реальна риболовецька дія чи подія, а фразеологізми другого типу — об'єктну мотивацію, де мо-

тиваційною основою стає усвідомлюваний рибалкою стан його здобичі (у цьому аспекті згадаймо культову природу «родинного» порозуміння між рибалкою та рибою в індоєвропейських народів — див. передмову до розд. 1).

Значна кількість усупільнених рибальських ФО мотивована тілобудовою риб: цн.слов. *горбата сула* 'горбань' [СлВч: 160], ср.поліс. *сухий як вобла* 'людина з нездоровою худорлявістю' [СлДобр: 99], сх.слов. *як щука* 'дуже худий', *як риба засушена* 'те саме' [СлУжч: 343, 265], бойк. *ги бздёрка* 'про малу худу людину' (*бздерка* — вид дрібної риби) [СлМат: 29] тощо.

Продуктивність мотивації фразеологізмів параметрами риб'ячого тіла засвідчує фразеологія кашубської мови, для носіїв якої рибальський промисел є одним з основних: *m'ec křěvi pěsk jak flundra* (букв. *мати криве обличчя, як у камбали*) 'мати асиметричне обличчя' [КРФС: 33], *tłěsti jak lin* (букв. *товстий як лин*) [тс: 61], *rěbě jak óvs* (букв. *риби як овес*) 'дрібні рибки' [тс: 85] тощо.

Подібні фразеологізми нерідко корелюють з номенклатурними назвами, в основу яких покладено ті самі ознаки. Порівняймо: *горбата сула* 'горбань' ↔ *горбуша* 'цінна морська промислова риба родини лососевих з невеликим горбом на спині' [СУМ-11: II, 126], *rěbě jak óvs* 'дрібні рибки' ↔ *вівсянка* 'дрібна ставкова риба' [тс: I, 550]. У дискурсі центральнорослобжанських говірок: *В'іў'с'анка / мал'ен'ка* 'риба / йак м'і'зинч'ік / тушат' ка'пусту з нейу / во'на годна / то'мушо не'чис'т'ат' // (сmt Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [КА].

Показово, що лексеми *горб* і *овес* В. Жайворонок увів до реєстру «Знаків української етнокультури» [СлЖайв: 144, 410], наголосивши в передмові до словника-довідника на тому, що основною підвалиною становлення таких знаків є етносимволіка слова, тісно переплетена з етносимволікою позначуваної цим словом реалії.

Отже, в усупільнених рибальських ФО, що постали на базі вільних синтаксичних конструкцій, метафоризовано повсякденні, не приховані від очей загалу звичні рибальські реалії. Тематично такі фразеологізми здебільшого належать до ФСГ «Тілобудова», «Нерозважливість», «Утискання».

5.8.2. Усупільнені фактично-констатувальні рибальські фразеологізми

Називаючи метафоризацію одним з найактивніших образно-семантичних чинників фразеотворення, В. Ужченко наголошував, що цей процес ґрунтується на використуванні знаків однієї концептосфери на позначення іншої. Знаний фразеолог також привертая увагу дослідників до важливої ролі екстралінгвальних причин під час актуалізації семи прототипу як бази фразеологічної одиниці, що потенційно зберігає багатовимірність основи перенесення [Ужченко, Ужченко 2007: 171–172]. Розвиваючи думку вченого в аспекті виробленої нами сутнісно-мотиваційної класифікації рибальських фразеологізмів, відзначимо, що основою метафоричного перенесення для постання усупільненої рибальської ФО може бути, крім вільного словосполучення чи речення-прототипу, і фактично-констатувальна рибальська ФО. Такі усупільнені ФО, хоча й вийшли за межі суто рибальської фразеології, проте зберегли первинний галузевий контекст, свою натуралістичну образність, відображаючи важливі спостереження рибалок за явищами природи і тваринного світу: *Ходи, як лин по дну* ‘розважливість, обережність’ [Номис: №3280], *Ой ти жука бистра, бери окуня з хвоста!* ‘немає страху’ [тс: №4250], *Лови рибку, де лопух є* ‘думати, зауважувати’ [тс: №5890], *Риби не наудив, а лусту спудив* ‘не отримати прибутку’ [тс: №9860], *Лові тоді, як на вудку йде* ‘роби що-небудь вчасно’ [ФПСС: 70] тощо. Згадаймо слова Л. Авксентьева про те, що фразеологізми, перейшовши із професійної мови до загального вжитку, «набувають того чи іншого забарвлення емоційного характеру, відповідну експресію, образність, ніби привнесу тим середовищем, де вони виникли» [Авксентьев 1983: 35].

В усупільнених фактично-констатувальних рибальських фразеологізмах метафорично узагальнено спостереження за об’єктом промислу, як, наприклад, у стійких порівняннях (*сунутися, лізти* і т. ін.) як (*мов, ніби* і т. ін.) *кара́сь у ве́ршу* ‘необачно, необережно’ [СФУМ: 287], *тікає, як ма́лька од жуки* ‘тікати, рятуючись від кого-небудь’ [Гартоване слово: 123], *ховається, як риба од гави* ‘миттю ховається, побачивши чи зачувши небезпеку’ [тс: 134], *мов риба на бе́резі* ‘важко дихати’ [ФСПСГ: 292]; спостереження за невмілими діями рибалки: *ловити рибу перед саком* ‘робити безглузді дії’ [ВиргПил: 39], за риболовецькою нерозважливістю: *у куль (гузі́рь)*

дивіться ‘зважати на реальні можливості’ (*Ти сначіла ў кул’ поди-віс’, а тоді хвастай*) [МФСХ: 108] тощо.

Прозорі й основи перенесення з узагальненою семантикою дії, яку здатна виконати людина. Проілюструємо це на прикладі синонімних усупільнених рибальських стійких порівнянь зі значенням ‘зникнути, сховатися’: ср.поліс. *заритися як карась у мул* [СлДобр: 151], сх.слоб. *сховатися як лящ у жабурунні* [СлУжч: 196], *залягти як риба на дощ* [тс: 265].

Необхідними рибальськими вміннями мотивовані усупільнені рибальські фактично-констатувальні ФО *удержати в руках рибу* ‘виконати складне доручення (завдання)’ [СлУжч: 265], *І риби наловить, і ніг не замочить* [ВиргПил: 757], і, навпаки, непридатністю до рибальського промыслу — *ні (ані) до сака, ні (ані) до бовта* ‘ні до чого не здатний’ [СФУМ: 628].

Фортунальну сферу людського життя вербалізують усупільнені рибальські ФО *попáстися в матню* ‘опинитися в безвиході’ [СлГр: II, 411], *попав як в’юн у вершу* ‘тс’ [ЮрчІвч: 34], *Уліз у нёрет — ні взад, ні вперед* ‘безвихідь’ [СУМ 2012: 635], *упасти до верші* ‘потрапити в халепу’ [ФСГЖ: 26], *упіймáтися на гачок* чий ‘дати себе ошукати, обдурити (перев. довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь)’ [СФУМ: 353].

Абстрактне значення має усупільнена ФО, що відбиває об’єктивне в рибальському середовищі явище, *як від окуня юшки* ‘нічого, анітрохи’ [тс: 231].

Отже, значна кількість усупільнених рибальських ФО має позначену натуралістичністю фактично-констатувальну мотивацію. Фразеологізми цього типу належать до різноманітних ФСГ, серед яких особливо помітні протиставні: «Людська здатність» — «Людська нездатність», «Обережність» — «Нерозважливість».

5.8.3. Усупільнені уявно-констатувальні рибальські фразеологізми

Серед усупільнених ФО цього мотиваційного типу вирізняються фразеологізми, що належать до семантичної моделі «використовування непридатного для рибальства знаряддя», тобто мають квазіреальну основу перенесення: *ловить рибу боронію* ‘робити що-небудь невміло, з допомогою таких засобів, які для цього

не годяться' [ФСГНН: 74], *В умілого й долото рибу ловить* (здатність виконувати роботу навіть у несприятливих умовах — Р. М.) [ВиргПил: 256].

Серед чинників утворення квазіреальної основи перенесення спостерігаємо і персоніфікацію: *Верша вь болоті гомоніла, а й сама там сиділа* 'однакові' [Номис: №7990], *Пасквілася вірша з' болота, озирне́ться* — *ажъ и самá лягла в' болоти* [Біл.-Нос: 78].

Цікавими для спостереження є усупільнені уявно-констатувальні рибальські ФО, побудовані на квазіреальному образі риб'ячого хутра чи риб'ячого пуху, які вкорінюються лише у визначену концептосферу: *на риб'ячому хутрі* 'який погано гріє (про верхній одяг)' [СФУМ: 754], *риб'ячим пухом підбитий* 'те саме' [тс: 506]. Останній приклад можна вписати в структурно-семантичну модель «діеприкметник на позначення результату пришивання + назва речовини, майже не відчутної на дотик = одяг, що не тримає тепла», порівняймо: *підбитий (підшитий) вітром* [тс]. Проте, втрачаючи формально виражений діеприкметником складник концептосфери «Одяг», фразеологізми цієї моделі переходять до іншої концептосфери: наприклад, *як у карася вівни* 'зовсім немає' [тс: 119]. Такий образ (назвемо його *уживлювальним*) спостерігаємо — на противагу ідіомам — у прислів'ях, приказках, стійких порівняннях, де знаки різних концептосфер однаково яскраво живлять один одного. Порівняймо омонімні фраземи *як жаба в болоті* зі словом *жити* 'дуже добре, привільно' і *як жаба в болоті* зі словом *співати* 'негарно, безголосо' [СлУжч: 127].

Отже, певну частину загальнонародного фразеологічного фонду української мови становлять усупільнені уявно-констатувальні рибальські фразеологізми.

Аналізований матеріал уповноважує нас до визначених сутнісно-мотиваційних типів рибальських найменувань на основі суфіксальних дериватів (див. підрозд. 3.3) додати рибальські найменування уявно-констатувального мотиваційного типу назв невмілих дій рибалки за непридатним до безглуздя використовуваним ним знаряддям. До цього мотиваційного типу відносимо, крім ФО *Тобі тіки на сояшник ловить!* (див. підрозд. 5.3), ще нижньонаддніпрянські усупільнені рибальські фразеологізми *ловить рибу бороню* 'робити що-небудь невміло, за допомогою засобів, які для цього не придатні' [ФСГНН: 74] і *ловить на мертвий якір* 'ловити рибу, не маючи відповідного знаряддя' [тс].

5.8.4. Усупільнені етносимвольні рибальські фразеологізми

Особливим здобутком загальнонародної фразеології, її окрасою, є усупільнені етносимвольні галузеві фразеологізми.

Наприклад, фразеологізм *велика риба* 'поважна особа, впливова людина' [СФУМ: 597], маючи, як і більшість фразем, оцінне підґрунтя, є складним різновекторним поєднанням концептосфер «Тваринний світ» і «Соціальні відносини». Приказка *Велика риба маленьку клює* [Демський 1994: 43] — результат метафоричного перенесення реалій тваринного світу (боротьба за виживання) на соціальні стосунки людей. Хоча в концептосфері «Соціальні відносини» образ 'великий — малий' є архетипним і не обов'язково пов'язаним з рибами (згадаймо: «*Всякий, хто вищий, той нижчого б'є ...*»). Образ концептосфери «Рибальство» (риба, яка шукає *глибокої води*, де їй найкраще й безпечніше) уживлюється в концептосферу, пов'язану з людським буттям: *Риба шукає, де глібше, а чоловік — де ліпше* [ОлСид2: 144]. Розвиток образу великої риби на глибині бачимо в приказці *Великій рибі в глибокій воді плавати* (= більшому хистові більший простір) [ВиргПил: 414]. В. Жайворонок, розглядаючи схожі вислови паремійного типу, вибудовує символізований ряд: поняття про реалію — лінгвопоняття про пряме значення вислову — антропометричний образ — символ як культурна універсалія. Мовознавець доходить висновку: «це випадок семантичного перетворення, коли образна мовна одиниця, не втрачаючи своєї значенневої мотиваційної основи, зазнає вторинного перейменування (спостерігаємо так званій вторинний семіозис) унаслідок комунікативно-прагматичних настанов» [Жайворонок 2007: 20].

Більшість стійких висловів рибальської сфери постають так: спершу відбувається анімалізація (за певними зовнішніми ознаками й поведінкою людина ототожнює себе з твариною), потім образ знову персоніфікують, що в прислів'ях виявляється навіть формально. Надалі образ можуть перенести до інших концептосфер, пов'язаних з людським існуванням, у які він повністю закоріниться — стане *закоріненим образом*. А концептосфера «Тваринний світ» стане для нього вже неважливою, порівняймо: *велика риба і велика пані, велика птиця, велика цяця* [СФУМ: 802].

Отже, залежно від структури основи перенесення можна виділити три підтипи мотивування порівняльно-узагальнювальних

рибальських ФО: 1) мотивування за об'єктивною ознакою (фактом), тобто порівняно просте узгодження знаків різних концептосфер, де на першому плані — інформативний складник значення фрази; 2) мотивування за приписуваною ознакою (уявленням) — складніше узгодження, де за О. Потебнею символ «попереджує позначуване»; 3) мотивування за асоціативним комплексом (уявою), де узгоджено несподівано актуалізовані латентні семи.

5.8.5. Усупільнені каламбурні рибальські фразеологізми

Про природу найпростіших чуттєвих вражень О. Потебня писав, що в структурі загального відчуття помітні дві грані: 1) враження від якостей, що ми приписуємо зовнішнім предметам і власному тілу й 2) оцінення значення цих вражень для нашого індивідуального буття, відчуття щодо них вдоволення й невдоволення [Потебня 1892: 69]. У концептосфері рибальства зрозумілим є мотивування образних висловів, основа перенесення яких — об'єктивно виражений стан організму внаслідок дії на нього певних стихій (холоду, вогню тощо) [Міняйло 2013б: 95]. Так побудовано найбільш типові усупільнені рибальські полісемічні каламбури. Наприклад, завдяки образному конкретизаторові *окунь* у східнослов'янській ФО *окунь заморожений* 'нерухомий, неповороткий' [СЛУжч: 231] пряме значення 'доведений до замерзання' поєднано з метафоричним 'позбавлений природної жвавості'. Порівняймо в польській мові: *zimna ryba* (*зімна/байдужа риба*) 'хтось повільний, позбавлений енергії' [SUP: 378]. Завдяки образному конкретизаторові *риба на сонці* в середньополіському стійкому порівнянні *пропав як риба на сонці* [СлДобр: 116] поєднано значення 'зіпсувався через недбалість' і 'звівся нанівець'.

Поділяючи за способом представлення та кількістю поданої інформації порівняння на *атрибутні* й *сценарні*, О. Левченко наголошує на переважній прозорості образності порівнянь атрибутного типу: «Значення більшості атрибутних порівнянь можна описати формулою «дуже + слово», що (примітивно!) семантизує атрибут. Порівняння *ознака + як + об'єкт* можуть базуватися на реальному чи приписуваному атрибуті, виокремленому лінгвоспільнотою з певних причин саме в цьому прототипі» [Левченко 2011: 13]. І саме приписуваний атрибут є одним із чинників постання усупільнених рибальських полісемічних каламбурів, як-от східнослов'янсь-

жанського *слизький як налим* ‘дуже непевний, хитрий’ [СлУжч: 217]. Порівняймо у верхньолужицькій мові: *hiadki kaŕ ryba (karp)* (букв. *бридкий як риба / короп*) ‘нещирий, лицемірний’ [Моторний 2010: 7].

Маємо і значну кількість усупільнених каламбурних рибальських ФО «сценарного типу». Стійке східнословобанське порівняння *вмішатися як сом у вершу* ‘настирно, нахабно, неетично’ [СлУжч: 292] побудоване на гумористичному обігруванні полісемантичності слова *вмішатися*: ‘проникати куди-небудь’ і ‘втручатися куди не треба’. Стійке середньополіське порівняння *лізе як риба до продухи* ‘чваниться’ [СлДобр: 70] — на гумористичному обігруванні значень слова *лізти*: ‘пересуватися по поверхні всім тілом’ і ‘пхатися’. Художньо-образно поєднано пряме й вивідне значення в усупільненій середньополіській рибальській ФО *побивається як риба в ополонці* ‘плаче’ [тс: 145] і західнополіській *гуляю як риба по Дунаю* ‘про жінку легкої поведінки’ (див. підрозд. 1.1). Усупільнені каламбурні рибальські ФО *заткнүти вершу* кому ‘змусити когось замовчати’ [ОлСид1: 71], *вершу розкрити* ‘почати лягтися, кричати, роззявивши рота’ [СлСиз: 16], *одзяпнути (одцибенити) вершу* [СлУжч: 58] — побудовані на гумористичному обігруванні полісемантичності слова *верша*: прямого ‘сплетена з лози риболовна снасть, що має форму лійкоподібної корзини’ і метафорично-зневажливого ‘рот’ [СУМ-11: I, 337]. Порівняймо з укр. діал. *зүра* ‘густа сітка для виловлювання дрібної риби’ — можливим запозиченням з румунської: *güră* ‘рот, паща; отвір, гирло’ < лат. *gula* ‘паща, глотка, горло’ [ЕСУМ: I, 622], а також з укр. діал. *зүби* ‘складки хустки’ (подібні до складок рибальської сітки, якщо та лежить на березі — Р. М.) [тс: 610].

На відміну від наведених вище фразеологізмів з гумористичним обігруванням полісемантичності слова *верша*, у стійкому порівнянні *Роззіхався, мовь вірша* ‘лестить, щоб обманути’ [Біл.-Нос: 78], де персоніфіковано конструктивну особливість цього рибальського знаряддя і, на перший погляд, видається, що ця ФО може претендувати як на статус усупільненої фактично-констатувальної (з огляду на розтяжність вхідного отвору верші), так і на статус усупільненої уявно-констатувальної (з огляду на уявлення про можливість верші «лестити» й «обманювати»), мотивувальним чинником постановки цієї ФО є саме каламбурне «суміщення» прямого та метафоричного значень слова *роззіхатися* (назва ж *верша*

як мотиваційна основа порівняльної конструкції зберігає тут своє пряме номінативне значення).

О. Селіванова, аналізуючи, чим зумовлений вибір зв'язків складників концепту як відповідника значення і структури знань про позначуване в етносвідомості, доходить висновку: «або усвідомленням об'єктивних ознак позначуваного, або їхнім асоціативно-образним, оцінним, парадоксальним сприйняттям номінаторами» [Селіванова 2004: 17-18]. На нашу думку, ці два типи сприйняття можуть бути пов'язані один з одним. Наприклад, фразеологізм *дзеркального (зеркального) коропа вловити* 'стати лисим' [СлУжч: 176] мотивований як об'єктивною ознакою (блискучим і з невеликою кількістю луски тілом у риби цієї породи), так і асоціативним зв'язком (блискучий риб'ячий бік і блискуча лисина, мало луски і небагато волосся). Значущим складником, що утворює значення цієї фрази, є прикметник *дзеркальний*, інакше можна було б сказати, наприклад, *лина (бубуря тощо) піймав*. Деяко складнішим є процес метафоризування, унаслідок якого утворено стійке порівняння *блищить як карась на сонці* 'веселий' [СлДобр: 72]. Фразеологізми, що належать до концептосфери «Емоції людини», відзначаються тривалішою образно-семантичною еволюцією, ніж фрази концептосфери «Зовнішні ознаки людини» [Міняйло 2013б: 96]. Наступний виток метафоричного перенесення відбувається вже в концептосфері «Зовнішні ознаки людини»: обличчя немовби сяє, очі ніби блищать. Це вже оцінне сприйняття, бо люди розрізняють, наприклад, хворобливий, хтивий, переможний блиск очей. І все одно ми враховуємо супровідні об'єктивні ознаки позначуваного (поставу, рухи тощо), які в умовах багатовимірності основи перенесення скеровують образ у необхідному напрямку.

5.8.6. Усупільнені почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми

Доказом непересічної ролі рибальства в житті українців (з їхнім пріоритетом «духовно-емоційного, інтроверсивного», де «особистісні цінності є природно підпорядкованими загальнішим сутностям» [Ковалевська 2002: 28, 29]) є усупільнення значної кількості почуттєво-оцінювальних стійких рибальських висловів, які за стилістичними відтінками поділяються на емоційні та розмірковувальні.

Емоційні здебільшого мають структуру окличних речень, як, наприклад, ФО *Отакá ловісь!* 'здивування' [СУМ 2012: 507], *Хай тобі риба й озеро!* 'не люблю', *Нехай вам кіш та риба* 'те саме' — їх М. Симонов за ідеографічним принципом об'єднує з широковідомим *Нехай ёму хрін!* [Номис: №5110], *Раки їжте, а юшку вон* 'дурниця' (тобто «То все дурниця!» — Р. М.) [тс: №5160], *Ото-то и горе, що риба в морі!* (тематична група «Сила в чому», тобто 'визнання чиєїсь переваги') [тс: №7360].

Розмірковувальний характер мають стійкі вислови *Викорениця, як взяла риба* 'дурниця' [тс: №5350], *Єсть риба в воді, та істі її годі* 'те саме' [тс: №5390], *Не сто кіп за рибку, не сто кіп утрати* 'те саме' [тс: №5510]. Для розуміння ще однієї синонімною ФО із двореченневою структурою прохання — відповідь «*Пусти, я чорт!*» — «*Дарма, що чорт: ззідять добрі люде з хлібом*» М. Симонов у дужках дає покликання на етнокультурний контекст вислову: «а воно, гаспид, у вершу влізло» [тс: №5170].

Інших сфер людського буття стосуються розмірковувальні ФО *Або рибку зісти, або на дно сісти* 'нестрашно' [тс: №4260], *Ів би кіт рибу, а в воду не хоче* 'лінивий' [тс: №10870], *Риба та зайці приведуть у старці* 'гулі' (кажуть про того, хто займається, на думку громади, несерйозною справою — Р. М.) [тс: №12570], *Хоч не рибно, аби юшно* (входить до тематичної групи «Хліб-сіль» зі значенням 'невибагливість') [тс: №12170] тощо.

Отже, усупільнення почуттєво-оцінювальних рибальських ФО — вагомий чинник поповнювання загальнономовного фразеологічного фонду. Фразеологізми цього мотиваційного типу позначають людські реакції на сприйняття чи несприйняття чогось або когось, людські коментарі щодо свого душевного стану. Більшість усупільнених почуттєво-оцінювальних рибальських ФО належить до ФСГ «Здивування», «Несприйняття», «Оптимістичність», «Безстрашність», «Невибагливість», «Байдикування».

Висновки до розділу 5

До класифікації рибальської фразеології також застосовано сутнісно-мотиваційний підхід, який полягав у визначенні мотиваційної основи фразеологічної одиниці за шкалою сутнісної природи оцінювального найменування. Наочно представимо вироблену типологію рибальських фразеологічних найменувань у вигляді таблиці.

Таблиця 5

Сутнісно-мотиваційна типологія рибальських фразеологізмів

Сутнісна природа мотиваційної основи фразеологізму	Визначальний складник мотиваційної основи фразеологізму (мотивувальний чинник)	Співвіднесеність із семантичною класифікацією фразеологізмів	Належність рибальських фразеологізмів визначеного типу до певних фразеосемантичних груп
<i>Класифікаційно-номенклатурні</i>			
Відобразити професійно важливий нюанс зі сфери рибальського промислу	Класифікаційна ознака рибальської реалії в системі рибальських професіоналізмів	Фразеологічні сполучення	«Початкова фаза процесу рибалення» «Активна фаза процесу рибалення» «Завершальна фаза процесу рибалення» «Поведінка риби» «Рибообробка»
<i>Фактично-констатувальні</i>			
Прокоментувати рибальську реалію чи подію під дещо іншим кутом зору	Об'єктивна характеристика рибальської реалії чи події за принципом суміщеності (метонімії)	Фразеологічні вислови	«Поганий процес риболовлі» «Гарний процес риболовлі» «Поганий результат риболовлі» «Гарний результат риболовлі»

<i>Уявно-констатувальні</i>			
Вигадково-художньо прокоментувати рибальську реалію чи подію	Характеристика рибальської реалії чи події крізь призму уяви	Фразеологічні єдності	«Нездатність до рибальського промислу» «Поведінка риби» «Кепкування з невідального рибалки»
<i>Етносимвольні</i>			
Відобразити рибальську реалію чи подію у світлі етнокультурного символу	Етнозначущий символ	Ідіоми (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності)	«Поганий процес риболовлі» «Поганий результат риболовлі» «Кепкування з невідального рибалки»
<i>Каламбурні</i>			
Гумористично відобразити рибальську реалію чи подію	Каламбурне обігрування багатозначності слова або співзвучності слів	Ідіоми (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності)	«Поганий результат риболовлі» «Кепкування з невідального рибалки» «Придатність уловленої риби для споживання»
<i>Почуттєво-оцінювальні</i>			
Узвичаєно емоційно висловитися щодо кульмінаційної рибальської події	Узвичаєний емоційний вигук рибалки	Фразеологічні вислови	«Гарний процес риболовлі» «Гарний результат риболовлі» «Поведінка риби» «Поганий результат риболовлі»
<i>Етикетні</i>			
Узвичаєно висловитися щодо рибалок і рибальського промислу, дотримуючи норм поведінки і правил ввічливості	Узвичаєне етикетне побажання чи коментар	Фразеологічні вислови	«Звертання» «Побажання» «Похвала»

Усупільнені			
Абстрагувати стійкий рибальський вислів до статусу загально-мовного	Стійкий вислів, започаткований у середовищі рибалок	Усі типи за семантичною класифікацією	«Зовнішність» «Утискання» «Вправність» «Невправність» «Обережність» «Нерозважливість» «Здивування» «Несприйняття» «Оптимістичність» «Безстрашність» «Невибагливість» «Байдкування»

Аналіз отриманих даних уповноважує до висновків: визначальними для оцінювальної фразеологізації є такі поняття, як *результат риболовлі* (засвідчено фразеологізмами фактично-констатувального, етносимвольного, каламбурного і почуттєво-оцінювального типів); *професіоналізм рибалки* (засвідчено фразеологізмами уявно-констатувального, етносимвольного і каламбурного типів із подальшим усупільненням частини найменувань); *поведінка риби* (засвідчено фразеологізмами класифікаційно-номенклатурного, уявно-констатувального і почуттєво-оцінювального типів із подальшим усупільненням частини найменувань). Фразеологізми з характеристикою дій рибалки під час риболовлі усупільнено до загально-мовного фразеологічного фонду в складі протиставних фразеосемантичних підгруп «Назви вправних дій» ↔ «Назви невірних дій», а фразеологізми на позначення поведінки риби — у складі протиставних фразеосемантичних підгруп «Назви обережних дій» ↔ «Назви нерозважливих дій» / «Назви безстрашних учинків».

Схематично структуру мотиваційного ядра ФСП «Рибальство» презентуємо у вигляді діаграми, яка відображає відсоткове співвідношення мотивувальних чинників за кількістю охоплених ними фразеосемантичних груп:

Діаграма 2

**Співвідношення мотивувальних чинників
за кількістю охоплених ними фразеосемантичних груп**

Представлене схематичне зображення ілюструє: рибальська фразеологія в абстрагованому усупільненому значенні охоплює близько третини мотиваційного ядра ФСП «Рибальство», доводячи важливість рибальської сфери у формуванні загальнонародної картини світу.

Запропонований механізм аналізу відсоткового співвідношення фразеологізмів різних сутнісно-мотиваційних типів у застосуванні його для аналізу інших фразеосемантичних полів дасть змогу глибше осягнути значення кожного галузевого складника в народнокультурному просторі.

ВИСНОВКИ

1. Широкий спектр прямих, номінативно-вивідних і образно-метафоричних рибальських найменувань засвідчує вагомість рибальства у формуванні загальнонародної МКС на всіх етапах розвитку української мови. Праукраїнську ієрархію антропоморфних образів риб простежуємо в космогонічних піснях-колядках, у яких бачимо і сцени використання рибальських знарядь гарпунного типу. Постання праукраїнських іхтіонімів передовсім було спричинене міфологічним осмисленням риби як 1) представника «нижнього» світу; 2) табуваного для прямого називання об'єкта; 3) переселеної душі; 4) *Водорибоса* — символа неподільного зв'язку риби з її природним середовищем. В еволюційному розвитку символічне значення деяких рибальських етимонів віддалялося, спричинюючи різноманітні фонетичні й семантичні перетворення слова, як, наприклад, давньотюркське слово *sár* 'жовтий' і полонізм староукраїнського періоду *scary* (*шарый*) 'сірий, темно-сірий' освоєно в українському запорізькому арго у вигляді субстантивата *сара* (< *сара* (*шара*) *риба*) з можливим зближенням з антропонімом *Сара* (єврейським жіночим ім'ям), що породило семантичний відтінок 'хижа, як шинкарка'.
2. Аналіз рибальської лексики староукраїнської книжної мови в синтагматичному аспекті дав змогу, крім виокремлення тогочасних словотвірних моделей (як-от творення назв податків за право займатися риболовлюю від аналітичних дволексемних номенів шляхом усічення іменникового складника: *рыбное* / мито, *варовый* / податок), укотре підтвердити постулат О. Потебні про первинність аналітичних суджень в еволюційному розвитку мови. У проєкції на сучасні відповідники синтагматика давньо-і староукраїнських назв рибальських знарядь засвідчила

їхню семантико-словотвірну еволюцію: від мотивованих *способом виготовлення* рибальського знаряддя до мотивованих *способом застосовування* його. Пам'ятки української мови кінця першої – початку другої половини XVIII ст. засвідчили такий продуктивний спосіб семантичного перетворення іхтіонімної (і подекуди агентивної) лексики, як її антропонімізація. У лексикографічній спадщині Д. Яворницького засвідчено еволюційний етап переходу від семантичного звуження (рибальської спеціалізації) загальноновживаних дієслів до суфіксації видових назв рибалок (*сітник* > *сітничити*, *невідник* > *невідничити*). Локаційний тип мотивації в лексиці староукраїнської мови відображають відіменникові назви податків за право виловлювати рибу на *-щин(а)* і віддієслівні назви рибальських локацій на *-ищ(е)*. Парадигматичне групування староукраїнської рибальської лексики вможливило виокремлення тогочасних актуальних лексико-семантичних груп: «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб визначеного виду та розміру як об'єкт продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назви залишеної на розплід риби».

3. Із прийняттям християнства розгорнуті аналітичні найменування процесів рибалення метафоризують у релігійних текстах — тобто усупільнюють в образно-метафоричному значенні. Живомовній стихії найбільш властива зооморфна метафора, мотивована етнонімом, що функціює в діалектному континуумі у вигляді однолексемних дериватів, атрибутивних словосполук і фразеологізмів з інтегральною семою 'відрізняється від звичайного' (*австріяк*, *жидовська риба*, *піймають циганку* тощо). Номінативні й метафоризовані найменування рибальської сфери дослідники другої половини XIX – першої половини XX ст. здебільшого класифікували в парадигматичному і ареальному аспектах, дослідники другої половини XX – початку XXI ст. більше уваги приділяли етимологічному аспектові.

4. Для встановлення рибальських етимонів і джерел походження їх найбільш придатним є хронологічний аналіз рибальських реалій спільно з діахронійним досліджуванням назв цих реалій. Такий підхід дав змогу відтворити способи виготовлення й застосовування рибальських знарядь настромлювального типу, засвідчити синкретизм матеріалознавчої (*кістка*) і тактильної (*гостра*) мотиваційних основ. Завдяки цьому підходу деталізовано семантику рибальських найменувань і встановлено найважливіші принципи стародавніх номінацій: 1) міфологічні уявлення; 2) тактильні відчуття; 3) матеріал, з якого виготовляли рибальське знаряддя і спосіб виготовлення. Також цей підхід засвідчив рибальські номінативно-семантичні моделі, що сягають індоевропейської доби: «риба, яка тілобудовою нагадує змію», «риба, від якої на руках залишається клейка, в'язка речовина»; балто-слов'янські рибальські номінативно-семантичні моделі: «риба, під час стискання якої в руці в неї лопається черевце» (ономатопійний звукокомплекс), «табування назви життезабезпечувального знаряддя». Процес затемнення первісної мотивації, спричинений екстралінгвальним чинником (зникненням підсічного землеробства), спостерігаємо в праслов'янській лексико-семантичній реконструкції **lēsa* (**lēska*): від стародавнього значення 'з ліщини' (**lēskovъjь*) до 'прив'язана до вудлища довга міцна нитка, на кінці якої прикріплений риболовецький гачок'. У праслов'янську добу виразно виокремлюється принцип номінації через спільний спосіб виготовлення рибальського знаряддя.
5. Розвиненість праслов'янської лексико-семантичної рибальської парадигми в образно-метафоричному плані простежуємо передовсім у реконструкціях, що актуалізують сему 'велика' (як-от псл. **bolenzь*/**bolenzь* 'риба жерех' < іє. **bhol-* 'білий', 'великий'), відображаючи міфологічне втілення в образі риби водної стихії і навпаки — *Водорибос*. Здавна одним зі шляхів збагачення лексико-семантичної парадигми рибальства є спеціалізація дієслівної лексики,

як-от **ryti* ‘розкопувати, розривати’ > ‘викопувати рибу із пористого ґрунту водойми’. Спостережено і такий спосіб творення рибальської дієслівної назви, як спеціалізація через суфіксацію загальноновживаної іменникової назви: **pečera* ‘піра в береговому ґрунті’ > *печерувати* ‘втягати рибу із «печери»’. Генетичний зв’язок рибальства з мисливством простежуємо передовсім у дієслівній реконструкції **jьmati* ‘хапати, брати’: *імити рибу* в спеціалізованому значенні ‘піймати’ та метафоричному (архетипному образі риби як молодій дівчини), а також у спеціалізованій назві настромлювального мисливського і рибальського знаряддя *рожен* < **oržьn-* ‘розвилистий кіл’, також уживаний як у номінативному, так і метафоричному значеннях: усупільнене мисливське *лізти на рожен* і рибальське *трястися як риба на рожені*. У праслов’янських лексико-семантичних реконструкціях **vьržь(a)* ‘плетене рибальське знаряддя, верша’ < **(s)vьr-/*(s)vьr-* ‘гнути, крутити’, **ovьržь* ‘плетена загороджа в рибнику’ простежуємо генетичний зв’язок рибальства з навичками плетіння з верболозу. Синкретизм рибальського промислу і гончарського ремесла засвідчує реконструкція **kьrьk + -(j)aga* > *корчага* ‘обмазана глиною плетена з верболозу ємність на взірець рибальської верші’, а також екстралінгвальний чинник — використання глечика із прилиплюю до стінок кашею як пастки для риби. Назва *котець* (< **kотьсь*), що позначає закуту для утримування тварин і загороду для ловлення риби, і назва *тирло*, що пов’язана з псл. **tьrti* ‘терти’ і позначає місце випасу худоби та місце нересту риби, відображають еволюцію рибальського промислу у зв’язках зі скотарством. У становленні скотарсько-рибальської назви *тирло* вбачаємо приклад багатовікової взаємодії праукраїнців з неслов’янськими народами з утворенням відповідних лексико-семантичних паралелей.

6. Багата матеріальна і духовна культура українців зумовила як семантичне розмаїття рибальських найменувань, так і їхню різноструктурність. Під час структурного аналізу рибальських дериватів важливо враховувати семантико-

стилістичну поліфункційність твірної основи і словотворчого афікса, що в історичному вимірі може висвітлити зближення формально подібних різнозначенневих суфіксальних похідників. Застосування такого підходу поруч із контекстуальним аналізом дало змогу побачити еволюційні зміни в семантичній структурі засвідченої староукраїнськими пам'ятками назви забороненої для вилову дрібної риби *варунокъ*: частковий значенневий збіг генетично різних віддієслівних дериватів, спричинений метафоричним значенням пароніма *варити* 'мати зиск, «навар»'.

7. Аналізований матеріал уповноважив до вироблення *сутнісно-мотиваційної* типології рибальської лексики, в основу якої було покладено сутнісні ознаки рибальських реалій як передномінаційних поняттєвих первнів. Запропонована типологія вможливила виділення мотиваційних типів рибальських найменувань. Для *назв риб*: 1) за звуками контактування риб'ячого тіла з водою (слухове сприйняття); 2) за кольором риб'ячого тіла чи кольором прикметної частини риб'ячого тіла (зорове сприйняття); 3) за прикметною ознакою тілобудови риби (зорове сприйняття); 4) за відчуттям риби на дотик (тактильне сприйняття); 5) за присмаком риб'ячого м'яса (смакове сприйняття); 6) за часовою прикметою нересту риби певного виду (постійне зорове спостереження); 7) за місцем постійного перебування риби (постійне зорове спостереження); 8) за напрямком міграції риби певного виду (постійне зорове спостереження); 9) за задіюваним для вилову риби типом рибальського знаряддя (активне практичне пізнання). Для *назв рибалок*: 1) за видом уловлюваної рибалкою риби (постійне зорове спостереження); 2) за типом задіюваного рибалкою знаряддя (постійне зорове спостереження); 3) за видом виконуваної рибалкою дії (активне практичне пізнання). Для *назв рибальських знарядь*: 1) за видом уловлюваної рибальським знаряддям риби (постійне зорове спостереження); 2) за матеріалом, з якого виготовлено рибальське знаряддя (постійне зорове спостереження); 3) за розміром вічка сіткового полотна

- (активне практичне пізнання); 4) за звуком контактування рибальського знаряддя з водою (слухове сприйняття); 5) за характером риболовецької дії щодо рибальського знаряддя (активне практичне пізнання). Для *процесових рибальських назв*: 1) за природно властивою людині дією (постійне зорове спостереження); 2) за задіюваним рибалкою рибальським знаряддям (постійне зорове спостереження). Для *опредметнених процесових рибальських назв*: за видом дії, процесу (мисленнєве узагальнення суті). Для *назв рибальських локацій*: 1) за характером дії рибалки в окресленому місці риболовлі (активне практичне пізнання); 2) за прикметним видом риби в окресленому місці риболовлі (постійне зорове спостереження).
8. Запропонована сутнісно-мотиваційна типологія рибальської лексики потребувала введення термінів *первономен* — сутнісна назва, значеннева природа якої прозора, як і властивість позначуваного, що залишається незмінною від первнів; *усуспільнене найменування* — назва, що відбиває певний етап постання чи вдосконалення рукотворного об'єкта матеріального світу або розвиток колективної думки у сприйманні певного об'єкта чи явища довкілля; *усуспільнене метафоричне найменування* — мовна одиниця будь-якої структури, що відображає художньо-образне колективне осмислення реалії буття; *мотиваційна основа* — реалія чи явище довкілля; *мотивувальний чинник* — визначальна із комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви; *мотиваційний тип* — поняттєво-сутнісна структура, що може об'єднувати деривати різних словотвірних типів, але з тим самим словотвірним значенням, а також включати аналітичні номени і фразеологізми з тим самим мотивувальним чинником (або з одним із можливих для цього мотиваційного типу).
9. Встановлені зони перетину лексико-семантичних груп за визначеними типами мотиваційних основ уповноважили до низки висновків. Найпродуктивніше рибальські

найменування утворюють від звуконаслідувальних і знарядєвих мотиваційних основ, що відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства: потреби розрізнявати специфічні звуки контактування з водою і потреби винаходити спеціальні промислові знаряддя. Сутнісну природу зародження рибальства як усебічного пізнання риби здобувачем засвідчує розмаїтість мотиваційних основ для творення назв риб. Виключно назвам риб властива темпоральна мотиваційна основа. Натомість матеріалознавча мотиваційна основа властива лише назвам рибальських знарядь.

10. Внутрішню синкретичність становлення рибальських найменувань засвідчують *перехресні мотиваційні основи* — два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи, як-от: а) *щука* (іхтіонімна мотиваційна основа) > *щуківка* ‘вудочка, якою ловлять щук’ (назва знаряддя); б) *вудка* (знаряддева мотиваційна основа) > *удидка* ‘риба, яку ловлять вудкою’ (іхтіонім). Для встановлення ваги структурних частин мотиваційного ядра ЛСП «Рибальство» визначальним є сумарний показник перетинів для найсуттєвіших категорій рибальського буття. У відсотковому співвідношенні це категорії: *риба* (27%), *знаряддя* (24%), *процес* (19,5%), *локація* (19,5%), *рибалка* (10%). За запропонованим механізмом визначення структури мотиваційного ядра можна простежувати формування мотиваційних ядросистем інших лексико-семантичних полів, що вможливить визначення ваги концептуальних категорій в українській картині світу.
11. У розвиткові рибальських експресивно конотованих ненормативних спеціальних назв продуктивно композитно-суфіксальне словотворення як спосіб видового розрізнення риб, рибальських знарядь і ловців риби. У кількісному співвідношенні переважають композитно-суфіксальні назви рибальських знарядь як професіоналізми-відповідники кодифікованих складених риболовецьких термінів

(як-от *одностенка* — *одностінна сітка*) — на протизагу іхтіонімам, для яких усталілися латинські номенклатурні відповідники. Властивою варіантністю людських суджень зумовлена й полімотивованість рибальських словотвірних найменувань, яка подекуди спричиняє певні труднощі в розрізнуванні композитно-суфіксальної деривації і суфіксації атрибутивного складника-комполита дволексемної основи. У передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам переконають складені рибальські найменування, які, з одного боку, є базою для утворення суфіксальних (нульсуфіксальних) похідників-дублетів і субстантивованих утинків-дублетів, а з іншого — засвідчують потребу постійного номінаційного диференційовування вдосконалюваних галузевих реалій.

12. Способом розширення як рибальського, так і загальномовного лексикону є спеціалізація значення загально-вживаного дієслова чи іменника. Спеціалізовані в рибальському значенні дієслівні назви усталілися здебільшого як специфічні рибальські професіоналізми різнобічної мотивації (*доїти*, *підпушувати*, *сіпати* тощо). Спеціалізовані в рибальському значенні іменникові назви вкладаються передовсім у номінативно-семантичні моделі «найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збуєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком». Спеціалізований у рибальському значенні праслов'янський анімалістичний номен **kobyła* 'кобила' і балто-слов'янська лексико-семантична паралель лит. *rāgai* 'загнуті спереду ковзкі бруси' — біл. *рэга*, укр. *рега* 'рибальське знаряддя із загнутими двома полозами, за які його тягнуть по дну' — укр. *рега* 'віл з головою і рогами, як у бугая' відображають образи тотемних тварин (кінь/кобила, бик) — етнокультурних знаків, що спричинили вторинні символні номінації реалій промислово-господарської лексики.

13. Зворотний бік семантичних перетворень рибальських найменувань — їхнє усупільнення до статусу загально-вживаних назв. Усупільнена метафоризація насамперед заторкнула іхтіоніми з їхнім споконвічним міцним зв'язком із денотатами-референтами: *ка́мбула* 'підсліпувата людина', *бубі́рь* 'похмура людина', *трав'я́нка* (щука) 'жінка, яка «полює» за чужими чоловіками' тощо. Еволюційним способом семантичного перетворення рибальської лексики є її топонімізація і антропонімізація. Процесові топонімізації рибальської назви може передувати стадія аналітичного номінування із подальшим утинанням іменникового складника: *у́юнне о́зеро* 'озеро, у якому багато в'юнів' > озеро *У́юнне*; *со́мова рі́чка* 'річка, у якій багато сомів' > річка *Со́мова* тощо. Антропонімізація рибальської лексики відбувається передовсім у її іхтіонімній частині на основі зовнішніх і поведінкових ознак риби певної породи. Безпосередню антропонімізацію демінутива (на взірець *ка́расик* > *Ка́расик*) відрізняємо від суфіксації рибальських прізвиськ (на взірець *Ка́рась* > *Ка́расенко*). Семантично перетворені від назв риб прізвиська вирізняються різнобічними мотиваційними основами, які загалом вкладаються в мотиваційну модель «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора».
14. Для типологічної класифікації рибальської фразеології також вироблено засади сутнісно-мотиваційного підходу, який з огляду на суттєву відмінність природи лексичної одиниці і природи фразеологізму має дещо іншу специфіку. Вона полягає в описовому (розгорнутому) формулюванні сутнісної природи мотиваційної основи рибальських фразеологізмів, яку не можна позначити стисло на взірець «іхтіонімна», «знаряддева», «локаційна», як для рибальської лексики. На засадах сутнісно-мотиваційного підходу визначено типи рибальських фразеологізмів: класифікаційно-номенклатурні, фактично-констатувальні, яввно-констатувальні, етносимвольні, каламбурні,

почуттєво-оцінювальні, етикетні, усупільнені. У відсотковому співвідношенні охоплення кожним мотивувальним чинником певної кількості фразеосемантичних груп дало змогу схематично презентувати структуру мотиваційного ядра ФСП «Рибальство»: *усупільнено-абстрагована характеристика (32%), класифікаційна ознака (14%), об'єктивна характеристика (11%), емоційно-вигукова характеристика (11%), характеристика крізь призму уяви (8%), характеристика у світлі етносимволіки (8%), каламбурна характеристика (8%), етикетна характеристика (8%).*

15. У перспективі запропоновані на прикладі лексико-фразеологічного поля «Рибальство» механізми аналізу різноструктурних мовних одиниць у застосуванні до всіх складників лексико-фразеологічної макросистеми удокладнять висновки вчених про структуру мовної картини світу українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абаев В. И.* Как можно улучшить этимологические словари. *Этимология*. 1984 / Под ред. Ж. Ж. Варбот, Л. А. Гиндина, Г. А. Климова, В. А. Меркуловой, В. Н. Топорова, О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1986. С. 7–27.
2. *Авксентьев Л. Г.* Сучасна українська мова. Фразеологія : посібник. Харків: Вища школа, 1983. 137 с.
3. *Андріянова О. Я.* Історія української військово-морської лексики: козацька доба. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. №56. Т. 2. С. 35–39.
4. *Антоненко О. В., Паламарчук О. Л.* Словотвір у дослідженнях чеських лінгвістів. *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність : зб. наук. доповідей*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. С. 41–49.
5. *Антонюк С. А.* Лексико-семантичні особливості тактильних прикметників у творі Лукреція «Про природу речей». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2010. Вип. 13. С. 16–25.
6. *Аркушин Г. Л.* Іменний словотвір західнополіського говору : монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 764 с.
7. *Аркушин Г. Л.* Народна лексика Західного Полісся : монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
8. *Афанасьев-Чужбинский А.* Поѣздка въ Южную Россію (Часть I. Очерки Днѣпра). СанктПетербург: въ типографіи морскаго министерства, 1861. 467 с.
9. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України. Харків: Дельта, 1993. 256 с.
10. *Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М.* Фразеологія: знакові величини. Вінниця: Нова Книга, 2008. 256 с.
11. *Баранник Д. Х.* Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю). *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 18–31.

12. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
13. Безпаленко А. М. Принцип суміжності в семантиці індоевропейського концепту **bhel*, **bhol*, **bhl*, **bhl*: «Семантичний вітер». *Studia Linguistica* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 3. С. 3–8.
14. Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говірок Нижньої Наддністрянщини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Чернігів, 1974. 184 с.
15. Берлізов А. А. Лексика рыболовства украинских говоров Нижнего Поднестровья : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 — языки народов СССР (украинский язык). Київ, 1976. 21 с.
16. Біленко Т. Г. Експресія нульсуфіксальних структур. *Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки*. 2001. №2. С. 11–14.
17. Білецька В. Рибальство в Дніпрових порогах. Київ, 1931. (Передрук у кн.: Андреев В., Білівненко С., Белов О. та ін. *Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії* / Голов. ред. В. Андреев. Херсон: Вид-во ВНЗ «ХДМІ», 2012. С.157–192).
18. Білоусенко П. Збірні назви з суфіксом -чина (-щина) в історії української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 24. С. 56–61.
19. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ: Вид-во КДПІ, 1993. 215 с.
20. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). Київ — Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 206 с.
21. Білоусенко П. Праслов'янські витоки нульсуфіксальної деривації. *Український глотогенез*. Житомир: Полісся, 2015. Вип. 1. С. 199–214.
22. Божко Р. П., Були Т. Ю., Гашененко Н. Н. и др. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. Мариуполь: Издательство «Рената», 2006. 356 с., 76 с. ил.
23. Бойко Н. І., Кайдаш А. М. Міфологічна лексика української мови : навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей. Ч. 1: Курс лекцій, Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. 72 с.

24. *Бойко Н. І., Хомич Т. Л.* Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація : монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
25. *Бонгард-Левин Г. М., Грантовский Э. А.* От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история. Москва: Мысль, 1983. 206 с.
26. *Бондаренко Г.* Різні обличчя Кубані. З експедиційного щоденника. *Народна творчість та етнографія*. 2009. №4–5. С. 100–105.
27. *Браім І. М.* Рыбалоўства. Помнікі этнаграфіі: Методыка выяўлення, апісання і збірання / Пад рэд. В. К. Бандарчыка. Мінск: Навука і тэхніка, 1981. С. 64–72.
28. *Браім И. Н.* Рыболовство. Памятники народной архитектуры и быта Белоруссии / Под общей ред. В. К. Бондарчика. Минск: Польша, 1979. С. 92–101.
29. *Бунятян К. П.* Давнє населення України : навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 228 с.
30. *Вакуленко В. Ф.* Грецизми і латинізми в українських фольклорних текстах: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук. Київ, 2015. 355 с.
31. *Вакуленко В. Ф.* Давньогрецькі запозичення як знаки української культури. *Наукові записки. Серія «Філологічна»* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22–23 квітня 2010 року «Міжкультурна комунікація: мова — культура — особистість». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 13. С. 83–90.
32. *Василенко В. И.* Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отдѣль I-й, II-й и III-й. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и землевѣдѣніе, народныя поговорки и изреченія. Харьковъ: Типо-Литографія «Печатное Дѣло», кн. К.Н. Гагарина, 1902. С. 139–216. (Этнографические материалы, собранные по Полтавской губернии / В. И. Василенко).
33. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание : Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.
34. *Венжинович Н. Ф.* Актуалізація концепту вода у фраземах російської та української мов: лінгвокультурологічний аспект. *«Вода» в славянской фразеологии и паремологии* : колл. монографія:

- в 2 т. / Науч. ред. Андраш Золтан, Олег Федосов, Сабольч Янурик. Budapest: TINTA KÖNYVKIADÓ, 2013. Т. 1. С. 196–201.
35. *Верхратский* I. Про говор галицьких лемків. *Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка*. Львів: З печатні Наукового товариства імени Шевченка під управою К. Беднарского, 1902. Т. V. 489 с.
36. *Верхратський* I. Говір батюків. *Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка*. Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1912. Т. XV. 307 с.
37. *Верхратський* I. Нові знадоби номенклятури і термінольогії природописної, народної (збирані між людом). *Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ*. Львів, 1908. Т. XII. С. 1–84.
38. *Верхратський* И. Початки до уложення номенклятури и терминології природописної, народнїї. Вип. II (Въ додатку: декотрі повірки, забобони и пр.). Львівъ: Зъ друкарні Ставропигийського Інституту підъ зарядъ.: Ст. Гугковського, 1869. 40 с.
39. *Владыков* В. Рыбы Подкарпатской Руси и их главнѣйшіе способы ловли (с 94 рисунками и картой). Ужгород, 1926. 147 с.
40. *Вовк* Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Укр. громад. вид. фонд., [1916?]. 356 с. : [23] арк. іл.
41. *Вовк* Хв. Українське рибальство у Добруджі. *Материяли українсько-руської етнольогії* / Виданне етнографічної коммїсії; за редакцією Хв. Вовка. Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1899. Т. 1. С. 5–52.
42. *Войнаровський* В. М. Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I–XIII ст. (археологічне відображення та інтерпретація). Львів, 2014. 436 с.
43. *Войцева* О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. Чернівці: Букрек, 2010. 424 с.
44. *Войцева* О. А. Джерела вивчення номінації польської лексики водного господарства (XV–XVI ст.). *Мова: Науково-теоретичний часопис*. 2005. №10. С. 96–99.
45. *Войцева* О. А. Риболовна лексика праслов'янського й іншомовного походження в польській та інших слов'янських мовах. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія*. 2013. Т.18, вип. 2. С. 27–36.

46. *Войцева О. А.* Традиції та закономірності в розвитку водогосподарської лексики польської мови. *Мовознавство*. 2011. №4. С. 36–45.
47. *Волошук В. І.* Каламбур та перифраз як мовні засоби комічного в сучасному німецькому стилі оповідання. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 33. С. 75–78.
48. *Воропай Олекса.* Звичайі нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 280 с.
49. *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука.* Київ: Наукова думка, 1966. 595 с.
50. *Галак І.* Рибальські мотиви у творчості Федора Одрача. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 8. С. 56–62.
51. *Галаш Г.* Еволюція концепту РИБА в українській мові від фольклорних текстів до «Фізіолога». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ, 2013. Вип. 23. С. 20–28.
52. *Ганудель З.* Лексичні етюди в Карпатах. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць*. Ужгород, 2001. Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство (Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзєндзелівського). С. 159–162.
53. *Гінзбург М. Д.* Наукова картина світу як засіб інтегрувати та систематизувати фахові знання. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2012. №2. С. 9–17.
54. *Глушко М.* Рибальські снасті та способи їх застосування. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: ІН НАН України, 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995. С. 19–32.
55. *Голобородько К. Ю.* Ідіюстиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527, [1] с.
56. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості української національно-мовної картини світу. *Studia Linguistica : збірник наукових праць до 80-річного ювілею професора Нікіміної Фіонілли Олексіївни*. 2010. Вип. 4. С. 400–412.

57. Горбач О. Про українських лірників. *Зібрані статті I: Про на Україні*. — Фотопередрук (Наукові записки Українського вільного університету, 1957а. Т. 1.). — Мюнхен, 1993. С. 5–45.
58. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія. *Зібрані статті VI: Лексикографія й лексикологія*. — Фотопередрук (Відбитка з журналу «Вісті Братства кол. Вояків і УД УНА» чч. 3–6 (77–80) та 11–12 (85–86), 1957б). — Мюнхен, 1993. С. 30–56.
59. Государська О. В. Антропоцентризм як провідний принцип відтворення світу свідомістю людини (на матеріалі перекладу французьких відсоматичних термінів українською мовою). *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2015. III (15), Issue: 68. pp. 59–62.
60. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика як компонент етнокультури. *Лінгвістика*. 2010. №2 (20). С. 50–57.
61. Гриценко П. Словники традиційної культури: між термінографією та етнографією. *Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко*. Київ: КНЕУ, 2003. Вип. V. С. 6–13.
62. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990. 269 с.
63. Гриценко С. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). *Studia Ukrainica posnaniensia*. 2015. Vol. III. pp. 87–96. <https://doi.org/10.14746/sup.2015.3.12>
64. Гриценко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 207 с.
65. Громко Т., Грабова О. Діалектні тексти як аспект вивчення рибальської лексики говірки. *Збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (25 січня 2021 р.) / Відп. ред. М.Я. Оленяк*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 21–25.
66. Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. Т. 1 / упоряд. В. В. Яременко. Київ: Либідь, 1993. 392 с. («Літературні пам'ятки України»).
67. Губерначук С. Трипілля і українська мова. Київ: Фенікс, 2005. 232 с.

68. Гуйванюк Н. Вигуки у буковинських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 24. С. 100–106.
69. Гурков В. С., Терехин С. Ф., Сергачев С. А. Народное-традиционное зодчество. *Памятники народной архитектуры и быта Белоруссии* / Под общей ред. В. К. Бондарчика. Минск: Польша, 1979. С. 5–25.
70. Гейштор А. Слов'янська міфологія / Пер. з польськ. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. 416 с.
71. Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 520 с.
72. Грещук В. Чинники формування діалектної лексики. *Українська мова*. 2016. №2. С. 3–13.
73. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: Хрестоматія / Укладач В. Маслюк. Львів: Світ, 2000. 328 с.
74. Дейниченко Н. Ареальне членування східнополіського говору (за матеріалами зоологічної лексики). *Український діалектологічний збірник: Кн. 3 / Відп. ред. П. Ю. Гриценко*. Київ: Довіра, 1997. С. 172–176.
75. Дейниченко Н. П. Зоологическая лексика в восточнополесском говоре украинского языка : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: 10.02.02 — языки народов СССР (украинский язык). Київ, 1985. 22 с.
76. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1994. 62 с. (Попул. енциклопедія «Просвіти»).
77. Довнаръ-Запольскій М. В. Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI вѣка. *Журнал Министерства Народного Просвещения. Седьмое десятильтіе*. Часть ССCLVIII. С.-Петербургъ: Сенатская типографія. 1905. Мартъ. С. 135–187.
78. Дорошенко С. І., Михайлюк Л. М. Асоціативно-дериваційні відношення між діалектними одиницями східнополіського говору. *Філологічні науки : зб. наук. праць*. Суми, 2005. С. 35–41.
79. Дубман Б. В поисках документов истории Крошни (Свидетельство о публикации №216082500583). Режим доступа: <http://www.proza.ru/2016/08/25/583>].

80. *Дудок Р. І.* Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.
81. *Еварницькій Д. І.* Історія запорожських козаковъ. Т. 1. Сь 22 рисунками. С.-Петербургъ. Типографія И. Н. Скороходова, 1892.
82. *Еварницькій Д. І.* Історія запорожських козаковъ. Т. 2. С.-Петербургъ. Типографія И. Н. Скороходова, 1895.
83. *Єрмоленко С. Я.* Мовно-естетичні знаки української культури : монографія / Відп. ред. Г. П. Півторак. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2009. 352 с.
84. *Ерофеева И. В.* Синкретизм семантики отсубстантивных образований с суффиксом -ьств(о) в древнерусском языке. *Языковые категории и единицы: синтагматический аспект. Материалы XII Международной научной конференции (Владимир, 26–28 сентября 2017 года), посвященной 65-летию кафедры русского языка.* Владимир: Транзит-ИКС, 2017. С. 137–140.
85. *Єфименко І.* Етимологічний етюд зі слов'янської суднобудівної термінології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2002. Вип. 56. Ч. 1. С. 235–244.
86. *Жайворонок В. В.* Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
87. *Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края /* Под ред. В. В. Иванова. Харьков: Харьк. губ. стат. ком., 1898. 1012 с. Т. 1. Старобельский уезд.
88. *Жуйкова М. В.* Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
89. *Задорожна Н.* Лексичні діалектизми однієї говірки Синюхо-Бузького межиріччя. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство).* Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 105 (1). С. 46–52.
90. *Зайцев Ю. П.* Чорноморські береги України. Київ: Академперіодика, 2008. 242 с.
91. *Закревська Я. В.* Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка, 1976. 163 с.

92. *Зализняк А. А.* Многозначность в языке и способы её представления. Москва: Языки славянских культур, 2006. 672 с. (*Studia philologica*).
93. *Зализняк Л. Л.* Мезолітичні витоки перших індоєвропейських культур Європи за даними археології. *Археологія*. 2016. №3. С. 3–17.
94. *Зализняк Л. Л.* «Неолітична революція» в археології України початку XXI ст. *Археологія*. 2017. №4. С. 5–25.
95. *Зелінська О. Ю.* Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 408 с.
96. *Зув В.* О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. *Південна Україна XVIII-XIX століття : записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету*. Вип. 6. Запоріжжя: Тандем-У, 2001. С. 271–274.
97. *Иванов В. В.* История славянских и балканских названий металлов. Москва: Наука, 1983. 197 с.
98. *Иванов В.* Прапори слобідських полків. *Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності*. Київ, 1927. С. 747.
99. *Из звіту* етнографічної експедиції 1934 року. Передмова. — Ніна Заглада. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССХLII (Праці Секції етнографії і фольклористики). Львів: ВК Наук. товариства ім. Шевченка у Львові, 2001. С. 443–498.
100. *Илиади А. И.* Основы славянской этимологии. Київ: Довіра, 2005. 270 с.
101. *Ліаді О. І.* Архаїчна лексика українських діалектів Закарпаття й реконструкція праслов'янського словника. *Мовознавство*. 2011. №1. С. 66–78.
102. *Ліаді О. І.* Гніздо кореня *vьrg-/*vьrg- у праслов'янській мові. *Мовознавство*. 2000. №4–5. С.60–65.
103. *Ліаді О. І.* Праслов'янська топонімія балканського ареалу : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.03 Слов'янської мови. — Український мовно-інформаційний фонд НАН України. — Київ, 2008. 478 с.

104. *Гліаді О. І.* Слов'янські топоніми на території Греції (етимологічний коментар). VII. *Студії з ономастики та етимології* / Відп. ред. О. П. Карпенко. Київ, 2006. С. 42–50.
105. *Иллич-Свитыч В. М.* Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский): сравнительный словарь (1 - 3) / Под ред. В. А. Дыбо. Москва: Наука, 1976. 156 с.
106. *Индоевропейська спадщина* в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси / Відп. ред. В. П. Пономаренко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 604 с.
107. *Иншаков А.* Кольоратив жовтий у староукраїнській мові (XI–XIII ст.). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. №7. С. 29–34.
108. *Історична грамати́ка української мови* : навч. посібник / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. Київ: Вища школа, 1980. 319 с.
109. *Історія світової та української культури* : підручник для вищ. закл. освіти / В. А. Греченко, І. В. Чорний, В. А. Кушнерук, В. А. Режко. Київ: Літера ЛТД, 2006. 480 с.
110. *Історія України* написана у V ст. до нашої ери Геродотом; перекл. Спасько С. К. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2019. 144 с.
111. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* : монографія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1983. 742, [1] с.
112. *Казакевич Г. М.* Кельти на землях України: археологічна, мовна та культурна спадщина. Київ: Видавець Сергій Наливайко, 2010. 304 с.
113. *Капранов Я. В.* Витлумачення терміна «етимон» як знакового утворення правового стану. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 61. С. 65–68.
114. *Каравайко Д. В., Горбаненко С. А.* Господарство носіїв юхнівської культури. Київ: Наукова думка, 2012. 304 с., 25 табл., 75 рис.
115. *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики. — 2-ге вид., випр. і доп. — Львів: БАК, 2006. XIV + 562 с.

116. Карпенко О. З української ойконімії Київщини: етимологічні коментарі. II* *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2017. №1. С. 154–159.
117. Карпенко О. П. Про один рибальський термін: «крига». *Студії з ономастики та етимології* / Відп. ред. В.П. Шульгач. Київ: «Аспект», 2003. С. 115–119.
118. Качак Н. В. Взаємовплив людини і техніки в історичному просторі. *Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції: «Наука як рушійна антикризова сила»*, м. Київ: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень). Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 107–111.
119. Кислюк Л. П. Явище аналітизму в сучасній українській словотвірній номінації. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 48. С. 209–216.
120. Клименко Н. Демінутиви у біологічній терміносистемі сучасної української мови. *Українська мова*. 2017. №1. С. 29–41.
121. Клименко Н. Фразеологізми — визначники часу: паралелі та відмінності в українській і новогрецькій мовах. *Українська мова*. 2014. №2. С. 19–34.
122. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Київ, 2002. 36 с.
123. Ковалевська Т. Ю. Нейролінгвістична ідентифікація метапрограмних стратегій особистості. *Записки з українського мовознавства*. 2016. №23. С. 219–227.
124. Коваль А. П. Знайомі незнайомці : походження назв поселень України. Київ: Либідь, 2001. 300, [2] с. : іл.
125. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ: Вид-во Київського університету, 1970. 306 с.
126. Козак Д. Н. Житлово-господарський комплекс рибалок раннього залізного віку на Волині. *Археологія*. 2009. №2. С. 94–98.
127. Колегаєва І. М. Перцептивне і когнітивне бачення світу: ономасіологічний аспект. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія*. 2013. Т. 18. Вип. 2. С. 63–68.

128. *Колесник Н.* Дунайський народнопісенний цикл: до проблеми прабатьківщини слов'ян. *Състояние и проблеми българската ономастика : материали от Международна научна конференция «Славянска и балканска ономастика», посветена на 70-годишнината от рождението на проф. дфн Людвиг Селимски (Велико Търново, 25-26 септември, 2009)*. Велико Търново, 2010. С. 423–433.
129. *Колібаба Л. М.* Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів. Київ: Інститут української мови НАН України, 2005. 349 с.
130. *Коломиец В. Т.* Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник для исследования межславянских этнических взаимоотношений (Доклад на VIII Международном съезде славистов). Киев: Наукова думка, 1978. 33 с.
131. *Коломиец В. Т.* Происхождение общеславянских названий рыб. Киев: Наукова думка, 1983. 159 с. (К IX Международному съезду славистов).
132. *Кордиш Н.* Рибальство трипільської культури. Українська вільна академія наук. Серія: Археологічна. Трипільська культура на Україні. Збірник II. Ч. 2. Авґсбург: Накладом Т-ва Прихильників УВАН, 1949. 16 с.
133. *Космеда Т. А.* Система репрезентованих аксіологічно маркованих смислів: образ-концепт «вода» (на матеріалі словника «Галицько-руські приповідки»). *Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць / Голов. ред. Н. В. Петлюченко.* 2013. Вип. 2. С. 59–72.
134. *Котова Н. С.* Культурно-історичні процеси у Північному Причорномор'ї у VI–V тис. до н. е. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: спец. 07.00.04 — археологія. Київ, 2010. 30 с.
135. *Коць Т. А.* Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 303 с. (Студії з українського мовознавства).
136. *Кочерга О., Непийвода Н.* Про заповнювання прогалін у термінологічних словотвірних ланцюжках. *Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко.* Київ: КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 182–185.

137. *Кравченко Ю. В.* Тюркізми в гідронімній системі колишнього Великого Лугу Запорозького-ІІ. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. № 1. С. 91–95.
138. *Краєвська Г. П.* Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Київ, 2010. 20 с.
139. *Краснобаєва-Чорна Ж. В.* Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 410 с.
140. *Краснобаєва-Чорна Ж. В.* Фраземна аксіологія: категоризація і рівнева структурованість : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова, 10.02.15 — загальне мовознавство. Одеса, 2017. 35 с.
141. *Крехно Т. І.* Історія лексико-семантичної групи «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Харків, 2005. 19 с.
142. *Крехно Т. І.* Номенклатура плат, податків та повинностей в українській мові XV–XVIII століть. Харків: Скорпіон, 2007. 204 с.
143. *Крижанівська О. І.* Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика : навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с. (Серія «Альма-матер»).
144. *Крушельницький А.* Третя читанка для третього року науки в Єдиній школі; для третьої класи молодшої основної школи; для третьої класи народної школи. Київ – Відень – Львів, 1922. 199 с.
145. *Кузьменко Ю. К.* Ранние германцы и их соседи: Лингвистика, археология, генетика / Отв. редактор Н.Н. Казанский. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. 266 с.
146. *Куйбіда В. В.* Історія вивчення народних назв риб. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: географія*. 2011. Вип. 22. С. 89–95.
147. *Куйбіда В. В.* Народні природничі назви : монографія. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. 896 с.

148. *Куйбіда В. В.* Становлення, еволюція міфофауни та її взаємозв'язки із зоологічною термінологією. Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/INB/2012-3/12_kuibida.pdf
149. *Куйдина Е. П.* Названия пескаря в воронежских говорах. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Филология. Журналистика.* 2011. №1. С. 35–37.
150. *Куркина Л. В.* Культура подсечно-огневого земледелия в зеркале языка. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2011. 367 с.
151. *Курочкин О.* Образ єврея в драматично-ігровому фольклорі українців (до проблеми етнічної ідентифікації). *Народна творчість та етнографія.* 2008. №6. С. 31–41.
152. *Ландер М.* Особливості словотворення дериватів з інструментальним значенням у говірках Миколаївщини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика* : зб. наук. праць. Херсон: ХДУ, 2012. Вип. 16. С. 26–30.
153. *Леви-Строс К.* Структурная антропология / Перевод с французского под редакцией и с примечаниями Вяч. Вс. Иванова. Москва, 1985.
154. *Левицький В. В.* Основи германістики. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.
155. *Левченко О. П.* Мовні картини світу в порівняннях (передмова). *Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь.* Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 11–48.
156. *Левченко О. П.* Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 — українська мова, 10.02.02 — російська мова. Львів, 2007. 470 с.
157. *Леута О. І.* Старослов'янська мова : підручник. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
158. *Лисенко С. И.* Очерки домашнихъ промысловъ и ремеслъ Полтавской губерніи. Вып. 3: Промыслы Лохвицкаго уѣзда. Полтава: Изданіе Полтавскаго Губернскаго Земства, 1904. 194, [4] с.: табл.
159. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Основа, 2009. 191 с.

160. *Лицур М.* Риба в системі традиційного харчування населення Галичини в кінці XIX ст. — 1990-х рр.: етносоціальний аспект. *Галичина*. 2011. Ч. 18–19. С. 120–126.
161. *Ліпич В. М., Правда Н. М.* Нариси з історії українського словотворення (комполитно-суфіксальна деривація іменників). Бердянськ: ФО-П Ткачук О.В., 2016. 224 с.
162. *Ліпкевич І. Г.* Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: Дис. ... канд. філол.наук. Запоріжжя, 1993. 246 с.
163. *Лозко Г. С.* Українське народознавство. — 2-е вид., доп. та перероб. — Київ: АртЕк, 2004. 472 с.: іл.
164. *Лукрецій Тім Кар.* Про природу речей: Поема: З латин. / Пер., передм. та приміт. А. Содомори. Київ: Дніпро, 1988. 191 с.
165. *Лук'янчук Г.* Київ на стародавніх мапах. *Слово просвіти*. Ч. 16, 19–25 квітня 2018 р. С. 10–11.
166. *Лучик В. В.* Вступ до слов'янської філології : підручник. — 2-ге вид., випр., доповн. — Київ: ВЦ «Академія», 2013а. 344 с. (Серія «Альма-матер»).
167. *Лучик В. В.* Народна і наукова етимологія топонімів України. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2013б. Вип. 50. С. 50–59.
168. *Лучик В. В.* Тюркізми в топонімії України: історико-етимологічний аспект. *Linguistica. Ljubljana*, 2015. С. 251–262.
169. *Макарець Ю. С.* Концепт 'вода' в українській мовній картині світу (на матеріалі усної народної творчості). *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2013. №1. С. 106–112.
170. *Маккалох Дж. А.* Релігія древних кельтів / Пер. с англ. С. П. Евтушенко. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2004. 334 с.
171. *Маленко О. О.* Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків, 2010. 488 с.
172. *Марєга Ю. А.* Народна основа сучасної української іхтіологічної термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 75–78.
173. *Машуков В.* Довідник українського рибалки. Львів: Світ, 2003. 176 с.; іл.

174. *Межжеріна Г. В.* Структурна організація семантичних одиниць (поле — лексико-семантична група — слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2002. Вип. 5. С. 114–126.
175. *Мейе А.* Общеславянский язык / Пер. и прим. проф. П. С. Кузнецова; под ред. проф. С. Б. Бернштейна. Москва: Изд-во иностр. лит., 1951. 491 с.
176. *Микитин-Дружинець М.* Сучасні прізвиська Стрийщини. *Наукові записки. Серія : філологічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89. С. 275–280.
177. *Микитюк О. Р.* Українські абстрактні іменники в загальнозживаній і термінній лексиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Львів, 1997. 17 с.
178. *Михайлов Б. Д.* Кам'яна Могила [Електронний ресурс] Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с.: іл. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Камуяна_mogyla
179. *Михайлов Б.* Петрогліфи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація : монографія. Київ: МАУП, 2005. 296 с.: іл.
180. *Мілева І. В.* Евфемістичні фразеологізми сфери подружнього життя (фрагмент діалектного словника). *Лінгвістика*. 2012. №3 (27), Ч. I. С. 160–169.
181. *Мільчев В.* Запорозьке рибальське аргю — маркер соціальної групи. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2009. Т. 18. С. 171–184.
182. *Мінько Л. І., Малчанова Л. А., Лобач М. С.* Сельскагаспадарчья прылады працы. *Помнікі этнаграфіі: Методыка выяўлення, апісання і збірання* / Пад рэд. В.К. Бандарчыка. Мінск: Навука і тэхніка, 1981. С. 36–48.
183. *Міняйло Р. В.* Витоки рибальської метафори. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019а. Вип. 48. С. 199–205.
184. *Міняйло Р. В.* Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* : тези доп. міжнар. конф. /

- За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 333–338.
185. *Міняйло Р. В.* Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2010а. №910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326–329.
186. *Міняйло Р. В.* Етимони багатозначних і омонімних українських рибальських лексем. *Термінологічний вісник* : зб. наук. праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013а. Вип. 2(2). С. 32–37.
187. *Міняйло Р. В.* Етнокультурні витоки слова *sára* ‘шука’ у староукраїнській мові. *Path of Science: International Electronic Scientific Journal*. Košice: Altezoro, sro & Dialog, 2021a. Vol. 7. №4. pp. 4012–4017.
188. *Міняйло Р. В.* Запозичення та інтерференція в рибальській лексичі східнословобожанських говірок. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010б. С. 195–202.
189. *Міняйло Р. В.* Ідея створення словника рибальської лексики і фразеології центрально- та східнословобожанського ареалу. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ: Альма-матер, 2008. №2. С. 103–107.
190. *Міняйло Р. В.* Індоевропейські праоснови в українській рибальській лексичі. *Філологічний часопис*. Умань, 2019б. Вип. 1. 81–88.
191. *Міняйло Р. В.* Іхтїонімі фразеологізми як носій-складник ментальності українців. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. 2010в. Вип. 10. С. 44–47.
192. *Міняйло Р. В.* Лексикографічне подання рибальських номенів у словниках сучасної української мови. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010г. №675. С. 34–37.
193. *Міняйло Р. В.* Лексико-стилістичний аналіз дієслівних термінів українського рибальства. *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ: Літограф, 2010г. Вип. 9. С. 220–226.

194. Мінняйло Р. В. Мотивувальні чинники постання образних висловів сфери рибальства. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013б. Кн. 1. С. 94–98.
195. Мінняйло Р. В. Назва *варунокъ* у староукраїнській мові. *Science and education a new dimension: Philology*. 2019в. VII (60), Issue 204. pp. 68-70. Режим доступу: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-ph2019-204vii60-16.pdf>
196. Мінняйло Р. В. Назви збірності в рибальській лексиці (за матеріалами пам'яток української мови). *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри* : зб. наук. праць. Рівне: НУВГП, 2016а. С.193–197.
197. Мінняйло Р. В. Нульсуфіксальні утворення в українській рибальській термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012а. №733. С. 127–133.
198. Мінняйло Р. В. Особливості суфіксального словотворення назв риб в українських говірках. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2011а. Вип. 6. С. 349–357.
199. Мінняйло Р. В. Поступ української рибальської лексики до терміноусталення. *Зб. наук. пр. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 30–31 травня 2013 р.)*. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013в. С. 86–93.
200. Мінняйло Р. В. Потебнянська основа класифікації рибальських найменувань. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2020а. Вип. 29: Українська мова в сучасному науковому вимірі. С. 96–107.
201. Мінняйло Р. В. Прикметникове словотворення в терміносполуках рибальської сфери. *Зб. наук. пр. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 26–27 травня 2011 р.)*. Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011б. С. 102–109.
202. Мінняйло Р. В. Про динаміку стійких словосполук зі сфери рибальства. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2012б. №1. С. 317–323.

203. *Міняйло Р. В.* Рибальська лексика в студіях українських науковців. *Термінологічний вісник* : зб. наук. праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019г. Вип. 5. С. 274–283.
204. *Міняйло Р. В.* Рибальська лексика і фразеологія в українських східнословобжанських говірках. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ: Альма-матер, 2003. Вип. 1. С. 101–106.
205. *Міняйло Р. В.* Рибальська лексика і фразеологія як складник національної культури. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2019г. №2. С. 107–112.
206. *Міняйло Р. В.* Рибальська фразеологія Слобожанщини на загальноукраїнському тлі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. (Научный журнал). Сер. «Филология. Социальные коммуникации»*. Симферополь, 2009. Т. 22. №4. С. 24–31.
207. *Міняйло Р. В.* Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури. *Культурна спадщина Слобожанщини* : зб. наук. статей. Харків: Курсор, 2018а. Число 37. С. 201–204.
208. *Міняйло Р. В.* Рибальський словосвіт у науковій спадщині професора В. А. Чабаненка. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2018б. №1. С. 101–106.
209. *Міняйло Р. В.* Рибальський хронос в українській мові. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків, 2017а. Вип. 46. С. 11–16.
210. *Міняйло Р. В.* Рибальські фразеологічні каламбури в мовній картині світу українців. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021б. №2 (38), vol. 1. pp. 137–140.
211. *Міняйло Р. В.* Роль рибальської лексики в художньому тексті. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків, 2018в. Вип. 48. С. 22–27.
212. *Міняйло Р. В.* Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнословобжанських говірок. *Вісник Луцького національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. Луганськ: Альма-матер, 2007. №15. С. 251–262.

213. Міняйло Р. В. Символ ВОДОРИБОС в українській мові. Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць. Дніпро, 2017б. Вип. 18. С. 64–70.
214. Міняйло Р. В. Стійкі дієслівні сполуки сфери рибальства в українській мові. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. праць. Вип. 20. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2011в. С. 22–27.
215. Міняйло Р. В. Українська рибальська лексика в іномовному просторі. *Path of Science: International Electronic Scientific Journal*. Košice: Altezero, sro & Dialog, 2020б. Vol. 6. №6. pp. 4001–4006.
216. Міняйло Р. В. Українське рибальське назовництво і сфера сакрального. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці: Родовід, 2016б. С. 18–21.
217. Міняйло Р., Сікорська З. До проблеми вивчення українських говірок Воронезчини. *TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych — OL PAN*, 2010. С. 32–37.
218. Мокієнко В. М., Николаєва Е. К. Интернациональный фонд русской фразеологической картины мира. *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Т. 3: Frazologia. Opole: Uniwersytet Opolski — Instytut filologii polskiej i Opolskie towarzystwo przyjaciół nauk, 2008. S. 149–163.
219. Мосенкіс Ю. Л. Проблема реконструкції мови Трипільської культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова; 10.02.15 — загальне мовознавство. Київ, 2002. 24 с.
220. Мосенкіс Ю. Трипільська міфологія: Короткий словник термінів. Київ, 2003. 74 с.
221. Москаленко Л. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683–1740 рр.). *У силовому полі мови. Пам'яті Інни Петрівни Чепігу* / Ін-т укр. мови НАН України: упоряд.: Г. В. Воронич. Київ: КММ, 2011. С. 134–140.
222. Моторний О. А. Лінгвокультурологічний компонент у фразеології верхньолужицької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 — слов'янські мови. Київ, 2010. 16 с.

223. *Мотузенко Е. М.* Этимология и семантика. Кишинёв: Vector, 2006. 368 с.
224. *Мотузенко Е. М.* Морская рыболовецкая терминология северо-западного Причерноморья : дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Одесса, 1987. 223 с.
225. *Муромцев І.* Вибрані праці / Упорядкування і заг. редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2009. 312 с.
226. *Наливайко М.* Матеріали до словника прізвиськ жителів Львівщини 2. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2. С. 167–170.
227. *Наливайко М.* Сучасні прізвиська переселенців з Лемківщини. *Studia methodologica.* Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Вип. 27: Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. С. 119–123.
228. *Наливайко С.* Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ (на індоіранському матеріалі) : довідник. Київ: Євшан-зілля, 2008. 360 с.
229. *Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур.* Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 480 с. Бібліогр.: с. 406–421.
230. *Невская Л. Г.* К семантике пёстрога в балто-славянском. *Этимология.* 1984 / Под ред. Ж. Ж. Варбот, Л. А. Гиндина, Г. А. Климова, В. А. Меркуловой, В. Н. Топорова, О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1986. С. 150–156.
231. *Нелюба А.* Явища економії в словотвірній номінації української мови. Харків, 2007. 302 с.
232. *Непокупний А. П.* Балтійські родичі слов'ян. Київ: Наукова думка, 1979. 183 с.
233. *Нечитайло І. М.* Історія і типологія праслов'янських девербативів : монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2011. 356 с.
234. *Нечитайло І. М.* Семантико-словотвірна еволюція праслов'янських діалектизмів (девербативна лексика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ, 2012. 32 с.

235. Нікуліна Н. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. №676 : Проблеми української термінології. С. 56–61.
236. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / АН України. Ін-т української мови; відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.
237. Німчук В. Проблема карпатськоукраїнсько-південнослов'янських лексичних паралелей і збігів. *Українська мова*. 2003. №3–4. С. 18–31.
238. Новицкий Я. П. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905 г. Рига: Спридитис, 1990. 118 с. Репринтное воспроизведение издания 1911 года.
239. Онуфрієнко Г. С. Галузеві термінології. Сфери їх функціонування у дзеркалі кроснаукових досліджень: комунікативний та лінгводидактичний виміри. *У вимірах слова : збірник наукових праць на пошану професора Ірини Кочан / упоряд. О. Антонів, О. Туркевич, І. Фецько*. Дрогобич: «Посвіт», 2019. С. 181–193.
240. Охрименко Т. В. Национально-языковая картина мира сквозь призму номинаций денежных единиц. *Мова*. 2014. №21. С. 97–102.
241. Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу / Упорядкував В. Паїк; редактор І. Ходак. Львів: Червона Калина, 1995. 237 с. (Наукові скрипти. Ч. 2).
242. Палій О. Історія України. — вид. друге, доп. — Київ: К.І.С. 2015.
243. Панцьо С. Словотвірний розряд іменників зі значенням збірності та одиничності у діалекті лемків. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. Вип. 23. С. 23–30.
244. Пауль Г. Принципы истории языка / Перев. с нем. А.А. Холодовича. Москва: Изд-во иностр. лит., 1960. 500 с.
245. Переверзев Д. І. Відображення міфологічної картини світу в українських рефlekсах ностратичних та бореальних назв тварин. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2013. Вип. 22. С. 129–139.

246. *Петрик О. М.* Словотворна реалізація дієслів у парадигмі девербативів стану. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови.* 2013. Вип. 10. С. 188–192.
247. *Петришина О. І.* Функціонально-стилістичні особливості релігійної метафори (на матеріалі збірника перекладних текстів Паїсія Величковського «Добротолюбіє»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2014. Вип. 44. С. 230–233.
248. *Пивторак Г. П.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Академія, 2001. 152 с.
249. *Пименова М. В.* Лексико-семантический синкретизм как проявление формально-содержательной языковой асимметрии. *Вопросы языкознания.* 2011. №3. С. 19–48.
250. *Полтавець Ю. С.* Явище атракції: вияв на різних мовних рівнях. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 210–217.
251. *Полюга Л. М.* Українська абстрактна лексика XIV — першої половини XVII століття. Київ: Наукова думка, 1991. 240 с.
252. *Поповський А. М.* Від холюя до холуйства: етнолінгвістичний і когнітивний погляди на лексико-семантичне поле «прислужництво». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* 2014. Вип. 50 С. 20–30.
253. *Потебня А. А.* Слово и миф. Москва: Изд-во «Правда», 1989. 623 с.
254. *Потебня А. А.* Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с. (Классика литературной науки).
255. *Потебня Ал. Аф.* О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзии. — 2-е издание. — Харьковъ: Изданіе М. В. Потебня, 1914. 243 с.
256. *Потебня А.* Мысль и языкъ. — 2-е изд. — Харьковъ: Типографія Адольфа Дарре, 1892. 228 с.
257. *Потевский Н. А.* Ихтиологическая номинация «мень» (Lota lota L.) в славянских языках. *Филология и литературоведение.*

2014. №4 [Электронный ресурс]. URL: <http://philology.snauka.ru/2014/04/766>
258. *Прейс П.* О Глагольской письменности. *Журналъ министерства народнаго просвѣщенія 1843 мартъ. Санкт-Петербург: въ типографіи Императорской Академіи Наукъ.* Часть XXXVII. С. 184–238.
259. *Прищепчук І. О.* Еволюція процедури семантичної реконструкції індоєвропейських дієслівних праоснов. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія.* 2014. Т. 17. №2. С. 160–167.
260. *Прокопенко М.* Обід в архіпастиря (Риба та середземноморські ласощі). *День.* №166–167, п'ятниця-субота 16-17 вересня 2016. С. 16.
261. *Пруткая Н.* Опыт этнолингвистического описания зоонаименований пошлин в восточнославянских языках донационального периода. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика».* 2008. Вип. 8. С. 313–318.
262. *Пшеничний Ю. Л.* Матеріали до вивчення рибальського промислу у Дубні в XVI–XVIII ст. *Археологія і давня історія України.* 2019. Вип. 1. С. 280–285.
263. *Разаускас Д.* Мифологическая составляющая славянской ихтиологической терминологии. *Studia Mythologica Slavica. Ljubljana,* 2009. №XII. С. 321–336.
264. *Рыбаков Б. А.* Ремесло Древней Руси. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1948. 792 с.
265. *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси. Москва: Наука, 1987. 783 с.
266. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — Издание 2-е. — Москва: Наука, 1994. 608 с.
267. *Різників О. С.* Спадщина тисячоліть: українська мова. Чим вона багатша за інші? — Вид. 2-ге, доп. та переробл. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. 192 с.
268. *Романченко А. П.* Лексичні фразеоваріанти як складники узусальної фразеології. *Записки з українського мовознавства.* 2020. №27. С. 13–20.

269. Романчук А. Колэба и карнэк: к истории хозяйственного уклада булаештских украинцев. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)* : зб. наук. праць / Гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «фірма Планер», 2018. Вип. 27. С. 45–61.
270. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. №6. С. 3–13.
271. Сабанеев Л. П. Рыбы России. Жизнь и ловля (уженья) наших пресноводных рыб. М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2008. 640 с.: ил.
272. Саенко І. Ф. Традиції плетіння в Україні: історія і сучасність. *Гуманітарний вісник* : всеукр. зб. наук. праць. Число 21. Вип. 5: у двох частинах. Черкаси: ЧДТУ, 2014. Частина 2. С. 214–219. (Серія : Історичні науки).
273. Салтан О. М. Історичний, хронологічний та топонімічний аналіз походження міста Мени. *Сіверянський літопис*. 2015. №2. С. 91–128.
274. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ — Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
275. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
276. Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Академперіодика, 2014. 324 с.
277. Семенюк О. А. Зіставне дослідження фразеології споріднених мов: завдання і проблеми. *Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Слов'янськ: ДДПУ, 2013. С. 290–296.
278. Семенюк О. А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). №1, ч. 2. С. 7–10.
279. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ: Вища шк. Головне вид-во, 1988. 328 с.

280. Семчинський С. В. Про лінгвістичну специфіку субстрату (характер слов'яно-східнороманської мовної взаємодії). *Мовознавство*. 1973. Вип. 3. С. 50–59.
281. Сергійчук В. І. Національна символіка України. Київ: Веселка, 1992. 109 с.: іл.
282. Серебрянська І. М. Освіта в Україні: спостереження крізь призму мовної картини світу : монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 416 с.
283. Серяков М. Л. Сварог. Победитель зла. Москва: Алгоритм, 2013. (Боги древних славян).
284. Сікорська З. С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка : навч. посібник для студентів філологічних факультетів університетів та педінститутів. Луганськ: Альма матер, 2000. 174 с.
285. Сімонок В. Антропоцентричний аспект дослідження іншомовної лексики в українській мовній картині світу. *Наукові записки Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: мовознавство*. 2002. №2(8). С. 62–65.
286. Сімонок В. П. Запозичена лексика в українській мовній картині світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. №8 Т. 2. С. 250–254.
287. Сіренко С. До питання класифікації рибальських знарядь. *Народна творчість та етнографія*. 2011. №1. С.106–117.
288. Сіренко С. В. Рибальство як предмет етнологічних наукових студій періоду 20-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 41. С. 344–350.
289. Сіренко С. Рибальська господарська культура українсько-білоруського порубіжжя: за матеріалами Ратнівського району Волинської області. *Народна творчість та етнологія*. 2012. №6. С. 94–99.
290. Сіренко С. Рибальські знаряддя південної Слобожанщини (за матеріалами польових досліджень 2009 і 2011 років). *Народна творчість та етнологія / Голов. ред. Г. Скрипник; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського*. Київ, 2010. №1. С. 96–103.
291. Скаб М. Підграматика апеляції в контексті нової академічної граматики української мови. *Україноцентризм наукового сум-*

- ління : зб. наук. праць на пошану професора Зеновія Терлака
Львів: Ліґа-Прес, 2014. С. 64–74.
292. *Скляренко В. Г.* Етимологічні розвідки. 10. Невід. *Мовознавство*. 2010. №4-5. С. 14–21.
293. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.
294. *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков / А. С. Мельничук, Л. А. Гиндин, И. А. Калужская и др.; Ин-т языкознания АН СССР.* Москва: Наука, 1991. 120 с.
295. *Степанова М. Д.* Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). Москва: Высшая школа, 1968. 200 с.
296. *Шишов О. А.* Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібник. Біла Церква: «Авторитет», 2019. 198 с.
297. *Стрижак О. С.* Назви річок Запоріжжя і Херсонщини (Нижньонадніпрянське Лівобережжя). Київ: Наукова думка, 1967.
298. *Стрижак О. С.* Назви річок Полтавщини. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963.
299. *Стройкова С. А.* Пропозиційно мотивовані іхтіоніми в німецькій мові. *Вісник Черкаського університету: Серія «Філологічні науки»*. Черкаси, 2014. №27. С. 129–135.
300. *Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін.* Київ: Знання, 2010. 270 с.
301. *Сучасна українська літературна мова : підручник / За ред. А. П. Грищенка.* — 3-те вид., доп. — Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
302. *Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ.* — 7-ме вид., стер. — Київ: Вища школа, 2009. 430 с.
303. *Тарас Я.* Архітектурно-декоративне вирішення дахів у Молдові. *Народознавчі зошити*. 2012. №6. С. 1152–1170.

304. *Тарасенко Г. Д.* Місце рибальської лексики Середньої Наддніпряни в словниковому складі української мови. *Діалектологічний бюлетень*. Вип. VIII. Київ, 1961. С. 57–63.
305. *Тищенко К. М.* Топонімія Недригайлівщини: вікно в дописемну історію України. Режим доступу: <http://elections-2015.sumupnews.com/history/research/article/263>
306. *Тищенко Т.* Номінація риб у говірках Східного Поділля. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць; відп. ред. Г.І. Мартинова. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2010а. Вип. 10. С. 94–101.
307. *Тищенко Т. М.* Номінація рибальського знаряддя та його частин у східноподільських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010б. Вип. 6. С. 53–58.
308. *Тищенко Т.* Явища універбації в лексиці східноподільського ареалу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)* : зб. наук. праць / Гол. ред. Н. Л. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 16. С. 325–330.
309. *Тищенко Т.* Числівники у структурі складних номінацій у говірках східноподільського ареалу. *Філологічний часопис*. 2017. Вип. 1. С. 96–103.
310. *Торчинський М. М.* Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6. С. 217–238.
311. *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования; отв. ред. Н. И. Толстой. — 2-е изд., доп. — Москва: Наука, 2003. 489 с.
312. *Туленцева О. Є.* Концептуальна парадигма рибальської лексики в українській мові. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ, 2005, С. 195–201.
313. *Ужченко В. Д.* Образи рідної мови. — 2-ге вид., випр. і доп. — Луганськ : Знання, 2005. 236 с.
314. *Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.* Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 494 с.

315. *Українська історична та діалектна лексика* : монографія / Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, Я. В. Закревська та ін.; відп. ред. Л. М. Полюга. Київ: Наукова думка, 1985. 163 с.
316. *Усна історія Степової України*. Запоріжжя: АА Тандем, 2010. Т. 9 / Гол. ред. А. Бойко. 412 с.
317. *Форманова С. В.* Прикметники на позначення негативної оцінки: асоціативний експеримент. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Т. 2. №5. 163–167.
318. *Халимоненко Г. І.* Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови (лексика тваринництва) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ: Інститут сходознавства ім. Агатангела Кримського НАН України, 1996. 49 с.
319. *Царалунга І.* Варіативність у староукраїнській літературно-письменній мові XIV–XV ст. : монографія. Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.
320. *Царук О.* Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.
321. *Чабаненко В.* Народознавчі роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. 278 с.
322. *Чабаненко В.* Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
323. *Черниш Т.* Слов'янська лексика: витоки й еволюція. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2008. Вип. 19. С. 50–51.
324. *Черниш Т. О.* Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід) : монографія. Київ, 2003. 480 с.
325. *Чернявская В. Е.* Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : учеб. пособие. Москва: Флинта, Наука, 2006. 136 с.
326. *Чмихов М.* Від яйця-райця до ідеї Спасителя : монографія. Київ: Либідь, 2001. 432 с.
327. *Швець Н. В.* Співвідношення понять «термін» і «номен» (на матеріалі англійських іхтіонімів). *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 8. С. 167–171.

328. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови; переклад з англійської: Сергій Вакуленко та Андрій Даниленко. Харків: Акта, 2002.
329. *Шкіра М. В., Шкіра Н. М., Шкіра Л. Н.* Різьблені сволоки у традиційному народному житті (за матеріалами артефактів музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»). *Сіверщина в історії України*. 2018. Вип. 11. С. 420–427.
330. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва: Наука, 1973. 280 с.
331. *Шульгач В. П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998.
332. *Шухардт Г.* Вещи и слова. *Избранные статьи по языкознанию*: Пер. с нем. / Ред., предисл. и примеч. Р. А. Будагова. Изд. 2-е. — Москва: Едиториал УРСС, 2003. С. 198–209.
333. *Шухевич В. О.* Гуцульщина: Перша і друга частини. — Репринтне відтворення тексту 1899 року (Книжка перевидана коштом Та-насія Опарика). Снятин: ПрутПринт. 351 с.
334. *Щербуха А. Я.* Риби наших водойм. — вид. друге, доповнене. — Київ: Рад. школа, 1987. 159 с.
335. *Щодра О.* Етногенез і велике розселення слов'ян у світлі джерел та історичних інтерпретацій. *Проблеми слов'янознавства*. 2016. Вип. 65. С. 9–27.
336. *Юрківський Б.* З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині. *Вісник інституту української наукової мови*. Київ: УАН, 1928. Вип. 1. С. 79–83.
337. *Юсип-Якимович Ю. В.* Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та походність онома топів. Ужгород: Гражда, 2007. 268 с.
338. *Юсікова О.* Семантичні паралелі лексеми *кіш* в українських і російських говірках. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип. 16. С. 330–334.
339. *Ющук І. П.* Словник української мови VI століття. Київ: Астролябія, 2019. 496 с.

340. Ясіновський Ю. Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. 468 с.
341. Goldowski K. Ryba-trofeum, potwór z głębin czy równorzędny przeciwnik?: o językowym obrazie ryb w wędkarskich opowieściach. *Maska*. 2014, 22. S. 143–153.
342. Minyailo R. From origin to dynamics of Ukrainian fishing words: polysemy, homonymy, paronymy. *Українски и балкански междудисциплинарни изследвания* : сборник статии. Софія: Издателска къща Богдана, 2013. С. 22–28.
343. Zięba A. Наименования орудий лова в русском и польском рыболовных социолектах (мотивационный и словообразовательный аспекты). *Opera Slavica*. XXXI, 2021, 2. С. 17–28.

Список джерел та їхні умовні скорочення

АКНЗС 1734-75 Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.; Центр. держ. істор. арх. України, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ, 1998. (Серія «Джерела з історії українського козацтва»).

Акт. кн. Житом. грод. уряду 1611 Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Упорядники А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир: Полісся. 390 с.

Анекдоти про мисл. і рибалок Ні пуху ні луски : анекдоти про мисливців і рибалок / Авт.-упоряд. О. А. Кононенко; художник В. А. Кононенко. Київ: Криниця; Харків: Фоліо, 2013. 286 с.: іл. — (Антологія укр. анекдота «Укр. веселка»).

АУМ Атлас української мови (1988). У 3 т. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Я. В. Закревська (ред. тому). Київ, 520 с.: карти.

Біблія — переклад І. Огієнка Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.

Біл.-Нос Білецький-Носенко П. П. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1966. 422 с.

ВГХ Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів : навч.-метод. посіб. / Упоряд.: Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 344 с.

ВиргПил Російсько-український словник сталих виразів / Уклад. І. О. Вирган, М. М. Пилинська; за ред. М. Ф. Наконечного. Харків: Прапор, 2000. 864 с.

Вишня Вишня Остап (Губенко П.М.). Усмішки. Київ: Дніпро, 2001. 350 с.

Відлуння лісу Відлуння лісу / Упорядник І. О. Голубенко. Київ: Інститут громадянського суспільства, 2000. 197 с.

ВТССУМ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Упоряд. В. Т. Бусел. Київ — Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Гал. припов'їдки и загадки 1841 Галицькі припов'їдки и загадки. Зібрані Григорим Илькевичом. У В'їдні: Напечатано черенками о. о. Мехитарист'ів. 1841. 124 с.

Гартоване слово Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини / Зібрав і впорядкував Віктор Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини». Вип. III).

Гемінг'вей Гемінг'вей Ернест. Старий і море: Роман / Перекл. з англ. Володимира Митрофанова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 104 с.

Говірки Черкащини Говірки Черкащини : збірник діалектних текстів / Упоряд.: Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 881 с.

Голобородько 1987 Голобородько Ю. К. Великий лиман: Роман. Київ: Рад. письменник, 1987. 314 с.

Гомін Золотої Долини Горбняк Т. Гомін Золотої долини. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 88 с.

Гончар 1967 Гончар О. Т. Твори в п'яти томах. Т. 5. Київ: Дніпро, 1967. 482 с.

Гончар 1981 Гончар О. Т. Бригантина: Повість. Київ: Веселка, 1981. 271 с. (Бібл. сер.).

- Гончар 1992** Гончар О. Т. Тронка. Собор: Романи. Київ: Дніпро, 1992. 688 с.
- Горбач 1965** Горбач О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Лагодів. *Зібрані статті V: Діалектологія*. — Фотопередрук. — Мюнхен, 1993. С. 75–156.
- Горбач 1967–74** Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія). *Зібрані статті VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*. — Фотопередрук. — Мюнхен, 1997. С. 123–275.
- Горбач 1968a** Горбач О. Діалектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі (1968). *Зібрані статті V: Діалектологія*. — Фотопередрук. — Мюнхен, 1993. С. 362–404.
- Горбач 1968б** Горбач О. Назви в мореплавній «рожі вітрів» нашого Причорномор'я. *Зібрані статті VI: Лексикографія й лексикологія*. — Фотопередрук (Відбитка з «Християнський голос», Мюнхен, чч. 15–20, 14.04.–19.04.1968). — Мюнхен, 1993. С. 56–58.
- Горбач 1969** Горбач О. Діалектичний словник північно-добруджанської говірки с. Муругиль над Дунаєм (1969). *Зібрані статті V: Діалектологія*. — Фотопередрук. — Мюнхен, 1993. С. 337–361.
- Горбач 1973a** Горбач О. Словник діалектної лексики західнополіської говірки села Остромичі, кол. повіту Кобринь (1973). *Зібрані статті V: Діалектологія*. — Фотопередрук. — Мюнхен, 1993. С. 283–328.
- Горбач 1973б** Горбач О. Словник діалектної лексики південноволинської говірки сіл Ступно й Мощаниця, кол. повіту Здовбунів (1973). *Зібрані статті V: Діалектологія*. — Фотопередрук. — Мюнхен, 1993. С. 434–523.
- ГРНП** Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. — 2-е вид. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.; Т. I. 818 с.; Т. 2. 813 с.; Т. 3. 699 с.
- ГРНП 1901** Етнографічний збірник. Т. X. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. Вип. I. (А – Відати). VIII + 202 с.
- ГРНП 1908** Етнографічний збірник. Т. XXIV. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1908. Т. II, вип. II (Кравець - Пять). С. 301–612.

ГРНП 1909 Етнографічний збірник. Т. XXVII. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. — Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. Т. III, вип. I (Рабунок – Час).

ГСС Говірки Східної Слобожанщини: збірник діалектних текстів : навч. посіб. / Упоряд. В. В. Леснова; за заг. ред. П.Ю. Гриценка. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.

Гуцало Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: Роман-диалогія. Київ: Рад. письменник, 1982. 711 с.

ГЧЗ Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд.: Гриченко П. Ю. та інші. Київ: Довіра, 1996. 358 с.

Дзендзелівський 1958 Дзендзелівський Й. О. Словник специфічної лексики Нижнього Подністрів'я. *Лексикографічний бюлетень*. 1958. №6. С. 36–54.

Дімаров Дімаров А. А. На коні й під конем: Повесть. Харків: Фоліо, 2009. 319 с. (Укр. літ.).

Добр. Єв. 1164 Добрилове Євангеліє 1164 року / Відп. ред. В.В. Німчук, упор. Ю. В. Осінчук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серії: «Історія мови», «Пам'ятки української мови»). 804 с.

Дочинець 2013 Дочинець М. Лис. Віднайдення загублених слідів: Роман. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 288 с.

Дочинець 2014 Дочинець Мирослав. Криничар. Горянин: Романи. Мукачево: Карпатська вежа, 2014. 610 с.

Дрозд Дрозд В. Г. Убивство за сто тисяч американських доларів: Роман. Оповідання. Київ: Український письменник, 2003. 255 с.

Дуда 2010 Дуда В. Ю. Особливості говірки с. Безіменне Новоазовського району Донецької області : магістерська робота. Луганськ, 2010. 72 с.

ЕІУ Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т–Я. 2013. 784 с.

ЭСБМ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В. У. Мартынаў, Г. А. Цыхун, Р. М. Малько. Мінск: Акадэмія навук БССР; Беларуская навука, 1978-2010. Т. 1-14 (выданне працягваецца).

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва:

Наука, 1974–2018. Вып. 1–30 под ред. О. Н. Трубочёва; Вып. 31–41 под ред. А. Ф. Журавлёва.

Енцикл. життя і творчості Т. Шевченка Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка. Джерело доступу: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Folklore/28PlyveSchukaZKremenchuka.html>

ЕССУМ Етимологічно-семантичний словник української мови = Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language: У 4 т. / Митрополит Ларіон; за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег: Волинь, 1979–1994.

ЕСТУ Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / Відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

ЕСЛГН Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Железняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. К.: Наукова думка, 1985. 256 с.

ЕУ Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II) / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович; заст. гол. ред. проф. Микола Глобенко. Париж, Нью-Йорк, 1955. Т. 1. С. 132–143. (Перевидання в Україні; Львів 1993). Режим доступу: <http://litopys.org.ua/encycl/euii013.htm>

ЕУМ Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.: іл.

Загальна іхтіологія Шерман І. М., Пилипенко Ю. В., Шевченко П. Г. Загальна іхтіологія : підручник. Київ: Аграрна освіта, 2009. 454 с.

ІНСУМ Інверсійний словник української мови / Відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1985. 811 с.: табл.

ІСУЯ Історичний словник українського язика: У 2 ч. / За ред. проф. Е. Тимченка. Харків – Київ, 1930-1932. Т. І. 528 с.; Т. І (Зошит II). С. 529–947.

ІУЛІМ Огієнко Іван (Митрополит Ларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біограф. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с., іл. (Видавничий проект Фондації імені митрополита Ларіона (Огієнка) «Запізніле ворття»).

Іхтіофауна пн.-зх. Чорн. Виноградов К.О. Іхтіофауна північно-західної частини Чорного моря. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 116 с.

Йогансен 1933 Йогансен М. Під парусом на дубі. Харків — Київ: Література і мистецтво, 1933. 104 с.

КА — картотека автора.

Кашенко 1919 Кашенко А. Оповідання про славне військо Запорозьське низове. Катеринослав: Друкарня Запорозьської залізниці, 1919.

Ключь разумѣнія Галятовський Іоаникій. Ключ розуміння / Підготувала до видання І. П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1985. 443 с.

ККПС 1584–1644 Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні та ін.; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1991. 344 с.: іл.

Котляревський Котляревський І. П. Енеїда: Поема; Приміт. Б. Деркача. Київ: Дніпро, 1988. 277 с.

КРФС Ермола В. И. Кашубско-русский фразеологический словарь. Санкт-Петербург, 2011. 147 с.

КСГСУ Короткий словник говірки села Ублі / Й. Сірка, А. Баушенко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2017. 96 с.

Ластівка з Лужиці Ластівка з Лужиці: Антологія серболужицької поезії для дітей у переспівах Володимира Лучука / Упоряд. І. Лучука, Т. Лучука; передм. Т. Лучука; післям. І. Лучука. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. 176 с.

Левицький 1913 Левицький Іван. Рибалка Панас Круть: Накладом видавництва «Відродженне». Київ, 1913. 31 с.

Лексіконь 1627 Лексикон словенороський Памви Беринди (1661) / Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука (Надруковано з видання 1627 р. фотомеханічним способом). Київ, 271 с. Джерело доступу: <http://litopys.org.ua/berlex/be.htm>

Лесюк 2008 Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.

Литов. Метрика Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. Київ, 2005. 600 с. (Архівні джерела. Т. 7)

Лишега 2012 Лишега Олег. Великий міст. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 160 с.

Лікар. та госп. порад. XVIII Лікарські та господарські поради XVIII ст. / Підготував до видання В.А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1984. 127 с. (Серія наукової літератури «Пам'ятки української мови XVIII ст.»).

Літопис рус. за Іпат. сп. Полное собрание русских летописей. Томъ второй: Ипатьевская летопись. Издание второе. С.-Петербургъ, 1908. — Джерело доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat03.htm> (За виданням: Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. 2. Ипатьевская летопись. СПб., 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с.)

Логвин 2012 Логвин Юрій. Велика риба: оповідання. Київ: Ярославів Вал, 2012. 24 с.

Лохв. ратуш. кн. 2 пол. XVII Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. Київ: Наукова думка, 1986. 221 с.

ЛУС Скорина Л. П., Скорина О. А. Латинсько-український, українсько-латинський словник. Київ: Обереги, 2004. 448 с. (Сер. «Abecedarium»).

Малорус.-нім. сл. 1886 Малоруско-німецький словар: У 2 т. / Уложили: Євгеній Желеховский та Софрон Недільский. Львів, 1886. VIII + 1118 + 10 с.

Мар'ямов 1931 Мар'ямов О. Береги дванадцяти вод. *Береги дванадцяти вод*. Київ: Темпора, 2017. С. 23–287.

Мар'ямов 1933а Мар'ямов О. Аеродроми і порти. *Береги дванадцяти вод*. Київ: Темпора, 2017. С. 289–448.

Мар'ямов 1933б Мар'ямов О. Данилів (Матеріали до репортажної повісті «Вільний порт»). *Береги дванадцяти вод*. Київ: Темпора, 2017. С. 449–511.

Мелвілл Мелвілл Герман. Мобі Дік, або Білий кит: Роман / Пер. з англ. Ю. Лісняка. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2016. 672 с.

Мирний Мирний Панас Твори: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 2: Повість та оповідання. Роман (1897–1918) / Упоряд. і приміт. К.М. Секаревої. 640 с.

Мифы народов мира Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1988. Т. 2: К-Я. 719 с.

Мудре слово Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряниці. Вип. II / Зібрав і впорядкував В. Чабаненко. Запо-

ріжжя, 1992. 251 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряни»).

МФСХ Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 228 с.

Нечуй-Левицький Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря. Кайдашева сім'я: Повісті / Передм. Н. Крутікової. Київ: Дніпро, 1987. 351 с.

Никончук – Атлас Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ; Житомир: Держ. картограф. фабрика 1994. 221 с.

Німчук – Хрестоматія Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

НМК Народна мудрість Коломийщини / Укладачі: В. Нагірний, О. Русакова. Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2020. 80 с. (Серія «Коломийська бібліотека», вип. 32).

Номис Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад. М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с. («Літературні пам'ятки України»).

ОлСид1 Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / Уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: Рад. школа, 1978. 447 с.

ОлСид2 Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / Уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. Київ: Рад. школа, 1991. 400 с.

ОмКл Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східно-степових українських говірок. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. 114 с.

Осетрівництво Шерман І. М., Корнієнко В. О., Шевченко В. Ю. Осетрівництво : підручник. Херсон: Олді-Плюс, 2011. 356 с.

Основи пром. рибальства Шерман І. М., Пилипенко Ю. В., Лобанов І. А. Основи промислового рибальства : практикум. Херсон: Олді-Плюс, 2013. 164 с.: іл.

Осьмачка Осьмачка Т.С. Поезії / Упоряд. та приміт. Л.Р. Світайло. Передм. М.Г. Жулинського. Київ: Рад. письменник, 1991. 252 с. (Б-ка поета).

ПЗУ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005.

ПіпГал Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.

Правила пром. рибальства Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства аграрної політики № 225 (z0816-04) від 15.06.2004). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0147-99#Text>

РЗ Галега В. І., Галега В. В. Рибальські зорі. Київ: Урожай, 1991. 176 с.

Риби родини коропових Заморов В. В., Караванський Ю. В., Рижко І. Л. Риби родини коропових (Сурprinidae) водойм України : довідник. Одеса: «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова», 2015. 121 с.

Рибництво Товстик В. Ф. Рибництво : навч. посібник. Харків: Еспада, 2004. 272 с.

РНУ Коханова Г. Д., Гурбик О. Б., Діденко О. В. Рибогосподарська характеристика Канівського водосховища за період його промислової експлуатації. *Рибогосподарська наука України*. 2009. № 1. С. 9–15.

РРС Російсько-русинський словник: У 2 т. — 65000 слів. / Склав І. Керча. Ужгород: ПоліПрінт, 2012. Т. 1. 580 с. Т. 2. 596 с.

РУС Російсько-український словник / І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.; за ред. В. В. Жайворонка. Київ: Абрис, 2002. 1424 с.

РУСНТМ Войналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). Київ: Вирій, Сталкер, 1997. 256 с.

Рябков 1890 Рябков П. З. Рыболовство в Херсонской губернии. Опыт статистико-экономического исследования. *Сборник Херсонского земства*. 1890. Режим доступу: <http://library.kr.ua/elib/ryabkov/fishing.html>

Санченко 2014 Санченко Антон. Левантійські канікули. Київ: Темпора, 2014. 312 с.

Санченко 2016 Санченко Антон. Земля Георгія: Повісті. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 420 с.

СБГ Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуїванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

СБІМ Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя : Близько 20 000 діалектизмів / Укл. Л. С. Спанатій, А. П. Супрун,

М. Ф. Тимченко, В. П. Токар; за заг. ред. Л. С. Спанатій. Миколаїв: Ліон, 2018. 876 с.

Сватівщина 1998 Сватівщина: Матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / За ред. З. С. Сікорської. Луганськ: Осіріс, 1998. 136 с.

СВГ Словарь воронежских говоров / М. Т. Авдеева, Е. В. Давыдова, О. В. Дмитрина и др. Вып. 1. Воронеж: ВГУ, 2004. 301 с.

СГГ Гуцульські говірки: короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.

СДЛЛ Сікорська З. С., Шевцова В. О., Шутова Л. І. Словник діалектної лексики Луганщини / За ред. З.С. Сікорської. Київ: Шлях, 2002. 224 с.

Секрети поплавцевої вудки Рибалці про риб України: Секрети поплавцевої вудки / Автор-упоряд. М. М. Думич. Полтава: ВДГВ «Полтавський літератор», 1994. 155 с. («Бібліотечка мисливця та рибалки»).

СІС Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974. 776 с.

СлАрк Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк: Вежа, 2000. Т. 1–2.

СлАрк2 Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін – Луцьк, 2003. 178 с.

СлБерл Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністрів'я. *Наукові записки Чернігівського педагогічного інституту*. Чернігів: ЧДПІ, 1959. Т. IV. Вип. 4. 82 с.

СлВац Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. 107 с.

СлВерх1 Знадоби до Словаря южнорусского. У Львові: З печатні Товариства имен. Шевченка під зарядом Фр. Сарницкого, 1877. 88 с.

СлВерх2 Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Словарець / Подав Іван Верхратский. ЗНТШ. т. XXX. кн. 4. Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1899. С. 226–278.

СлГр Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина»: У 4 т. / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. — Надрук. з вид. 1907–1909 рр. фотомеханіч. способом. Київ: Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.

- СлГуб** Губерначук С.С. Українсько-санскритські спорідненості (вибіркове представлення). Київ: Фенікс, 2014. 140 с.
- СлДобр** Добролюжа Г. Красне слово — як золотий ключ: постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир: Волинь, 2003. 160 с.
- СлДорош** Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Наукові простори: вибрані праці*. Харків: «Новое слово», 2009. С. 182–205.
- СлДуди** Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль: Астон, 2011. 375 с.
- СлЄвт** Євтушок О. М. Вивчення лексики говірок Рівненщини. Рівне, 1997. 164 с.
- СлЖайв** Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
- СлІвч** Івченко А. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини. *Збірн. Харків. іст.-філол. тов-ва: Нова серія*. Харків: Око, 1993. Т. 1. С. 153–162.
- СлКарп** Карпенко В., Волкова О., Карпенко О., Капустіна Т. Словник діалектизмів, запозичень та застарілих слів в українській мові. Київ: Видавець Карпенко В.М., 2012. 284 с.
- СлКв.-Осн** Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. Харків: І т. — 1978, II, III т. — 1979.
- СлКір** Кірілкова Н.В. Словник волинських фразеологізмів. Острог — Рівне, 2013. 192 с.
- СлКорз** Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика* : зб. наук. праць / Редкол.: І.Г. Матвіяк та ін. Київ: Наукова думка, 1987. С. 62–267.
- СлКрим** Російсько-український словник: У 3 т. / За ред. А. Е. Кримського. Київ: Червоний Шлях, 1924–1930. Т. 1–3.
- СлЛис** Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 260 с.
- СлМат** Матіїв М. Словник говірок Центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
- СлМац** Мацюк З. С. Говорити як медок варити : словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.

СлМоск Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса: ОДПІ ім. К. Д. Ушинського, 1958. 78 с.

СлНегр Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

СлОниш Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. I–II.

СлПирт Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упоряд. й підгот. до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.

СлПиск Словнікъ живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії / Сост. Фортунатъ Пискуновъ. — изд. второе, испр. и знач. пополн. — Київ: Типографія Е. Я. Федорова, 1882. 304 с.

СлСаб Сабadoш І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.

СлСавч Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / Укладач Д. П. Савчук. Передмова М. Д. Павлюка. Київ – Косів: Писаний Камінь, 2012. 154 с.

СлСаг Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини): У 2 вип. Вип. 1: А — Об'ясняться. Харків: ХНУ, 2011. 293 с.; Вип. 2: Оварійка — Ящурачий. Харків: ХНУ, 2013. 309 с.

СлСиз Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. 100 с.

СлСрезн Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: В 3 т. / Сост. И. И. Срезневский. — Репродуцир. фотомеханич. способом по изд. 1893–1912 гг. Москва: ГИИНС, 1958. Т. 1–3.

СлТурч Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів: Українська академія друкарства, 2011. 384 с.

СлУжч Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. — 6-е вид., доповн. й переробл. — Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

СлЧаб Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. Запоріжжя, 1992.

- СлЧа605** Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник): У 2 кн. Кн. 1–2. Запоріжжя, 2005.
- СлШила** Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів — Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
- Сляв** Яворницький Д. І. Словник української мови. Катеринослав: Видання видавництва «Слово», 1920. Т. 1. 411 с.
- СМП** Крохмалюк Д. І. Словник говірки села Шендерівка та інших населених пунктів Могилівського Придністров'я. Київ: ВПЦ Літопис-XX, 2015. 248 с.
- СРФ** Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / Под ред. В.М. Мокиенко. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998. 704 с.
- СРФС** Трофимкина О. И. Сербохорватско-русский фразеологический словарь. Москва: ООО «Восток – Запад», 2005. 229 с.
- Стельмах** Стельмах М. П. Твори: В 7-ми т. Т. 6. Київ: Дніпро, 1983. 606 с.
- СТСУМ 2009** Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2009. 1008 с.
- СУГО** Словник українських говорів Одещини / Уклад. О.І. Бондар та ін. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
- СУМ-11** Словник української мови: В 11 т. / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМ 2012** Словник української мови / Кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
- СУМ online** Словник української мови online. Томи 1–14. (А-Мішурний) Режим доступу: <https://sum20ua.com>
- СУМ XVI-п.пол.XVII** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1998-2006. Вип. 1–13.
- СУМ XIV-XV** Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. : у 2 т. / Редкол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977–1978. Т. 1–2.
- СУС** Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.

СУСГ Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2002. 233 с.

СФПЧ Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини: матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / Уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

СФУМ Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с. (Словники України).

ТМС Андрущенко Н. С. Толковый морской словарь. Основные термины: более 6 000 слов и словосочетаний. Москва: Астрель: АСТ, 2006. 766 с.

Трублаїні Трублаїні М. П. Шхуна «Колумб»: Повісті, оповідання. Київ: Рад. школа, 1989. 560 с.

Туриянин 1982 Туриянин І. І. Риби Карпатських водоем. Ужгород: Карпати, 1982. Режим доступу: <http://fly-fishing.lviv.ua/articles/useful-articles/13#15>

Тютюнник Тютюнник Г. М. Твори. Книга І: Оповідання / Упоряд. А. Шевченко. Передм. О. Гончара. Київ: Молодь, 1984. 328 с.

УБС Українсько-болгарський словник: Бл. 20 000 слів / Укл. К. К. Потапенко. Київ: Либідь, 2001. 288 с.

УГР Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 784 + XVI (Серія «Діалектологічна скриня»).

УДІФМ Українська ділова і фахова мова: практич. посібн. на щодень / М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська; за ред. М. Д. Гінзбурга. — 2-ге вид., випр. і доп. — Київ: «Фірма «ІНКОС», Центр навчальної літератури, 2007. 672 с.

УДУР Даниїлов В. Універсальний довідник успішного рибалки / Пер. з рос. І. Г. Данилюка. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. 368 с.

УЗГ Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О. Ф. Миголинець, О. Д. Пискач. Ужгород: «Ліра», 2004. 400 с.

УМІФ Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Режим доступу: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

- УМС** Онищенко О. С., Ристовські Б., Чумак В. В., Марченко Т. Я., Бенедик Н. В. Українсько-македонський словник. Київ: Друкарня Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 328 с.
- УмСп** Словарь російсько-український: У 4 т. / Зібр. і впоряд. М. Уманець і А. Спілка. Львів: НТШ, 1893. Т. 1. 318 с.; 1894. Т. 2. 285 с.; 1896. Т. 3. 286 с.; 1898. Т. 4. 239 с.
- УПНПЛ** Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001.
- УРСНТ** Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 416 с.
- УРСС** Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Освіта, 1995. 256 с.
- Усачева 2003** Усачева В. В. Славянская ихтиологическая терминология. Принципы и способы номинации. Обратный словарь. Москва: Индрик, 2003. 352 с.
- Фасмер** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 3 (Муза – Сят) / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. Москва: Прогресс, 1987. 832 с.
- Фауна України 1980** Фауна України: У 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 1 (личинкохордові, безчерепні, хребетні) / П. Й. Павлов. Київ: Наукова думка, 1980. 352 с.
- Фауна України 1981** Фауна України: У 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 2 (коропові). Ч. 1 / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. Київ: Наукова думка, 1981. 428 с.
- Фауна України 1982** Фауна України: У 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 4 (окунеподібні) / А. Я. Щербуха. Київ: Наукова думка, 1982. 384 с.
- Фауна України 1983** Фауна України: У 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 2 (коропові). Ч. 2 / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. Київ: Наукова думка, 1983. 360 с.
- Фауна України 1988** Фауна України: У 40 т. Т. 8: Рыбы. Вип. 3. Вьюновые, сомовые, икталуровые, пресноводные угри, конгеровые, саргановые, тресковые, колюшковые, игловые, гамбузиевые, зеусовые, сфиреновые, кефалевые, атериновые, ошибневые / Ю. В. Мовчан. Киев: Наукова думка, 1988. 366 с.
- Фахова лексика 2009** Тлумачний словник сучасної української мови: Фахова лексика: Близько 20 000 слів / За заг. ред. В. С. Калашника. Харків: ФОП Співак Т. К., 2009. 464 с.

ФДМ Російсько-український словник ділової мови. Фразеологія ділової мови / Уклад. В. Підмогильний, Є. Плужник. — 3-тє вид., випр. і доп. — Київ: Редакція журналу «Український Світ», 1992. 295 с.

ФПСС Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. О. Барвіна та ін.; за ред. В. Д. Ужченка. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 288 с.

Франко 1923 Франко І. Як Юра Шикманюк брив Черемош. Терен у носі: Перше книжкове видання. Львів-Київ, 1923: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. 88 с.

ФСГЖ Добролюбожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський, 2010. 404 с.

ФСГНН Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2001. 201 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини»).

ФСЛГ Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2013. 464 с.

ФСЛГС Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словащини. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990. 161 с.

ФСПСГ Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

ФУМ Васенко Л. А., Дубічинський В. В., Кринець О. М. Фахова українська мова : навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 272 с.

Шейковскій 1861 Опытъ южнорусскаго словаря: Въ четырехъ томахъ / трудъ К. Шейковскаго. Томъ первый: А–З. Выпускъ первый: А–Б. Кіевъ: Въ типографіи И. и А. Давиденко, 1861.

Щоголів Щоголів Я.І. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1958. 510 с.

ЮрчІвч Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.

Яновський Яновський Ю. Майстер корабля: Роман. Київ: Знання, 2020. 175 с.

SUP Iwczenko A. Słownik ukraińsko-polski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. 510 s.

Sychta Sychta B. Słownik gwar Kaszubskich na tle kultury ludowej : W 7 t. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1967–1976. T. I–VII.

Pokorny Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern – München. 1959-1969. Bd 1–2. 1183 s.

Додаток А

«Термінологійний апарат дослідження»

Гідронімна мотивація — мотивація найменувань за географічною назвою водойми (*буговець* ‘судак Дніпровсько-Бузького лиману’, *дунайка* ‘дунайський оселедець’, *дніпрова щука* тощо).

Етніонімна мотивація — мотивація найменувань за властивою чи стереотипною ознакою, що характеризує людину іншої етнічної належності (*австріяк* ‘бичок’, *сара* ‘щука’, *циганська рибка* ‘неїстівна дрібна рибка’).

Етносимвольна мотивація — мотивація найменувань, для яких встановлення мотиваційної основи чи мотиваційного ланцюжка потребує занурення у світ міфологічної свідомості або знання відповідного історико-етнографічного контексту.

Звуконаслідувальна мотивація — мотивація найменувань за звуками, що властиві реалії або супроводжують її використання.

Знаряддева мотивація — мотивація найменувань за назвою промислового знаряддя (*вудкар* ‘рибалка, який ловить рибу вудкою’, *невідна риба* ‘риба, яку ловлять неводом’, *ізіти* ‘перегороджувати річку язом’ тощо).

Іхтіонімна мотивація — мотивація найменувань за назвою риби (*карасьовка* ‘сітка, у вічко якої потрапляють переважно карасі’, *бич-коловка* ‘вудочка ловити бичків’, *карасюватий (лиман)* ‘з надміром карасів’ тощо).

Колірна мотивація — мотивація найменувань за кольором.

Локаційна мотивація — мотивація найменувань за назвою місцезнаходження реалії-мотиватора (*сподова риба* ‘риба, що постійно перебуває в нижньому шарі водойми, на споді’, *ставщина* ‘податок за право виловлювати рибу у ставу’, *кормове тралення* ‘тралення з корми’ тощо).

Матеріалознавча мотивація — мотивація найменувань за матеріалом, з якого виготовлено реалію.

Мотиваційна основа — реалія чи явище довкілля (наприклад, розмір вічка риболовецької сітки, швидкість течії річки, матеріал для виготовлення рибальського знаряддя тощо).

Мотиваційний ланцюжок — вигадливо прихована послідовність образних відбитків життєвих ситуацій, розуміння якої потребує умовиводів у річищі етнокультурних стереотипів. Наприклад, у розумінні внутрішньої форми ФО *роги помочити* ‘нічого не впіймати (про невдалого рибалку)’: перша ланка МЛ — ‘зраджений жінкою чоловік’ (*наставляти роги* ‘зраджувати в подружньому житті’); друга ланка МЛ — анекдотичний образ ‘чоловіка немає вдома, оскільки він пішов рибалити’ (— *Жінко, я з хлопцями їду у вихідні на полювання! / — Та хто ж тебе за роги тримає?..*); третя ланка МЛ — постійне висміювання невдалої риболовлі («*У Микити й Опанаса риболовля не вдалася*»).

Мотиваційний тип — поняттєво-сутнісна структура, що може об’єднувати деривати різних словотвірних типів, але з тим самим словотвірним значенням, а також включати аналітичні номени і фразеологізми з тим самим мотивувальним чинником (або з одним із можливих для цього мотиваційного типу). Наприклад, розрізняємо мотиваційні типи назв рибалки за видом уловлюваної ним риби (*щукар, юнар...*), за задіяваним знаряддям (*вудкар, неводар...*), за виконуваною ним професійною дією (*махар, тягульчик...*).

Мотивувальний чинник — визначальна із комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви. Порівняймо, наприклад, назви риболовецьких сіток із дрібним, середнім і великим розміром вічок: *перстовка, двоперстовка, сеть на три персті* (кількість пальців, які можна просунути у вічко) — *плотвянка, карасьовка, камбальна сітка* (розмір риби, що внеможливлє її прохід крізь вічко) — *сліпа сітка, густа сітка, прозирна сітка* (вигляд сіткового полотна на просвіт сонця).

Номінативно-семантична модель — семантичний конструкт певного тематичного змісту, репрезентований словами або лексикалізованими словосполученнями.

Параметрична мотивація — мотивація найменувань за особливостями будови чи тілобудови реалії (*вібла* ‘риба з *віблюю*, тобто кругля-

стою формою тіла', *плотиця* 'риба із пласкою формою тіла' < **plotz* 'плоский', *носар* 'окунеподібна прісноводна риба з видовженим рилом' тощо).

Первономен — сутнісна назва, значеннева природа якої прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів.

Перехресні мотиваційні основи — два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи рибальських найменувань (наприклад, іхтіонімна МО ↔ знаряддева МО: *щуківка* 'вудочка, якою ловлять *щук*' ↔ *удидка* 'риба, яку ловлять *вудкою*').

Процесова мотивація — мотивація найменувань за назвою виконуваних рибалкою чи рибою дій або ж бажаних чи небажаних природних дій-явищ, що можуть супроводжувати процес риболовлі (*здойма* 'ополонка, з якої «здіймають» невод', *глотун* 'риболовний гачок', *зачана* 'місце на річці чи озері, на дні якого є корчі', *чєпа* 'усяка річ, що дере невід і перешкоджає витягати його' тощо).

Рибалення — виконуваний фаховий процес, що має завершитися виловом риби; те саме, що **риболовля**.

Рибальство — один з найдавніших людських промислів в усіх його матеріальних і культурних виявах, який вирізняється серед інших промислових і господарських культур (мисливства, гончарства, вівчарства тощо).

Риболовля — виконуваний фаховий процес, що має завершитися виловом риби; те саме, що **рибалення**.

Риболовство — вид діяльності людини, яка забезпечує себе та інших свіжою рибою.

Ручне риболовлення — первісний спосіб здобування риби.

Суб'єктна мотивація — мотивація найменувань за назвою діяча.

Тактильна мотивація — мотивація найменувань за відчуттям риби на дотик (*клєя* 'верховодка', *слюзяк* 'йорж-носар', *дерун* 'окунь; йорж' тощо).

Темпоральна мотивація — мотивація найменувань за властивими реалії часовими прикметами.

Усупільнена рибальська образно-семантична модель — значущий в етнокультурному вимірі семантичний конструкт рибальського образного змісту, репрезентований низкою різноструктурних мовних одиниць.

Усупільнене метафоричне найменування — різноструктурна мовна одиниця художньо-образного рівня колективного мислення.

Усупільнене найменування — назва, що відбиває етапи постання й удосконалювання рукотворного об'єкта матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єкта чи явища довкілля.

Додаток Б

«Покажчик проаналізованих у монографії лексичних, фразеологічних і синтагматичних одиниць, а також важливих у структурі лексичного і фразеологічного значення сем»

У покажчикові мовні одиниці йдуть у такій послідовності:

- реконструкції (*);
- іншомовні назви латиницею;
- назви грецькою мовою;
- назви кирилицею.

Позначка \diamond після слова (або термінологійної словосполуки) відсилає до того місця в тексті монографії, де це слово входить до складу фразеологізму (або ця термінологійна словосполучка метафоризується).

Увага! Представлені латиницею мовні одиниці (включно з реконструкціями) розташовано за класичною латинською абеткою. Літери з діакритичними знаками та інші специфічні літери не мають в абетковій послідовності окремого місця, дорівнюють до схожої за написанням латинської літери, напр.: **с** (č, ç); **и** (ÿ, ū); **е** (ě, ě, ê). Виняток становить розташування літер **ъ, ь** — після останньої літери латинської абетки.

Розташування мовних одиниць кириличного письма уніфіковано за принципом розташування літер у сучасній українській абетці та звучання або приблизного звучання слова (вислову) українською, напр.: **ā, ä, â = а; ŷ = в; ѣ = і; ѿ, ѹ, ѻ = о.**

*and-, 119

*ang-/*ank-, 119

*angw(h)i-, 115

*bab-, 120, 121, 181

*baba, 172

*babьсь, 172, 184

*bēlica, 188

*bēlōga, 188

*bēluga, 188

*bělъ, 188, 230

*bhel, 121, 127

*bhel-, 41, 127

*bhl-, 41, 127

*bhol, 121

*bhol-, 41, 324

*bob-, 121

*bobyрь, 120

*bobyл'а, 172

*bodary, 153

*bodq, 153, 206

*body, 205

*bogь, 298

*bolень/*bolень, 127, 324

*boln, 121

- *bosti, 153, 206
 *botati, 204
 *botъ, 204
 *brediti, 212
 *bresti, 212
 *broditi, 212, 248
 *brodъ, 212
 *br'uxo, 280
 *bьltati, 127, 204
 *bьltjъ, 127, 175
 *bьltъ, 127, 204
 *bьl-, 41
 *čajati, 85
 *čajiti się, 85
 *čapatı, 173
 *čediti, 248
 *červo, 280
 *česati, 128
 *cěva, *cěvъ, 259
 *chol-, 125
 *čerъ, 173
 *děliti, 204
 *dělъ, 204
 *degunъ, 183, 226
 *dhē-, 253
 *dous-, 280
 *drgati, 264
 *drgnōti, 264
 *drygati, 266
 *dunajъ, 39
 *dūs-, 280
 *dūs-, 280
 *duxъ, 280
 *duxatı, 280
 *dъxnōti, 280
 *dъxъ, 280
 *dъgati, 183, 226
 *em-, 141, 142
 *esetъ, 121, 155
 *ghrǝ-, 108
 *gōba, 266
 *golvica, 180
 *grotъ, 108
 *grōzidlo, 123
 *gъnati (ženō), 209
 *imati, 135
 *iměti, 136
 *jar-, 237
 *jaro-, 237
 *jęti, 13, 135, 141, 156
 *jharsáh, 128
 *jryba, 43
 *jŷgbā, 43
 *jъmatъ, 141
 *jъmati, 13, 141, 142, 156, 325
 *jъměti, 141
 *kъas, 146
 *kaganъ, 253
 *kes-/kos-, 111, 186, 204
 *keu-t-/*kou-t-, 116
 *klamati, 265, 267
 *klečati, 204
 *klečъ/*kleča, 204
 *klek, 209
 *klerpati, 178
 *klom-, 265
 *klo-m- : *klo-n-, 265
 *klomja, 123, 265, 287
 *klomъnja, 123
 *kloniti, 265, 267, 293
 *kobyła, 257, 260, 262, 268, 286, 287, 329
 *kocięc, 150
 *kojec, 150
 *kojiti, 150
 *kolti, 203
 *koltiti, 203
 *koltъ, 127, 203
 *kogra/*kogrъ, 274
 *koşjo-, 204
 *koşjo-, 146
 *kost(ъ)гъ, 186
 *kosterъ, 128, 183
 *kostra, 186
 *kostrežъ/*kostižъ, 185
 *kostръсъ, 184
 *kostъ, 128, 183

- *košь, 146, 148, 204
 *koŕja, 150
 *kotь, 149, 267
 *kotьсь, 123, 149, 156, 267, 325
 *krosna, 101
 *krosn'a (*krosnja), 200
 *kukanь, 124
 *kutiti, 116
 *kutyгь, 116
 *кука, 201
 *кълбухь, 280
 *кълбь/*кълбь, 280
 *кългчага, 145, 148
 *кългкь, 145
 *кългма, 279
 *кългз-, 147, 148
 *кългьк, 325
 *laks-, 116
 *lap, 136, 140, 179
 *lap-, 141
 *lapati, 13, 136, 140, 173, 179
 *lapiti, 136, 140
 *laskati, 173
 *laskyгь, 173
 *lava, 204
 *лѣнь, 204
 *лѣpiti, 117
 *лepnŕiti, 117
 *лѣsa, 124, 125, 155, 324
 *лѣšь (*ljašь), 88
 *лѣska, 124, 125, 155, 324
 *лѣskоньѣ, 124, 324
 *лѣсь, 124, 203
 *леu-, 204
 *lin'ati, 204
 *linjati, 117
 *linь, 117
 *linь, 117
 *linь, 204
 *lipati, 117
 *ljulьka, 91
 *lap'a, 136, 140, 173
 *lerati, 173
 *лepexa/*лepexь/*лepеь, 173
 *лešь, 173
 *leip-, 117, 186
 *mak-, 141
 *makati, 13, 139
 *makjati, 141
 *mel-, 117
 *mel'ŕ, 117
 *melti, 117
 *mѣluzga/*mѣl'uzga, 118
 *meni, 113
 *mer-, <*meragh->, 51
 *merna, 126
 *merсть, 126
 *merža, 52
 *meta, *меть, 212
 *metati, 204, 212
 *моль, 117
 *mŕŕьnica/*mŕŕenica, 45
 *muliti, 45
 *мълнь, 113
 *naryбькь, 164
 *nerсть, 126
 *Nerстьna(ja)/*Nerстьно(je), 271
 *nerстьnica, 270
 *Nerстьnica, 270
 *nerta, 145
 *nerti, 145
 *nevadas, 122, 205
 *nevodь, 51, 122
 *ne-vodь, 122, 205
 *norсть, 126
 *navodь, 122
 *obmulь, 45
 *obvolкь, 282
 *obvogьka/*obvogькь, 123
 *ŕda, 118, 201
 *ŕdica, 51
 *ŕgь, 115
 *ŕkda, 118
 *oko, 120, 145, 166, 181, 185
 *okolь, 145
 *okupь, 120, 165, 166, 181, 185

- *omḡtiti, 270
 *omḡtъ, 145
 *ond-, 119
 *orzniḡ-, 143
 *oržьn-, 143, 325
 *oskěpъ, 145
 *ostrišъ, *ostričъ, 185
 *ostrišъ/*ostričъ, 111
 *ostrъ, 111, 121, 185
 *ostъ, 108
 *otora, 145
 *ovъgъ, 145, 148, 156, 325
 *pečera, 134, 155, 325
 *pekti, 143
 *pektъ, 135
 *peḡ-/*poḡ-/*pŭ-, 119, 121
 *plesti, 144
 *ploskъ/*plotskъ, 274
 *plotica, 180
 *plotъ, 180, 381
 *polje, 91
 *pъgskati, 173
 *raib/*roib-, 42
 *raziti, 143
 *razъ, 143
 *rogъ, 143, 266
 *rŭti, 143, 266
 *ryti, 133, 155, 324
 *ryba, 42, 43
 *rybarjъ, 192
 *rъvati, 133
 *ščuka, 165
 *sědĭā, 83
 *ševagъ, 283
 *sker-, 148
 *(s)ker-, 274
 *(s)lei-, 117, 186
 *sloniti, 294
 *sopль, 187
 *sqēi-, 259
 *stati, 281
 (s)vъg-/(s)vъg-, 144, 156, 325
 *sъgxnḡti, *sъgšati, 186
 *tegnḡti, 126, 178
 *ten-, 126
 *ton'a, 126
 *topati, 178
 *topiti, 126, 178
 *topnja, 51
 *topнь, 126, 178
 *topъ, 126
 *topn'a, 126, 178
 *tupati, 178
 *tъpъtati, 178
 *tъgti, 325
 *uēdh-, 122, 205
 *uel-, 124, 203
 *uēndh-/*uōndh-, 118
 *uer-, 169
 *ŭr-, 43
 *uzda, 253
 *ŭi-, *ŭei-, 116
 *vadas, 122, 205
 *vaditi, 123
 *vadjanъ(jъ), 123
 *vadjati, 123
 *variti, 169
 *vedteĭ, 122, 205
 *velkt'i, 123
 *ventě, 146
 *viti, 144
 *voditi, 123
 *vodъ, 122
 *volkti, 248
 *volkъ, 123
 *volsъ, 14, 148
 *vyza, 188
 *vъgžati, 144, 147
 *vъgzjati, 144
 *vъgžъ(a), 144, 145, 148, 156, 325
 *vъgъ, 145
 *vъsъ, 230
 *xapati (*xopiti), 135
 *xlēdnḡti, 204
 *xlḡdъ, 204
 *xvatati (*xvatiti), 136

- *зъвъ, 42
 aláti, 190
 ana, 90
 angis, 115
 angis, 115
 ańkáh, 118
 anta-, 121
 baboi, 118
 bábura, 120
 ballaena, 127
 balyk, 41
 barbaia, 226
 barbo, 226
 barbus, 42, 183, 226
 belt, 53, 205
 beraber, 84
 blyskavka, 41
 bodarze, 153
 bolen, 127
 bolèn, 127
 bólen, 41, 121, 127
 bolen riba, 127
 broditi, 248
 bryzgati, 173
 çabaq, 275
 cabo, 262
 cabonis, 262
 çajati, 84
 cephalo(t)os, 180
 černica, 221
 co się wiedzie, 122
 cócină, 150
 colibă, 150
 costa, 14
 coștereață, 150
 costrăș, 185
 cot'et, cot'eit, 150
 çyfyт(yko), 197
 czaic się, 84
 drgubica, 264
 dryga, 263, 264
 drygawica, 263, 264
 drygubica, 264, 266
 drygulica, 263
 ěruo, 133
 esketres, 121
 esox, 121
 excetra, 116, 121
 feed, 24
 feeder, 24
 gard, 75
 gärs, 128
 Gerovit, 237
 gingirica, 58
 gjørs, 128
 gogineață (goger), 150
 Grat, Gräte, 108
 gula, 315
 gúrá, 315
 hak, 119
 hak rybacki, 119
 hāke(n'), hāken, 119
 Haken, 119
 halász, 70, 198
 háló, 70
 haloga, 125
 Herovith, 237
 hiadki kaň ryba (karp), 315
 hūso, 188
 hval, 34
 hvalt, 35
 iūrin, 43
 jemati, 136
 jhasáh, 128
 jimač, 136
 jímati, 136
 Juoda lydeka nèrè, žalią girią pakèlè, 285
 jur, 43
 jūra, 43
 jūrès, 43
 jurġu plauži, 236
 kaballes, 262
 kadhal, 84
 kajyk, 84
 kal, 152
 kara yel, 85

- Karas, 276
 kárglioti, 147
 kata-, 149
 katran, 84
 kāya, 121
 keŕgti, 147
 ketrec, 150
 klep, 178
 klepa, 178
 klepla, 178
 klepać, 178
 kłomia, 267
 kobel, 260, 262
 kobiel, 259
 kobjela, 259
 kōjiti, 58
 kolu, 125
 kostryż, 185
 kostera, 111
 ko'tec, kótec, 150
 koymak, 84
 kuřza, 147
 kuti, 149
 kveile, 58
 laks, 116
 lapa, 130, 136
 łapać, 130, 136
 lapati, 130 136
 laska, 124
 láva, 204
 lepetà, 173
 levánte, 85
 Levante scirocco, 80
 litus, 85
 lodos, 85
 lohí, 116
 lososář, 195
 lov, 162
 lovec, 162
 lovení, 162
 lovišt(ě), 162
 luossa, 116
 macica, 90
 maestro, 85
 Malawka, 276
 marcóvka, 269
 margasis ešeriukas, 40
 margoji lydekélé, 40
 mārška, 51
 mastro, 85
 mateřský, 90
 matnia, 90
 m'ec křěvi pěšk jak flundra, 309
 men, 113
 menca, 114
 mének, 114
 menjak, 114
 ménké, 114
 mère, 90
 meřga, mařga, 51
 miärdhe, 51
 mih(h)il, 113
 mik, 113
 mikils, 113
 mikolskiji plauži, 237
 mjenk, 114
 mrěža, 51
 mrijesnica, 126, 270
 mrijestnica, 270
 мѣпъ somъ, 270
 na bezrybiu i rak ryba, 45
 nasadit štiky do rybníka, 308
 nawod, 122
 nérti, 145
 nie ma ryby bez ości, a człowieka bez
 złości, 109
 palamud, 45, 140
 per-séda, 83
 piškúr, 134
 pisztrung, 88
 piuka, 119
 Plieno ungurys kai mauna, visą girią
 pargriauna, 285
 Płotyca, 276
 podrywać, 133
 podrywka, 133

- poyraz, 85
pryskati, 173
przywłoka, 51
pstruhař, 195
puika, 119
pukas, 119
Pukas, 276
puknė, 121
Pùkn-upis, 121
pūkys, pūkis, puokys, 119, 120
q'abaxi, 262
rāgai, 261, 329
rāibas, 116
raĩbti, 116
raibuõlis, 116
rainė, 116
rainõji, 116
rāženj, 143
rėbė jak ovs, 309
Riegel, 261, 262
rwać, 133
Rybka, 276
rygle, 261
saccus, 244, 254
sagha, 84
saiva, 259
šajka, 84
San Pedro, 34
sāpāt, 147
šaq, 254
sār, 64, 322
šar, 88
sara, 88
sārga, 64
šarga, 64
sarla, 88
šara, 88
scary, 64, 322
sédžia, 83
seine, 217
seiner, 217
šeivà, 259
sepet, 147, 148
šėry, 64
sharu-shara-shari, 283
sild, 84, 268
skřipec, 147
skřipnouti, 147
štikař, 195
stõre, stũre, 121
sturio, sturo, 121
šuvar, šuvarina, 283
szary, 64
Szczipak, 276
szėgye, 83
tanya, 83
telbuch, 280
tlapa, 130, 136
tlėsti jak lin, 309
to ālas, 190
to coil, 58
torba, 84
tramontana, 85
uncus, 118
vāda, 122
valai, 14
var, 167
vara, 167
vara, var, 167
vari, 168
Varin, 167
varovati, 167
vārovati, 167
varsa, 83
venteris, 146
veržti, 147
vad, 122
vadum, vadus, 122
vado, 122
Wahrung, 167
wara, 168
warosz, 167
warować, 167
warunek, 167
wāten, 122
wisz, 283

- wiszar, 283
 włok, 205
 wobbler, 24
 yaprak, 84, 174
 yarma, 84
 žilica, 253
 žilka, 253
 zimna ryba, 314
 Žuvis yra priešinga Dievui, 41
 αθέρας, 226
 αθερίνα, 226
 αθερινιά, 226
 ἀντακαῖος, 121
 Βόρειος, 85
 γομφίος, 15
 γόμφος, 15
 ἐρυσίχθων, 133
 ἰχθύς, 61
 λιτός, 85
 Νότος, 85
 παλαμη, 45, 140
 παλαμίδα, 45, 140
 σάκκος, 244, 254
 σπήλαιον, 135
 φάλλαίνα, 127
 а воно, гаспид, у вершу влізло, 317
 абазія, 85
 Або рибку ззісти, або на дно сісти, 317
 авá, 95
 áва, 197
 авата, 92
 авдотька, 69
 áвочна сítка, 197
 áвочник, 197
 австріяк, 67, 86
 áвчик, 196, 197
 áйр, 36
 аліошник, 190
 Анчоус, 277
 апóстол ϙ, 61, 306
 апрéлька, 191
 атеринка ϙ, 99
 баба, 118, 172
 ба̀бак, 120
 баба́шка, 181
 бабе́ц, 172
 баби́ць, 118
 баби́чка, 118
 бабкі́, 118
 ба́бки, 46, 118
 ба́бочка, 118
 бабу́лькі, 118
 бабу́р, 118
 бабці́, 74
 бавту́ха, 178
 баўту́ха, 263
 байдак, 92
 баламу́т, 45, 74, 80, 92, 140, 158, 199
 баламутити, 45
 балан, 21
 балбе́ра, 226
 балбе́рка, 84, 226
 балби́ра, 226
 балик, 18, 91
 балту́ха, 178
 бара́н, 256
 барани, 84
 бара́нчик, 256
 барбе́ра, 226
 басараб'я́н, 86
 батіжо́к, 91
 бе́глица, 44, 58, 165
 безбу́рне, 83
 безві́ддя ϙ, 45
 безри́б'я, 164
 безри́б'я ϙ, 45
 белица, 41, 121
 белуга, 127
 бе́рег ϙ, 44, 45, 295, 310
 бере́гиня, 106
 бере́гівка, 225
 бере́жіє, 82
 берéться (риба), 207
 бесказо́б, 232
 белори́біца, 232
 б'е́ться як риба в ополонці, 81

- б'ється як риба (рибонька)
 об лід, 81
 бздёрка ◇, 309
 біє остáми, 110
 бик, 257, 258, 259, 261, 287, 298, 329
 бистра вода, 39, 47
 бистрянкa, 89, 180, 233
 бистрянкa звичайна, 45
 б́йти на гóлос, 76
 бити рибу [остями], 140
 б́йтися як рíба об лід, 81
 бичéшник (бичі́шник), 196
 бичивні́к, 225
 бичковá сітка, 214
 бичколóв, 31
 бичколóвка, 233
 б́ичник, 196
 бичóк, 23, 42, 80
 бичок лиманських піщаних
 закісків, 80
 бичок-кругляк, 67
 бі́бла, 180
 бі́блиця, 165, 180
 бѣ́гъ, 44
 б́гти, 79
 б́жний кінець невода, 214
 б́й, 127
 бі́ла риба, 225
 бі́лизна, 127
 бі́лизна, 60, 127, 166
 бѣ́лизна, 57
 бѣ́лизна́, 57
 бі́лий, блідий, 121
 бі́ліця, 188, 189
 бі́луга, 41, 42, 60, 75, 121, 188, 190, 276
 бі́луга, 41, 276
 Бі́луга, 276
 Бі́сова риба!, 305
 блешні́ння шуки, 24
 блешню́вати, 24
 блéшня́, 23, 24, 96, 97, 201, 213, 218, 219
 блискавка, 188
 блистíти (рибу), 201
 блистíть, 97
 блистíй, 97
 боб, 120
 бобиль ◇, 294
 бобі́р, 120
 Бобир, 120, 275
 Бобирь, 275
 бобы́рь, 120
 Бобы́рь, 275
 боблиця, 172
 бóвкало, 176
 бовт, 53, 68, 96, 127, 175, 176, 205
 бовт ◇, 306
 бóвта, 175
 бовтало, 155
 бовтами зганяє, 69
 бовтати, 176, 178, 204
 бовта́ч, 177
 бовту́ха, 178
 бовт(ь)!, 176, 179
 бовч, 127, 175
 Бог ◇, 61
 Богай/Бугай, 298
 бóдър, 153
водéць, 153
 бо́ківня, 19, 57, 60
 боковы(и), 57, 60
 боковнѣ́ (пять головѣ́), 57
 бо́лень, 41, 121, 127, 142, 155
 болото ◇, 98
 болт, 121
 болть, 53, 205
 болть ◇, 62
 болту́ха, 178
 больна́, 60
 бомбиркі́, 226
 бор, 167
 борзина, 82
 боронá ◇, 229, 311, 312
 боргове тралення, 216
 бот, 53, 205, 206
 бóтало, 176
 ботáльная сеть, 53, 206

- бóтатъ, батáтъ, 206
 бòтва/бòдва, 205
 бочиця, 165
 бралася щука, 292
 брало потихеньку, 251
 бра́ти, 251
 бра́ти з пахо́ю, 292
 бра́ти рибу на трійло, 69
 бра́ти хвилю, 78
 бра́ть в перебо́рку, 292
 бра́ть на розпо́шку, 292
 братъ споді на віворот, 87, 292
 бреде водовъ и світить, 70
 бредé на про́середь (къ берегу), 72
 бредень, 96
 бризк, 76, 210
 бриль, 94
 бродіти, 96, 248
 бродить ъ, 45, 248
 бру́дем, 248
 бряц [бр'ашч], 212
 буба, 120
 бубі́р, 120
 бубирів пукать [пукат'ц], 120
 бубирчанка, 244
 бубі́рь, 268, 275, 330
 Бубі́рь, 277
 бубирь ъ, 275
 бубка, 120
 бублиця, 180
 бугáй, 250, 298
 Бугáй, 298
 бугáй ъ, 229, 297, 298
 буговець, 222
 букраніі, 258
 булбиры, 73
 булбон, 127
 булькати, 127
 бунація, 77
 бу́ркало, 177
 бу́рхало, 176
 бутербро́д, 256
 бу́ти на воді́, 139
 бу́ти на лову́, 139
 бу́цик, 158
 бял, 127
 в кого сива борода, тому юшки
 шкода, 303
 В кого чорний усок, тому рибки
 шматок, 303
 В умілого й долото рибу ловить, 312
 в'ялена осетрина, 54
 вад, 122
 важáн, 123
 валаш, 76
 вапат с"а, 137
 вар/вара, 169
 варь, 54, 170
 вар ъ, 168
 ва́ре, 168
 варе!, 168
 Варин, 167
 варіти, 169, 170
 Варно, 167
 варовати, 167, 168
 вáровати, 167
 варовый, 54, 63, 101, 170, 322
 Варовичі, 167
 варовое, 170
 варош, 167
 варуватиси, 169
 Варуйся!, 168
 варуньки повыловялъ, 54, 170
 варунковый, 167
 варунок, 60, 167, 168, 169, 170
 варунокъ, 54, 166, 167, 170, 239, 326
 Варунчиха, 169
 варуга, 167
 варугар, варгар, 167
 вата, 69
 ватаг, 92
 ватага, 92
 ватою можъ и дрібнійшу рибу
 ловити, 69
 вбігти на мілину, 78
 введєньський миньок, 87, 237

- веде доріжку, 292
веде поплавець, 292
велика кімля, 264
велика риба, 47, 110, 115, 121, 127,
140, 155, 163, 174, 199, 293, 305
Велика риба ◇, 39, 313
великориб, 44
великість води, 44
велиорыбъ, 44
вентерь, 146
вѣнтеръ двухкрилий, 238
верблянка, 222
вербовик, 191
верето, 69, 70
веретомъ ловлять рибу въ броді, 69
вѣртенъ, 145
вертикальна блешня, 23, 97, 213
вертикальне блешнювання, 97
вертиця, як оюн в ополонці, 81
вертрах, 70
верхі, 72, 87, 90, 227, 292
верхня підбора невода, 213
верховá риба, 215
верховодиця, 233
верховодка, 222, 233
верховодка звичайна, 188, 233
верховодна риба, 222
вѣрша, 83, 98, 145, 147, 315, 325
вѣрша ◇, 98, 311, 312, 315, 317
*вѣсебѣль, 230
весняна путіна бичка́, 24
вестиме невід дном, 79
вечі́рня, 60
вентер, 146
взяти парус на рифи, 78
выберут (ставка), 74
вибира́ть, 251
вбирають на борт (невід), 217
вбирають невода, 72
вибі́га з за́водом, 72
вйбі́гти на одну́ (на всі)
кодóли, 139
виверне, сам себе обнаруже, 133
вйвернутися ◇, 305
выволочи, выволочы, вывѣлочи, 205
вйвудити, 97
вигинають її ротомъ на ділъ, 254
вигнутий, 35
виживі́чувати (вйживичити), 99
виз, 39, 41, 42, 54, 116
виза, 42
визига, 54
визі́га, 54
визина, 54
визнина, 54
Виз-риба, 39
виз-риба в Дунаї, 41
визъ риба, 42
вййшов на річку, 80
выкида́ на річку (на глибину), 72
викладає поплавок, 293
вико́пуємо в'юнів, 133
Викорениця, як вѣяла риба, 317
вйкрутив сі з рук як слиж, 187
вйлапали, 140
вйлѣзти зъ матнѣ, 61
выловене варунковъ, 54
вйловля, 212
вйметує сіть на ходу, 217
вйрезуб, 14, 19, 56, 129
вйслонити на здóйму, 87, 293
вйсушена хórда осетрових риб, 56
вйтонити (невід), 200
вйтонок, 200
вйто́птувати рибу, 195
вйтруси(л) по злодѣську рибу из того
вйтира, 291
вйтягає кімлю до гори, 264
вйтягти із жабря́ками, 251
вйу́джувати (вйудити), 99
вйходне́, 63
вйш, 283
вйшар, 283
вй́бла, 180
вй́блій, 180
вйвсѣянка, 58, 309

- відціджувальні знаряддя
 рибальства, 218
 віз, 42, 188
 візйга, 54
 війстя рік, 77
 вінтер, 146
 вісімнадцятка, 235
 вісовá, 64
 віш, 283
 вішап, 17, 42, 116
 вішар, 283
 вловити ◇, 231, 301
в̆мещцѣщен мрѣжѣ, 205
в̆мещцѣщен ометн, 205
 вóбла, 180
 вóбла ◇, 276, 309
 вóблер, 24
 вода ◇, 46, 281, 282, 283, 298
 вода вже тихше иде, 84
 вода каламутна, 45
 воднитися, 83
 волóдар, 85
 вóлок, 96, 123, 205, 228, 261, 297
 волокъ, 69, 205
 волоки, 73, 108
 волокуша, 196
 волокушник, 196
 волосінь, 99, 124, 148, 204, 253
 волочити, 205
 волочити (неводом), 96
 волочок, 94
 волочóк, 16
 вóрок, 93
 востóк, 86
 вою́н, 117, 166
 в(ъ)падаю́ть в̆ сѣти, 62
 впийма́лы щѣку па́рню
 на разлѣку, 47
 Врітра, 167
 вселенська риба Виз, 43
 втілення Всевишнього, 43
 вугор, 115, 119
 вугор ◇, 285
 вудило, 97
 вудильник, 97
 вудильно, 97
 вудити, 97
 вудій, 97
 вудка, 51, 97, 328
 вудка ◇, 59, 308, 310
 вудка́р, 97
 вудлице, 97
 вудочка ◇, 308
 вудочка двозвѣнева, 238
 вужче, 94
 вузда́, 71, 72, 250, 253, 254
 вуклія, 186
 вускузоба, 232
 в'юн, 81, 114, 116, 133, 166, 194,
 215, 272
 в'юн ◇, 117, 260, 311
 в'юнка риба, 115, 135, 195
 В'юночка, 272
 вялой щуки, 194
 в'ятеринка ◇, 260
 вятерь, 70
 вятрик, 70
 гава ◇, 310
 Га́дська риба!, 305
 гадюка ◇, 299
 гак, 24, 76, 79, 118, 119, 201, 244
 галавень, 181
 галаган, 92
 галагані, 71
 гáлас, 70, 198
 галáсити, 198
 галган, 92
 галб́в, 70
 гаманцевий невід, 217
 гараджій, 75
 гарбій, 79
 гард, 73, 75, 92
 гарда, 75
 гать котцової риби, 215
 гáчити, 201
 гачок, 118, 141, 160, 209, 381

- гачок \diamond , 308, 311
ги бздёрка, 309
гибавка, гибалка, гибалка, 259
гибáти, 259
гирку́ша, 158
гирло, 86
гіркий, 190, 225
гірча́к, 88, 118, 119, 165, 172, 190, 225, 276, 280
главачь, главичь, 180
главень, 181
глéчик, 177
глибока вода \diamond , 39, 313
глодовик, 21, 191
гло́дянка, 191
гласа, 196
гласівнік, 196
глоту́н, 160
глубі́нка, 223
гнáти рибу, 160
гнерезд, 126
голов сто пятдесят, 56
голова, 56, 57, 60
головáнь, 181
головáтиця, 34, 43, 70, 110
головатыця, 165, 222
го́ловáч, 181
го́ловéнь, 181
голови́ця, 180
голови́ль, 180
голови́к, 181
го́лос, 76
гольян, 126, 165, 222, 270
гоні́ло, 160
горбань, 181
горбата сула, 181, 276, 309
горбиль світлий, 181
горбиль темний, 181
горбу́ша, 181, 309
горизонтальна блешня, 23, 97, 213
горі водовь пливє, 84
горішній, 77
горішній вітер, 77
горі́шня, 60
горішня́к, 77, 79, 80, 85, 86
го́рло, 94, 254
городжену зь лісового пруття, 83
городять пліть ускісний, 255
горча́к, 190
го́рчиця, 165
го́сті, 109
го́стрий, 121
гострі́шина, 111
гострі́як, 183
грається як риба у воді, 46
гребі́нь, 74
грего, 79
грецька скипасть, 78
гріє, як цигана ятір, 99, 260
грот, 108, 109
грузі́ло, 14, 122, 123, 177, 214
грузь, 209
гру́зь, 71
грядá, 84, 215, 236
грядові́й невід, 96, 215, 236
губа, 83, 266
гу́би, 315
гузі́рь, 254, 255
гузі́рь \diamond , 310, 311
гуля щука в жнива в полі на широкому роздоллі, 284
гуляє риба, 291
гуляца риба, 291
гуляю як риба по Дунаю, 46, 315
гу́ра, 315
гурчи́ця, 165
густá сітка, 91, 161, 236
густерник, 192
галага́н, 152
галаганы, 73
галага́нит злегéнька, 152
гард, 75, 201
гардува́ти, 75, 201
гвыч, 180
Ґеуката, 49

- го́товник, 74
 двадцятка, 72
 двана́дцятка, 72, 235
 двіе́нька, 90
 дво́йняк, 90
 дво́перстовка, 160, 380
 дво́хперсто́ва се́тка, 233, 239
 дво́хперстовка, 233
 дво́хперстовка, 233
 дев'я́тка, 71, 72, 235
 дель, 204, 215
 дельовий мішок, 215
 Держись берега, а риба буде, 295
 де́ржуть низько коби́лу, 27
 дере́н, 183, 225
 десяти́на рыба́на, 50
 де́сятка, 72, 160
 джи́нджирі́ка, 236
 диль, 204
 ді́хає риба, 293
 ди́хання, 134
 дні́провá шу́ка, 222
 дні́прóвка, 222
 дно \diamond , 67, 310
 до ма́тнѣ за́ганя́ти, 62
 до́гти, 87, 227, 250, 329
 доки пі́де стру́г за са́ком, 228
 доло́ня, 45
 до́лотó \diamond , 312
 дома́ха, 57
 до́нка, 222, 224
 до́нна вудка, 224
 до́нна риба, 222
 до́нна тра́лення, 216
 дощ \diamond , 59
 дра́ть, 251
 дре́говичі, 263
 дри́го́ла, 264, 266
 дри́го́ла, 263
 дри́фтер, 213
 дри́фтерна сі́ть, 213
 дри́бний частик, 23
 дри́бни́ці, 236
 дри́бни́ці, 73
 дри́бноко́міркові сі́ті, 78
 дрьо́хати, 174
 дуб, 44, 191, 296
 дуб \diamond , 249
 дуб невели́кий, 78
 дубі́вка, 77, 78, 296
 дубі́вка \diamond , 296
 дублі́ти, 199
 дубовик, 191
 дубці́, 94, 147
 дубча́нка, 94
 дуба́н, 199
 дуба́нити, 199
 Дуна́й, 39
 Дуна́й \diamond , 39, 46, 315
 дуна́йка, 223
 ду́рень \diamond , 138, 229
 дури́ло, 196
 дури́льник, 196
 дури́ти ску́мбрію, 196
 дурний як кара́сь, 276
 дух, 280
 дух водо́йми, 61
 духа́, 280
 духи́, 211, 280
 кгда́ повелить ѳсти́ рыбы, 51
 ез, 201
 езь би́ти, 201, 292
 е́зеро, 55
 Езе́(р)ско́го, 55
 езовни́чий, 52
 езовщи́на, 17, 53
 е́мець, 141
 је́мати, 136
 е́мки, 141
 емкі́й, 141
 ерик, 75, 149
 Е́сть риба в водо́і, та і́сті її́ годі́, 317
 жаба \diamond , 138
 жа́бри \diamond , 308
 жа́брува́ти, 201
 жабу́риння \diamond , 311

- жак, 290
же́рех, 41, 127, 128, 155
жерліця, 95
же́рти, 166
же́рун, 127, 166
жива́, 64
жива́ мідь, 67
жива́ приманка, 222
живе́ць, 54, 60, 99, 212, 222
жыўка, 253
живьца для плоду на и(н)
 шиє лѣта зос(т)авляль, 54
живьца не ловил, 54
жидовска рыба, 68, 304
жилица, 253
жілка, 253
жир, 254
жирування, 162
жирує риба, 293
жирун, 127, 166
жмакі, 71
жмурки, 134
жовта щука, 65
жовтий єврей, 66
жовтобрюхий, 65
жолоб, 222
жолобна риба, 222
жор, 16, 98, 99, 207
жулик, 65
з візом говорить, 39
за один заміт, 211
забіжна, 234
забіжне крило, 72
забрала риба, 292
забресті, 24, 96, 249
забрід, 211
завалити рибу, 293
завинувся койлом, 58
завідне крило, 72
завітріє, 83
заводок, 201
заволоть, 208, 292
Заворичі, 167
за́ворот, 208
за́вороть, 208
Заганяйте квочку в бочку, а курчата
 в вершу..., 98
загарпунити, 35
загі́н, 208
заглоту́шка, 160
за-(у-)гнати (управити) до матнѣ, 62
загреба, 73
загрузіть крило, 87
за́зубці, 74
зайці́ ♂, 317
зако́нна риба, 213
Закидайте теню по синьому морю, 47,
 232
закидна вудка, 224
закидний невід, 214, 215, 236
закиду́ха, 224
Закинули теню — не впіймали долю,
 а впіймали щуку, 47
закіньте сітку че́резь бі́стру
 річку, 47, 231
закідна кодо́ла, 93
закрі́ха, 212
закука́нити, 201
залі́ти, 250
залом, 208
залягти як риба на дощ, 311
замет, 211
заморожений ♂, 81, 276, 314
зана́да, 212
занаме́т, 235
зани́р, 76, 211
за́пад, 86
запе́н, 208
за́писоч, 208
запла́ва, 208
заплутавсь як атеринка в ятір, 99
запорізька чайка, 78
запускна ополонка, 214
зарыба́рити, 202
зари́бити, 200
зари́бок, 54, 60, 200

- заривається (в землю), 133
 зариваються в землю, 133
 заритися як карась у мул, 311
 засіпати сітки, 292
 заставъ, 255
 заставити [кімлю], 290, 291
 заткнѹти вѣршу, 315
 заток, 83
 зато́ка, 208
 затрусіть паху́, 290
 зата(г)ши волокомъ, 54
 заходять в коту, 79
 зача́па, 212
 збрід, 84
 Звари мені судака, Щоб і юшка була,
 І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя
 кума люба, кума душечка, 46, 303
 зв'язувати ко́ла, 34
 зв'язувати, 51
 зганяє тамтуда рибу, 264
 зго́нний, 85
 здо́йма, 71, 72, 141, 209
 зе́лик, 189
 зігнутий в дугу, 36
 з'іма́ў зомком ри́бу, 70
 зла як щука, 269, 276
 зло́виў на бр'ашчі, 212
 зомкаш, 76
 зомо́к, 70
 зубата як щука, 269
 зя́бра ◊, 308
 зя́бри ◊, 306
 йма́ти, 136
 йорж, 119, 183
 йорш, 184
 йоршик, 184
 йти на посвйїет, 139, 211
 І живої не ба́чить, 295
 І на каза́н нема́е, 295
 І риба не пливе (не плине) проти
 бистрої води, 39
 І риба не плине проти бистрій
 (бистрої) води, 75
 І риби наловить, і ніг не замоче!, 136
 І риби наловить, і ніг не замочить,
 311
 І, мов миньки, повивертались,
 Безпечно спати залягли, 114
 Ів би кіт рибу, а в воду не хоче, 317
 ігольня, 19, 57, 60
 іде за водою (невід, риба), 79
 іде проти води (невід, риба), 79
 изволочити, 205, 249
 Икряная, 271
 іма́еме (головльї), 142
 іманка, 141
 имання ри́бъ, 69
 імати, 136, 142
 іма́ти рука́ми, 142
 іма́ть ри́бу, 71
 іміў, 142
 імити дівку, 142, 156
 імити рибу, 142, 156, 325
 имѣти, 136
 исопний, 82
 іспуст, 60
 испустъ, 57, 211
 іти вгору, 77, 78, 108
 іті ко́йлом, 58
 іти на вудку, 308, 310
 іти на лапавку, 139, 156
 іти на мацакі, 139, 156
 іти на риболовлю, 139, 156
 іти на ри́бу, 139
 іти на ри́чку, 80
 ішли на мацуни, 139
 Іюнь, іюль – на рибу плюнь, 295
 їз, 76, 79, 125, 201
 їзіти, 76, 201
 імати, 142
 імати ◊, 136
 їхати на во́ду, 139
 їхати на гу́ру, 139
 кабі́ла, 259
 кага́н, 253
 каламага, 69

- каламагою ловлять підь
намулистими берегами, 69
каламутили, 134
каламутити, 140
каламутна вода, 47, 139
калітка, 90
ка́мбалові, 63, 216
камбальна глибина, 214
ка́мбальна сітка, 161, 214
камбальні лови, 80
ка́мбула, 268, 330
каміш ◇, 304
камінник (камінча́к), 166
камса́ ◇, 295
капа, 17
капелюшник, 134
капшукóвий невід, 217
кара́, 272
карае́ль, 85
каракут, 92
карандич, 92
Карас, 275
Карасенко, 275
Карасиківка, 273
карасі задля кумасі, 46
кара́с'і то дл'а кума́с'і, 303
Карасівка, 272
Кара-су, 272
карась, 46, 92, 158, 227, 272, 275,
276, 277, 288, 305
Карась, 275, 276, 277, 288, 330
карась ◇, 67, 75, 158, 276, 310,
312, 316
карась білий, 159
Карась дуба́се!, 305
карась звичайний, 158
карась золотий, 159
карась золотистий, 159
карась красний, 159
карась круглий, 158
карась луговий, 159
карась річковий, 159
карась сребристий, 159
карась со́рний, 158
карась сріблястий, 158
карась ставко́вий, 159
карасьо́вка, 161, 227, 235
карася́ччя, 57
карб, 252
карбо́вана риба, 252
карбо́вка (карбо́вка), 252
карбува́ть, 86, 252
карма́, 279
карма́к, 182
карма́тник, 197
касп'яга, 92
ката́ється риба, 293
катра́н, 84, 199
катра́нити, 199
катра́нні сіті, 214
кача́йец'а, 109, 285
кашниця, 165
каюк, 84, 149, 251, 306
каюка́ми сипа́ться, 251
кваку́ша, 175
квок, 76, 175
квопи́ла, 175
квочити, 24, 76
кефаль, 91, 197
кефа́льний, 197
киба́лка, 259
кида́ть ко́йлом, 58, 76
кирган, 262, 267
кит, 14, 34, 35, 44, 127, 128
китобі́й, 14, 232
китобое́ць, 232
кит-риба в о́кяні, 44
кімла́ч, 182
кімлачі́, 16
кимлы, 264
кімля, 265, 267
кінець кешеневатий, так званий
рогъ, 254
кінець нерестового ходу, 24
кінь, 257, 258, 262, 329
кісткові́, 215

- кісткові риби, 215
 кітєць, 123
 кіш, 146, 148, 204
 кіш ◇, 148, 317
 кішъ тої форми, що колиска
 для дітей, 91
 кладуть ліску, 83
 кланца́к, 181
 кла́сти комо́ру, 255
 кла́сти сяжу́, 83, 84
 клепа́лка, 179
 клепа́ти, 178, 181
 клепе́ць, 181
 кле́я, 186
 клі́мля, 123
 клі́мня, 123, 265
 клі́вер, 78
 клі́пати, 181
 кло́вня, 123
 кло́ўня, 265, 267
 клок, 176, 177
 кло́млі / ко́млі, 263
 кло́мля, 94, 123, 263, 265, 267, 287
 кло́мня, 123, 265, 267
 кло́м'я, 94, 265
 клони́ти, 293
 клопавка, 178, 179
 клочило, 177
 клочити, 176, 177
 клу́мля, 123, 264, 265, 267
 клу́мня, 94, 265
 клум'я, 94
 клюва́ти, 24, 100
 Клює як камса́, 295
 кляч, 204, 209
 кляшникі́, 71, 72
 кнут, 80
 кобе́ля, 260
 коби́ялка, 259
 коби́ла, 27, 42, 257, 258, 259, 261,
 262, 263, 264, 265, 268, 287, 329
 кобы́лы, 264
 коби́лка, 258
 кобы́лка, 258
 ко́вбен/ко́вбель, 280
 ковбу́ша, 280
 ковзнé грузило, 214
 ковзний поплавець, 214
 ковзний тягарець, 214
 коді́льниця, 93
 коді́льчик, 93, 196
 кодо́ла, 58, 71, 84, 90, 93, 196
 кодо́ла з кляшниками, 71
 коза, 42, 69, 257
 козел, 42
 ко́зли, 56, 259
 козу́лька, 254
 ко́йлання, 93
 ко́йлати, 58, 76, 87
 койлити, 84
 ко́йло, 58
 колэ́ба, 158
 Коли ти шука бистра́, поговоримо
 з хвоста, 40
 коливальна блешня, 23
 коливна блешня, 218
 колисáння, 163
 колі́ска, 34, 91, 94, 263
 колиско́ю ловлять рибу на менші́й
 воді, 91
 коли́ця, 69
 коло́дязь ◇, 295
 колот, 127, 203
 колоти́ рибу, 293
 колотити вую́нів, 139–140
 колотити ри́бу, 139
 ко́мля, 27, 94, 265, 267
 комо́ра, 255
 кому́ рибку ва́риш?, 46
 копа́ ◇, 317
 корзи́на, 90, 147, 260
 коринча́к (коринча́н), 166
 кормове тралення, 216
 корна́, 279
 Коробъ́, 274
 ко́рок, 79

- королéвич, 222
короп, 36, 42, 73, 133, 162, 251, 274,
275, 292, 315
Кóроп, 274, 277
Коропъ, 274, 275
короп ѿ, 316
кóроп королéвський, 222
короп на третьому році життя, 65
кóроп простій, 222
коропéць, 184, 275
Коропець, 275
корописько, 162
коропíця, 165
кóропові, 63, 216
корошня, 70
корчага, 145, 148, 156, 325
косáрь, 285
косац, 285
косач, 285
коси́jer, 285
косир, 285
косіти (рибу), 250
кóста, 109
костар, 183
костарик, 111, 128, 184, 185
костеник, 111, 184
костéрь, 111
костисті, 216
костра, 111, 128, 183
кóстрéж, 185
кострець, 184
кóстрéш, кóстрéш, 185
кострiж, 185
кóстриж, 185
Костриж, 185
Кострижівка, 185
кóстрик, 184
кострiця, 184, 185
Костриш, 185
кóстрож, 185
Коструб, 186
кострубач, 185
костру́ж, 185
кóструж, 185
кóстур, 183, 285
костючек, 111, 184
костяк, 111, 183
косяк, 56, 58, 60, 77, 126, 182, 217
косякѣвъ два, що рибу ловят, 56
кота, 73
котéць, 98, 123, 149, 150, 156, 215, 325
кóти, 149
котiння, 35
котцова риба, 215
котяча риба, 303
кош, 146, 204
коша́ча радiсть, 303
кошельковий невід, 211
кошiльковий невід, 217
кошiльний невід, 217
Кракнаката, 149
красна риба, 190, 241
красна тоня, 190
красни, 190
красний, 190
краснiця, 189
краснопéра, 189
краснопiр, 82, 233
краснопiрка, 233
красняк, 190
краснянка, 189
крiвда, 90
крiга, 261, 262, 264
крыга, 261, 262
крига, 253
крижак, 70
крижина ѿ, 81
крижiвниця, 70
крижоватка, 70
крiла, 71, 74, 87, 90, 180, 182, 239, 240,
250, 253, 293, 297
криласька кодóла, 93
крилáч, 181
крило, 78, 87, 98, 238
крилозiябровi, 216

- крипа, 69
 кріпень, 147
 кросна, 56
 крошевня, 56
 крошени полтретґнадцат
 головы, 56
 Крошенка, 272
 крошень, 56
 крошиця (крошниця), 272
 крошні, 56, 259
 крошня, 56, 70, 83, 84, 102, 224,
 259, 262, 271
 Крошня, 271, 272
 кружальця, 256
 крук, 299
 крук \diamond , 299
 крупний частик, 23
 кру́ча \diamond , 229
 кру́шна, 56
 кру́шня, 56
 крючок \diamond , 295
 куга́, 36
 ку́га, 71
 кука́н, 92, 95, 124, 201
 кукольван, 199
 кукульванить (рибу), 199
 куль, 71, 93, 95
 куль \diamond , 310
 кумля, 265
 куок!, 177
 курланчуг, 92
 кусо́к, 86, 252
 куте́ць, 123
 куті́нец, 150
 куті́р, 116
 куті́ц, 150, 267
 Кутище, 149
 куті́ць, 150
 куфа́йка \diamond , 305
 ла́ва, 79, 204
 ла́ва оселедців, 77
 лавру́шки, 158
 лака́та, 224
 лакатка, 70
 ламáть, 251
 лап!, 130, 136, 179
 ла́па, 130, 136
 лапа́вка, 14, 130, 137, 179
 ла́пати, 130, 136, 137, 138, 139,
 155, 156
 лапати \diamond , 136, 137, 156
 лапати рибу, 140
 жа́патися [вапати с"а], 137
 лапити, 130, 136
 ла́поть, 158
 лапга́ш, 196
 лапга́шник, 196
 левант, 78
 Левіафан, 35
 левіятáн, 62
 лень, 204
 леп, 94
 лепек, 94
 лепен, 94
 лепеньгал, 21
 лепесну́ти, 173
 леса, 124
 лець, 21
 лимáнка, 222
 лимáнна риба, 222
 лин, 303
 лин \diamond , 67, 310
 Лин вилинае, а карася очешуть, 67
 лин озерний, 67
 Линовиця, 273
 линь, 117, 186
 лип, 94
 липан, 94
 липарь, 94
 липен, 94
 липень, 186
 липирек, 94
 лі́хо \diamond , 305
 Ліхо карасеви, коли в шум
 заплине, 75
 лід, 81

- лід ◇, 81
 лізе як риба до продухи, 81, 280, 315
 лізуть уверх головами
 по рукаву, 81
 лінь, 204
 ліпень, 117
 ліс, 124, 170, 204
 ліс ◇, 285
 ліса, 124, 203, 204
 ліса́, 254
 лѣса́, 124
 лисы, 73
 ліска, 254
 ліска, 124, 204, 292
 ліскі́, 204
 ліскóвий, 124
 літний, 83
 лобань, 21
 лобатий рибець, 21
 лобач, 21
 ловь, 212
 ловець, 49, 141, 195
ловыць, 49, 51, 164
 ловы (лóви), 212
 Лові́ і малу і велику, 306
 Лови рибку, де лопух є, 310
 ловы рыбные, 54
 Лові́ тоді, як на вудку йде, 310
 ловили упяťо́х, 27
 Ловили, ловили, та й піймали сома,
 302
 ловіти [нóсом] окуні́в (окуні́,
 окунці́в), 302
 ловити ◇, 136, 229, 231, 301, 311, 312
 ловити на гак, 79
 ловити рибу на посвіт, 253, 267
 ловити рибу перед саком, 310
 ловити хапою, 130
 ловіть на мертвий якір, 229, 312
 ловіть рибу боронóю, 229, 311, 312
 ловіть рибу на скок, 206
 лóвища оуюновы́є, 49, 55, 215
 ловище, 49, 55, 102
 лóвлення, 212
 лóвля, 37, 212
 логер, 213
 лóдус, 85
 локáтка, 70, 224
 лопух ◇, 310
 лососéві, 42, 63, 213, 223, 309
 лосось, 43, 116, 129, 190, 195
 лосось дунайський, 43, 165
 лускá ◇, 306, 308
 луску́ шкребті́, 308
 луст ◇, 310
 льоскóва сітка, 238
 лю́лька, 34, 91, 263
 лю́ляти, 91
 ляп!, 179
 ляпалка, 179
 л'áса, 124
 лящ ◇, 311
 мад'яр, 68
 маїстро, 79
 маїстро-тремунтан, 80
 майстро́, 85
 малька ◇, 310
 маľо́шниця, 118
 маля́вка, 118, 276
 Маля́вка, 276
 малявошниця, 118
 манастир ◇, 61
 мара, 81, 280
 марена, 42, 63, 183, 234
 Марена, 42
 мартюк, 73, 191, 269
 мартянка, 191, 269
 маскозóб, 232
 маслáг, 70
 ма́тика, 90
 ма́тица, 90
 ма́тиця, 90
 ма́тичин, 90
 ма́тка, 90
 ма́тниця, 90
 матня́, 71, 90

- матня ѿ, 61, 311
 ма́точка, 90
 мату́ла, 199, 228
 мату́лити, 199
 мату́ха, 90
 маха́лка, 163
 ма́хар, 195
 ма́хівка, 223
 махне руковь, що-бъ товаришъ
 ставъ и свѣтивъ на однімъ
 місци, 70
 мац!, 130
 мацакі, 13, 131, 139, 156
 ма́цати, 131, 136
 мацо́к, 14, 131, 139
 мацу́ні, 14, 131, 139
 мена, 270
 Ме́на, 270
 менту́з, 114, 135
 ме́нтуз, 114
 ментузі́, 114
 ментус, 114
 мень, 113, 114, 115, 270
 ме́нькус, 114, 115
 меньо́к, 114
 меньо́к ѿ, 114
 меня, 270
 мересні́ця, 126, 270, 271
 ме́рест, 126, 271
 мересту́ля, 126
 мелководна щука, 238
 ме́ло[ч'] в ряске, 295
 м'ень, 113, 114
 мережа, 51
 мй́кало, 177
 микольник, 191
 милиозга (мілюзга), 118
 мина, 270
 мй́нтуз, 114
 минтус, 114
 минус, 114
 минь, 113, 115, 134, 270
 минь річковий, 270
 мй́нька, 114
 миньо́к, 113, 114, 134, 155, 194
 миньо́к ѿ, 114
 мілкий, 117
 мілководдя, 78, 122
 мілька, 117
 мілявник, 236
 міна, 270
 мінога, 114, 135
 мінога угорська, 135
 мй́нтус, 114, 115
 мй́ньо́к, 114
 Місто-Риба, 17
 мніус, 115
 многомутное, 83
 мнлюх (мнух), 115
 мн'ати(с'а), 115
 мовчить як риба під крижиною, 81
 мойстра́, 85
 молда́вка, 86
 молдова́н, 86
 молдуван, 79
 моль, 117
 мбл', 117
 мьтні́ць, 45
 Мо́ре значи(т) свѣтъ, 18
 морожений ѿ, 81
 морський бубир, 77
 моря́к, 222
 моря́н, 86
 москалик, 68
 моска́ль, 68
 мотня́, 89, 90, 215, 279, 280
 мрѣ́жа, 51
 Мресница, 270
 мужі́к ѿ, 61
 мул, 42, 86, 117, 118, 133, 158, 181
 мул', 117
 мул ѿ, 311
 муловик, 117, 158
 мулькй́й, 117–118
 муляви́ця, 117, 118
 мулявник, 236

- муля́ка, 118
мурза́к, 86, 92, 181
мутитися, 83
му́тна вода, 45
му́тна вода ◇, 39, 140
мутное, 83
На безри́б'ї (на безві́дді) і рак
ри́ба, 45
на бы́стрі відні́ме не́вода, 72
на ду́хї ловити рибу, 211, 280
на пашу підходить, 84
На сяжу́ иде́ рибакъ́ підъ́
вечі́рь, 84
на то мутит воду, аби рибу
лапати, 137
набира́ть не́вода, 87
навал, 83
навигри́бав карасі́в, 132
на́вод, 122
наганя́ти рибу, 27, 177
нагрі́вся як циган в неретку, 67,
260
нагу́л (ри́би), 60, 211
надати́ кодо́лу, 93
наживна́ риба, 214
наіма́ў, 142
на(и)мовали́ до лововъ́, 55
нака́т, 76, 207
на́кидка, 235
накі́сток, 164
накрива́чка, 90
налапали́ під ка́мінням, 138
налапати, 138
налапати ◇, 138
налі́м ◇, 276, 315
намаца́в в'ямок, 132
намо́г, 235
на́падка, 70
напівпрохі́дні риби, 214
напузався, як менё́к, 114
нары́бок, 164
нарисні́ца, 165
наро́гі, 263
наря́д, 71
насá́р, 181, 184
насá́рик, 184
Насмія́лась верша́ болоту, коли
огляне́ться, аж і сама в болоті, 98
на́ставка, 16
наставле́ний сак, 74
наставля́ють підъ́ береги, 264
Наставля́ючи той прила́дь
підклада́ють підъ́ пліть ка́міння, 254
на́тяг жи́лки, 34
нахли́стове ву́длище, 23
на́хлистом, 223
нахльóст, 206
не иму́ться ости, 70
Не сто кі́п за рибку́, не сто кі́п
утрати, 317
Не тоді́ собаќ годувать́,
як на ловлю́ йти, 37
не́від, 53, 96, 122
не́від (не́вод) ◇, 137
неві́д ітима́ проти води, 79
неві́дна риба, 48, 87, 213, 237
не́відник, 24, 52, 96
Невѣ́днычій, 275
неві́дничити, 24, 52, 96, 198, 202, 323
неві́дчик, 52
не́вод, 122, 205
*не́водъ́, 205
невода́ми рибу́ ловите́, 52
неводá́р, 195, 199
неводи́ ходили, 53
неводъ́, 52, 53
неводъ́ничий, 52, 53, 275
Неводъ́ничий, 52, 53, 275
неводчи́к, 52
незако́нна риба, 213
нема́ їй диха́ння, 134
неодногла́сні кодо́ли, 93
нерезд, 126
не́рес, 126
не́рес, 126
Нересна, 271

- нересніца, 165
 нересніца, 126, 165, 270
 Нерэсніца, 270
 Нересно, 271
 нэрест, 60, 93, 108, 109, 110,
 126, 191, 192, 211, 285, 325
 нэрест \diamond , 110
 нерестіліще, 96
 нерестовіще, 55, 96, 234
 нерестува́ти крашце в солодкій
 воді, 79
 нерёт, 16
 нэрет \diamond , 311
 нерета, 145
 нереток \diamond , 67, 260
 нерісь, 60
 нерэ́та, 145
 Нехай вам кіш та риба, 317
 нижня підбора невода, 213
 низівка, 77
 низовий, 77, 78, 79
 низовий вітер, 78
 низовка, 86
 Нимá рíби биз кóсти,
 а чолові́ка биз злóсти, 109
 нйтку кла́сти, 72
 ні (ані) до са́ка, ні (ані)
 до бовта́, 311
 Ні лускі́ ні хвоста́!, 306
 Ні ока, 295
 ніби копито лошати, 177
 нога \diamond , 59
 нършници, 270
 носа́рь, 181
 носáстик, 181
 ну як ото глечик, 177
 Ну, з Богом!, 306
 нуздáть, 227, 249
 обвічковувальні знаряддя
 лову, 218
 обергальний пелюсток, 219
 обертова блешня, 23, 218
 обі́рка, 123
 обкидна́ сітка, 214
 обкидний невід, 215, 224, 236
 облук, 74
 обма́нка, 163
 óмах, 212
 обме́т, 205, 210
 обметати, 217
 óболок, 58, 282
 оболокь, 282
 оболоком риби ходыт, 58, 282
 оболочитися, 83
 оборóтна (оборóтня) кодóла, 93
 обтя́ження, 163
 овес, 58, 309
 огні́во, 90
 óдгóн, 209
 одеський, 79
 одливало, 177
 одлясок, 124
 однобóчка, 232
 одногласні кодóли, 93
 одно(х)стéнка, 233, 235
 одностінна зяброва сітка, 233
 одхвát, 76, 207
 од'язок, 164
 озера рыбаал за днѣстромь, 53
 озеро волочивати (волочити), 292
 озимі плідники, 234
 Ой пливе щука з Кременчука
 та підстрелена з лука, 41
 Ой пуд мбстом рýба з хвóстом, як бы
 йі імíти? / Бы як свóму милéнькому
 вечéрю зварíти, 142
 Ой ти щука бистра,
 бери окуня з хвоста!, 310
 Ой, лихо яке вивернулося!, 305
 *окáта (сітка), 224
 *окáтка, 224
 око, 120, 166, 185, 224
 округлсть, 35
 Óкуне, óкуне, повернісь до мéне
 головю́ — побалáкаем з тобю́, 40
 óкунем ставáте, 46

- окунець, 40, 275
Окунець, 275
Окунець-молодець, повернись
передом — поговоримо
з тобою!, 40
о́кун'ці, то дл'а ба́бун'ці, 303
окунь, 40, 46, 81, 111, 120, 166, 181,
183, 185, 275, 276, 281, 302, 314
Окунь, 275
окунь ⚡, 46, 81, 275, 276, 281, 282,
302, 314
о́кунь морський, 222
о́куна уловилем(ь), 58
ометь, 205
ону́ча ⚡, 229
ополонка, 63, 71, 72, 73, 81, 211,
214, 280
ополонка ⚡, 81, 315
оса́да, 90
оселе́дець, 58, 68, 77, 78, 79, 80,
84, 149, 213, 216, 268
оселедцевий промисел, 216
оселе́дцеві, 63, 216, 223
Осетрівка, 272
Осетро́ва, 273
осетрова хорда, 56
осетровий клей, 41
осетро́ві, 40, 41, 42, 54, 188
осінній бичо́к, 23
осіння пути́на бичка́, 24
оста, 109
остень, 96, 108, 109, 153
остьнь, остьнь, 108
ости, 70, 75, 76, 109, 110, 111, 244
осты, 109
остивно, 111
остити, 76, 244
ості, 109
ості лету́чі, 220
острах, 111
остріш, 111, 185
острі́ш, 111, 185
острога́, 128
остро́га риб'яча, 62
оть бочки рыбь по шести грошей,
54–55
оть вялыхь рыбь и свѣжихь
десятое, 55
оть десяти осетровь десятаго
осетра, 55
оть каждого осетра по хребтинѣ
взяти, 55
Отака́ ловись!, 317
отаман, 19, 79, 92, 286
отъметь, 205
Ото-то и горе, що риба в морі!, 317
оуюн, 215
оуюновые, 49, 55, 215
очаківська шаланда, 78
Очерет з лозою не помиряцца
хоч вітру нема, все лаюцця, 284
Очеретом-рогозою шарить, 283
очеретя́на вудка, 223
очеретя́нка, 223
очі ⚡, 81
о́шийок, 254
ою́н, 166
ою́н ⚡, 81
пазуха, 83
палазэ, 261
па́льсок, 124
панти, 17
Парасья, 46
парижа́нка, 223, 235
пасти у мрежу (мреже), 51
патринёрка, 90
пахва, 72
пашова́ риба, 215
паюва́ти, 86, 201
пека риба на устага, 144
пекти, 92, 144
пекти раки, 59
первый испусть, 57, 211
перебить рибу, 292

- перебіра́ть сі́тки, 87
 перед неводом риби не лапають, 137
 Перед сітьов риби не їмай /
 ... не лови / ... не лапай, 136
 перемéт, 99, 208
 перемéтами, 52
 Перемече ся ка́мінемъ черезъ усю
 воду, 255
 перемі́тъ, 208
 перепльо́т, 208
 перéсип, 208, 209, 228, 294
 переспа, 83
 пері́ж, 224
 пері́жна сі́тка, 224
 перо́ ѿ, 306
 перст, 161, 233, 239
 персто́ва се́тка, 223
 персто́вка, 223
 перша оселедцева путина, 79
 пескоглі́дъ, 69
 пь́стражъ, 88
 Петро ѿ, 61
 петровський підхід, 234
 пеца́рі, 92
 пеца́р, 92
 пецку́р, 92
 печера, 135, 325
 печери рие, въ котрихъ и сидить, 70
 печерка, 201
 печеркува́ти, 201, 202, 241
 печерування, 134, 155
 печерува́ти, 325
 пе́нина, 134
 пе́нинар, 134
 печкур, 134
пе́цера, 135
пець/пешть, 135
 пидре́йок, 132
 пидр'іза́т' т'у́лку, 250
 пирь, 94
 писку́н, 166
 пичи́рило, 92
 пишáти, 166
 півник, 80, 284
 підбі́р, 209
 підйомний невід, 236
 підка́менщик, 164
 підкла́д, 209
 підкрі́лко, 164
 підку́жник, 164
 підле́щик, 164
 підпуші́ти, 86, 228, 250
 підпу́шка, 228
 підре́йок, 132
 підривáти, 133
 підривка, 70, 133
 підрйі́ок, 132, 133
 підрийі́ок, 132
 підріза́ти, 250
 підса́д, 209
 підса́к, 76, 97, 201
 підса́ка, 97, 201, 244
 підса́чити, 202
 підса́чування, 97
 підса́чувати, 97, 201
 підсіка́ння, 163
 підсіка́ти (підсікту́), 100
 підсо́мик, 164
 підсуші́ти дуба, 249
 підсушувáть, 227, 249, 250
 підтумок, 21
 підтягну́ти о́куня, 301
 підхва́т, 70, 209, 244
 підхватка, 293
 підхва́чувати щук, 292
 підчку́р, 92
 підъ берегомъ печери рие,
 въ котрихъ и сидить, 70
 пійма́ть циганку, 67, 229, 297
 пійма́ч, 141
 пілка, 69, 70
 піскар, 80, 120, 134
 піскоглі́д, 232
 піскозо́ба, 69, 232

- піскун, 86, 166
піску́р, 166
пістріюжна сітка, 135, 214
пістрява щучка, 40
пістрявий окунець, 40
піти в берег, 77
піти́ за вітром, 79
піч, 148
пічка, 134
пічкур, 92, 134
пічкурець, 134
пі(и,е)шка́р, ~ур, 92
піщана риба, 222
піщанка, 222
плав, 76, 207, 208, 235
плавáк, 182
плавна́ сітка, 72, 208
плавна сітка з примусовою тягою, 24
пла́ха, 71, 235
плела на роздорожю тай тоді, як ідуть люде на ярмарок, 75
плескавка, 188
плести (сплести) мережу, 51
плести невод під церкою, 75
Пливе щука з Кременчука, підстрелена з лука, 41, 285
плисти за водою, 75, 208
плисти проти води, 75
плистки, 74
плішня, 82
плоска риба, 226
плоскогуб, 232
Плотáвка, 274
плотва́, 89, 227, 274
Плотва́, 273
*плотва́, 274
плотвя́нка, 161, 227, 236
плотиця, 276, 381
плотьця, 180
Плотиця, 276
плоути, 273
пляскáнька, 140
пляскáня, 140
побережні́к, 86
побивається як риба в ополонці, 315
побігти за вітром, 78, 79
подáрок тьóщі, 302
подать отъ улова рыбы, 53
подвійна кодола, 79
подóвжній невід, 71
подошóв, 254
пожілина, 90
пої́хати на плав, 207
поколисáв рибу, 34
пóле, 90, 91
полно́у црковнѣю мережу ловитвы обрѣтають, 62
по(л)ну бо(ч)ку ры́б(ь) накладе(т) и зашпунтує(т) єй, 62
полосá, 86
полотно, 70, 90, 91
полохають у сіть рибу, 70
полудьóнка, 86
пóлявина, 71
помил, 82
помило, 70
Поможи мені, цариця, 306
поморіє, 82
понану́здувать, 249
попав як в'юн у вершу, 311
попадає вь ротъ и зловлена, 254
попади́ця, 88, 165
попады́ця, 165
попа́дька, 88
попа́дя, 88
попа́стися в матню́, 311
попа́чка, 88
поплавок ◊, 295
поплаво́чна удочка, 223
поплавча́нка, 223
по́пруга, 74, 254
по́пуск, 76, 209
попускати вудку, 308

- поріж, 72
 поріжна сітка, 223, 235
 поріжна сітка з примусовою тягою, 24
 поса́д, 90
 поса́дочна кодо́бла, 93
 посві́т, 94, 253, 267
 посі́пати сі́тки, 87
 поставивши маячо́к — зхо-
 дяться до берега, 72
 поста́вити ко́ти, 149
 поставити лаву, 292
 потрусі́ть сі́ткі, 290
 потягне ости и пі́де геть, 70
 Пошли дурня по раки, а він жа́б налапа, 138
 прасол, 19
привла́кть, 51
привла́зци мрѣ́жѹ, 51
 приволочка, 51, 236, 292, 294
 приду́ха, 36, 81, 211, 280
 прикра́й, 82
 прило́в, 60
 приму́тьное, 83
 принести бо́биям, 294
 припа́дь, 74
 приплив, 83
 припор, 83
 приса́да, 90
 приса́дка, 90
 присві́т, 211
 при́скати, 172
 приска́ч, 173
 прискри́пати, 147
 приходи́ще, 55, 102
 приходять горі́ ріко́в, 110
 при́шивка, 86, 252
 про́в'язь, 209
 про́ва, 78
 про́ведення, 163
 прогі́н, 209
 про́лоту́шка, 160
 проду́ха ◊, 81, 280, 315
 прозі́рна сі́тка, 161, 235
 про́лиз, 207
 про́лизувати, 207
 про́пав як риба на сонці, 314
 просі́л, 210
 просоле́на осятринка, 210
 простя́к, 222
 проти́вний, 83
 прото́лч(іє), 82
 про́хана риба, 74
 прохі́дні риби, 214
 пруд, 82
 пружні́сть вудли́ща, 23
 прямо́висне блешні́ння, 23
 прямо́висне вуді́ння, 23
 пстру́г, 88, 140, 189
 пугаси́к, 119
 пудре́вка, 133
 пужа́ло, 160
 пужа́ти рибу, 160
 пу́кавець, 172
 пука́с, 119, 120, 276, 280
 Пука́с, 276
 пука́сик, 119, 120, 272
 пукаста камба́ла, 120, 181
 пука́стий, 120
 пу́кати, 119, 120, 272
 пунент, 79
 пу́рія́з, 85
 пуска́ється в па́хву, 72
 Пу́стова́рівка, 167
 пу́танка, 235
 пух ◊, 306, 312
 пу́хла риба, 222
 пухля́к, 222
 п'ятна́дцятка, 72, 235
 п'ячку́р, 134
 ра(у)ге́ля, 90
 рагі́, 263
 рагу́лі, 142
 рагі́, 142
 ра́жањ, 143

- ражен, 143
 рак, 155
 рак ⚡, 45, 138, 229, 231
 Раки іжте, а юшку вон, 317
 раколóв, 31, 230
 раколóвка, 233
 рамний, 83
 рамянний, 83
 рапа, 45, 94
 рапан, 45, 94
 рапидни, 45, 94
 рапийдан, 45, 94
 рапирь, 45, 94
 ратазéй, 158
 рвати, 124, 133, 203
 рега, 94
 réга, 261, 329
 рэга, 261, 267, 329
 регелька, 90
 регéля, 90, 263, 266
 réга, 261, 262, 264, 267, 329
 регáля, 264
 регéльня, 262
 регéля, 262, 263, 266
 Рйба, 61, 277
 риба ⚡, 46, 81, 280, 315
 риба в мутній воді, 45
 риба ги долóнь, 140
 риба з водою, 43, 44
 рйба, зайдé у ломуля,
 у рúща, 142
 рйба значи(т) людéй, 18, 36
 Риба не хлїб, ситий не будеш, 295
 Риба протилежна Богові, 41
 Риба та зайці приведуть у старці,
 317
 риба у їх не цїджена, 248
 рйба уд маслакá подуріе, 142
 Рйба шукаé, де глйбше,
 а чоловік — де ліпше, 313
 риба, йдучи на мілини,
 заходить у скипасть, 78–79
 риба-вожак, 42
 рибáй, 193
 рибáк, 192
 рибак ⚡, 59, 231, 301
 рибáлення, 36, 37
 рибáлить на плав, 207
 рибáлка, 36, 192, 198
 рибáлки, 61
 рибалчити, 198
 рибáльник, 192
 рибáльство, 36, 37
 рибáльщик, 192
 рибáр(ь), 110, 111, 192, 193,
 194, 199
 рибари глoґбинѸ бiга вѣчлѣвнѣа
 испытавше, 62
 рибáрити, 193, 199
 рыбáрити, 193, 199, 202
 рыбáр'ин'е, 193
 рыбáрство, 195
 рибáрь, 193, 199
 рыбáрь, 71, 193, 199
рыбарь, 164
 рыбáрька, 193
 рибаха, 162
 рибáч, 192
 Рибáчка, 277
 Рибаччин, 277
 рибець, 21, 69, 273, 275
 Рибець, 273
 Рибець, 275
 рибець звичайний, 21
 риби в(ь) ло(ж)ку лови(т), 58–59
 рыбы визинь, 54
 риби иголнѣ двѣ голови, 57
 рыбы и уюны ловити, 55, 273
рывы, ловимы мрѣжжж, 48
 рыбы ловаща вѣ оустыи
 Днѣпра, 17, 48
 Риби не в підйóм, 295
 рыбы привозять зъ верху, або зъ низу,
 просолныи(ой) и вялыи(ой)
 до мѣста кievскаго, 54
 рыбы прѣсны, 51

- рыбы просолены, 51
 рыбы разной до монастыря, 54
 Рибиха, 278
 Рибів, 278
 рибка, 142, 276
 ры́бка, 142
 Рибка, 276
 рибка баламутна, 45
 рыбная ловля, 55
 Рибне, 128, 287
 ры́бне, 50, 101
 ры́бне, 50
 рыбные входы (уходы), 213
 ры́бник, 197
 ры́бно \diamond , 317
 рибное, 49, 50
 риболо́п, 230
 риболі́в, 230
 риболі́вка, 230
 риболо́в, 38, 192, 230, 231
 рыболовь, 49
 Рыболо(ва) Гне(з)да, 56, 230
 риболо́вцець, 192, 230, 231, 232
 риболо́вище, 49, 55
 риболо́вка, 192
 риболо́вля, 34, 36, 37, 38, 83, 134, 138,
 139, 156, 193, 232, 320
 риболо́вля \diamond , 301, 380
 рыболовомъ Галичскимъ, 21, 230
 риболо́вство, 36, 37, 381
 риболо́вци, 47, 231
 рибочька, 230
 ры́бочька, 142
 ры́бу (рыби) ловіти / наловіти, 59
 ры́бу на замокъ ловять с половици,
 126
 ры́бу плавлють, 19
 ры́бу с того ставу ловячи, 54
 ры́бу свѣжую, осетры, ... не мають
 ихъ цѣликомъ продавати, 55
 рибъ вялыхъ, 57
 рибъ слоны(х), 57
 ры́га, 261
 риго́ля, 264
 рити, 155
 риг, 143, 266
 риг \diamond , 300, 301, 380
 рідка сітка, 91, 235
 ріжєнь, 143
 річка \diamond , 281
 річкова свиня, 42
 річковий закидний невід, 236
 річковий осетьор, 304
 річний свин, 304
 робіть на бугая, 298
 рог, рогі, 261
 рогалі, 142
 рогели, 73
 рогель, 261
 рогєля, 261, 266, 267
 ро́ги в худоби, 42
 роги помочити, 300, 301, 380
 рожен, 143, 156, 325
 рожен \diamond , 143, 325
 роже́вський миньок, 87, 237
 роздува́нити, 86
 Розы́хався, мовъ вірша, 315
 Розлучі́ла ня с тобою,
 як ры́бочьку із водою, 142
 розпорний невід, 214, 236
 рózсип, 208
 розтя́жність волосіні, 23
 розшива́ть, 86, 252
 ромборамова ставна сітка, 24
 ро́стік, 208
 рот, 254
 рубанка, 19, 57
 рубань, 57, 60
 ругєля, 260, 264, 266, 267
 рука, 13, 105, 114, 117, 119, 129, 130,
 131, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 154,
 186, 201, 324
 рука \diamond , 187, 311
 рукав, 81, 134, 208, 211, 272, 280
 рукєля, 260, 266, 267
 ручай, 82

- рябець, 42
 ряска ◇, 295
 саба́шить, 200
 савка, 70
 сага, 84
 саджа́ти, 208
 саж, 208
 сазан, 91, 92, 216
 сак, 36, 244, 254, 266
 сак ◇, 228, 310
 Сакаката, 149
 саківно́, 75
 саламура, 92
 Салмаката, 149
 Самбор, 167
 самоду́р, 196, 199
 самоду́рити, 199
 самоду́рщик, 196
 сандо́ля, 96
 сані, 261
 сапе́т, 90, 147
 сапе́та, 90, 147
 сапе́тка, 90, 146, 147
 сапеток, 148
 сапе́точка, 90
 сапе́та, 147
 сапе́тка, 147
 сара, 63, 64, 65, 66, 171, 322, 379
 саря́, 65
 Са́ра, 322
 Сарай, 283
 сары, 65
 Сварог, 168
 свіжий вітер, 78
 світилень, 69
 світильнё́мъ ловлять звичайно
 въ помилахъ, 70
 свігла вода, 39
 свігова́, 63
 свѝйска марена, 63
 сврат, 83
 Святий Петро, 34
 се́бель (се́биль), 230
 севруга, 91
 се́йнер, 217
 селеде́ць, 184
 селедцо́ва се́тка, 214
 селявочний невід, 236
 семира́зка, 71, 72, 235
 середина нерестового ходу, 24
 серце, 94
 се́ть на два персти́, 233
 се́ть на три персти́, 160–161, 380
 сикавка, 69
 сикля, 69
 синегуб, 69
 сине́ць, 188, 189
 си́нька, 188, 189
 синя́вка, 188
 синя́к, 188
 си́пать, 228, 251
 си́паться каюка́ми, 251
 си́пка, 228, 251
 сыплю́т (крючки́), 74
 сирокó, 80
 сирокó-лівант, 80
 сівер, 83
 сіжа, 83, 95
 сіжний волок, 94
 сікавиця, 69
 сікавка, 69
 сікса, 269
 сікунка, 69
 Сім ятерів — ні одної риби!, 98
 сімйорка, 160, 236
 сіня́к, 158
 сіра щука, 238
 сіті з моря вибираю, 251
 сѣти мѣданыи знача́тъ сло́во бжое, 62
 сіті прядені, 36
 сітка кро́шнева, 83
 сітка плавна́, 214
 сѣтками риболовѣнними, 52
 сітка́р, 195, 199
 сі́тки лама́тъ, 251
 сі́тки на сі́пку, 228, 251

- сітна риба, 48, 87, 213, 237, 244
 ситна риба ◊, 48
 сітник, 24, 323
 сітничити, 24, 198, 323
 сіть ◊, 136, 156
 сѣтю называють(ъ)са богáт-
 ства, 62
 сѣтю называють(ъ)са грѣхѣ, 62
 сѣтю называють(ъ)са мѹки
 пеке(л)ныи вѣ(ч)ныи, 62
 Сквирá, 167
 скид, 76, 210
 скідень, 210
 скипасть, 78, 79
 скрипиця, 147
 скрипка, 94, 147
 скручувати, 51, 58, 166
 слез, 187
 слигáн, 187
 слиж, 74, 186, 187
 слиж ◊, 187
 слизák, 186, 187
 слизький ◊, 276, 315
 слизький як налим, 276, 315
 слиш, 187
 слінявѣць, 187
 сліпá сітка, 161, 236
 слоніть на послóн, 87, 293
 слюзяк, 187
 слюмкáч, 187
 смітна риба, 60, 213, 304
 снідка, 270
 снітка, 270
 Снітка (Снитка), 270
 снѣтъ, 270
 совершик, 94
 совп, 254
 солодка вода, 79
 солодка риба, 226
 солодонѣць, 184, 190
 сом, 84, 129, 164, 174, 175, 177,
 212, 270, 287, 302, 330
 сом ◊, 302, 315
 Соміха, 273
 Сомівка, 272, 273
 сомнѣчий, 302
 Сомова, 273, 287, 330
 Сомовиця, 273
 сонце ◊, 314
 соплівка, 187
 сопляк, 187
 сояшник ◊, 296, 312
 спадь, 74
 спинна струна осетрових, 54
 спичák, 183
 спіймати (спійматися) на вудку, 308
 спіймати на гачóк, 308
 спінінгове вудлице, 23
 сподѣ, 72, 87, 90, 227, 292
 сподовá вудка, 224
 сподовá риба, 215
 сподóвка, 224
 спѹдити ◊, 310
 став як окунь проти води, 46, 281
 ста́вили пересипи, 209, 228
 ставити гарди, 201
 ставится, як окунь протѣ водѣ, 281
 стáвка, 74
 ставляти ятери, 290
 ставна сіть на оселедця, 78
 ставна сторожка сітка, 24
 ставний невід, 204, 214, 224, 236
 ставник, 224, 235
 ставщина, 53, 102, 379
 ставъ ... хворостом гатѣтъ, 126
 ставъ полонѣский зловил, 54, 170
 стаѣ на стоячу, 72
 стáлька, 100
 старці ◊, 317
 стати на стоячу, 72
 стати як окунь проти води, 46, 281, 282
 стінки, 255
 стовп, 71, 72, 78
 стовпóваний невід, 71
 стóрож, 95
 стояли з неводомъ, 52

- стояча, 234
стояче крило, 72
стрижень, 82
строга́, 111, 128
струг, 228
струг ◊, 228
струга, 82
стябло́, 72
стягнути, 62
стягну́ти во́лок, 297
стягну́ть буга́я, 229, 297
стягну́ть то́ню, 87, 297
стягують невід, 217
су, 272
суверши́к, 94
судак, 19, 46, 56, 81, 91, 129, 184,
222, 303, 379
судак ◊, 81
сула́, 91
сула́ ◊, 181, 276, 309
супротивний, 83
сухий ◊, 276, 309
сухий як вобла, 276, 309
сухоребриця, 233
суя́трик, 164
сховатися як лящ у жабу́ринні, 311
сяжа́, 83
сяжу кладуть, 83, 84
табунами (іти / ходити), 58
Така риба, як карась, на хрі́на вона
зда́лась!, 158
тапта́, 90
тапту́ха, 178, 263
таранка, 91
таранчик, 94
тараня, 69
тверді́ль, 83
тепло як циганові під ятером, 67,
260
тепло, як циганові
під в'ятеринкою, 260
тербук, 84
теремо́к, 16
терло́, 96, 110
те́рло ри́б, 252
терлянка, 126, 252
терник, 21
терпуг, 186
терти ся передь Покровами, 70
те́ртися, 126, 252
ти́рло, 96, 150, 156, 215, 325
тирло́ва ри́ба, 215, 252
тирлуватися, 215
Тихої погоди, багатої риби!, 306
ті́кає, як ма́лька од шу́ки, 310
тка́нка, 236
Тобі ті́ки на со́яшник лови́ть!, 296, 312
тобов, визе, стрі́льби ко́стити, 41
Тобою, визе, по́стріть кле́йти, 41
толсти́й, 83
тона́, 51
тонкий, 83
то́ня, 57, 60, 63, 83, 126, 178, 190,
200, 298
то́пканка, 91
то́пля, 178
топту́н, 91, 178, 195
топту́ха, 27, 91, 94, 155, 178
топчи́тися, 178
топчу́н, 91, 178
топчу́ха, 178
торба́шник, 196
торк, 207
торка́нина, 84
торкну́ти, 207
то́рку не бу́ло, 207
трав'яна́ шу́ка, 222, 238
трав'яни́ста шу́ка, 238
трав'я́нка, 222, 269
трал, 96, 215, 236
тра́лити, 96, 216
тралме́йстер, 96
тра́лова лебідка, 215
тра́льщик, 96
трамонта́на, 85
траулер, 96, 215

- триволніє, 83
 тригубиця, 266
 тризуб, 15, 109, 205
 тримунтан, 85
 тристінна сітка, 233
 тріскач, 159
 трус, 83
 трусити жакі, 290
 трусіти кіоти, 149
 трусити ятері, 291
 трюхперсто́ва се́тка, 239
 трюхсте́нка, 91, 233, 235
 трясті са як ри́ба на рожні́, 143
 тузлук, 92
 Тунґата, 149
 турецька сіть, 78
 Тюлька, 277
 тягать крючок, 295
 тягловий невід, 93
 тягнуть на світанку, 63
 тягова́ риба, 215
 тягу́лі, 224
 тягу́льська сітка, 224, 235
 тягу́льчик, 196
 тягу́ля, 196, 224, 235
 тягу́ня, 224, 235
 у куль (гузі́рь) диві́ться, 310
 У Микити й Опанаса
 риболовля не вдалася, 301, 380
 У мужика й свято,
 що Петрів день, 61
 У мутній воді риб[к]у ловити
 (вудити), 39, 140
 у рибне місце ниряють
 каламагу, 69
 убережь, 82
 увірвалася вудка, 308
 уг, 83
 уголо́к, 265
 уда́, 97
 ударить въ ню остами, а відтакъ
 вітягає до гори, 70
 удержати в руках рибу, 311
 уді́дка, 97, 244, 328
 ўдити, 97
 уди́ца, 51
 ўди́ца значи(т) сло́во бжі́є, 18, 36, 62
 уді́льня, 97
 Уліз у не́рет — ні взад, ні вперед, 311
 Унгвар, 167
 уня́нчена риба, 70
 упасти до верші, 311
 упійма́тися на гачо́к, 308, 311
 уста, 83
 устіє, 83
 усть, 83
 уюн, 55, 273
 Уюньне, 55, 273
 фа́тка, 70, 196
 фа́тушник, 196
 фать, 70
 фечка, 21
 фі́дер, 24
 фі́ст, 110, 255
 фі́ст ⚡, 142
 хабить, 129
 Хай тобі риба й озеро!, 317
 халуга, 125
 хап!, 130, 136
 хапа́, 90, 130, 131
 ха́па, 206
 хапа́не, 131
 хапати, 129, 130, 131, 135, 206
 хапі́ця, 130, 131
 хапнув ляща, 132
 хата, 149
 хватані́на, 131
 хватати, 131, 136
 хва́тка, 98, 130, 131, 155
 хва́тка сто́яча, 220
 хва́тка черпако́ва, 215
 хві́ст, 181, 212, 255
 хві́ст ⚡, 301, 306
 хвоста́ч, 181

- хлепоти, 84
хліб \diamond , 295
хлópати, 178
хлуд, 125
хляпець, 184
хобот, 129
ховається, як риба од гави, 310
Ходи, як лин по дну, 310
ходити на кодóлах, 93
ходити на лапáвку, 137, 293
ходити на невід, 53
ходить як лин по дну, 67
ходовá риба, 215
холу́й, 79, 125
хопити, 135
Хороборь, 274
Хороборь, 274
хóхля, 71, 73
Хоч вірви куфа́йку!, 305
Хоч дубівкою заїждя́й, 296
Хоч на юшку вловиться, 295
Хоч не рибно, аби юшно, 317
Хоч риби нема, нате вам кіш
на рибу, 148
хреще́нський миньок, 87, 237
хрок!, 176, 179
хро́кало, 96, 97, 98, 176
хро́кання, 97, 175
хро́кати, 24, 97, 176, 177, 178
хро́кач, 178
хропа́к, 178
хропати, 178
х-р-ро!, 177
хрящові риби, 215
худоба водяного, 41
ху́тро \diamond , 312
цар у безмежжі морським, 35
цареградский баламут, 74
ца́рська риба, 304
ца́бель, 230
циган, 66, 67, 75
циган \diamond , 67, 99, 265
цига́ни, 66
цига́нка, 67, 75
цига́нка \diamond , 67, 229
цигано́к, 66
циганська риба, 67, 159
цига́нська ри́бка, 66
циганька, 67, 158
ці́вка, 259
ців'я, 259
ціди́ти рибу, 248
ціди́ть во́ду, 298
чаба́к, 84, 91, 174, 175, 275
Чаба́к, 277
Чабакъ, 275
чайка, 84, 85
чаку́шить, 199
чаку́шка, 199
часті́к, 223, 236
частикова риба, 223
частиковий невід, 236
ча́яти, 84
чаять, 84
че́кало, 176
че́па, 212
червленоочиця, 233
черво́нка, 189
червонопе́рка, 189
черва́нь, череву́га/череву́ха, 280
че́рево, 254, 280
черленоо́чиця, 233
черне́ць \diamond , 61
чернява, 83
черпа́к, 70, 182, 215, 216
чесати, 111
чесати (очесати) \diamond , 67
чехонь, 42, 285
чехоня, 91, 273
Чехоня, 273
чечуга, 41, 92
чечура, 92
чига, 92
Чий беріг, того й вода, 44

- чик!, 176
 чилик, 92
 чирк!, 176
 чірькало, 176
 чок, 175
 чок!, 174
 чокува́ть, 174, 175
 чоп, 68, 184
 чопа́к, 174
 чо́пик, 184
 чордак, 92
 чорний вігер, 85
 чорні́чник, чорничо́к, 188
 чорномо́рка, 232
 чорну́ха, 188
 чорня́вка, 188
 чорня́к, 188
 чорт, 41, 42
 чорт \diamond , 317
 чо́ртик, 41
 чудесна риба Кара в світовій
 річці Ра́нгхе, 43
 шабак, 84
 шаба́ш, 200
 шаба́шить, 200
 шава́р, 283
 ша́йка, 85
 ша́йка, 85
 ша́йка, 85
 шамая, 92
 шар, 88
 шарь, 88
 шара, 63, 65, 322
 ша́ра, 88
 шара риба, 63, 64, 322
 шаравь, 64
 шаравый, 64
 Шарай, 283
 шаран, 65, 88, 92
 ша́рга, 64
 шарга́, 64
 шарый, 64, 322
 шарити, 88
 шарша́вий, 186
 швидкість проведення блешні, 24
 шепотинник, 197
 шэры, 64
 ші́пот, 208
 шипшинник, 21
 широкий, 80
 широко-лівант, 80
 ширху́н, 186
 шкафут, 78
 шлапа́к, 140, 174
 шлапа́к безрозме́рний, 140
 шльо́пати, 140
 шмарка́ч, 187
 шовар, 283
 шпича́к, 183
 шту́ка, 199
 штукува́ть, 199
 шувáр, 255, 283
 шуварова сестра, 283
 шугнеш тим «хрокалом у воду», 177
 шум \diamond , 75
 шура́, 65
 шуфата, 70
 шуфату наставляє, 70
 Щу́ка го́неться за оку́ньом, 40
 щасливий як риба у воді, 46
 щиблюва́ть по́ріж, 72
 щипавка, 69
 Що раз випустиш, то вже не ззімаєш,
 142
 Щу́ка, 277
 щука \diamond , 81, 269, 276, 285, 309, 310
 щука риба лід хвостом розбиває, 296
 щукар, 194
 щука-риба в морі гуляє по волі..., 286
 Щука-риба грає, на дно поринає.
 Молодому хлопцю доленьки немає, 47
 щуки зимной просолной, 194
 щукі́вка, 223, 244, 328
 щупак, 82, 189, 254, 276

- Шупак, 276
щупалéць, 184
щучечки задля кумочка, 46
Щучка, 278
Щучканич, 278
Щучкáня, 278
юн, 114, 194
юнарь, 194
Юрїїв день, 237
юровик, 191
юшка ђ, 303, 311, 317
юшно ђ, 317
ѡдaть мниси рыбы, 49
яз, 98
язéць, 184
языкъ ѡсaтровый, 18
якір ђ, 229, 312
япрáк, 84, 174
ярмá, 84
ярчакáми риба ходе, 58
ятерь, 70
ѡти, 135
ятір, 98, 99, 146
ятір ђ, 67, 99, 260
ятір двокáмерний, 238
ятір двокрїлий, 238, 239
ятір двокульóвий, 238
ятір з двома вхóдами, 238
ятір з одним крилом, 238
ятір на два вхóді, ятір на два вхóди, 238
ятір однокáмерний, 238
ятір однокрїлий, 238
ятір однокульóвий, 238
жкoтѣ, 119

Наукове видання

Міняйло Роман Вікторович

**СТАНОВЛЕННЯ І ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ
ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ РИБАЛЬСТВА**

[монографія]

Харків : ХІФТ, 2023. 420 с.

Коректура *авторська*
Відповідальний за випуск *Іван Степанець*
Дизайн обкладинки *Уляна Мельникова*
Макет *Тетяна Лисиченко*

Підписано до друку 07.12.2023. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура STIX Two Text. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 24.4
Наклад 300 примірників.

Друк: Видавництво МОНОГРАФ
ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
телефон: +38 (050/093) 40-243-50
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua

Роман Міняйло

Доктор філологічних наук,
професор кафедри
української лінгвістики,
літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради.
Випускник Луганського
національного університету
імені Тараса Шевченка (1995).
Закінчив докторантуру
в Харківському національному
педагогічному університеті
імені Г. С. Сковороди. Тема дисерта-
ційного дослідження «Становлення
лексичної і фразеологічної підсистем
сфери рибальства в українській
мові» (захист в Одеському
національному університеті
імені І. І. Мечникова; 2021).
Автор наукових і науково-
методичних праць з лексикології
і фразеології, діалектології,
термінології, історії та культури
української мови.
Член редколегії наукових видань
«Мова. Література. Фольклор»
(категорія Б; Запорізький
національний університет);
«Український світ у наукових пара-
дигмах» (Харківський національний
педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди).
Член Харківського історико-
філологічного товариства.